

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Dunja Babić

**TROGIRSKO PREDGRAĐE NA ČIOVU U
KONTEKSTU IZGRADNJE OTOKA DO
XIX. STOLJEĆA**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2015.

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Dunja Babić

**TROGIRSKO PREDGRAĐE NA ČIOVU U
KONTEKSTU IZGRADNJE OTOKA DO
XIX. STOLJEĆA**

DOKTORSKI RAD

Mentori:

Izv. prof. dr. sc. Katja Marasović

Doc. dr. sc. Jasenka Gudelj

Zagreb, 2015.

University of Zagreb

Faculty of Humanities and Social Sciences

Dunja Babić

**THE SUBURB OF TROGIR
ON THE ISLAND OF ČIOVO IN THE
CONTEXT OF THE DEVELOPMENT
OF THE ISLAND UNTIL THE 19TH
CENTURY**

DOCTORAL THESIS

Supervisors:

Katja Marasović, PhD, Associate professor

Jasenka Gudelj, PhD, Assistant professor

Zagreb, 2015.

ZAHVALE

Zahvaljujem se svima koji su svojim zalaganjem i nesebičnošću pomogli pri izradi ove disertacije.

Ponajprije zahvaljujem mojim mentoricama, izv. prof. dr. sc. Katji Marasović i doc. dr. sc. Jasenki Gudelj na brojnim stručnim savjetima i sugestijama prilikom obilaska terena i pisanja rada kao i na njihovoj toploj podršci.

Veliko hvala dr. sc. Danki Radić i prof. dr.sc. Ivi Babiću, upućenim poznavateljima kulturnih i spomeničkih lokaliteta otoka Čiova.

Zahvaljujem svima onima koji su mi olakšali pristup arhivskoj građi i pomogli prilikom njezina pregledavanja i tumačenja, posebno don Slavku Kovačiću, voditelju Nadbiskupskog arhiva u Splitu, doc. dr. sc. don Josipu Dukiću s Katoličko bogoslovnog fakulteta u Splitu, dr. sc. Nataši Bajić-Žarko, tadašnjoj ravnateljici Državnog arhiva u Splitu i Bruni Horović Vuković, voditeljici Odjela za informacijsko-dokumentacijske poslove istog arhiva te dr. sc. Damiru Karbiću s Odsjeka za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

U pojedinim problemima prijevoda talijanskih i latinskih tekstova i izvora te pokušajima tumačenja toponomastičkih i općenito lingvističkih nedoumica, uvelike su mi koristile sugestije dr. sc. Ante Jurića, prof. Ivanie Petrin, dr. sc. Ane Plosnić, prof. Ružice Babić, prof. Matije Očurščaka, prof. Katarine Filković i dr. sc. Sandre Mardešić.

U prikupljanju arhivskih fotografija i upoznavanju usmene obiteljske predaje i tradicije čiovskih sela i naselja zadužili su me mnogi. Posebno zahvaljujem Anti Stelli, Ivi Tironiju, Vilimu Halbarthu, Miru Miši, Ivi Cicilijaniju, obitelji pok. Vicka Buličića i pok. Tonča Vučića, Špiru Skoki i drugim članovima Udruge za očuvanje kulturne i prirodne baštine Slatina te obitelji Klarić iz Žednog.

Prijatelju Toniju Koščini veliko hvala na kontinuiranoj pomoći u osmišljavanju i izradi grafičkih priloga.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1. PROSTORNI I VREMENSKI OKVIR, TEMA, CILJ I HIPOTEZA ISTRAŽIVANJA	2
1.2. PREGLED DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA	7
1.3. METODOLOGIJA RADA	12
2. POVIJESNI PREGLED NASELJAVANJA I IZGRADNJE OTOKA ČIOVA	15
2.1. PRIRODNA OBILJEŽJA I EKONOMSKI POTENCIJAL OTOKA ČIOVA	
2.1.1. Plodne površine	23
2.1.2. Izvori vode	25
2.1.3. Ekonomski potencijal	29
2.2. NAZIV OTOKA	36
2.2.1. Naziv Bua	36
2.2.2. Naziv Čiovo	38
2.3. PRAPOVIJEST	48
2.4. ANTIKA	56
2.4.1. Gospodarstvo	56
2.4.2. Arheološki nalazi	57
2.5. KASNOANTIČKO I RANOKRŠĆANSKO DOBA	67
2.5.1. Izolacija heretika na Čiovu	67
2.5.2. Ranokršćanski spomenici	69
2.5.2.1. Crkva sv. Petra u uvali Supetarska	69
2.5.2.2. Crkva sv. Petra Apostola u budućem predgrađu Trogira	72
2.5.2.3. Crkva sv. Ciprijana	72
2.5.2.4. Utvrda i crkva sv. Andrije na Balanu	74
2.5.2.5. Crkva sv. Teodora	77
2.5.3. Tradicija pustinjaštva	79
2.5.3.1. Pećina od Bilosoja	80
2.5.3.2. Crkva sv. Mavra	82
2.5.3.3. Sv. Eufemija na otočiću Fumija	84
2.5.3.4. Kula sv. Ivana u uvali Kancelirovac	86
2.5.3.5. Svetište Gospe od Prizidnice	87
2.5.3.6. Crkva sv. Petra u uvali Supetarska	88

2.6. RANOSREDNJOVJEKOVNO DOBA.....	90
2.6.1. Crkva Gospe pokraj mora.....	90
2.6.2. Predromanički tragovi na području trogirskog predgrađa.....	92
2.6.3. Crkva sv. Teodora	93
2.6.4. Crkva sv. Mavra	94
2.6.5. Crkva sv. Petra u uvali Supetarska	96
2.7. KASNI SREDNJI VIJEK.....	98
2.7.1. Granica između trogirske i splitske komune	98
2.7.2. Čiovo u Statutu i u drugim komunalnim odredbama kasnog srednjeg vijeka.....	102
2.7.2.1. Ekonomska politika.....	102
2.7.2.2. Zakup posjeda i prikupljanje prihoda od posjeda otoka Čiova.....	106
2.7.2.3. Pitanje naseljavanja Čiova	109
2.7.3. Stanovništvo Čiova u kasnosrednjovjekovno doba.....	113
2.7.4. Most Trogir – Čiovo	116
2.7.5. Crkve i pustinjačka boravišta	118
2.7.6. Mjesta izolacije oboljelih	122
2.8. NOVI VIJEK	127
2.8.1. Povijesne prilike	127
2.8.2. Projekti utvrđivanja brijega Balan.....	130
2.8.3. Čiovo u Statutu i u drugim komunalnim odredbama novog vijeka.....	132
2.8.3.1. Ekonomska politika.....	132
2.8.3.2. Zakup posjeda i prikupljanje prihoda od posjeda otoka Čiova.....	135
2.8.3.3. Prostorna politika	137
2.8.4. Nova izgradnja na otoku.....	138
2.8.5. Čiovska naselja	146
2.8.5.1. Slatine.....	146
2.8.5.2. Žedno	155
2.8.5.3. Arbanija.....	164
2.8.5.4. Okrug	172
3. POVIJESNI I PROSTORNI RAZVOJ TROGIRSKOG	
PREDGRAĐA NA ČIOVU	188
3.1. NASTANAK I IZGRADNJA PREDGRAĐA NA ČIOVU.....	189
3.1.1. Uvod	190
3.1.1.1. Položaj.....	190

3.1.1.2. Izvorna konfiguracija terena	191
3.1.1.3. Raspored crkava i mreža putova	195
3.1.1.4. Naseljavanje	197
3.1.1.5. Prvo stanovništvo predgrađa.....	205
3.1.2. Preoblikovanje crkava i osnivanje samostana	208
3.1.2.1. Crkva sv. Jakova	209
3.1.2.2. Crkva sv. Lazara	212
3.1.2.3. Crkva Gospe pokraj mora	213
3.1.2.4. Crkva sv. Ante.....	216
3.1.3. Izgradnja naselja	218
3.2. PREDGRAĐE U RAZDOBLJU OD XVI. DO KRAJA XVIII. STOLJEĆA	228
3.2.1. Uvod	228
3.2.1.1. Porijeklo i socijalna struktura stanovništva	237
3.2.1.2. Problem naziva predgrađa.....	244
3.2.2. Preoblikovanje crkava i izgradnja samostana.....	249
3.2.2.1. Crkva sv. Jakova	249
3.2.2.2. Crkva sv. Petra	256
3.2.2.3. Crkva sv. Ivana Krstitelja / sv. Nikole	261
3.2.2.4. Crkva sv. Lazara / sv. Josipa i samostan franjevac konventualaca ..	266
3.2.2.5. Crkva sv. Ante i samostan franjevac opservanata.....	277
3.2.2.6. Crkva Gospe pokraj mora	287
3.2.2.7. Crkva sv. Tome	289
3.2.2.8. Crkva sv. Andrije	292
3.2.3. Izgradnja naselja	293
3.2.3.1. Izgradnja naselja južno od obalnog puta.....	301
3.2.3.2. Nasipavanje obale i izgradnja naselja sjeverno od obalnog puta.....	318
3.2.3.3. Rubni dijelovi predgrađa.....	351
3.2.3.4. Javni i gospodarski prostori	352
3.2.3.5. Prostorna organizacija - zaključna razmatranja	356
4. ZAKLJUČAK.....	360
5. POPIS SLIKA I PRILOGA	366
6. POPIS LITERATURE I IZVORA	379
7. SAŽETAK.....	408
8. ŽIVOTOPIS.....	416

1. UVOD

1.1. PROSTORNI I VREMENSKI OKVIR, CILJ I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

Istraživanje u prostornom smislu obuhvaća naselje na Čiovu koje se razvilo pred mostom koji spaja otok Čiovo s Trogirom. Omeđeno je sa zapadne strane rtom Cumbrijan na kojemu je stajala crkva sv. Ciprijana, a s istočne strane crkvom Gospe pokraj mora, dok mu južnu granicu čini uzvišenje Balan. Kao širi prostorni okvir predgrađa obrađuje se čitav otok Čiovo, kako bi se rekonstruirala slika prostora u razdoblju koje je prethodilo nastanku predgrađa, ali i rasvijetlila povijest naseljavanja i izgradnje otoka koja do sada nije bila sustavno obrađena.

S obzirom na to da su dotaknuti svi povijesni slojevi otoka Čiova, vremenski okvir istraživanja je vrlo širok, obuhvaća dugo razdoblje od prapovijesti do XIX. stoljeća. Naglasak je ipak ponajviše na razdoblju od XV. stoljeća kada se predgrađe počelo sustavno naseljavati. Razdoblje najintenzivnijeg naseljavanja i razvoja odvijalo se tijekom XVI. i do sredine XVII. stoljeća. Od toga se vremena prostorno širenje usporilo, no i dalje je, u postojećem opsegu, došlo do značajnih graditeljskih zahvata na profanim i sakralnim građevinama. Istraživanje povijesnog i prostornog razvoja predgrađa zaključeno je s početkom XIX. stoljeća. Naime, u tom je stoljeću u predgrađu uslijedio ponovni demografski rast, a razvojem male brodogradnje i pomorstva i kratkotrajni gospodarski uzlet potom značajni javni radovi i graditeljski zahvati na profanim zdanjima pa to razdoblje valja sagledati kao zasebnu epohu u povijesnom i prostornom razvoju predgrađa. Pored toga, povijest trogirskog predgrađa na Čiovu tijekom XIX. i početkom XX. stoljeća s aspekta društvenih i gospodarskih prilika te graditeljskih dostignuća već je rasvijetljena u mnogim dosadašnjim znanstvenim istraživanjima.¹

Ovaj je rad strukturiran u dva velika poglavlja. Nakon uvoda slijedi poglavlje koje je posvećeno povijesti nastanjivanja i izgradnje otoka Čiova. Opisane su prirodne karakteristike, ekonomski i ekološki potencijali Čiova koji su tijekom promatranog razdoblja, posebno od kasnosrednjovjekovnog doba, bili intenzivno iskorištavani. Slijedi potom pregled povijesti otoka u kojemu su sistematski obrađeni arhitektonski spomenici i arheološki lokaliteti. Nastojalo se tako kronološkim slijedom donijeti pregled kulturno-povijesnih lokaliteta otoka Čiova. Naglasak je ponajviše na sakralnim

¹ PIPLOVIĆ, S. (1996.); PIPLOVIĆ, S. (1988.); PIPLOVIĆ, S. (2005.); RADIĆ, D. (2008.b); RADIĆ, D. (2013.); FISKOVIĆ, C. (1987.a, b); CELIO-CEGA, F. (1999.).

građevinama, no ne ulazi se u detaljne opise njihove arhitekture ili inventara, koji su uglavnom istraženi, a rezultati istraživanja objavljeni i citirani u popisu literature koji je priložen ovom radu. Njihovo nastajanje i faze pregradnja stavljaju se u kontekst tijeka i intenziteta naseljavanja i izgradnje otoka. Podrobnije je obrađeno kasnosrednjovjekovno razdoblje i problematika komunalnog reguliranja pitanja naseljavanja i gospodarskog upravljanja otokom. Zasebno su obrađena pojedina otočna sela. Istražuju se tako okolnosti i vrijeme njihova razvitaka te opisuju njihova osnovna prostorna i arhitektonska obilježja.

Drugo poglavlja posvećeno je povijesnom i prostornom razvoju predgrađa, koje je podijeljeno u dvije cjeline: razdoblje početka formiranja tijekom XV. stoljeća te razdoblje daljnjeg prostornog razvoja od XVI. do kraja XVII. stoljeća. Na osnovu obrade arhivskih izvora, objavljenih i neobjavljenih dokumenta te usporedbe s postojećim stanjem iščitavaju se urbanističke i graditeljske karakteristike predgrađa. Naglasak je stavljen na proučavanje tijeka i okolnosti gradnji i preoblikovanja sakralnih građevina u predgrađu, koje su tako stavljene u kontekst razvoja naselja. Istraživanje dakako obuhvaća i profane građevine, posebno one reprezentativnije, pri čemu se obrađuje njihova prostorna organizacija i arhitektonska obilježja. Trogirsko predgrađe na Čiovu sagledava se i u širem kulturološkom kontekstu pa se tako razmatra socijalna struktura stanovništva i organizacija života u predgrađu.

U radu se za ovo naselje na Čiovu preko puta Trogira koristi termin predgrađe s obzirom na to da se taj termin ustalio u dosadašnjim pregledima i radovima o povijesti Trogira, iako ono u službenim dokumentima trogirske komune i biskupije u promatranom razdoblju nije nazivano predgrađem već se smatralo dijelom grada i bilježilo se imenom Otok. Termin predgrađe sustavno se počeo koristiti tek od XIX. stoljeća.

Cilj ovoga rada je da se na osnovi istraživanja terena, obrade dostupne dokumentacije i izvora, kao i neobjavljenih dokumenata, definira struktura i geneza trogirskog predgrađa na Čiovu koje dosad nije bilo znanstveno obrađeno. Namjera je potvrditi hipotezu da je u genezi predgrađa od presudne uloge bila mreža već postojećih crkava i starih komunikacija. Okolnosti njegova demografskog, gospodarskog pa čak i prostornog razvoja nastoji se staviti u kontekst povijesnih prilika u samom gradu, kao i na teritoriju trogirske komune, pa ovaj rad može doprinijeti poznavanju prilika povijesnog i prostornog razvoja Trogira.

U radu se nastoji ukazati na posebnost povijesnog razvoja i prostornih obilježja predgrađa u odnosu na trogirsko srednjovjekovno predgrađe Pasike. Također, cilj je ukazati na neke specifičnosti, ali i mnoge zajedničke okolnosti i tijek razvoja u odnosu na druga novovjekovna predgrađa dalmatinskih gradova. Nastoji se tako razraditi nova interpretacija problematike komunalnog reguliranja naseljavanja i gospodarskog upravljanja, kako na područjem samog trogirske predgrađa na Čiovu, tako i čitavim otokom.

Obrada i sistematizacija sakralne arhitekture i povijesnih lokaliteta otoka Čiova, od kojih su pojednini prethodno znanstveno zanemareni, iznijet će neke nove spoznaje i pretpostavke o njihovom datiranju. Sakralna arhitektura, posebno ona ranokršćanska, nastoji se staviti u kontekst smjernica kasnijeg naseljavanja otoka.

Konačni je cilj da se istraživanjem povijesti naseljavanja i izgradnje otoka, Čiovo vrednuje kao povijesno i kulturološki važan prostor. Urbanistička cjelina trogirske predgrađa na Čiovu, kao i pojedina profana i sakralna zdanja trebala bi biti prepoznata kao spomenici visokih estetskih i ambijentalnih vrijednosti, posebno kulturološke naravi. U tom smislu ovo istraživanje može biti podloga nekoj budućoj konzervatorskoj dokumentaciji ili projektu zaštite pojedinih spomenika i povijesnih cjelina otoka, posebno prostora trogirske predgrađa na Čiovu.

Valja naglasiti da je tijekom posljednjih desetljeća ovaj prostor izrazito devastiran,² iako je prema Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara, zbog neposredne blizine jezgre Trogira, zona povijesnog predgrađa na Čiovu proglašena zonom djelomične zaštite povijesnih struktura, a sakralne građevine, kao i pojedina stambena zdanja, imaju svojstvo kulturnog dobra.³ Naime, dio crkvenih zdanja na području predgrađa nestručno je obnovljen krajem devedesetih godina pri čemu su

² O ovoj problematici izlagala je Danka Radić na 3. kongresu hrvatskih povjesničara umjetnosti 2010. godine u predavanju naslovljenom „Neki primjeri suvremene devastacije otoka Čiova“. O toj temi: BABIĆ, I. (1994.) BABIĆ, I. (2005.b).

³ Kao kulturno dobro registrirane su crkve Gospe pokraj mora (RST 141), crkva sv. Lazara (RST 153), crkva sv. Andrije (RST 140) i samostan i crkva sv. Ante (RST 1379). Kao pojedinačna kulturna dobra zaštićene su i slijedeće profane građevine: kuća Moretti (kat.č. 255.), rješenje br.856, 24/59- 1975., sklop kuća Cambj, (kat. Č. 217 i 218), rješenje br.955, 24/11- 1977., kuće i dvor Puović ,(kat.č. 209.), rješenje br.954, 24/9-1977., kuća Milić,(kat.č. 214), rješenje br.989 17/4-1978.te kuća Šimac sa dvorištem (bivša konjušnica), (kat.č. 215) rješenje br.988,17/3-1978.

uništeni povijesni tragovi u njihovu zidu i interijerima, a nekoć bogati inventari do danas su bitno osiromašeni. U ranosrednjovjekovnoj crkvi Gospe pokraj mora uništene su pojasnice na svodu, a plitke niše između lezena su djelom zazidane. Srušena je kasnoantička cisterna uz crkvu sv. Andrije. Izgubljeni su mnogi oltari; primjerice oltar sv. Barbare u crkvi sv. Petra. Uništeni su kasnoenesanski i barokni retabli oltara, na mnogima više nisu postavljene slike, a liturgijski predmeti su velikim dijelom zagubljeni ili pak zabačeni. Nadogradnjama i recentnim preuređenjima nagrđene su mnoge stambene građevine predgrađa među kojima su i one koje imaju izrazite estetske vrijednosti. Ubrzano se uništavaju i nestaju tragovi ruralne izgradnje na rubnim dijelovima povijesnog predgrađa. Devastiran je i širi prostorni okvir, posebno okoliš crkve Gospe pokraj mora i franjevačkog samostana sv. Ante, a izgradnja se popela do samog uzvišenja brda Balan. Nameće se stoga potreba da se ponovno sagledaju modaliteti i zakonski okvir zaštite ovog prostora u skladu sa suvremenim međunarodnim smjernicama zaštite i upravljanja povijesnim naslijeđem gdje se već desetljećima pored samih spomenika kulture i najužih povijesnih jezgri nastoje sačuvati čitave kontaktne urbane i pejzažne zone.

Ubrzanom i agresivnom turističkom izgradnjom devastirani su i mnogi drugi povijesni lokaliteti otoka Čiova, kao i njihov prirodni okvir. S obzirom na atraktivnost područja, još se sedamdesetih godina XX. stoljeća predlagalo, iako bez rezultata, da se sjeverna obala Čiova, dakle prostor trogirskog predgrađa na Čiovu pa sve do granice sa Splitom, u svrhu bolje zaštite proglasi rezervatom prirodnog predjela.⁴ Planiraju se još k tomu novi prostorni zahvati u iznimnim povijesnim i prirodnim ambijentima otoka; u uvalama Racetinovac i Duga, na rtu Cumbrijan te na samom zapadnom rtu Čiova, uz stari kamenolom.

⁴ Podatak iz Generalnog urbanističkog plana Trogira, Urbanističkog zavoda Dalmacije, poglavlje Prijedlog plana i smjernice zaštite iz 1974. godine.

Slika 1: Crkveni inventar zabačen u pjevalištu crkve sv. Lazara

Slika 2: Interijer crkve sv. Petra

Slika 3: Zazidana niša u crkvi Gospe pokraj mora

Slika 4: Oltar u crkvi Gospe pokraj mora

1.2. PREGLED DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA

Polazište istraživanja povijesti otoka te nastanka i razvoja trogirskog predgrađa na Čiovu, kao i svake teme iz trogirske povijesti i povijesti umjetnosti, djela su trogirskih povjesničara Ivana Lucića i Pavla Andreisa. Iako je središte Lucićevog rada bila trogirski srednjovjekovna povijest, dakle period koji je prethodio intenzivnom nastanjivanju i urbanizaciji otoka i stvaranju trogirskog predgrađa, u njegovu se djelu nalaze važni podaci o ranijoj povijesti otoka, nastanku crkava te o statutarnim i drugim komunalnim odredbama koja se tiču Čiova. U istraživanju gospodarske i ekonomske politike trogirske komune prema vlastitom teritoriju na Čiovu, vrijedna su nadopuna Lucićevom djelu njegove bilješke: izvaci iz srednjovjekovnih dokumenta tzv. *notae* koje je transkribirao i objavio dr. Franjo Rački. Za proučavanje prilika na otoku, pa tako i na prostoru predgrađa tijekom srednjovjekovnog razdoblja, neizostavan su izvor Statut grada Trogira, potom niz notarskih zapisa objavljenih u ciklusu knjiga *Trogirski spomenici* koje je prikupio Miho Barada, kao i rad Marije Karbić i Zorana Ladića u kojemu su objavili dio korpusa oporuka trogirskih stanovnika pohranjenih u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Za proučavanje povijesti dijela teritorija Čiova koji je pripadao Splitu obrađen je Statut grada Splita te opsežni pregled povijesti Splita autora Grge Novaka. Iz razdoblja mletačke uprave važni podaci o prilikama na otoku i razvoju predgrađa isčitavaju se iz Izvješća i relacija mletačkih providura i knezova.

Djelo Pavla Andreisa *Povijest grada Trogira* posebno je važan izvor podataka za proučavanje pitanja nastanka čiovskih crkava oko kojih se kasnije razvilo predgrađe, a koje su tako svojim položajem odredile njegov prostorni razvoj. Ključni podaci za proučavanje i datairanje čiovskih crkava su zapisi koje je donio u VIII. knjizi svoje povijesti, a koji predstavljaju polazišnu točku svakog daljnjeg istraživanja. Andries je u svojem djelu posebnu pažnju posvetio nastanku dvaju franjevačkih samostana: onom sv. Lazara i onom sv. Ante (sv. Antuna Opata i sv. Marije Magdalene). Njihove su jezgre također bile dio mreže na kojoj je kasnije izraslo predgrađe na Čiovu. Iako daljnji razvoj samostana nije bitno utjecao na urbanistički razvitak, kao što je to čest slučaj s drugim samostanskim sklopovima prosjačkih redova, oni su postali važno prostorno obilježje kao i čimbenik društvenog i religioznog života predgrađa. Za složenu povijest trogirskih franjevaca, njihovo stoljetno seljenje od mjesta do mjesta u traženju stalnog boravišta, potom sukobe nastale između braće redova konventualaca i opseravanta oko

prava na položaj na Čiovu, relevantni su zapisi Daniela Farlatija i Donata Fabianića. Za obradu ove teme kod novijih istraživača treba izdvojiti radove Milana Ivaniševića i Stanka Josipa Škunce.

Okvir i polazište istraživanja predgrađa na Čiovu, kao dijela povijesti urbanističkog i umjetničkog razvoja Trogira, djela su Tomislava Marasovića, Ive Babića i Krune Prijatelja.

Otoku Čiovu kao kulturno-povijesnoj cjelini još uvijek nije posvećen opsežniji rad kako su, monografskom obradom ili okupljanjem interdisciplinarnih radova, obrađeni mnogi jadranski otoci. Vjeruje se da će važan doprinos poznavanju Čiova dati idući broj časopisa Društva za zaštitu kulturnih dobara „Radovan“, trenutno u pripremi, koji će biti posvećen upravo novim saznanjima o otoku. U časopisu će biti objavljen izvještaj o arheološkom pregledu Čiova koji je sastavila autorica Maje Miše. Ovaj se izvještaj nadovezuje na dosadašnja istraživanja, nadopunjujući ih novim podacima proizašlim iz terenskog obilaska otoka. Taj rad, čiji je rukopis korišten u ovom istraživanju, relevantan je za spoznavanje ranih slojeva povijesti otoka. Obradi povijesti Čiova bitno su doprinijele lingvističke i toponomastičke studije Petra Skoka, Josipa Smodlake, Ive Šimunovića te ono novije, vrlo opsežno istraživanje Ante Jurića, koji je u svom radu na osnovi suvremene toponimijske slike Čiova također otvorio raspravu o početku i intenzitetu njegova nastanjivanja. Poznavanje povijesnih prilika na Čiovu tijekom kasnog srednjeg vijeka i početkom novog vijeka bitno upotpunjuje rad Arsena Duplančića o granici splitske i trogirске komune na otoku. Valja istaknuti i knjigu don Slavka Kovačića o povijesti Gospinog svetišta u Prizidnicama na otoku Čiovu, u kojoj je autor, crpeći podatke iz arhivskih vrela, iznio vrlo sadržajan pregled povijesti naselja Slatine. Arheološka istraživanja uokolo crkve sv. Mavra pored sela Žedno, koja je vodio Tonči Burić, objavljena su u nekoliko znanstvenih radova u kojima se ovaj autor između ostalog dotiče pitanja povijesti naseljavanja sela Žedno.

U dosadašnjim povijesno-umjetničkim istraživanjima posebna je pažnja posvećena pojedinim spomenicima koji se nalaze na otoku Čiovu. To su prije svega sakralne građevine, posebno one u kojima se, bilo u graditeljskim fazama, bilo u crkvenoj opremi, očitavaju tragovi iz ranokršćanskog ili predromaničkog razdoblja. Treba izdvojiti radove Branke Migotti i Pascala Chevalier u kojima su, na osnovi ranijih ili novijih daljnjih istraživanja, problematizirana pitanja ranokršćanskog porijekla gradnje pojedinih čiovskih crkava. Opsežna studija Ive Babića posvećena je prostornom razvoju, strateškom značaju te pojedinim stilskim fazama crkve sv. Andrije na Balanu. Za čiovske crkve koje su sačuvale

trag predromaničkog razdoblja posebno su vrijedni radovi Tomislava Marasovića. Dosadašnja istraživanja ovih crkava autor je okupio u djelu *Dalmatia praeromanica*, uvrstivši ih u korpus predromaničkog graditeljstva srednje Dalmacije. U kataložskoj obradi pojedine crkve određene su sve njene građevinske faze, dakako s posebnim naglaskom na predromaničkom sloju. Okupljeni su također brojni grafički prilozi i referentna literatura.

Inventari, umjetnički predmeti i crkveni namještaj pojedinih sakralnih građevina, posebno onih u predgrađu, iako nisu relevantni za obradu arhitekture i prostornog razvoja, važni su s obzirom na to da oslikavaju intenzitet narudžbi i opremanja crkava pa pomažu pri datiranju pregradnje i obnove crkava, a njihovi donatori upotpunjuju socijalnu sliku onovremenog stanovništva. U tom kontekstu treba istaknuti radove Tonča Burića, Ljube Karamana, Cvite Fiskovića, Krune Prijatelja, Radoslava Tomića, Same Štefanca, Danke Radić i Joška Belamarića.

Svakako treba spomenuti i vrlo živopisne osvрте i novinske članke lokalnih istraživača, pisaca i kroničara: Marka Kažotića, Frane Madirazze, Ante Belasa, Ive Delallea i don Miha Dražine. Iako ovi zapisi nemaju karakter znanstvenog rada, izuzetno su vrijedan izvori za poznavanje povijesti otoka, poglavito njegovih crkava, društvenog i religioznog života. Oni također obavještavaju o stanju čiovskih kulturno-povijesnih lokaliteta početkom i sredinom prošlog stoljeća, koji su danas bitno izmijenjeni.

Trogirskom predgrađu na Čiovu, kao povijesno-urbanističkoj cjelini, nisu posvećena zasebna povijesna niti povijesno-umjetnička znanstvena istraživanja. Važan izvor za obradu ove teme, kao i svakog drugog istraživanja pojedinih spomenika koji prostorno pripadaju predgrađu, knjiga je *Župa sv. Jakova, Čiovo - Trogir*, koju su uredili Ivo Babić, Zoraida Demori Stančić, Dubravka Dujmović, Matko Mijić i Danka Radić. U ovom je zborniku okupljen niz ranije tiskanih članaka, a doneseni su i neki novi radovi koji se bave pojedinim crkvama na prostoru predgrađa, povijesnim lokalitetima i umjetničkim predmetima. U uvodnoj riječi zbornika, predgrađe je prvi put vrednovano kao urbanističko-graditeljska cjelina te su u tom kontekstu sažeto opisane njegove karakteristike. Također, u zbornik je donesen i pretisak Anagrafa župe sv. Jakova na Čiovu iz prve polovine XIX. stoljeća, važnog dokumenta za proučavanje demografskog rasta i strukture stanovništva. Daljnja proučavanja demografske slike predgrađa koja se donose u ovom radu crpila su podatke iz niza arhivskih istraživanja matičnih knjiga autorice Nevenke Bezić-Božanić te radova Mladena Andreisa u kojima

je istraživanje župnih anagrafa i matičnih knjiga od sredine XVIII. do sredine XIX. stoljeća koncentrirano upravo na predgrađa.

Stambena arhitektura otoka, kao i ona predgrađa, mnogo je slabije istražena. Iako su pojedini sklopovi kuća u predgrađu zaštićeni i registrirani kao spomenici kulture, njima uglavnom nisu posvećena zasebna istraživanja. Provedena su znanstvena istraživanja tek o nekim sklopovima podignutim krajem XIX. stoljeća, dakle u razdoblju koje izlazi iz vremenskog okvira ovoga rada. U opusu arhitekta Josipa Slade koji je obradio Cvito Fisković sažeto je opisana kuća Puović uz koju su objavljeni nacrti i prijedlozi njezine nadogradnje kao i kuća obitelji Moretti. U monografskoj obradi povijesti ove istaknute brodovlasničke i pomorske čiovske obitelji, autorica Danka Radić donijela je detaljan opis njihove kuće u predgrađu, podatke o njezinoj pregradnji, opsežne opise interijera i zbirke koja je ovdje pohranjena. Ista je autorica objavila vrijedan rad o ljetnikovcima otoka Čiova, u sklopu kojega je dala stilsku analizu sklopa Cerineo u zapadnom dijelu predgrađa, iznoseći pretpostavku da je sklop izvorno pripadao obitelji Lucić.

Za proučavanje urbanog razvoja i karakteristika predgrađa na Čiovu orijentir je austrijski katastar iz tridesetih godina XIX. stoljeća. Ključni dijelovi ove opsežne dokumentacije objavljeni su u knjizi Irene Benyofsky *Trogir u katastru Franje I. Uz* sadržajan uvod, autorica je ovdje objavila transkripciju i prijevod čitavog Upisnika građevinskih čestica i iznimno pregledan pretisak mape. Ista je autorica u nizu članaka proizašlih iz brojnih arhivskih istraživanja trogirске povijesti, donijela vrijedne podatke i za prostornu i društvenu povijest predgrađa, posebno vezano za pojedine čiovske bratovštine, nadovezujući se tako na relevantne radove Ivana Strohala i Cvite Fiskovića.

U istraživanju pitanja komunalnog upravljanja otokom Čiovom, posebno prilika u kojima je nastalo trogirsko predgrađe te njegovog daljnjeg razvoja, urbanističkih karakteristika, kao i prostornih i društvenih odnosa prema gradu, osobito je bila korisna usporedba s predgrađima drugih dalmatinskih gradova, posebice Dubrovnika, Korčule, Hvara, Splita, Šibenika, Zadra, kao i samog Trogira, a koji su obrađeni u radovima Lukše Beritića, Berislava Kalodere, Alene Fazinić, Joška Kovačića, Grge Novaka, Joška Jelaske, Franje Oreba, Anite Ercegović, Ive Babića, Danka Zelića i Ive Petriciolia. U rasvjetljavanju prilika nastanka i razvoja trogirskog predgrađa na Čiovu kao i drugih naselja na otoku, također je veoma vrijedno bilo isčitavne studija i istraživanja povijesnog i prostornog razvoja prioblanih i otočnih naselja naše obale koji su nastali izvan ili podalje većih urbanih središta. U tome kontekstu valja istaknuti

radove Marije Planić-Lončarić, Joška Belamarića, Katje Marasović, Marijana Bradanovića, Ambroza Tudora i Sofije Sorić. Za obradu pučke arhitekture osobito su vrijedne studije Aleksandra Freudenreicha i Brune Miličića.

1.3. METODOLOGIJA

Polazište u istraživanju nastanka i razvoja čiovskih naselja, posebno trogirskog predgrađa, bilo je prikupljanje opširne bibliografije u kojoj je posebno obrađena sakralna arhitektura te inventari crkava na Čiovu. Obradene su također arheološke, demografske, lingvističke i toponomastičke studije kako bi se rasvijetlila povijest nastanjivanja i organizacije prostora. Također je pregledana literatura koja nema znanstveni karakter, poput novinskih članaka s kraja XIX. i iz prve polovine XX. stoljeća, župnih i samostanskih zapisa i kronika, ali koja je isto tako dala važne podatke o ovom, inače gotovo neistraženom, povijesnom području.

Pored detaljnog pregleda dostupnih, objavljenih izvora, posebno statutarnih odredbi, odluka Vijeća, notarskih zapisa, oporuka i relacija knezova i providura, pregledana je opsežna neobjavljena građa rukopisa i arhivskih vrela. Osnovni izvor za proučavanje crkava te njihovih inventara predgrađu i u otočnim selima bio je pregled vizitacija trogirskih i splitskih biskupa pohranjenih u Kaptolskom arhivu u Splitu, kao i zapisi apostolskih vizitatora. U istraživanju apostolskih vizitacija trogirске biskupije korištene su kopije izvornika, inače pohranjenog u Vatikanskom arhivu, koje su dostupne u splitskom Kaptolskom arhivu. Iz fonda istog arhiva pregledana je opsežna ostavština povjesničara Ivana Lucića, odnosno bilješke koje je prikupio za svoje djelo *De Regno Dalmatiae et Croatiae*. Iako je preokupacija Lucićeva rada bila trogirska srednjovjekovna povijest, dakle period koji je prethodio intenzivnom nastanjivanju i urbanizaciji otoka i stvaranju predgrađa, u njegovom djelu nailazi se na vrijedne podatke o ranijoj povijesti otoka, nastanku crkava te o statutarnim i drugim komunalnim odredbama koja se tiču Čiova. Prijepisi tih rukopisa, kao i čitave Lucićeve ostavštine, sačuvani su u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu te su pri obradi i iščitavanju ove ostavštine korištena i uspoređivana oba rukopisa.

Od osobite koristi za istraživanje povijesti nastanka i gradnje franjevačkih samostana bio je rukopis nepoznatog autora s kraja XIX. stoljeća, koji se čuva u Arhivu nadbiskupskog sjemeništa u Splitu.

Pregledana je i građa koju je prikupio Pavao Andreis pri sastavljanju djela *Storia della città di Traù*, koja se čuva u Znanstvenoj knjižnici u Zadru. Građa obuhvaća preko tisuću listova, uglavnom ovjerovljenih prijepisa i isprava iz razdoblja od XIII. do XVII. stoljeća, koje se tiču povijesti grada Trogira i njegovog teritorija. Od posebne su važnosti za obradu teme predgrađa na Čiovu pojedini dokumenti iz XVII. stoljeća, koji

su u ovom radu transkribirani i interpretirani. Veoma su vrijedni zapisi o stanovnicima predgrađa koje spominju isprave i oporuke iz druge polovine XV. stoljeća, sačuvani u Arhivu trogirskog kaptola te u zbirci Fanfogna-Garagnin u Državnom arhivu u Zagrebu.

Arhivska istraživanja obuhvatila su i pregled fondova trogirskih obitelji Ivčević i Garagnin koji su pohranjeni u Državnom arhivu u Splitu te pregled Knjige - popisa nekretnina i zemalja iz 1730. iz Kaptolskog arhiva u Trogiru. Ovi su izvori također doprinijeli poznavanju obitelji nastanjenih u predgrađu, položaja pojedinih kuća i inventara crkava.

Istraživanje prostornog razvoja predgrađa obuhvatio je obradu arhivske kartografske građe, potom starih planova, crteža, grafika i fotografija, za što je, pored slikovnih priloga objavljenih u literaturi, korištena i građa iz Muzeja grada Trogira. Pregledani su isto tako kartografski planovi i pomorski prikazi dostupni preko internetskog pretraživanja, poglavito oni iz arhiva Biblioteca Nazionale Marciana u Veneciji. Orijentir u obradi prostornog razvoja naselja na Čiovu, kao i graditeljskih karakteristika te socijalne slike predgrađa bio je katastar Trogira iz 1830., koji se čuva u Arhivu mapa za Istru i Dalmaciju Državnog arhiva u Splitu. Sustavno su tako obrađene katastarske mape, upisnici koji prate ove mape te Izvješće porezne procjene. Od osobite koristi je i vrlo pregledna karta Trogira iz 1828., vjerojatno pripremna mapa za izradu katastra, pohranjena u Središnjem arhivu u Beču. Navedene katastarske mape i karte korištene su kao podloga pri izradi grafičkih priloga.

U istraživanju nastajanja i geneze predgrađa na Čiovu korištena je komparativna metoda pa je proučena literatura i izvori koji se odnose na predgrađa u drugim dalmatinskim gradovima, a s obzirom na slične povijesne prilike u kojima su se ona razvijala.

Radi usporedbe i utvrđivanja daljeg prostornog razvoja, stanja izgrađenosti i općenito vrednovanja prostora predgrađa pregledani su i tekstualni i slikovni prilozi novijih urbanističkih i prostornih planova Općine odnosno Grada Trogira.

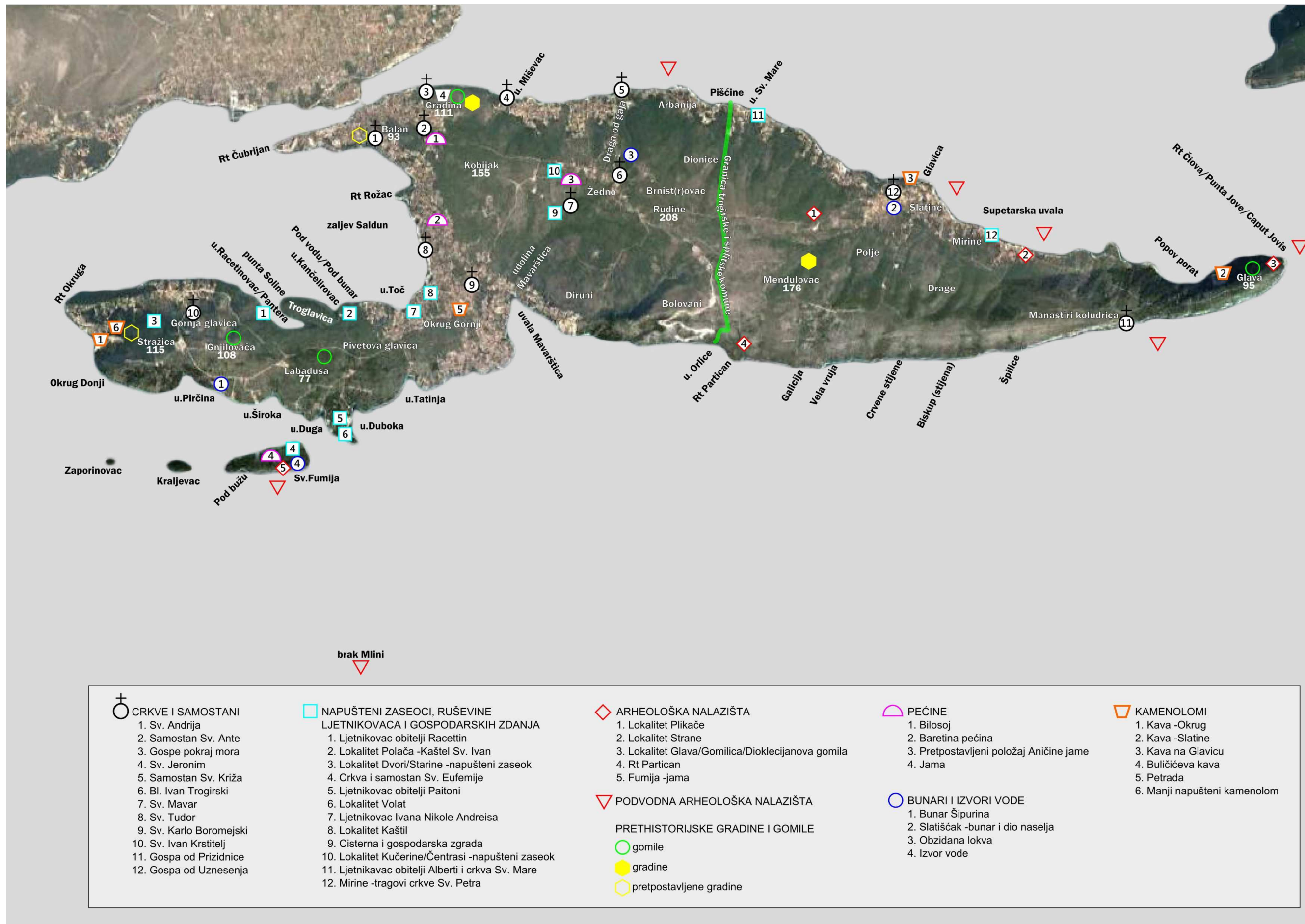
Proučavanje arhivske građe, objavljenih i neobjavljenih izvora, popraćeno je sustavnim obilaskom terena, izradom vlastite fotodokumentacije te usporedbom prikupljenih podataka sa stanjem na terenu. Sustavno je također prikupljana i obrađivana fotodokumentacija iz različitih izvora: Fototeke Konzervatorskog odjela u Splitu, Muzeja grada Trogira, ona koju je prikupilo Društvo za zaštitu kulturnih dobara Trogira „Radovan“, arhiva i dokumentacije Urbanističkog zavoda Dalmacije, Nazionale i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, Sveučilišne knjižnice u Splitu te iz nekoliko

obiteljskih arhiva. Kako bi se upotpunila saznanja o predgrađu, organizaciji i korištenju prostora, gospodarskom i društvenom životu, obavljani su razgovori s nekoliko pripadnika obitelji koje su odavno nastanjene u predgrađu, poglavito s onima starije životne dobi čija su svjedočenja, usmene predaje, obiteljske uspomene i dokumenti koji su dani na uvid ugrađeni u različitim dijelovima rada.

Prostorni razvoj predgrađa prikazan je u karakterističnim fazama u tlocrtu za koji su kao podloge korištene spomenuta karta iz 1828., katastarska mapa iz 1830. te suvremeni geodetski snimak područja. Za svako naselje na otoku dan je zračni snimak s naznačenim starim komunikacijama, bitnim ekološkim resursima i najznačajnijim građevinama. Donesen je također zračni snimak čitavog otoka na kojemu su označene sve obrađene građevine, sačuvane i porušene, mreža komunikacija, izvorni i važnija skupljališta vode te potvrđeni ili pak pretpostavljeni povijesni lokaliteti, kao i obližnja podmorska arheološka nalazišta.

2. POVIJESNI PREGLED NASELJAVANJA I IZGRADNJE OTOKA ČIOVA

2. POVIJESNI PREGLED NASELJAVANJA I IZGRADNJE OTOKA ČIOVA

Prilog 1: Karta Čiova s naznačenim kulturno- povijesnim lokalitetima

2.1. PRIRODNA OBILJEŽJA I EKONOMSKI POTENCIJALI OTOKA ČIOVA

Čiovo je otok srednjodalmatinske skupine koji se najviše približio kopnu. Taj se udubljeni dio kopna u antičko doba nazivao Manijskim zaljevom, *Sinus Salonitanus*, a danas se naziva Kaštelanskim zaljevom. Čiovo ga zatvara s njegove južne, a poluotok Marjan sa sjeveroistočne strane. Udaljenost između istočnog rta Čiova i rta Marjana iznosi tek dva kilometra. Morski prolaz između ove dvije točke istočni je prilaz Kaštelanskom zaljevu. Svojom sjeverozapadnom obalom, zajedno s nasuprotnim kopnom, Čiovo obilježava ulaz u trogirsku luku odnosno zapadni ulaz u Kaštelanski zaljev. Tamo gdje se Čiovo najviše približilo kopnu- tjesnacu gdje se nalazi povijesna jezgra Trogira, na udaljenosti od samo 100 metara, pruža se još od srednjeg stoljeća most koji spaja Trogir i otok Čiovo.

Slika 5: Otok Čiovo i okolni prostor, satelitska snimka

S vanjske, južne strane Čiova je otok Šolta. Prosječna udaljenost između ova dva otoka iznosi 7,4 kilometra. Uz jugozapadnu i zapadnu obalu Čiova pruža se niz manjih, nenaseljenih otoka: Fumija, Kraljevac, Zaporinovac i četiri grebena nazvana Pijavice. Dalje prema zapadu pružaju se otoci Drvenik Veliki i Drvenik Mali (Ploča) i drugi manji otoci. Ovaj gusti zbir otoka, otočića i hridi naziva se trogirskogim arhipelagom. Čiovo je najveći otok te skupine.

Danas se na otoku Čiovu nalazi sedam naselja koja administrativno pripadaju gradovima Splitu i Trogiru te općini Okrug. Najveće naselje je ono na sjeverozapadnom dijelu otoka, preko puta Trogira, koje je sastavni dio grada

Trogira. Naselja smještena na sjevernoj obali Čiova, Arbanija i Mastrinka, koje je nedavnog postanka te selo Žedno u unutrašnjosti otoka također pripadaju teritoriju Grada Trogira. Naselje Slatine na sjeveroistočnom dijelu otoka satavni je dio Grada Splita. Granica teritorija Trogira i Splita slijedi staru povijesnu granicu trogirske i splitske komune koja se proteže od položaja *Dionice* na sjevernoj obali preko hrbata Čiova do hridina *Orlice* na južnoj strani otoka. Naselja Okrug Gornji i Okrug Donji na zapadnom dijelu Čiova čine zasebnu općinu, a nekoć su bila sastavni dio trogirske općine. Dakako, u antropogeografskom smislu ova dva zapadna čiovska naselja također gravitiraju Trogiru.

Površinom od 28 kilometara kvadratnih i dužinom razvedene obale od 43,9 kilometra, Čiovo spada u srednje velike naseljene otoke srednjodalmatinske skupine. Prema ukupnoj razdiobi naših otoka ubraja se u male naseljene otoke.⁵ Kao i većina otoka istočnog dijela Jadrana, pruža se u pravcu istok-zapad, tek je blago nagnuto u smjeru sjever-istok. Dužina otoka od najistaknutije istočne točke, rta Čiova ili Glave Čiova do najistaknutije zapadne točke, rta Okruga iznosi 14,3 kilometra. Najveća širina Čiova je 4,3 kilometra. Najviši vrh nalazi se na 218 metara na položaju Rudine.⁶ S hrbata Čiova vidljiv je s jedne strane Kaštelanski zaljev s okolnim kopnom, a s druge se pak strane otvara morsko prostranstvo prema Šolti i drugim srednjodalmatinskim otocima. Dok je istočna strana Čiova kompaktna, zapadna strana se račva na dva kraka, rt Okrug na jugu i rt Cumbrijan na sjeveru, koji među sobom zatvaraju prostrani zaljev zvan Saldun. Njegove su obale danas najgušće nastanjen dio Čiova.

U reljefu otoka razlikuju se dva niza uzvisina odnosno dvije antiklinale. Izrazitija i dulja antiklinala pruža se od rta Okrug do uvale Mavarštica (Movarštica ili Movarčica) na jugu, a kraća od rta Čiova (Glave Čiova) do rta Cumbrijan. Ova dva niza spojena su prevlakom koja se proteže od zaljeva Saldun do uvale Mavarštica.

Obala je najrazvedenija na zapadnoj i jugozapadnoj strani. Na zapadnoj strani usječena je najveća uvala na otoku, spomnuti zaljev Saldun, dug oko četiri

⁵ RUBIĆ, I. (1952.), 14.

⁶ POMORSKA ENCIKLOPEDIJA (1975.), 101.-102.

kilometra, a širok dva kilometra. Dubina iznosi od dva do 25 metara.⁷ S obzirom na svoju prostranost i zaklonjenost od svih nepovoljnih vjetrova te blagu mikroklimu koju takav položaj pruža, Saldun se ubraja među uvale s najboljim maritimnim svojstvima na našoj obali. Na jugozapadnoj strani Čiova nižu se od istoka prema zapadu značajnije uvale, Mavarštica, Tatinja, Labadusa, Duga, Duboka, Široka i Pirčina, do novijeg doba gotovo u potpunosti nenastanjene. Zanimljiv je u tom smislu toponim Tatinja, naziv kojega nose mnoge povijesno nenaseljene uvale istočnojadranskih otoka primjerice Brača, Šolte, Hvara, Korčule, Mljeta i drugih manjih otoka, oslikavajući valjda strah ondašnjeg okolnog stanovništva da bi se u tim osamljenim uvalma mogli skloniti *tati*; lupeži, kradljivci, gusari.⁸

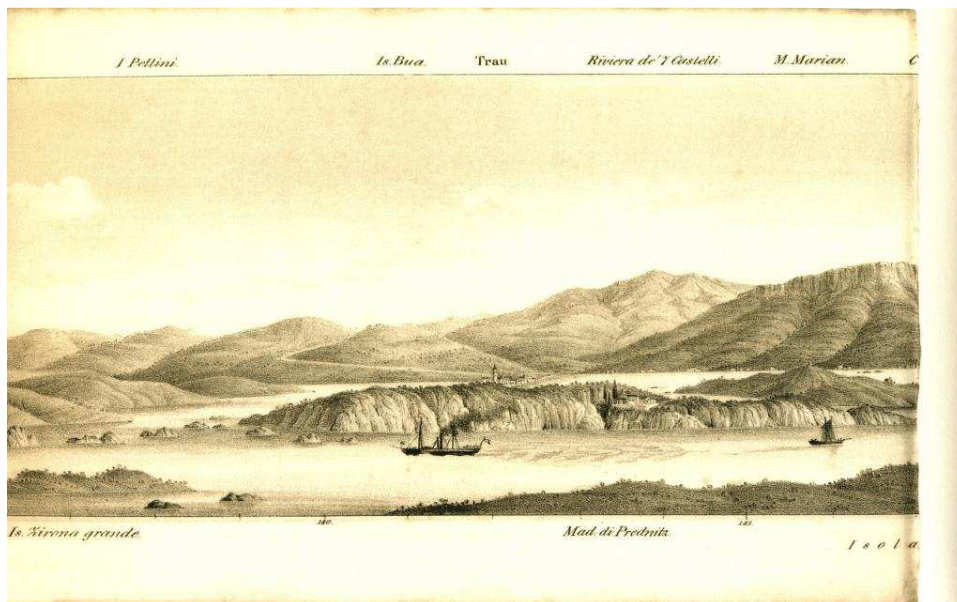
Slika 6: Uvala Saldun oko 1960. godine

Naseljena je i izgađena, kako je to uobičajeno kod naših otoka, ponajviše sjeverna obala, koja je orjentirana prema kopnu. Ta je strana izložena buri koja je tako u supralitoralnoj zoni obale stvorila sitne i vrlo oštre oblike. Na toj su strani od istoka prema zapadu usječene tri veće uvale: uvala Supetarska, uvala naselja Slatina te

⁷ BELAS, A. (1938.d).

⁸ MARASOVIĆ- ALUJEVIĆ, M., LOZIĆ KNEZOVIĆ, K. (2011.), 417-418.

uvala naselja Arbanije, prikladne za pristajanje tijekom juga. Jugoistočna obala Čiova uobičajeno je izložena valovima i vjetru, uglavnom je strma i nepristupačna i dakako nenaseljena. Takav se pejzaž južne obale Čiova odrazio i u toponimima koji opisuju skrivenost, udaljenost i izlolanost.⁹ Bilježe se ondje nazivi *Galicija*, ime koji nosi i naš najmanji jadranski otok te *Orlice*, osamljene hridi, valjda mjesto gdje se vjerovalo da se gnijezde orlovi. Naime, poznato je i ispravno tumačenje da su pusti oni otoci i dijelovi otoka u čijim se šupljinam skrivaju ptice.¹⁰ Osobito je strm segment te jugoistočne obale Čiova na dijelu od rta Čiova (Glave Čiova) preko svetišta Gospe od Prizidnice do padina nazvanih *Crvene stine* gdje udari valova juga uzrokuju odranjanje obale i stvaraju kamene litice i vertikalne odsjeke koji se nazivaju *imberi*.

Slika 7: Otok Čiovo, južna i jugoistočna obala, crtež iz knjige Giuseppea Riegera *Panorama della Costa e delle Isole di Dalmazia*, 1853. godina

Čiovo je građeno od krednih vapnenaca koji se pružaju dinarskim smjerom. U uskoj zoni južnog dijela otoka nailazi se na oceanske vapnenice koji otkrivaju geološke slojeve

⁹ JURIC, A. (2005.), 168.

¹⁰ RUBIĆ, I. (1952.), 77.

Čiova i ukazuju na to da je kanal između Čiova i Šolte zapravo potopljena terciarna sinklinala vanjskog ruba Dinarida.¹¹

Na otoku ima veći broj udolina. Starije, duboko usječene udoline nalaze se na sjevernom dijelu otoka, oko naselja Slatine i u naselju Arbanija kod samostana sv. Križa. Mlađe, pliće udoline su one na jugozapadnom dijelu otoka: Mavarštica i Labadusa. U jesenskom i zimskom periodu, kada su padaline oblinije, starije udoline ožive bujicama. Na mjestima gdje doline dopiru do mora, a valovi zahvaćaju materijal koji donose vododerine, nastaje žalo. Na takva se žala nailazi u uvali Supetar, potom u uvali Arbanije kod samostana sv. Križa i u uvali Mavaršticatomu. Potopljene doline stvorile su već spomenute značajne morske uvale Čiova: onu pred naseljem Slatine, potom Movarčicu, Dugu te uvalu Racetinovac na južnoj strani zaljeva Saldun.

Uz površinske krške oblike, otok karakterizira i nekoliko spilja od kojih je najveća spilja Bilosoj na sjevernom dijelu Čiova, smještena u usjeku između sjeveroistočne padine brijega Balan i uzvišenja Gradina. Jedna duboka pećina, nazvana Baretina pećina, nalazi se iznad uvale Saldun, istočno od stare jezgre naselja Okrug. U geografskim i speleološkim zabilježkama spominje se na Čiovu još jedna pećina pod nazivom Aničina jama, koja se smješta u unutrašnjost otoka, na područje sela Žedno, no ne utvrđuje se točan položaj.¹²

Slika 8: Aničina jama nedaleko od sela Žedno

¹¹ MILOJEVIĆ, B. (1933.), 54.

¹² Spomenuta je u pregledu otoka Čiova u: POMORSKA ENCIKLOPEDIJA (1975.), 101.-102.

Na položaj ukazuje toponim *Aničino*, dio naselja zapadno od današnjeg sela Žedno, nedaleko od najvišeg položaja Rudine. Obilaskom terena na tom se području naišlo na nekoliko okomitih šupljina, dakle jama, a ne pećina, od kojih ona najveća, prema pričanjima mještana, nosi ime Aničina, a govore da je vrlo duboka te prodire do samog mora.¹³ Geološke studije za Čiovo, kao i za obližnje otoke Orud i Šoltu, bilježe upravo fenomen vertikalnih jama na čijem se dnu nailazi na vodu.¹⁴ Nekoliko je jama i na istočnom istaku otoka. Na položaju Pivetova glavica, nedaleko Okruga Gornjeg nalazi se mala špilja u dnu koje je jama u kojoj se sakuplja voda. Takva jama s vodom postoji i na obližnjem otočiću Fumji, usječena je posred otoka, 50 m od mora.

Klima Čiova jednaka je onoj na susjednom kopnu. Pod utjecajem snažne, takozvane *kliške bure*, zimi se temperature snize, naročito na sjevernoj strani otoka. Prosječna količina padalina iznosi 900 milimetara godišnje. Ljetne suše su česte pa su posljedice za vegetaciju i zemljoradnju vrlo nepovoljne. Čiovo ima uobičajenu mediteransku vegetaciju. Na čitavome je otoku rasprostranjena makija: mirta, pelin i smrča. Osim makijom, neiskrčene površine otoka su do kraja XIX. stoljeća bile prekrivene hrastom česminom (crnika, lat. *quercus ilex*). Trogirski je statut u svojim odredbama posebno štitio stabla čiovske česmine, no ona je tijekom stoljeća gotovo istrebljena, posebno za potrebe brodogradnje, a od kraja XIX. stoljeća uglavnom je zamijenjena nasadima sredozemnog bora. Na kultiviranim površinama otoka zasađene su uglavnom masline, rogači, smokve i bademi, koji su ponegdje stvorili prave gajeve. Na pristrancima otoka, posebice na jugozapadnoj strani, tijekom povijesti bile su krčene šume kako bi se na njima uredile terase te počelo njegovati maslinike i vinograde. Na zaštićenim položajima, posebno u zaljevu Saldun, uspijevaju i agrumi. To autohtono bilje i zasijane kulture dale su naziv mnogim otočnim položajima. U Slatinama se tako nailazi na fitotoponime *Mendulovac*, *Smokve*, *Pelinovica*, *Komovica*, u Žednome *Masline* i *Rogači*, a posebno su brojni na području Okruga: *Crnika*, *Komovica*, *Planikovica*, *Mažurana*, *Brnistra*, *Smriči*, *Bušinci*, *Kaduje*.¹⁵

¹³ Područje oko sela Žednog i Aničine jame pregledano je u listopadu 2014. godine. Zahlujem ovom prilikom na pomoći i spomenutim kazivanjima obitelji Klarić i drugim mještanima Žednog.

¹⁴ MILOJEVIĆ, B. (1933.), 54.

¹⁵ Čiovski toponimi zabilježeni su u nekoliko lingvističkih studija: JURIĆ, A. (2005.); ŠIMUNOVIĆ, P. (1966.), 433.-436.; ŠIMUNOVIĆ, P. (1972.), 51.-63.

2.1.1. Plodne površine

Tlo otoka je pretežito krško, vapnenačko, ispunjeno uglavnom crljenicom. Tek su neznatne površine otoka prekrivene golim kamenjarom.¹⁶ Prema svojim geološkim i pedološkim karakteristikama Čiovo se ne razlikuje od većine jadranskih otoka.

Sustavno mjerenje količine i kategorije tla otoka Čiova, obavljeno još 1952., pokazalo je da je otok imao tri hektara voćnjaka, jedan hektar vinograda, 188 hektara pašnjaka i 12 hektara neplodna tla, dok površine šuma, livada i oranica nisu zabilježene pa je ispitivanjima zaključeno da je zemljoradnja bila već tada vrlo slabo razvijena.¹⁷ Uslijed doseljavanja velikog broja stanovništva tijekom posljednjih desetljeća prošlog stoljeća, potom ubrzane i intenzivne izgradnje pod snažnim pritiskom turizma, zemljoradnja je gotovo posve zanemarena, a plodne površine uglavnom zapuštene i zarasle ili iskorištene za izgradnju. Međutim, tijekom povijesti prirodni resursi Čiova bili su itekako eksploatirani, plodne površine su bile intenzivno korištene i na njima su bile zasađene uglavnom kulture masline, vinove loze i smokve. Na manjim plodnim površinama, u vrtićima i poljima, bila je zasijana pšenica i zasađene povrtno kulture. Čiovo je nekoć bilo i mnogo više pošumljeno negoli danas, što se doznaje iz spomenutih statutarnih odredbi o čuvanju čiovskog hrasta crnike. Nekoć brojni čiovski pašnjaci koji su nastali sječom makije, danas uglavnom zapuštene i iznova zarasle makijom, bili su temelj stočarstva otočnog stanovništva, ali i čitave trogirske komune jer pašnjaka je uvijek nedostajalo, posebno s obzirom da su oni na kopnu često bili ugroženi ratnim neprilikama. Maleni otočići uz jugozapadnu obalu Čiova, Zaporinovac i Pijavice, bili su također nekoć korišteni kao komunalni pašnjaci.¹⁸ Naziv položaja Rudine, nedaleko Žednog, na najvišem dijelu otoka, podsjeća na takve iskrčene terene namijenjene za pašnjake.

Površine obradivog tla nalaze se uglavnom na sjevernom dijelu Čiova, posebno uz naselje Slatine, oko kojeg se rasprostire jedina veća kompaktna plodna površina na otoku. Ovo slatinsko polje i danas je okosnica poljoprivredne proizvodnje otoka. Na samom hrbatu otoka, oko sela Žedno, manje su plodne površine. Omanjih iskrčenih vrtova, zaravni i njiva ima također oko sela Okruga Gornjeg i Donjeg, kao i podno brda

¹⁶ POMORSKA ENCIKLOPEDIJA (1975.), 101.-102.

¹⁷ RUBIĆ, I. (1952.), 117.

¹⁸ DAS, AM, Okrug, PT.

Balan, gdje je smješteno povijesno predgrađe Trogira. Kako je to uobičajeno u našim primorskim i otočkim mjestima, i u ovim čiovskim naseljima one stare, tradicionalne kuće oraganizirane su tako da čuvaju svaku pa i najmanju *krpu* plodnog tla. Ranije spomenute otočne udoline ili rasjedi nazvane dolci, drage ili dražice, ispunjene su bogatijim slojem tla (crljenicom) pa su također pogodne za sjetvu.

Slika 9: Slatinsko polje

Tako na Čiovu postoji niz toponima koji su uvjetovani kategorijom i konfiguracijom tla: *Njive*, *Vlaka* za pristave na terasastom zemljištu, *Ravnica* i *Podine* za ravna zemljišta, *Krč* i *Krčevine* za iskrčena zemljišta. Položaji većih, nekad obrađivanih ograđenih zemljišta ostavili su traga u nazivu *Ogradina* i *Ograde* u Okrugu i Žednom, odnosno *Oklaje* na području Slatina. U Žednom se nailazi na toponim *Podvornice* kojima se nazivaju minijturni, još uvijek dijelom očuvani i obrađeni vrtovi uz kuće, kakvih je bilo unutar svih otočnih sela. Na padinama Balana zadržali su se toponimi *Donje* i *Gornje njive*.¹⁹

Južna i jugoistočna strana otoka ima znatno manje plodnih površina. Tek su neki položaji na južnim padinama Čiova, s obzirom na prisojnu orijentaciju, pogodni za voćarstvo, posebno za sadnju maslina i vinove loze. Na padinama istočno od uvale Mavarštica, koje su sačuvale stare toponime *Diruni* i *Liveli*, što označava zemlju na koju se nekoć plaćao zakup, *livel*, bili su zasađeni vinogradi i masline.

¹⁹ JURIC, A. (2005.), 184., 185.

Stanovništvo otoka tradicionalno se bavilo i poljoprivredom: ratarstvom i voćarstvom, kao i stočarstvom, što je i svojstveno tradicionalnim mediteranskim gospodarstvima. Stanovništvo sela Oruga, Žednog i Arbanije, imali su zemlje i na kopnu, u trogirskom Malom polju; posebice ne području Resnika i Divulja, što su ili kupovali, ili im je bilo dodijeljeno od općine ili su pak dospjeli u posjed kao negdašnji težaci zemljoposjedničkih obitelji. Jedino je pučanstvo Slatina, bilo isključivo upućeno na rad i korištenje okolnih otočnih zemlji i pašnjaka. Danas se još govori o vrijednim slatinskim zemljoradnicima i marljivim i požrtvovnim mljekaricama, a starije stanovništvo Čiova prenosi siječanje na Slatinjane koji su prednjačili pred drugim otočanima; imali su brojne, dobre krave, mnogo su se bavili i vinom i vrtom, a od pet sela, doznaje se bili su najbolji za ulje. Na području Okruga, gdje se u novije vrijeme zemljoradnja počela ubrzano napuštati, a poljoprivredne površine zamijenjene građevnim, prisjećaju se stanovnici starije dobi, nekoć se sve obrađivalo, bilo je smokava, maslina, grožđa, rogača, buhača...²⁰

2.1.2. Izvori vode

Čiovo kao nema veći i stalni izvor žive (pitke) vode. Na otoku se nalazi tek nekoliko izvora bočate, slankaste vode ili sakupljališta usred povremenih bujica koji su bili korišteni za napoj stoke, zalijevanje poljodjelskih kultura, pranje robe, ne i za piće. Oskudijevanje pitkom vodom bio je temeljni problem organizacije svakodnevnog života stanovništva čitavog otoka koje se za opskrbu vode moralo uputiti na kopno, na bunar Dobrić.

Uz obale Čiova čest su fenom vrulje, izvori vode ispod površine mora.²¹ Toponimijska slika Čiova odražava koliko su u nedostatku obilnijeg izvora vode neka skromna, naizgled beznačajna sabirališta ili povremeni izvori, bujice, stanovništvu bili presudni. Nedostatak vode bio je inspiracija za nastanak imena starog otočnog sela Žedno, smještenog na prisojnoj strani otoka. Naime, brojni su nazivi koji se mogu dovesti u vezu s prisutnošću vode, a gotovo redovito se na tim položajima nailazi na tragove naseljavanja odnosno izgradnje. Naziv naselja Slatine također je hidronim koji označava mjesto izviranja

²⁰ Podaci prikupljeni u razgovoru s pok. Vickom Buličićem. O tradiciji Slatina: KOVAČIĆ, S. (1996.)

²¹ MILOJEVIĆ, B. (1933.), 54.

slane, kisele ili mineralne vode.²² Oko starog sela zabilježeno je nekoliko malih izvora bočate vode, *slatina*. Stari dio naselja okrenut polju, sa zdencem i nekoliko cisterni, i danas se zove *Slatinjšćak* odnosno *Slatišćak*.²³ Bilježe se oko Slatina također toponimi *Studenac*, *Lokva* i *Mala lokva*.²⁴ Na kartografskom planu Trogira Giovannija Francesca Camocija iz 1571., na položaju današnjeg sela Slatine nacrtana je velika lokva, poput jezera, u koju se ulijeva potocić i upisan je naziv *Bagno*. Na ovoj karti, s obzirom na to da je bila namijenjena pomorcima, uobičajeno su zabilježena tek ključna mjesta - crkve na istaknutim položajima kao orijentiri u plovidbi pa je u tom smislu bilo važno naznačiti i eventualna sabirališta vode: cisterne i lokve.²⁵ *Bagno* se, vjerojatno, odnosio na izvore bočate vode, lokvu koja se nalazila nedaleko obale, na mjestu današnje seoske cisterne. Naziv *Bagno* na istom je položaju kartografiran na planu Splita i okolice Vicenza Marije Coronellija iz 1688. godine kao i na nekim drugim kartama vjerojatno nastalim još po Camocijevom predlošku.²⁶

Slika 10: Otok Čiovo, isječak iz karte Giovannija Francesca Camocija, *Traù città nella Dalmacia vicino a Spalato*, 1574. godine

Zanimljiv je hidronim *Pišćine*, čije se značenje tumači kao vrulja, mjesto gdje pišti voda te se tako stvara pijesak, odnosno teren koji upija vodu, a kojim se imenuje lokalitet

²² BROZOVIĆ-RONČEVIĆ, D. (1997.), 16.-17.

²³ Stanovništvo tu vodu opisuje kao bočatu vodu: KOVAČIĆ, S. (1996.), 15.

²⁴ ŠIMUNOVIĆ, P. (1966.), 435.; JURIC, A. (2005.), 202.

²⁵ Tako su na Camocijevoj karti na Čiovu (*Isola Bua*) upisane crkve na istočnom i zapadnom rtu otoka: Sv. Jakov (*S. Iacomo*), nepoznata crkva na istočnom rtu Čiova, i Sv. Klement (*S. Clemente*) što se vjerojatno odnosi na crkvu sv. Ciprijana. Upisan je i samostan sv. Križa (*S. Croce*) i pustinjački stanovi u Prizidnicama (*Romittorio*). Crtežom su prikazana još dvije crkve koje nisu imenovane, a prema položaju mogu se prepoznati kao crkve sv. Mavra i sv. Andrije. Otprilike na mjestu granične linije Splita i Trogira, uz obalu, upisan je naziv *Nogara* i nacrtano (orahovo) stablo s velikom krošnjom. CAMOZIO, G. (1571.), usporedi: KOZLIČIĆ, M. (1995.).

²⁶ CORONELLI, V. M. (oko 1694.), *Mari, golfi, isole, spiagge ... dell'Istria, Quarner, Dalmazia ...*, Venecija.

Pregled kartografskih prikaza Dalmacije: KOZLIČIĆ, M. (1995.); KOZLIČIĆ, M. (2003.).

zapadno od Slatina, uz povijesnu granicu trogirске i splitske komune.²⁷ Na tom položaju bilo je nekoć gospodarsko imanje i ljetnikovac splitske obitelji Alberti s crkvom, odnosno obiteljskom kapelom sv. Mare.²⁸ Uz zidanu lokvu smještenu zapadno od sela Okrug Gonji izvor je pitke vode, koji se naziva Piščet. To je tek povremeni izvor pitke i čiste vode koja izbija kroz razne slojeve zemlje.

Na ušću drage koja se spušta od Rudina prema sjevernoj obali, kod samostana sv. Križa, također izbivaju vrulje. Bočate vode ima u dnu zaljeva Saldun gdje se oblikovala manja uvala koja nosi naziv Toć (Toće).²⁹ Ovdje je isto tako nekoć stajao ljetnikovac koji je 1655. dao sagraditi trogirski plemić Ivan Nikola Andreis.³⁰ Na ulazu u uvalu Kancelirovac (Kančelirovac) na južnoj strani Salduna, zabilježen je toponim Pod vodu/Pod bunar.³¹ U dnu ove uvale nalaze se ruševine benediktinske kule. Dosad nerazjašnjena etimologija naziva Kancelirovac također se može dovesti u vezu s vodom odnosno s postojanjem gustirne. Naime, na otoku Hvaru je u jezičnim istraživanjima zabilježen zraz *kanculat* u značenju crpiti vodu iz cisterne (*gustirne*), a na Visu naziv *kanculir* ima značenje male, nepokrivene cisterne za mašćenje trate.³²

Na jugozapadnoj strani otoka, između uvala Pirčina i Široka, stotinjak metara od morske obale je bunar bočate vode nazvan Šipurina. Etimološki se *šipurina* tumači kao izvedenica od pridjeva *šipnata* kojim se opisuje bočata voda pa bi tako ovaj naziv označavao bočato vrelo ili vir u blizini mora.³³ Bunar Šipurinu spominjao je povjesničar Ivan Lucić pišući o sukobima mletačkih i đenovешkih brodova iz 1381.: „(...)duboki bunar na otoku Čiovu nazvan Šipurina nedaleko od luke koju zatvara školjić Svete Eufemije gdje galije običavaju uzimati vodu, budući da u blizini Trogira nije bilo druge luke pogodne za plovidbu koja bi imala pitku vodu.“³⁴ Položaj bunara Šipurine kao mjesta opskrbe vodom

²⁷ BROZOVIĆ-RONČEVIĆ, D. (1997.), 21.-22.; SKOK, P. (1950.), 166. *Pišćine* je zabilježio i Šimunović kao vrutak, vrulju. ŠIMUNOVIĆ, P. (1966.), 435.

²⁸ RADIĆ, D. (2005.b); RADIĆ, D. (2006.a), 151.

²⁹ Toponim je zabilježio i Šimunović: ŠIMUNOVIĆ, P. (1966.), 434.; JURIĆ, A. (2005.), 180., 202. O značenju naziva: SKOK, P. (1950.), 166.

³⁰ FISKOVIĆ, C. (1969.), 59.; RADIĆ, D. (2006.a), 144.-146.

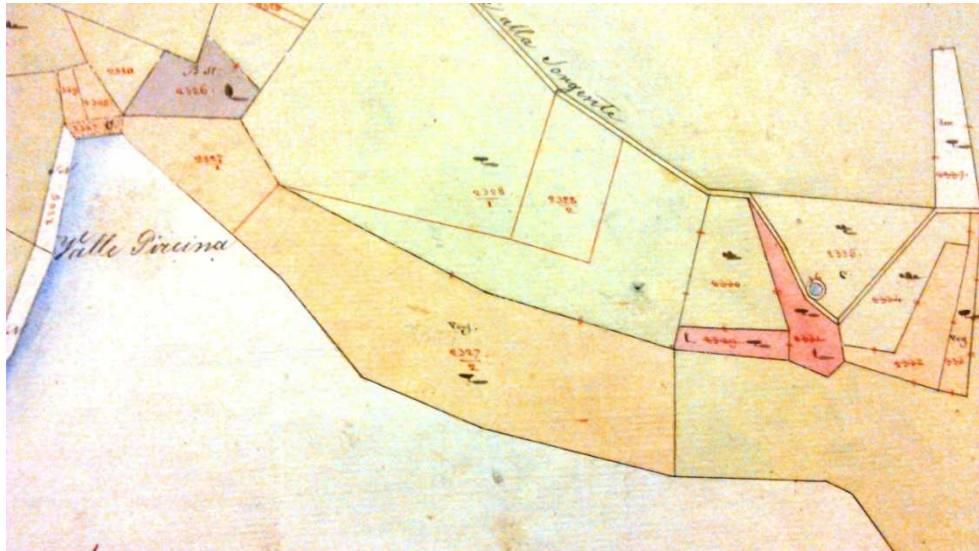
³¹ ŠIMUNOVIĆ, P. (1966.), 434.

³² Ovi su nazivi zabilježeni u Brusju na otoku Hvaru i u Komiži na otoku Visu. VINJA, V. (1998.). Ante Jurić objašnjava toponim Kancelirovac drugačije, kao izvedenicu od naziva za hrast crniku, česminu, taj nekoć vrlo rašireni vegetacijski pokrov otoka. JURIĆ, A. (2005.), 147.

³³ BROZOVIĆ-RONČEVIĆ, D. (1997.), 18.

³⁴ LUCIĆ, I. (1979.), sv. I, str. 693.

obilježen je i spomenut u mnogim portolanima XIX. stoljeća koji su opisivali plovidbu Jadranom. Tako u jednom zapisu iz 1830. piše kako je na otoku bilo vrlo malo „slatke vode“, koja se uglavnom crpila iz velikog bunara pored otočića sv. Eufemije.³⁵ Austrijski katastar bunar Šepurinu bilježi kao izvor (*sorgente*).³⁶

Slika 11: Bunar Šepurina na jugozapadnoj strani Čiova, ucrtan na katastrskoj mapi iz 1830. godine

Na dijelu trogirskog predgrađa na Čiovu, istočno od mosta, oko franjevačkog samostana sv. Lazara bilo je nekoliko bunara pa su se do danas u tom dijelu zadržali toponimi *Lokva* i *Bac*. Ovi se toponimi obično odnose na bočatu, slankastu vodu ili vodu loše kvalitete.³⁷

Nedostatak vode na Čiovu, kako je naglasio Pavao Andreis, nadoknađivale su mnoge cisterne na kojima se sabirala kišnica te poneka lokva i bunari s bočatom vodom. Pojedine imućnije obitelji imale su na Čiovu svoje cisterne, ili uz kuće u predgrađu ili na otočnim ladanjskim posjedima. Postojale su također cisterne uz stare crkve sv. Mavra u Žednom i sv. Andrije na brijegu Balan. Poveće cisterne i danas još stoje usred klaustara u samostanu sv. Križa u Arbaniji i sv. Lazara u predgrađu na Čiovu. Prve velike, betonske, zajedničke *gustirne* grade se tek krajem XIX stoljeća.³⁸

³⁵ MARIENI, G. (1830.), 295.; KAŽOTIĆ, M. (1840.), 184.

³⁶ DAS, AM, Okrug, Operato.

³⁷ JURIĆ, A. (2005.), 165., 184., usporedi: BROZOVIĆ-RONČEVIĆ, D. (1997.), 1.-29.

³⁸ O gradnjama u otočkim selima i naseljima tijekom XIX stoljeća: PIPLOVIĆ, S. (1996.)

2.1.3. Ekonomski potencijal

Pored poljoprivrednog zemljišta, treba spomenuti i druge prirodne resurse Čiova, posebno njegove kamenolome. Uz Brač, Hvar, Korčulu i Vrnik, Čiovo se bilježi kao otok koji „daje dobar kamen za zidanje“.³⁹ Iz dva velika čiovska kamenoloma, onog na istočnom dijelu otoka nedaleko od sela Slatine te onog usječenog na samom zapadnom rtu otoka (rt Okrug) još se donedavno vadio kamen. Iz ovog zapadnog čiovskog kamenoloma brao se sjajni, bijeli kamen sa sitnim kristalima. Čiovski kamen bio je očito prikladniji za građevinske zahvate nego li za skulpturu. Od tog kamena trebalo je, prema jednom ugovoru iz 1468., graditi vanjsku oplatu kapele sv. Ivana Trogirskog, dok se za kipove u istom ugovoru izričito napominje da je treba dopremiti kamen iz Voluje na Viniškom poluotoku.⁴⁰ Iz čiovskog kamenoloma vadi se krajem XVI stoljeća materijal za podizanje zvonika katedrale.⁴¹ Trogirski klesar Jakov Florijev obvezao se 1470. godine za radove na obali pred južnim zidinama Trogira dobiti kamen iz vlastitog kamenoloma na Čiovu.⁴² Graditelji Macanovići posjedovali su također svoj kamenolom negdje na Čiovu.⁴³ Trgovina kamenom iz čiovskih kamenoloma, kao i onih okolnih na kopnu; na brdu sv. Ilije i u Vinišćima osobito se razgranala tijekom XIX stoljeća. Bilježe se prekrane lađe koje su kamen vukle sve do Carigrada, Trsta i Mletaka.⁴⁴

Podno starog sela Slatine, na istaku, nazvanom *Punta Glavice* također je jedan manji zapušteni kamenolom (*Kava na Glavicu*). Iznad kamenoloma na zapadnom rtu otoka nalazi se također na odavno napušten kamenolom oko kojeg je razrasla šuma. Uz povijesno predgrađe na Čiovu, podno brda Balan i unutar stare

³⁹ RUBIĆ, I. (1952.), 77.

⁴⁰ KOLENDIĆ, P. (1924.), 76.

⁴¹ BABIĆ, D. (2012.), 46.

⁴² ZELIĆ, D., (2008.) 19.

⁴³ FISKOVIĆ, C. (1955.)

⁴⁴ PAŽANIN, I. (1996.), 225.

jezgre sela u Okrugu Gornjem, također se vadio kamen za izgradnju okolnih kuća, na što danas podsjećaju nazivi mjesta *Buličića kava* i *Petrada*. Na svojim se putovanjima Alberto Fortis posebno oduševljavao čiovskim kamenom. Valja citirati isječak opširnog teksta u kojem je Fortis pisao o kvaliteti i raznolikosti *mramora* kojega je na Čiovu zabilježio: „Na ovom sam otoku naišao na različite smjese mramora i mekšeg kamena, a mnogo više bi našao onaj tko bi ovdje obavljao nova zapažanja. Ima tu mramora koji je bijeli i građom sličan istarskom, krhak i prugast, a kala se kao kamen, ima tu i listasta žljebova mramora iste naravi kojemu se na površini često vide udubljenja ili izbočine od okamenjenih morskih tjelešaca. Prevladava lećasti mramor koji nije uvijek jednake tvrdoće, tu postoje žile meka vapnenaca koji se dade obrađivati dljetom i stvrdnutih glina ima, i skupina stalagmitskih lisnika što ih naši klesari poznaju pod imenom cvjetnih alabastara. Raznobojni kamenovi najneobičnijih oblika vide se zarobljeni u mramoru, razbacani po škriljastoj zemlji koja ponegdje odjeljuje kamene slojeve, često okružene mješavinom okamenjenih morskih tjelešaca.“⁴⁵

⁴⁵ „... Nero e lucente quanto il Bitume Giudacio, parissimo, odoroso, tenace, egli esce come liquefatto ed arrendevole per rassodarsi poi in grosse goccioline, al tramontare del sole“Vari impasti di marmi, e di pietra dolce trovansi su quest'isola, il marmo bianco comune, istriano, rigido, madroso, che scheggiasi come le seleri, il marmo luminoso, nella superficie del quale veggonsi spesso impressioni o protuberanze di corpi marini pietrificati. Vi domina l marmo lenticolare, di non sempre eguale durezza, vi si trovano vene di pietra dolce calcarea, trattabile dallo scalpello e crete rassodate e gruppi di spati stalagmitici, conosciuti sotto il nome di alabastri fioriti.“ FORTIS, A. (1774.); FORTIS, A. (2004.), 154.-163.

Slika 12: Pogled na veliki kamenolom na istočnom dijelu otoka

Na Čiovu se nekoć eksploatirao bitumen odnosno asfaltna smola (paklina), koja je služila za podmazivanje dna brodova. Pored nekoć izrazite pošumljenosti otoka hrastom crnikom, izvor pakline je bio važan preduvjet razvoja trogirске brodogradnje. Alberto Fortis je posebnu pažnju posvetio ovim nalazima, uspoređujući taj smolasti čiovski asfalt s materijalima koje su Egipćani koristili za balzamiranje te s dragocjenim i rijetkim nalazištima na Kavkazu. Zahvaljujući Fortisovim detaljnim opisima, kao i crtežu, koje su potom prenosili mnogi putopisci XIX. stoljeća, među kojima i trogirski romantičarski pisac XIX stoljeća Marko Kažotić, može se sa sigurnošću utvrditi to mjesto. Bitumen je izbijao iz uskog procijepa u strmim stijenama uz sjevernu obalu zaljeva Saldun, na južnim padinama Balana podno crkve sv. Andrije.⁴⁶ Taj čiovski rudnik pakline bilježi se još 1670. kada su ga vodili gospoda Francesco Racetini i Bartolo Calonati.⁴⁷

⁴⁶ FORTIS, A. (2004.), 156.-160. Usporedi opis trogirskog pisca Marka Kažotića; KAŽOTIĆ, M. (2015.), 112.

⁴⁷ PEDERIN, I. (1990.), 172.

Slika 13: Napušteni manji kamenolom na zapadnom rtu Čiova

Sudeći po toponimima, ali i povijesnim podacima, na Čiovu se u srednjem vijeku uobičavala brati sol. Stariji su autori pored trogirskih solana na kopnu; onih na Pantanu i onih preko puta grada, na predjelu Soline nazvanih prema obližnjoj crkvi i solane sv. Barbare,⁴⁸ spominjali i solane na Čiovu. Na postojanje solana ukazuje romanski, dakle rano oblikovan toponim - zaljev Saldun. Ovaj čiovski toponim treba razlikovati od brojnih sličnih toponima, posebno imena uvala na našim otocima (salbunara) koje dolaze od romanske riječi *sabulum* (pijesak, šljunak).⁴⁹ Pavao Andreis zabilježio je za ovaj zaljev naziv Solinska (*Solinsca*).⁵⁰ Za branje soli mogle su biti pogodne plićine uz nisku, sjevernu obalu ovog zaljeva, na prisojnoj strani rta Cumbrijan. Ondje ih se može smjestiti i na osnovi nekih povijesnih opisa koji će biti komentirani u daljim poglavljima. Na solane u Saldunu, na nasuprtonom južnom dijelu

⁴⁸ LUCIĆ, I. (1979.), sv. II, str. 909.

⁴⁹ U slavenskom obliku taj naziv glasi *piščena*. Ovako Skok tumači razvoj i značenje splitskog toponima „*ecclesia sancti Michaelis in Sabulo*“. SKOK, P. (1952.), 34.

⁵⁰ ANDREIS, P. (1908.), 313.

zaljeva, mogao bi upućivati i naziv Punta Solinksa za rt koji dijeli uvalu Kancelirovac i uvalu Pantera (Racetinovac). Taj se rt danas naziva Troglavica. Izdužena, zaštićena i veoma plitka uvala Pantera mogla je također biti pogodna za sakupljanje soli.

U akvatoriju Čiova i okolnih otoka izlovljava se riba iako ribarstvo nije nikad bila značajna gospodarska grana kao na drugim obližnjim otocima, posebice na Drveniku Velom, a stanovništvo čitave trogirske komune bilo je općenito mnogo više orijentirano na zemljoradnju i stočarstvo negoli na ribarstvo.⁵¹ Ribarstvom se tradicionalno bavilo tek nekoliko obitelji iz naselja Okruga Dornjeg. Ipak, povijesni izori navode brojne obitelji ribara u predgrađu na Čiovu kao i u selu Slatine. Naziv uvale Pantera, za koju se danas pak ustalio naziv Racetinovac, na južnom dijelu zaljeva Saldun može isto tako ukazivati na izlov odnosno uzgoj ribe na Čiovu. Naime, naziv vjerojatno dolazi od talijanskog, odnosno latinskog naziva za zamku ili stupicu-*panthera*.⁵² Naziv Pantera ili pak hrvatski oblik Stupica čest je naziv uvala na mnogim našim otocima, na primjer na Dugom otoku, Žirju i Braču. Nazivi pantera za lovišta ptica i riba bilježe se i u vencijanskog laguni.⁵³ Još i danas se u samom dnu ove čiovske uvale, u plićini uočavaju tragovi kamenih pregrada između kojih se otvor zatvarao granjem kako bi se zadržala ulovljena riba pa je plitko dno uvale vjerojatno nekoć bilo korišteno kao svojevrstni ribnjak. Blizak je toponim obližnje močvarno područje Pantan na kopnu, istočno od Trogira, naziv koji opisuje teren plitke i stajaće vode koja obiluje blatom.

Čiovo je, s obzirom na ondašnju pošumljenost i blizinu močvarnog područja i staništa Pantan, bilo pogodno za lov, posebno ptica. U XVII. stoljeću putopisci Jacob Spon i George Wheler su zapisali kako je Čiovo tada poznato po jarebicama koje su se u velikim koločinama izvozile u Veneciju.⁵⁴ Početkom XX. stoljeća spominjane su također brojne jarebice i zečevi koji su se tu izlovljavali.⁵⁵

⁵¹ MIRKOVIĆ, M. (1951.), 21.-54.

⁵² „*Pantiera, s.f., chiamasi una sorta di rete de uccellare che si tenede al capo d'una siepe per farvi rimaner presi gli uccelletti che sono nella stessa siepe.*“ BOERIO, G. (1856.). Za čiovsku uvalu Pantera u novije vrijeme ustalio se naziv Racetinovac, prema ljetnikovcu obitelji Racetin koji je tu sagrađen u XVII. stoljeću. Oba naziva zabilježio je Petar Šimunović: ŠIMUNOVIĆ, P. (1966.), 435.

⁵³ ORTHALI, G. i sur. (2007.), I, 108.

⁵⁴ SPON, J., WHELER, G. (1678.), sv. I, str. 92.-93.

⁵⁵ SLADE-ŠILOVIĆ, R. (1917.), 19.-24.

Općenito, zabilješke o Čiovu u djelima autora starijih kronika i putopisa bile su oprečne kada je riječ o njegovim prirodnim obilježjima i ekonomskom znanju. Zbog skromnih prirodnih resursa, mnogi Čiovu ne posvećuju pažnju, poput humanista Paladija Fuska. U svojem djelu *De situ orae Illyrici* zapisao je, između ostalog, impresije i podatke o trogirskom kraju koje je prikupio osamdesetih godina XV. stoljeća. Govorio je kako je trogirski *ager* tada ponegdje bio zasađen lozom, voćkama i maslinama, no velikim je dijelom bio zapušten i neobrađen zbog prečestih turskih upada, a za zemljišta Čiova izričito je rekao kako uopće nisu bila vrijedna opisivanja.⁵⁶ Hvalio je tek njegovu stratešku ulogu u odnosu na trogirsku luku, koju je svojim položajem činio zatvorenom i sigurnom.

Drugi su pak, poput opata Alberta Fortisa, koji je Čiovo pomno istražio 1772., isticali njegove prirodne ljepote i gospodarske vrijednosti. Fortis je ovdje naišao na posebne klimatske pogodnosti, uočio je, kako je već spomenuto, brojne geološke, petrološke i biološke zanimljivosti te zaključio da „na njemu postoji toliko mnoštvo stvari vrijednih pažnje da bi zaslužio poseban članak“. Ovdje se donosi isječak teksta kojim je, nakon sažetih historiografskih podataka o Čiovu, čitatelja uveo u izvješće sa svojeg rujanskog obilaska otoka s kojeg je donio toliko pozitivnih dojmova: „Podneblje otoka zaista je veoma ugodno, zrak savršen, ulje, grožđe i plodovi izvrsni, okolno more obilno ribama, luka je prostrana i zaštićena. A ni površina mu nije toliko malena da se po njemu plemić ne bi mogao udobno šetati ili jahati(...)“. Fortis je bio upoznat da je otok Čiovo u doba kasnog rimskog carsva bio mjesto izгона nekih kažnjenika, što će biti predmetom rasprave u daljnjem tekstu ovog rada, pa komentira kako „vladari iz Carigrada ili nisu dovoljno poznavali ovaj tobožnji Sibir ili su pak htjeli blago postupati s prognanicima.“⁵⁷

Gospodarsko značenje otoka naglašavao je i humanist Ivan Lipavić u elegiji koju je sastavio 1465., po povratku u rodni kraj nakon haranja strašne kuge. U rodoljubnom zanosu, pomalo preuveličavajući, opisao je krajolik i bogatstva svojeg grada, a Čiovo je nazvao *Cererinim otokom* zbog njegovih usjeva i plodnih zemalja po kojemu su orale tisuće volova: „(...) parte sed a l(a)eva Cereris iacet insula diues, cuics arant totidem jugera mil(l)e boues“ („...dok na lijevoj strani leži bogati Cererin otok na kojemu tisuće volova ore isto toliko rali

⁵⁶ „*Nihil autem habet, aut fert, quo sit dicenda.*“ FUSKO, P. (1990.), 98., 99., 112.-113.

⁵⁷ FORTIS, A. (1986.), 125.-131.; FORTIS, A. (2004.), 154.-163. O Fortisovim putovanjima po Dalmaciji: MULJAČIĆ, Ž. (1996.).

zemlje“).⁵⁸ Na povratku s dužnosti sindika za Dalmaciju, Don Basadonne je 1581. napisao izvješće o financijskom stanju u provinciji, a posebno se osvrnuo na pitanje otoka Čiovo. Opisao je Čiovo kao prekrasno i veoma plodno mjesto („belissimo luogho e molto fertile“) te je upozorio Vladu kako se gospodarenje otokom mora pažljivo nadzirati kako bi što više njegovih prihoda pristiglo u državnu blagajnu.⁵⁹ Kako će biti istaknuto i raspravljano u daljnjim poglavljima, Čiovo je stoljećima bilo područje od gospodarskog i strateškog interesa za trogirsku i splitsku komunu. Jedna stroga odredba čuvanja čiovskih prirodnih resursa uvedena u Reformacije trogirskog statuta prvom polovinom XV stoljeća obrazlaže se rečenicom da je otok Čiovo u trogirskom distriktu veoma koristan i potreban gradu Trogiru (“...*insula Bue districtus Tragurij sit utilissima et necessaria civitati Tragurij..*“).⁶⁰

⁵⁸ JURIC, A. (2005.), 110.-111.

⁵⁹ NOVAK, G. (1964.), 283.

⁶⁰ STATUT GRADA TROGIRA, II. knjiga Reformacija, gl.48, 321.-322.

2.2. NAZIV OTOKA

Za otok Čiovo su se tijekom povijesti koristila dva sasvim različita naziva; slavenski Čiovo te romanizirani naziv, koji se javlja u raznim inačicama od kojih je najčešći oblik Bua. Taj jezični fenomen predstavlja posebnost u nazivlju naših većih i strateški važnih otoka koji uglavnom nose iskrivljeni, slavenizirani oblik starog latinskog odnosno romanskog naziva.⁶¹

Neobično je i to da se slavenski naziv, Čiovo, javio veoma kasno, tek u drugoj polovici XVI. stoljeća, što lingvisti objašnjavaju kasnim naseljavanjem otoka.⁶² Naime, novo slavensko stanovništvo inače je vrlo brzo prilagođavalo latinska imena gradova, naselja i otoka svom govoru pa se već u srednjovjekovnim zapisima nailazi na takve slavenizirane toponime. Porijeklo i značenje romanskog, kao i slavenskog, naziva otoka Čiova predmet je zanimanja mnogih filologa, međutim još uvijek nema nekog konačnog zaključka niti lingvističkih ili arhivskih potvrda za bilo koje od tumačenja.

2.2.1. Naziv Bua

U brojnim antičkim izvorima spominje se otok Čiovo.⁶³ U I. stoljeću Plinije je, opisujući njegov položaj u odnosu na Tragurim, zabilježio *Bova* odnosno *Bavo*: „*contra Tragurium Bova*“.⁶⁴ Otok je naznačen u IV. stoljeću na Tabuli Peutingeriani kao „*insula Boa*“.⁶⁵ Isti naziv je zabilježen u Teodozijevoj kodeksi⁶⁶ te u popisu jadranskih otoka u „Kozmografiji“ anonimnog zemljopisca iz Ravenne.⁶⁷ Ammian Marcelin zapisao je „*in insulam Delmatiam Boas*“ odnosno „*ad Boas Delmatiae locum*“.⁶⁸ Neki drugi antički pisci ga nisu identificirali pa ga tako nije zabilježio ni Strabon u I. stoljeću niti Ptolomejeva karta u II. stoljeću, vjerojatno iz razloga što je otok tada bio slabo naseljen.

⁶¹ Usporedi: SKOK, P. (1950.), ŠIMUNOVIĆ, P. (1972.), SMODLAKA, J. (1948.).

⁶² ŠIMUNOVIĆ, P. (1972.), 54.

⁶³ Najpotpuniji popis izvora donose: KRAHE, H. (1925.); MAYER, A. (1957.).

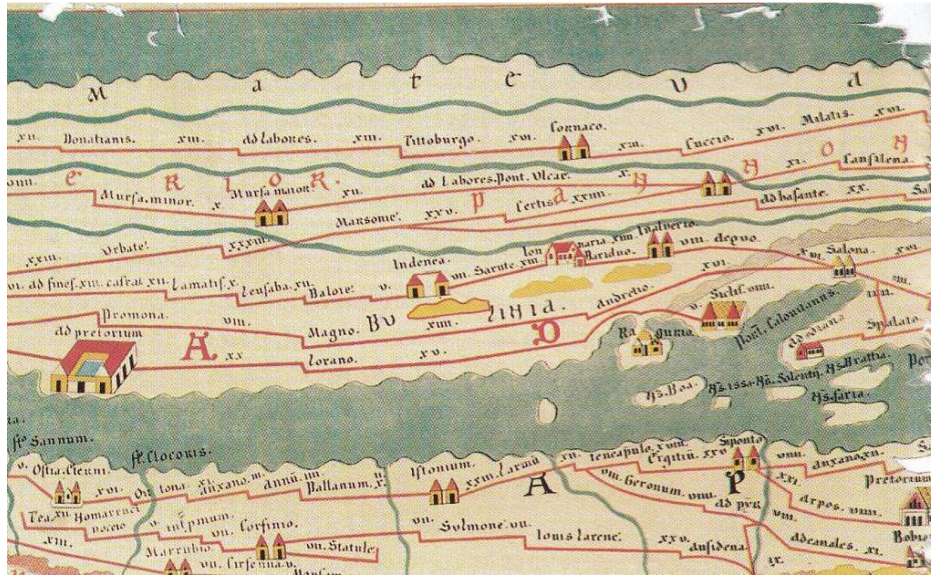
⁶⁴ PLINIJE, S. (1906.), sv. III, str. 152. Prijevod na hrvatski jezik: PLINIJE, S. (2004.), 53.

⁶⁵ Tabula Peutingeriana, segment VI., TURKOVIĆ, T. (2010.).

⁶⁶ Codex Teodosi, knjiga XVI., str. 5., 53.

⁶⁷ „Boa“ u RAVENNAS ANONYMUS (1860.), str. 408, redak 5. O tomu: ČAČE, S. (1992.), 40.-46.

⁶⁸ MARCELLINI, A. (1874.), lib. XXII., str. 3.; lib. XXVIII., str. 1., 23.

Slika 14: Isječak iz karte Tabula Peutingeriana (segment V, http://www.euratlas.net/cartogra/peutinger/5_campania/, preuzeto 26. rujna 2015.)

Ovo otoka je iz vremena prije grčke kolonizacije. Većina lingvista smatra ga ilirskim pa tako i Hans Krahe i Anton Meyer.⁶⁹ Značenje ove riječi nije dokraja razjašnjeno. Naime, oblik *boa* dovodi se u vezu sa značenjem zmija, riječ za koju se također smatra da je ilirskog porijekla. Neki autori u toj riječi prepoznaju feničko porijeklo što većina lingvista ipak smatra neprihvatljivim.⁷⁰ Prema nekim latiniziranim inačicama povezuje se s latinskom riječju *bos*, *bovis* u značenju govedo. Josip Smodlaka tumačio je da je rimsko stanovništvo željelo ilirskom nazivu koji su zatekli, a kojega nisu razumjeli, dati neko značenje pa su otok nazvali *Goveđi otok* na osnovi sličnosti s riječju *bos*, *bovis*.⁷¹ Isti autor pretpostavlja da je izvorno (ilirsko) ime otoka bilo *Bav* ili *Bov*.⁷² Petar Skok objedinio je korištenje ove dvije verzije (*Boa/Bova*)

⁶⁹ O ilirskom porijeklu naziva *Boa*: KRAHE, H. (1925.); MAYER, A. (1957.), 90.

⁷⁰ FOSCOLO, A. (1926.), vol. I, fasc. VI., str. 37.

⁷¹ „U latinskom jeziku Čiovo se zvalo i *Insula Bovis* (Goveđi otok). Ovaj su oblik Rimljani dali imenu očevidno u nameri da bi stranom, za njih nerazumljivom nazivu dali neki smisao svome jeziku... Ovo staro ime otoka Čiova, koje se ne da protumačiti ni grčkim ni latinskim jezikom bilo je bez svake sumnje reč nekog starijeg jezika koji se govorio u ovom kraju prije grčke kolonizacije. Prvobitni njegov oblik mogao je da bude nešto kao 'Bav' ili 'Bov'“. SMODLAKA, J. (1948.), 82.-84.

⁷² Pretpostavku da dolazi od imena vrste zmije donio je Mayer, ali je napomenuo da ona nije potvrđena: „*Baßihr* Name von lat. *boa* „Wasserschlange“ abstammen soll, ist eine haltlose Vermutung Skoks; schon lautlich wäre dann nach lat. *bolea* „salamandra“ (aus *bova*) –ol- für –ov im illyr. Volkstlatein zu erwarten“, MAYER, A. (1957.), 90.; FOSCOLO, A. (1926.), vol. I, fasc. VI., str. 37.

odnosno dva značenja (zmija/govedo) tumačeći kako se vjerovalo da vrsta zmija zvana boa ždere volove.⁷³

U kasnijim srednjovjekovnim i novovjekovnim dokumentima pisanim latinskim i talijanskim jezikom pojavile su se različite inačice ovog imena. Daniele Farlati pisao je da se otok starinski nazivao *Bubus ili Bubua*.⁷⁴ U jednom dokumentu iz 1243. stoji pak naziv *Buva* („*in insula que vocatur Buva*“).⁷⁵ U trogirskim srednjovjekovnim notarskim zapisima Čiovo je zabilježeno različito: *Buva, Boua, Bou*.⁷⁶ Ipak, od XV. stoljeća najčešće je bio korišten mletački oblik *Bua* pa ga se tako čita u mnogima dokumentima trogirske komune. U trogirskom statutu koji je sastavljen 1322. koristio se i latinski (*Bavo*) i mletački oblik (*Bua*), ponegdje čak i obje varijante u istoj glavi Statuta. U Reformacijama Statuta, koje su pisane od kraja XIV. stoljeća pa sve do kraja XVIII. stoljeća koristio se isključivo mletački *Bua*. U splitskom Statutu zapisana je inačica *Boa* („*in insula Boe*“).⁷⁷ Različite inačice naziva korištene su i u kasnijim stoljećima. Pietro Santini na karti *Nouvelle carte de la partie occidentale de Dalmatie* iz 1780. bilježio je *isola Babua*. Sredinom XVIII. stoljeća trogirski biskup Didak Manola zapisao je „*in Insula Bovis*“.⁷⁸

2.2.2. Naziv Čiovo

Prvi poznati zapis slavenskog imena otoka je onaj iz 1552. u matrikuli stare bratovštine koja se okupljala uz čiovsku crkvu Gospe pokraj mora. Tu stoji zapisano *Čihovo (Matrikula aliti vam naredbe skupščine Blažene Djevice Marie od Krajmora u Čihovu od Troghira)*.⁷⁹ Pretpostavlja se da se hrvatskom riječju Čiovo izvorno nazivalo upravo ovo naselje (predgrađe) preko puta grada uz koje se nalazila spomenuta crkva koje je potom, kao najznačajnije naselje na otoku, dalo ime čitavom otoku. Takva prepostavka

⁷³ „...Drugi pisci,...,pišu ga Boa zbog toga, što se ovo ime dovelo u vezu sa nazivom za zmije boa. Ova riječ i inače dolazi u nazivima za zmije u albanaskom jeziku i mora da je ilirskog podrijetla, ali kako se misli da ova zmija ždere volove riječ se dovela u vezu s lat. bos, bovis 'vo'“. SKOK, P. (1950.), 162.

⁷⁴ FARLATI, D. (2010.), 46.

⁷⁵ CODEX DIPLOMATICUS REGNI CROATIAE, DALMATIAE ET SLAVONIAE, (1912.), 197.

⁷⁶ BARADA, M. (1948.); BARADA, M. (1950.); BARADA, M. (1951); BARADA, M. (1988.).

⁷⁷ Tako stoji u gl. CXII. splitskog Statuta: STATUT GRADA SPLITA (1988.), 184.

⁷⁸ MANOLA, D. (1756.), f. 152.

⁷⁹ Ovaj podatak prvi je donio Ante Belas u kratkom i sažetom članku o povijesti otoka i njegova imena. BELAS, A. (1938.d), 13.

proizašla je na osnovu nekih analogija na našim otocima koji su ponijeli ime najvećih odnosno najznačajnijih otočkih naselja, poput otoka Cresa i Paga, što jezikoslovac Petar Skok potkrepljuje i općim semantičkim zakonom sinekdohe- odnosa dijela i cjeline.⁸⁰ Međutim, u slučaju Čiova odnosno trogirskog predgrađa još uvijek nema stvarnih potvrda. Iako se prostorno mjesto „u Čihovu“ u slučaju matrikule bratovštine koju čine bratimistanovnici predgrađa odnosilo bez daljnjeg na samo predgrađe, samo ime Čihovo moglo je biti tada slavensko (pučko) ime za čitav otok kao što je to bio slučaj s nazivom Bua.

Razumljivo je da se slavenski naziv nalazi najranije zabilježen upravo u dokumentu jedne pučke organizacije. Naime, matrikule i zapisi o bratovštinama općenito su vrijedan izvor za poznavanje naziva na pučkom jeziku. Apostolski vizitator Michele Priuli bilježio je tako trogirsku bratovštinu crkve sv. Marije na kopnu kao *Confraternitatem Beate Marie Virginis de Vangrada*.⁸¹ U matrikuli splitske bratovštine sv. Križa iz XVI. stoljeća prvi se put današnje splitsko predgrađe Veli Varoš zapisalo nazivom koji se koristio u pučkom govoru *varoš* umjesto talijanskim *borgo*.⁸²

Međutim, i u sljedećim stoljećima slavenski se naziv Čiovo vrlo rijetko bilježio. U komunalnim, crkvenim, kartografskim i katastarskim zapisima redovito se do kraja XIX. stoljeća koristio romanizirani (mletački) oblik *Bua*. Naime, još u XIX. stoljeću na pomorskim kartama bilježen je naziv *Bua*. U austrijskom katastru iz 1830., kao i u njegovim *Upisnicima građevinskih i poljoprivrednih čestica* i *Poreznom izvješću* nigdje nije zabilježen naziv Čiovo, već naziv *Bua*. U talijanskom jeziku se i danas se za Čiovo koristi ime *Bua*.

Slavenski naziv Čiovo u XVII. stoljeću nisu bilježili ni povjesničari Ivan Lucić i Pavao Andreis u svojim djelima o povijesti Trogira. Međutim, u jednom rukopisu nepoznatog autora sačuvanog u ostavštini Pavla Andriesa, vjerojatno pripremnim bilješkama za VII. knjigu njegove Povijesti, opisane su straže na mostu između Čiova i Trogira, potom je opis nastavljen na predio preko puta mosta, a uz riječ Otok (*Isola*) ostavljen je prazan prostor odnsono povučena je donja crta, kao da je ostavljeno mjesto da se naknadno upiše ime otoka, moguće upravo slavenski naziv Čiovo, koji nije bio

⁸⁰ SKOK, P. (1950.), 164., 166.

⁸¹ PRIOLUS, M. (1603.), f.547v.

⁸² NOVAK, G. (1978.), 510.

uvriježen ili pak autoru nije bio dovoljno poznat. Potom u nastavku slijedi „*chiamata aticamnete Boue, hora Bua*“ („zvan starinski Boue, danas Bua“).⁸³

Slavenski oblik imena, osim u Matrikuli bratovštine, nalazimo u kasnijim literarnim tekstovima pisanim hrvatskim jezikom. Opisujući svečanost povodom prenošenja tijela blaženog Ivana Trogirskog koje se odvijalo 1681., Petar Kanavelić (1637.-1719.) spominje mlade djevojke s Čiova koje su posipale ulice cvijećem „*Od Čihova djevojčice*“. U epu *Bogatstvo i uboštvo*, otok na kojemu je zaslugom dominikanca Nikole Milinovića podignut dominikanski samostan (sv. Križa) Jerolim Kavanjin (1641.-1714) naveo je imenom *Čihovo* („Na svoj harač sagradi u Čihovo, (...) božju hižu, Spasitelju slavnom Križu.“). Ovdje je, dakle, jasno da se naziv Čiovo odnosio na čitav otok.

U jednom geografskom opisu naše obale iz 1682., u kojoj je kao izvor navedeno Lucićevo djelo, za Čiovo stoje zapisani sljedeći podaci: *Bubua, Bua, dicta, Slave Cihovo, Tragurio ponte juncta* („Bubua, Bua, slavenski zvan Cihovo, spojen mostom s Trogirom“).⁸⁴ U jednom putopisu iz 1718. zapisano je kako se otok naziva Bua, no njegovi ga stanovnici nazivaju *Chiovo*.⁸⁵

Na Arheološkoj karti Solina i okolice, objavljenoj 1894. prvi je put, koliko je do sad poznato, kartografirani hrvatski naziv Čiovo. On je ovdje zabilježen kao naziv za naselje (predgrađe) preko puta grada, uz koji stoji i skraćena pučkoma jeziku *vrš* (varoš) *Čiovo*. Čitav otok još se uvijek bilježio starim imenom (*Bavo/Boa*).⁸⁶ Na Austro-ugarskoj specijalnoj karti iz osamdesetih godina XIX. stoljeća tim je nazivom bilježen isključivo istočni rt Čiova (*Punta Cieva*).⁸⁷

Nespretnost i prekrajanje slavenskog naziva (*Čiovo, Chiovo, Cievo, Čihovo*) pokazuje da se slavenski naziv koristio isključivo u pučkoma, govornoma jeziku na kojemu su zapisi rijetki te da je trebalo mnogo vremena da taj naziv istisne onaj romanski naziv „Bua“ koji je zabilježen u službenim dokumentima.

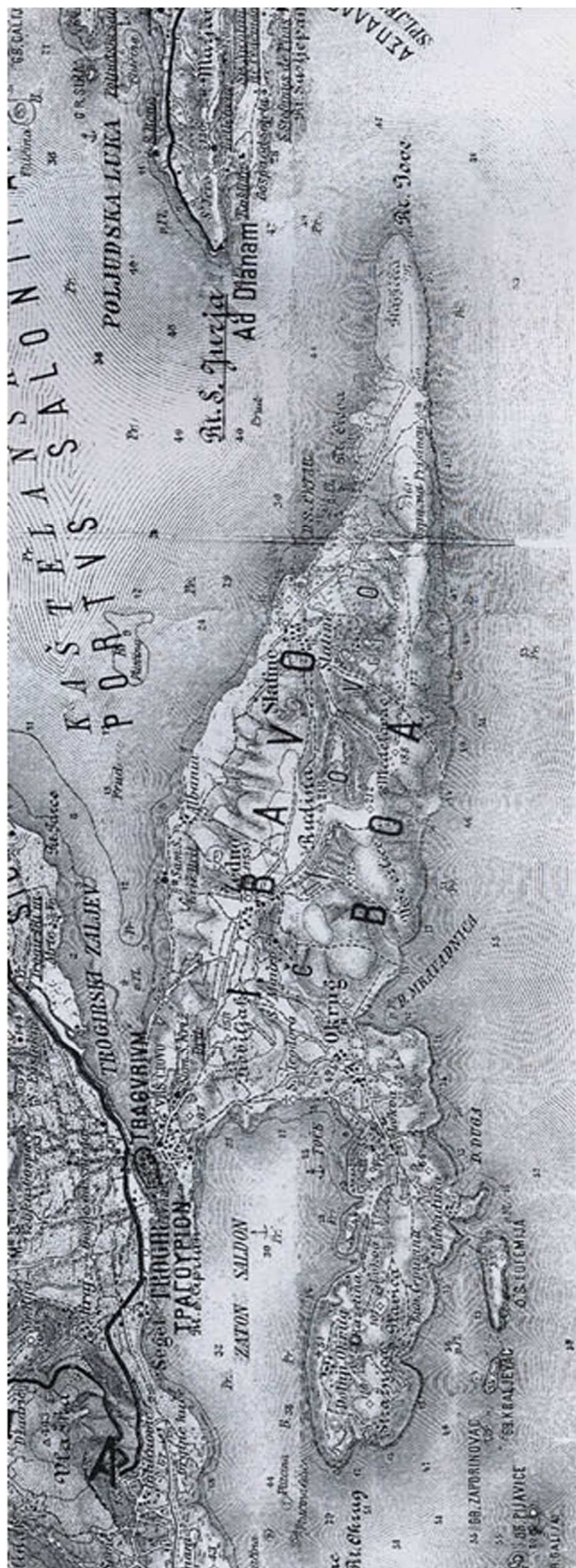
⁸³ ZKZ, Documenti spettanti la storia municipale di Trau, Fascikl B, 15256- ms 305, f. 134r

⁸⁴ BAUDRAND, M. A. (1682.), sv. I, str. 193.

⁸⁵ REUCH, E. (1718.), vol. II, str.195.

⁸⁶ JELIĆ, L., BULIĆ, F., RUTAR, S. (1894.), tabla I.

⁸⁷ Austro-ugarska specijalna karta, Z 32/XV, objavljena u: PILAR, GJ. (1890.).

Slika 15: Otok Čiovo, isječak iz Arheološke karte Solina i okolice iz 1894. (Preuzeto iz knjige: JELIĆ, L., BULIĆ, F., RUTAR, S. (1894.))

Pitanje značenja i podrijetla slavenskog naziva Čiovo, kao i onog romanskog Bua još uvijek ostaje nerazrješenim i predmetom lingvističkih istraživanja. Nekoliko je sasvim različitih pokušaja tumačenja, kako znanstvenih tako neznanstvenih, popularnih.

Jedno od tumačenja etimologije naziva Čiovo koje je dao Josip Smodlaka jest da je on nastao od romanskog toponima, odnosno toponomastičke sintagme istaknute istočne točke otoka, koja se danas naziva Rt Čiova ili Glava Čiova. Taj je rt, kako navodi autor, u starim kartama bilo zabilježen kao *Caput Jovis* odnosno *Caput Iovis*, dakle Glava odnosno Rt Jupitera.⁸⁸ Smodlaka na žalost ne navodi imena i vrijeme nastanka *tih starih pomorskih karta* na kojima je, kako zaključuje, istočni rt Čiova bio najvažniji dio ovo malenog otoka jer im je pokazivao put do glavnih mjesta srednjeg primorja; Trogira, Salone i Splita. Napominje tek da je naziv Glava Čiova zabilježio Vjekoslav Mašek u svom djelu *Repertorio delle localita del Regno di Dalmazia* iz 1872. Nadalje, Smodlaka smatra da je klasično latinski oblik *Caput Jovis* bio tijekom vremena izmijenjen u romanski *Capo Iove*. Tijekom prvih stoljeća srednjeg vijeka naziv *Caput Jovis* ili pak njegova skraćena C.Jovis/C.Iove nastavio se iskrivljavati prilagođavajući se slavenskom jeziku. Prvo je tako nastao oblik „Ciovo“, koji odgovara obliku koji se i danas čuje u trogirskom čakavskom govoru, potom „Čiovo“. Kao analognu geografsku situaciju naveo je primjer otoka Vira koji je isto tako jezičnim transformacijama od romanskog do slavenskog naziva dobio ime po jednom svom rtu (*Punta dura /Puntadura*) kao i mnoga druga mjesta i otoke europskih i svjetskih mora koji su nazvani po nekom značajnom rtu. Kao jezičnu analogiju daje primjer sjevernog rta otoka Cresa, nekoć zvanog *Caput Insulae* koji je potom s vremenom preoblikovan u *Caisole*, što je današnje talijansko ime jednog sela na tom položaju kojemu je pak slavenski naziv *Glavina*.⁸⁹

Ovo zanimljivo tumačenje, koje pak otvara i pretpostavku o postojanju nekog Jupiterovog svetišta na Čiovu, o čemu će kasnije biti riječ, upitno je prema nekim autorima s jezičnog aspekta. Petar Skok nije se slagao sa Smodlakinom tezom iznoseći lingvističke argumente da se glas „j“ u romanskom govoru u slavenskom govoru uglavnom zamjenjuje glasom „ž“. Naveo je tako primjer nedalekog splitskog toponima Žnjan koji je nastao od romanskog (*praedium*) *Junianus*.⁹⁰ Nedostaju također stariji povijesni izvori, bilo karte bilo

⁸⁸ SMODLAKA, J. (1948.), 82.-84.

⁸⁹ SMODLAKA, J. (1948.), 83.

⁹⁰ SKOK, P. (1950.), 164.

zapisi koji bilježe toponim Caput Jovis odnosno Capo Iove koji bi tako potkrijepili Smodlakino tumačenje. S obzirom da je ono zanimljivo s povijesnog aspekta i tako relevantno za ovo istraživanje, nastojalo se ući u trag tom romanskom toponimu istočnog rta otoka.

Suvremene geografske i pomorske karte ne koriste više ovaj romanski naziv no nalazi ga se još u opisima otoka s početka XX. stoljeća. Zapisao ga je Frane Madirazza 1900. nabrajajući rtove i markantne točke otoka Čiova: „*Nel ragio del primo c`è Labadusa con lo scoglio Santa Eufemia, nei secondo la punta San Cipriano e nel terzo la punta Jove.*“⁹¹ Naime, ovaj je istaknuti položaj, kao prilaz trogirskoj, salonitanskoj i splitskoj luci zasigurno u kasnoantičko doba bio jedan od važnih morskih putokaza. Ukoliko je zaista tada ovaj rt Čiova bio imenovan prema vrhovnom božanstvu Jupiteru ili se ondje štovao njegov kult, to je kasnijem stanovništvu moglo ostati u pamćenju, potom prenijeti ime cijelom otoku. Potvrdu tog dugog trajanja starog naziva te spomenutih jezičnih transformacija moglo bi se isčitati u više portolana XIX. stoljeća. Na primjer u portolanu iz 1830. kapetan Giacomo Marieni zapisao je zanimljiv oblik - *Punta Giova* - koji je koristio i trogirski pisac Marko Kažotić 1840.⁹² Kažotić je nasuprotni Marjana nazvao rt sv. Jure (*Punta S.Giorgio*) prema crkvi sv. Jere koja je izgrađena na Dijaninom hramu. Za rt Čiova kaže „kao da otvara vrata između njega i rta sv. Jure otkrivajući jezero, odnosno Kaštelanski zaljev.“⁹³ Na karti Paola Santinija iz 1780. Istočni rt Čiova imenovan je *Glavacova*. S obzirom da još uvijek nedostaju starije pisane potvrde o obliku Caput Iovis, primjerice ne bilježi ga Camocio u XVI stoljeću kao ni kasnije karte nastale po njegovu predlošku, citirani oblici zapisani u XVIII, XIX i početkom XX stoljeća mogli bi se s druge strane protumačiti kao iskrivljen, romanizirani oblik slavenskog toponima Glava Čiova koji su zabilježili ovi talijanski autori i autori koji pišu talijanskim jezikom. U navedenom tumačenju Josipa Smodlake nameće se također pitanje zašto bi jedan toponim iz kasnoantičkog doba tako kasno istisnuo stari naziv otoka Bua.

Posve drugačije tumačenje etimologije naziva Čiovo nudi Petar Skok. Naime, on u ovom nazivu vidi u potpunosti slavensko porijeklo, te ga objašnjava kao posvojni pridjev osobnog imena nekog Vulčine ili Vučine, odnosno od njegova hipokoristika Čih.

⁹¹ MADIRAZZA, F. (1900.).

⁹² MARIENI, G. (1830.), 184.

⁹³ KAŽOTIĆ, M. (2015.), 113.

Pretpostavlja da je to bio pojedinac koji je na ovom otoku uživao izvjesna prava na pašnjake ili lovište.⁹⁴ Prihvatajući ovo Skokovo tumačenje, kod drugih autora nailazi se na daljnje pretpostavke da je to bio neki trogirski knez koji je imao svoje posjede na položajima gdje se kasnije razvilo naselje (trogirsko predgrađe na Čiovu).⁹⁵

Rod Vučina zaista je zabilježen u nizu dokumenata iz trogirске srednjovjekovne povijesti. Prema nekim izvorima potječe od ugarske kraljevske obitelji, a povezuje se i s rodovima Šubića Bribirskih i Buffalisa. Zapisane su razne varijante imena ovog roda; Volcina, Vulcina, Vučina, Vulčina, Wolcina.⁹⁶ Smatra se da rod izumire krajem XIII stoljeća sa ženskom lozom koja se tada stapa s rodovima Lucić, Cega i Kažotić.⁹⁷ Ivan Lucić pisao je o trogirskom knezu Vučini koji je obnašao tu čast na samom početku XIII stoljeća, a kojemu je kralj Emerik dodijelio brojne zemlje koje su se nalazile na području Bosiljine odnosno Drida o kojih će se kasnije voditi mnogi sporovi. Isti knez, obavjestio je Lucić, ostavio je trogirskim bendiktinkama jednu kapelu sa svim svojim priborom.⁹⁸ Podatak o knezu Vučini i župi Drid poznat je Petru Skoku koji pretpostavlja da je taj knez Vučina od ugarskog kralja tada možda dobio i neki posjed na otoku Čiovo, pa otvara pitanje da Trogirani možda nisu dugo željeli preuzeti ovo slavensko ime nastojeći tako pobiti prva Vučininim potomcima da održe svoj posjed na otoku.⁹⁹ Ipak, nisu poznati zapisi koji izričito govore o zemljama roda Vučine na Čiovu. Valja spomenuti ipak jednu zabilješku iz 1274. o Vulcini, zvanom „Ciculus“ plebanu crkve sv. Petra na Čiovu.¹⁰⁰ Sačuvano je više zapisa s kraja XIII. stoljeća oko spora koji se tiče izvjesnog Volchine, optuženog da je noću ukrcao žito na brod, prevezao ga oko obale Čiova do otočića sv. Eufemije, a potom ga predao jednom hvarskom trgovcu.¹⁰¹ Pojsedi na Čiovu u vlasništvu rodova Buffalis i Kažotić, s kojima je dakle rod Vučina bio povezan, zadržali su se još u XIX stoljeću pa im nalazimo spomen u Austrijskom katastru. Zemlje Buffalisa nalazile su se na području Okruga, a posjedi Kažotića na Čiovu bili su

⁹⁴ SKOK, P. (1950.), 164.

⁹⁵ RUBIĆ, I. (1952.), 117.

⁹⁶ ANDREIS, M. (2002.), 185., RADIĆ, D. (2015.), 375-378.

⁹⁷ ANDREIS, M. (20026.), 279.

⁹⁸ LUCIĆ, I. (1979.), sv. I, str. 120., 161., 242.

⁹⁹ SKOK, P. (1950.), 164.

¹⁰⁰ „*Dompnus Vulcinna, qui 'Ciculus' vocatur, plebanus sancti Perti de insula Bua*“. BARADA, M. (1951.), 50.

¹⁰¹ BARADA, M. (1951.), 246.-247. Prijevod latinskog teksta donesen je u članku: RADIĆ, D., u tisku

veoma brojni, nalazili su upravo uoklo predgrađa, nedaleko crkve sv. Andrije i na rtu Cumbrijan oko crkava sv. Tome i sv. Ciprijana.¹⁰² Drugi navedeni rodovi- nasljednici roda Vučina- Cega i Lucić (Lucio) bilježe se još u izvorima XIII stoljeća koji će biti raspravljani, kao zakupnici čiovskih posjeda. Iz oporuke Ivana Lucića čita se da je obitelj imala nekoliko imanja na različitim dijelovima otoka.¹⁰³ Ovi podaci mogu biti tek poticaj nekim daljnim arhivskim istraživanjima koji bi nastojali povezati rod Vučina s posjedima na otoku i tako eventualno potvrdili Skokovu pretpostavku o etimologiji naziva Čiovo.

U istraživanjima toponimije otoka Čiova, Petar Šimunović je Skokovo tumačenje ocijenio lingvistički ispravnim, no smatrao je upitnim da bi neko slavensko ime, odnosno „posjed nekog pojedinca kojemu se ne nalazi spomen u starijim dokumentima“, nametnuo ime čitavom otoku.¹⁰⁴ Naime, iz niza srednjovjekovnih i novovjekovnih dokumenata, koji će biti navedeni u daljnjem tekstu, doznaje se da su zemljišta na Čiovu uglavnom bila u komunalnom vlasništvu, kako trogirске tako i splitske komune, pojedinih crkava i samostana. Ona su se pojedincima, uglavnom plemićima davala tek u zakup uz određene uvjete i obaveze, a težacima na obrađivanje uz obvezu davanja udjela vlasniku. Takve su prilike našle odraza u toponimima na otoku. Pored već spomenutih *Livela*, nailazi se na toponime *Pološčina*, zemlja od koje se dijele prihodi i *Duovščina* za zemljište u vlasništvu crkve, odnosno gradske bratovštine sv. Duha. Toponimi sastavljeni od posvojnih pridjeva, ističe Šimunović, odnosno osobnih imena ili prezimena posjednih rodova novijeg su datuma. Naime, smatra se da su nastali tek nakon 1920., kada je veliki dio zemlje prešao u vlasništvo težaka.¹⁰⁵ Međutim, sasvim je drugačiji društveni status i odnos vlasništva ukoliko bi zaista bilo riječ o značajnim i davno stečenim otočnim zemljama nekog trogirskog kneza.

Pored ovih oprečnih tumačenja romanske, odnosno slavenske etimologije naziva Čiovo koja su donijeli lingvisti Josip Smodlaka i Petar Skok, a koja treba prihvatiti na razini pretpostavke s obzirom na to da je još uvijek nema povijesnih, stvarnih, podataka koji bi potkrijepili neko od tumačenja, treba spomenuti i pučku etimologiju koju je donio lokalni povjesničar Ante Belas. Ime Čiovo objasnio je kao izvedenicu od upitne čestice, odnosno

¹⁰² DAS, AM, Okrug, PE, Trogir, PT. U Protokolu zemljišnih čestica Trogira na mnogim je mjestima na Čiovu upisan vlasnik Ivan Kažot (Kažotić), broj nekretnine 33, s prebivalištem u Trogiru. On je posjedovao i ruševinu na samoj punti Cumbijana, na mjestu crkve sv. Ciprijana.

¹⁰³ FISKOVIĆ, C. (1941.), 59-84

¹⁰⁴ ŠIMUNOVIĆ, P. (1972.), 54.

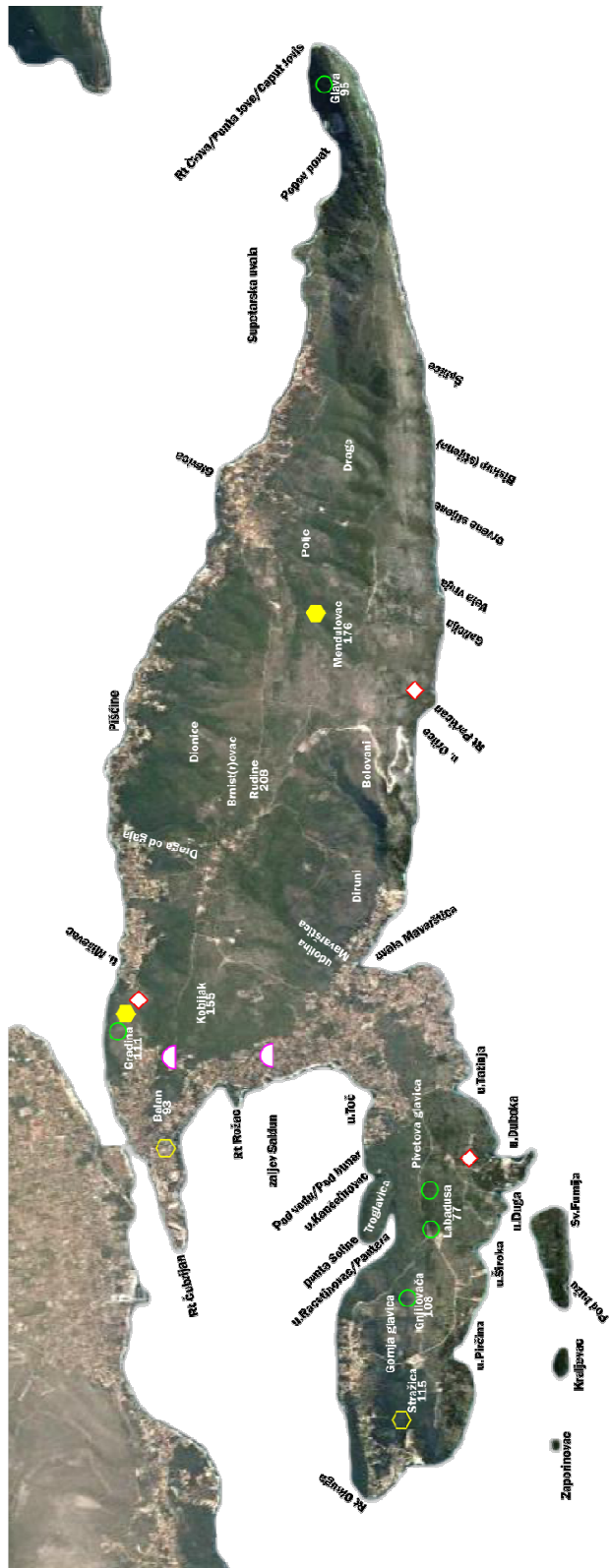
¹⁰⁵ Niz takvih antroponimijskih toponima naveo je Šimunović; ŠIMUNOVIĆ, P. (1972.), 60.

zamjeničkog pridjeva u srednjem rodu u dijalektalnom govoru „čigovo“, s obzirom na to da su teritorij otoka dijelile dvije komune, splitska i trogirski, pa je pretpostavljao da se taj oblik često koristio u njihovim eventualnim sporovima oko teritorija.¹⁰⁶ Ova je pretpostavka, iako lingvistički, ali i općenito znanstveno neutemeljena, ipak široko prihvaćena u pučkim tumačenjima naziva otoka.

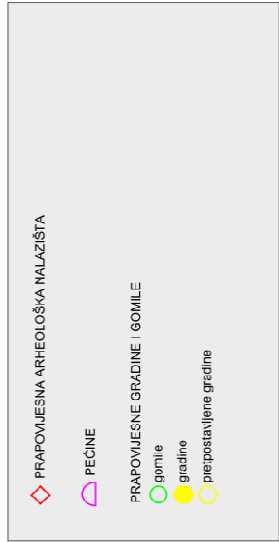
Recentna lingvistička istraživanja nude potpuno novu teoriju o etimologiji imena Čiovo. U istraživanjima Marine Marasović Alujević i Katarine Lozić Knezović *Čiovo* se prepoznaje kao mogući hidronim s obzirom da je prisutnost vode na našim otocima koji njome redovito oskudjevaju, bila čest referent u nazivlju pojedinih mjesta. Smatraju tako da je Čiovo izvdenica od prijedva *šipnata*, odnosno od nekog lokalnog oblika *čihnata* u značenju boćate, slankaste vode. Čiovo bi dakle bio otok boćate vode, odnosno otok koji njome obiluje.¹⁰⁷ U ovome se istraživanja navode brojni istočnojadranski topnimi Šipnata, primjerice na otocima Pašmanu, Dugom Otoku, Kornatima, Rabu gdje je zabilježen oblik *Čifnata* kao i njegove izvedenice: *Šipurnina*, kako se naziva i spomenuti bunar nedaleko mora na jugozapadnoj obali Čiova. Samo ime otoka pribrojilo bi se tako brojnim hidronima koji su već ustanovljeni u ovom radu, koji su, valja istaknuti dali ime i dvama otočnim nasljima; Slatine i Žedno. Nedostatak ovog tumačenja ponajviše je to što u govoru Trogira odnosno trogirskog kraja, pa tako i čiovskih sela, nije poznato korištenje oblika pridjeva *čihata* za boćatu vodu, niti su zabilježeni bliski topnimi na Čiovu ili na otocima okolnog akvatorija.

¹⁰⁶ BELAS, A. (1938.d).

¹⁰⁷ MARASOVIĆ-ALUJEVIĆ, M., LOZIĆ KNEZOVIĆ, K. (2011.a), 1269- 1279.

ČIOVO - PRAPOVIJEST

Prilog 2

2.3. PRAPOVIJEST

Najstariji arheološki tragovi na Čiovu datiraju iz vremena brončanog doba, no s obzirom na prirodne datosti i situaciju u okolnom prostoru može se pretpostaviti da je život tu počeo mnogo ranije. Svega nekoliko kilometara zračne linije od Čiova, na kopnu u takozvanoj Mujinoj pećini nađeni su tragovi života koji sežu u mlađi paleolitik.¹⁰⁸ Stoga je moguće pretpostaviti da je čovjek neandertalac boravio i na području današnjeg otoka Čiova.

Naime, u mlađim fazama paleolitika otok je bio dio kopna, a Kaštelanski zaljev bio je velika dolina usred koje su tekle vode.

Arheološki nalazi u moru u blizini ušća potoka Resnik potvrđuju da je priobalni prostor Kaštela bio nastanjen još u paleolitiku. Ovdje je pronađeno više komada musterijskog oruđa i izrađevina iz razdoblja 130.000 - 30.000 godina prije Krista. Tijekom podvodnog rekognosciranja prema sredini Kaštelanskog zaljeva na više je mjesta pronađen isti arheološki materijal, što upućuje na postojanje više staništa *homo sapiens* na otvorenom.¹⁰⁹ Navedeni nalazi dozvoljavaju pretpostaviti da je u to vrijeme život bio prisutan i na Čiovu.

Pećine na Čiovu mogle su biti prikladne za nastambe prapovijesnog čovjeka. U prostranoj pećini Bilosoj, koja se nalazi ispod franjevačkog samostana sv. Ante, nailazi se na kremene artefakte.¹¹⁰ Međutim, pećina još uvijek nije arheološki istražena.¹¹¹ Smještena je uz prirodni put, usjek, između sjeveroistočne padine brijega Balan i uzvišenja Gradina. Ulaz u pećinu je pod današnjom sakristijom. Odatle se vidi Trogir i veliki dio nasuprotnog plodnog polja na kopnu. Ime pećine bilježi se različito: *Bilosoj*, *Bilosaj*, *Blizoj* i *Blisoj*. Naziv se može dovesti u vezu s obližnjim položajem, udolinom *Bili dolac* odnosno *Bilin dolac* i riječju *osoj/osoje*, uobičajenim nazivom za ovakve položaje okrenute od sunca, na osojnoj strani brda. Imenom Blisoj nazivalo se nekoć i selo Blizna u trogirskoj zagori. Pećina je približne dužine 40 metara, visine od jedan do

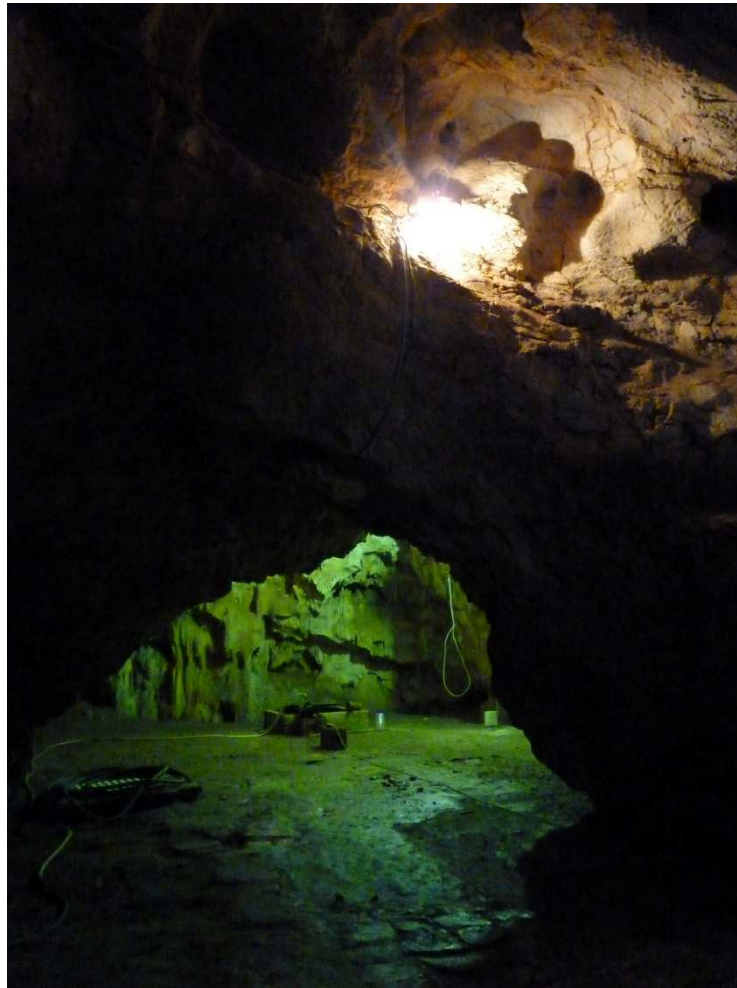
¹⁰⁸ O Mujinoj pećini: KARAVANIĆ, I. (1988.), 251.-252.; KARAVANIĆ, I. (2003.), 29.-58.; KARAVANIĆ, I. i sur. (2008.), 29.-58. O ovom prostoru u prapovijesti: BABIĆ, I. (1981.); BABIĆ, I. (1980.), 61. - 67.

¹⁰⁹ KARAVANIĆ, I. (2014.), 139.-158.

¹¹⁰ Na ovim podacima valja zahvaliti arheologu Miroslavu Katiću.

¹¹¹ Speleološka mjerenja Bilosoja donesena su u članku Nenada Zlatara: ZLATAR, N. (2005.), 219.- 227.

sedam metara te ima tri prostorije spojene prirodnim prolazima. Ona središnja je najprostranija pa se naziva dvoranom, a ima i dvije cisterne gdje se sakuplja kišnica.

Slika 16: Unutrašnjost pećine Bilosoj

Ovdje se navodi opis koji lijepo dočarava ambijent tog povijesnog i simboličkog mjesta koje je vjerojatno korišteno kao sveto mjesto od ranokršćanskog doba do danas: „Ispod dridskog samostana velika je pećina kakvih na Čiovu ima dosta. U pećini je bunar hladne i dobre vode. Jedina svježja i dobra voda u Trogiru. Seljaci znadu nevjerojatno puno legendi o ovoj pećini koja ima zaista neki izgled fantastični i preistorijski.“¹¹² Među stanovništvom, naime, odavno postoji vjerovanje kako spilja od Bilosoja vodi čak do samostana sv. Križa u selu Arbanija, udaljenog tri kilometra od ovog mjesta. Ova je predaja romantičarskom piscu Marku Kažotiću potakla čitave fantazije o podzemnom

¹¹² DELALLE, I. (1926.).

putovanju na koje bi se iz ove pećine valjalo uputiti.¹¹³ Iapk, speleolozi to vjerovanje drže neprihvatljivim.¹¹⁴

Duboka pećina, nazvana Baretina pećina nalazi se istočno od stare jezgre sela Okrug, dvjestotinjak metara udaljena od mora. Nažalost, prilikom suvremene gradnje zatrpana je i nikad nije arheološki istražena, već su provedena samo neka speleološka i zoološka ispitivanja.¹¹⁵

O životu u brončanom i željeznom dobu svjedoče tragovi bedema gradina i gomila na istaknutim geografskim i strateškim položajima. Dakako, u to doba, dakle otprilike dvije tisuće godina prije Krista, Čiovo je već bio otok odvojen od kopna. Šire kopneno područje oko Čiova naseljavali su Iliri. Razne skupine kao što su Bulini, Tariote i Manijci prebivale su u okolnim prostorima.

Slika 17: Lokalitet Gradina, zračni snimak

¹¹³ KAŽOTIĆ, M. (1937.), br.54

¹¹⁴ O tomu vjerovanju pisao je i trogirski pisac Marko Kažotić: KAŽOTIĆ, M. (1837.).

¹¹⁵ ĆURČIĆ, B. (1988.); ZLATAR, N. (2005.), 219.

Na lokalitetu Gradina (110 metara), koji nadgleda morski tjesnac između kopna i Čiova, dakle zapadni ulaz u Kaštelanski zaljev, a pogled seže sve do zapadnog rta Čiova, nazire se kružni tlocrt veće prapovijesne gradine.¹¹⁶ Nasuprot ove gradine, na kopnu se nalazi gradina na brijegu Krban. Gradina na Čiovu je zatvorena prstenastim bedemima. Ostaci bedema sa zapadne strane širine su od tri do pet metara, a na sjeveroistočnom dijelu osam metara. Od sjeveroistočnog do jugozapadnog unutrašnjeg ruba bedema Gradina ima širinu 74 metra. Na ovom položaju pronađeni su ulomci prapovijesne i grube antičke keramike, ulomci tegula, crijepa i amfora te više metalnih predmeta, među kojima i jedan nož.¹¹⁷ Ovaj arheološki materijal upućuje na pretpostavku da je Gradina služila kao naselje, no s obzirom na njezin položaj na uzvišenju vjerojatnije je da se koristila kao osmatračnica ili sklonište. U njenoj neposrednoj blizini, s istočne strane jedna je velika prapovijesna gomila dimenzija 16 x 15 metara.¹¹⁸

Na istočnom dijelu otoka, na uzvišenju iznad sela Slatine i ruba plodnog polja koje se prostire iza sela, između položaja Rudine i Mendulovac nalaze se ostaci isto tako kružne prapovijesne gradine.¹¹⁹ Tijekom posljednjeg arheološkog pregledavanja Čiova, zbog nepristupačnosti terena, Gradina nažalost nije pregledana. Istočni rt otoka zvan *Glava Čiova* koji čini zapadni rub strateški važnog morskog prolaza između Čiova i Splitskog poluotoka, također je obilježen jednom gomilom. Naime, na istaknutom položaju nazvanom *Glava, Glavica* ili *Gomilica* (97 metara), nedaleko od samog rta, nailazi se na gomilu s koje se vidi brdo Marjan, Splitska vrata, Brački kanal, Šolta te obronci Kozjaka pa je u ovom slučaju gomila vjerojatno bila korištena prije svega kao osmatračnica. Površinska arheološka ispitivanja ipak nisu naišla na nalaze iz prapovijesnog doba koji bi potvrdili tako davno korištenje ovog, strateški važnog, položaja.¹²⁰

¹¹⁶ Ovaj lokalitet objavljen je i opisan, zajedno s čitavom mrežom prapovijesnih gradina i gomila okolnog prostora, u radu: BABIĆ, I. (1980.), 61.-62. Nalazišta su također pregledana i izmjerena i tijekom arheološkog obilaska Čiova 1997., 2004.-2005. te 2007. godine: MIŠE, M. (rukopis).

¹¹⁷ Nalazi se čuvaju u sklopu arheološke zbirke i lapidarija Muzeja grada Trogira. PARAMAN, L., RADIĆ, D. (2013.), 35.

¹¹⁸ Nalazi se istočno od Gradine, s južne strane je brda Kobijak. Između Gradine i gomile je jama Bili Dolac: BABIĆ, I. (1980.), 61.-62.; MIŠE, M. (rukopis)

¹¹⁹ BABIĆ, I. (1980.), 56.; MIŠE, M. (rukopis)

¹²⁰ MIŠE, M. (rukopis).

Slika 18: Ostaci gomile na lokalitetu Glava Čiova (Fotografija s terenskog arheološkog pregleda Čiova 1997.-2007.)

Na južnoj strani otoka, nedaleko od obale, iznad malog rta Partican, uočavaju se ostaci razrušene suhozidne arhitekture oko koje su pronađeni ulomci prapovijesne lončarije i antičkih amfora. Iako je obala veoma strma, a sam položaj teško pristupačan s morske, a posebno s kopnene strane, neupitno je njegovo strateško značenje. Naime, odavdje se otvara pogled na susjednu Šoltu, Veliki i Mali Drvenik te Splitska vrata, kao i istočne obronke Mosora i Biokova.¹²¹

Slika 19: Ostaci suhozidne arhitekture na rtu Partican (Fotografija s terenskog arheološkog pregleda Čiova 1997.-2007.)

¹²¹ Nalazište je opisano u radu: MIŠE, M. (rukopis).

Istaknute zapadne točke otoka također su obilježavane gomilama. Jedna gomila je položena na uzvišenju *Glavica*, između uvala Racetinovac i Široka. Danas je razrušena, a uokolo tog položaja nađeno je nekoliko ulomaka prapovijesne keramike. Južnije od ovog lokaliteta, u predjelu *Labadusa* također je jedna gomila. Razrušene hrpe kamenja na obližnjem uzvišenju *Mažurane* otvaraju pretpostavku o postojanju neke gomile.¹²² Takva gusta mreža gomila mogući je trag neke stare podjele prostora.

Na prapovijesnu gomilu upozorava i naziv uzvišenja na samom zapadnom rtu Čiova, *Stražica* odnosno *Stožnica* (115 metara), uobičajen toponim za osmatračnice ili pak gradine.¹²³ Naime, samo uz glavni jadranski plovni put nabrojeno je četrdesetak položaja, kako na otocima tako i na kopnu koji u svome nazivu imaju korijen „straža“. Na ovom uzvišenju nailazi se na suhozide, moguće tragove starih obrambenih zidova te nekoliko manjih kamenih gomila kružno raspoređenih ispod samog uzvišenja oko kojih je izrasla šuma pa je čitav prostor nepregledan. S tih se gomila otvaraju vizure na otoke trogirskog akvatorija: Fumiju, Kraljevac, Krknjaše, Veliki Drvenik i Mali Drvenik (Ploču), prema zapadu otvara se vizura na poluotok Jelinak i ulaz u Marinsku uvalu te uvalu Saldun na samom Čiovu, kao i gradinu na kopnu, iznad zapadnog ruba Malog trogirskog polja, na brežuljku sv. Ilija.¹²⁴ Sa *Stražice* se vidi i brežuljak *Balan* na Čiovu koji je vidljiv i iz samog grada tako da se može pretpostaviti da su *Balan* i *Stražica* bili svojevrsni releji Trogira prema otvorenom moru. Arheološkim istraživanjima terena nije se uspjelo odrediti razdoblje nastanka gradnji na *Stražici* zbog devastacija koje su uslijedile naknadnom upotrebom ovog položaja, vjerojatno u novije doba. Taj zapadni rt Čiova vizualno je komunicirao s velikom kamenom gomilom na Malom Krknjašu te položajima na susjednom Velikom Drveniku.¹²⁵

¹²² BABIĆ, I. (1980.); MIŠE, M. (rukopis).

¹²³ BADURINA, A. (1992.), 7.-9.

¹²⁴ MIŠE, M. (rukopis).

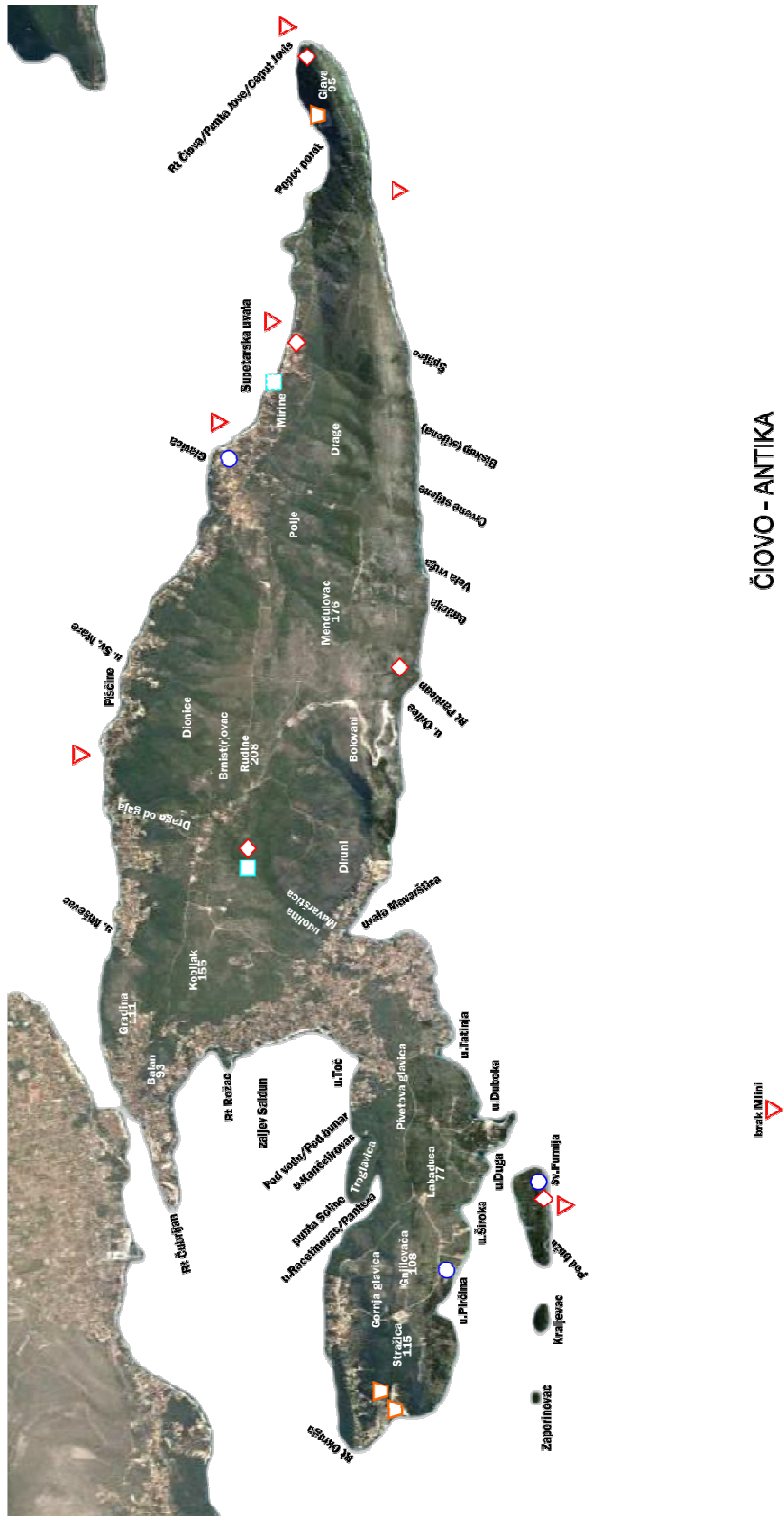
Zbog toponima i pogodne lokacije na ovom je položaju i ranije pretpostavljena gradina ili gomila: BABIĆ, I. (1980.), 61.

¹²⁵ U okruženju ove gomile, na položaju Punta na Velikom Drveniku, pronađeno je ilirsko brončano koplje. O lokalitetima na otočju oko Drvenika: BURIC, T. (2000.a), 38.

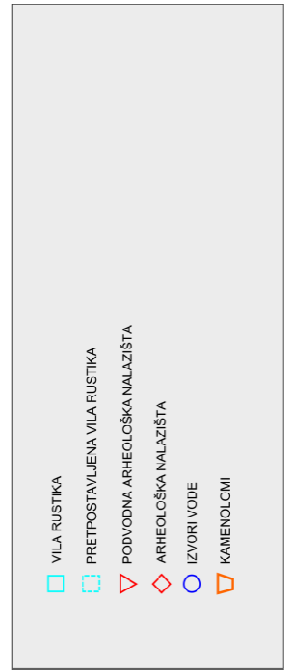

Slika 20: Suhozidi na lokalitetu Stražica

S obzirom na to da na Čiovu nema mnogo plodnih površina te da ono oskudijeva izvorima vode, vjerojatno nije bilo više prapovijesnih gradina. Uostalom, ni na ostalim dalmatinskim otocima gradine nisu tako brojne kao na kopnu. Ipak, spomenuti materijalni tragovi i toponimi istaknutih položaja potvrđuju da su oni još od prapovijesti služili kao izvidnice i nadzor plovidbe. Iako Čiovo nije bilo dio glavnog jadranskog plovnog puta, navedeni lokaliteti potvrđuju da je ono bilo uključeno u dugotrajne povijesne i pomorske odnose ovih prostora.

ČIOVO - ANTIKA

Prilog 3

2.4. ANTIKA

Sudbina Čiova dijelila je sudbinu okolnog prostora, dakle velikog grada Salone/Saloniae, koji je izvorno također bio ilirsko naselje i sudbinu Traguriuma, prvo ilirske naseobine potom grčkog naselja koje je došlo pod rimsku vlast. Prema Theodoru Mommsenu otok Čiovo pripadao je teritoriju Traguriuma, koloniji Isejaca.¹²⁶ Novija arheološka istraživanja otkrila su postojanje još jedne grčke naseobine na zapadnom rubu Kaštelanskog polja kod potoka Resnik, desetak kilometara zračne linije od Trogira. Najvjerojatnije je upravo to ono naselje koje antički izvori spominju kao Siculi.¹²⁷

2.4.1. Gospodarstvo

S obzirom na ne tako povoljne ekološke uvjete, manjak izvora vode i nedostatak većih plodnih površina, a danasve bizinu i koncentraciju spomenutih naselja, s velikom se vjerojatnošću može pretpostaviti da na području otoka u antičko doba nije postojalo naselje urbanog tipa. To je naslutio i povjesničar Ivan Lucić opisujući osnutak Trogira i sukobe Ilira i Dionizijeve mornarice: „(...) može se pretpostaviti da je to sabiranje ljudi bilo u onom kanalu i na obalama najbližeg otoka Čiova, koji je u ono doba bio pust ili pak naseljen malim brojem pastira...“.¹²⁸ Uostalom, ni na susjednom, prostranom Braču koji ima slična prirodna i geografska obilježja nije postojalo značajnije urbano naselje, iako postoje arheološki nalazi i tragovi nastanjivanja.

Za Čiovo je u antičko doba bitno je bilo postojanje gradova Salone, Tragurija i Sicula. Nameće se, stoga, pretpostavka da su stanovnici Tragurija, a onda dakako i Salonitanci, bili zainteresirani za eksploataciju Čiova tamo gdje je najbliži i najlakši prijelaz na otok. Nije vjerojatno da je postojao već u antičko doba most koji je spajao otok s Tragurijem. Naime, za takav veliki pothvat nije bilo dovoljno snažnih ekonomskih razloga. Međutim, mogućnost sadnje maslina i loze, potom ispaše kao i vađenja kamena i organiziranja solana sigurno je privukla stanovnike okolnih naselja da ga uklope u svoju ekonomsku zonu. Nenaseljeni ili

¹²⁶ Na to se poziva Pauly Wissowa, „*Nach Mommsen (Mommsen, C.I.L. III, 393.) gehörte sie wie die auf dem benachbarten kleineren Eilande gelegene Stadt Tragurium den Issaern*“. BRAUN, E. (1937.), stupac 572., pod „Boa“.

¹²⁷ BABIN, A. (2004.). O podvodnim arheološkim nalazištima oko Resnika: RADIĆ ROSSI, I. (2008.), 489.-506.

¹²⁸ LUCIĆ, I. (1979.), sv. I, str. 72.

slabo naseljeni otoci bez mnogo obradivih površina, koji nisu iscrpljeni značajnijom poljoprivrednom proizvodnjom, bili su antičkom, kao i onom autohtonom, ilirskom stanovništvu posebno pogodni za ispašu.¹²⁹ Čiovske pašnjačke zone bile su tijekom srednjovjekovnog razdoblja od presudnog značenja za trogirsku komunu.

Kako je već rečeno, na samom Čiovu postojalo je nekoliko kamenoloma. Onaj na istočnom dijelu otoka, u uvali Supetarska, blizu rta Glava Čiova bio je lako dostupan Saloni. Iako ondje nisu provedena arheološka istraživanja, može se pretpostaviti da je čiovski kamen eksploatiran još u antičko doba, kao što je to bio slučaj s obližnjim kamenolomima na Sutiliji kod Trogira, iz kojega se vadio kamen za izgradnju Dioklecijanove palače, kao i iz kamenolomima na otoku Drveniku te u Vinišćima.¹³⁰ Jedan nepoznati trogirski autor krajem XVI. stoljeća pisao je o kamenolomima uokolo Trogira, među kojima je posebno isticao stari kamenolom na Čiovu, što se vjerojatno odnosilo na onaj na zapadnom rtu otoka koji je pripadao tada trogirskoj komuni. Zamišljajući korištenje tih kamenoloma u antičko doba, pomalo fantazirajući, piše kako su u doba kad je cvjetalo Rimsko Carstvo tu radile tisuće robova. S morske obale kamene se blokove prenosilo sve do luke u Ostiji.¹³¹

Istočni dio otoka zasigurno je pripadao širem ageru Salone pa se s velikom vjerojatnošću može pretpostaviti da je njezino stanovništvo eksploatiralo i poljoprivredne i pašnjačke površine Čiova. U tom smislu mogu se donijeti pretpostavke o postojanju rustičnih vila u onom izvornom značenju gospodarskih objekata, ali i, s obzirom na ljepotu krajolika, u smislu ladanjskih zdanja.

2.4.2. Arheološki nalazi

S obzirom na to da na otoku nije bilo naselja, nalaza iz antičkog doba na Čiovu je relativno malo. Nešto amfora i drugih keramičkih predmeta iz toga doba pronađeno je na

¹²⁹ O odnosu antičkog grada i sela, korištenju poljoprivrednih površina i organiziranju stočarstva: SUIĆ, M. (2003.), 320.-323.

¹³⁰ BULIĆ, F. (1908.), 80.-127.; JELIĆ, L., BULIĆ, F., RUTAR, S. (1894.), 87.

¹³¹ BABIĆ, D. (2012.), 25.

prapovijesnim lokalitetima Gradini i rtu Partican, što potvrđuje fenomen kontinuiteta korištenja ovakvih strateških položaja u antici.¹³²

Ostali lokaliteti na Čiovu na kojima su pronađeni predmeti koji upućuju na antičko doba vezani su za poljoprivredne zone, pristaništa i kamenolome pa tako potvrđuju pretpostavku o gospodarskoj aktivnosti okolnog stanovništva na tom otoku. Jedan važan antički lokalitet na Čiovu je *Mavarštica*, široka udolina blizu današnjeg sela Žedno koja se spušta na južnu obalu Čiova, na uvalu koja nosi isto ime. U udolini koja je ispunjena plodnom zemljom zarasli su vinogradi i maslinici. Nedaleka južna padina otoka, lokalitet *Liveli*, s obzirom na prisojnu orijentaciju pogodna je za sadnju vinove loze. Na vrhu te udoline, na blagoj padini, uz crkvu sv. Mavra pronađeni su ostaci jedne antičke rustične vile. Na sjevernoj strani, s obzirom na to da ona nije izložena djelovanju sunca, nalazi se velika, dobro očuvana cisterna s ulomcima podnog mozaika. Datira se u I. stoljeće. Temelji gospodarskih zgrada, različiti metalni i keramički predmeti među kojima su brojne amfore od grube do finije keramike, staklo, ulomci tegula kojima je bio pokriven krov i novac potvrđuju dugi kontinuitet korištenja, stanovanja i gospodarske aktivnosti na ovom ruralnom sklopu. Kao što je uobičajeno, uz ovu se vilu rustiku i pokapalo, što je potvrdio pronalazak fragmenata nadgrobnih spomenika - ulomaka stele i titulusa. Pretpostavljeni vremenski raspon korištenja ove vile rustike je od ranog rimskog pa sve do kasnoantičkog razdoblja, kada je stariji sklop značajno nadograđen.¹³³

¹³² Na rtu Partican pronađeni su ulomci amfora tipa lamboglia 2, a na Gradini kasnoantički ulomci tegula, amfora i crijepa. MIŠE, M. (rukopis); KIRIGIN, B., KATUNARIĆ, T., ŠEŠELJ, L. (2005.), 7.-24.

¹³³ U zaštitnim arheološkim istraživanjima provedenim 1998. i 1999. ustanovljen je manji gospodarski sklop iz I. stoljeća sa značajnijim pregradnjama u IV./V. stoljeću: BURIC, T. (2000.c), 9.- 14.

Slika 21: Cisterna pored crkve sv. Mavra

Vjerojatno su još u antičko doba korištene i obrađivane plodne površine oko sela Slatina, pred kojima je i relativno velika luka. To je područje dio nekadašnjeg velikog salonitanskog agera pa se može pretpostaviti da je na rubovima polja ili obližnjim uvalama bilo gospodarskih zgrada poput one koja je pronađena u blizini sela Žedno na lokalitetu Mavarštica. Moguće je da je crkva sv. Petra u uvali Supetarska Draga, kojoj je do danas uništen svaki trag, izgrađena unutar sklopa vile rustike. Splitski nadbiskup Stjepan Cupilli, obilazeći crkvu 1750. na tom je položaju zabilježio toponim Pod Bovane.¹³⁴ Naime, taj je toponim vjerojatno izvedenica od predslavenske riječi *balvan* čiji se korijen nalazi u više toponima u neposrednoj okolini i na samom otoku, a jedno od osnovnih značenja riječi je stup ili veliki kamen u smislu nekog spomenika, ostatka građevine.¹³⁵ Na Čiovu su početkom XX. stoljeća zabilježeni tragovi mozaika, negdje uz samu obalu, u razini mora što

¹³⁴ KATIĆ, L. (1957.), 256.

¹³⁵ U etimologijskom rječniku za riječ „*balvan*“ zabilježena su izvorna značenja kamena stijena, greda, idol, stup (nadgrobni stup, spomenik) te je ponudeno više objašnjenja njegovog neslavenskog postanka. Navedeno je nekoliko izvedenica od ove riječi, npr. *bovan*, *bolvan*, *boban*: SKOK, P. (1973.).

upućuje na pretpostavku da se radi upravo o ovom lokalitetu u Supetarskoj uvali.¹³⁶ Lokalitet uz obalu, na pola puta od crkve sv. Petra do sela Slatine, naziva se *Mirine*, dakle od latinske riječi *murus*- zid,¹³⁷ veoma čest toponim kojim je narod uobičavao nazivati ruševine, ostatke zidova neke stare građevine. Ondje se bilježi i neki mali izvor bočate vode, *Voda na Mirne*. Danas se više ne može raspoznati nikakav trag tih starih gradnji jer je cijela obala izgrađena.¹³⁸

Nedaleko od obale, u istoimenoj uvali Supetarska nalazi se spomenuti kamenolom. Na obližnjem lokalitetu *Strane*, veoma blizu morske obale, pronađen je grob s kostima unutar kojeg je bila položena kamena ploča s natpisom na kojem se spominje izvjesni C. Tober koji je podigao grob svojoj predragoj supruzi Baziliji (BASILLAAE CON CARISSIMAE C TOBER).¹³⁹ Tijekom radova u slatinskoj luci pronađeni su ulomci dvaju sarkofaga. Na jednom fragmentu čita se natpis, također sepulklarne naravi posvećen nesretnoj Juliji (*D(is) M(anibus) IULIAE INF(elicissimae) DEF(unctae) ANN(orum)...*).¹⁴⁰ U podmorju Supetarske uvale otkrivena je također manja skupina rimskih amfora.¹⁴¹ Valja navesti primjer sela Baradići nedaleko Trogira, smještnog podno antičkog kamenoloma na brdu Sutilija gdje su pod crkvom sv. Vida pronađeni tragovi gospodarske vile.¹⁴² Na tome se lokalitetu, s obzirom na koncentraciju arheoloških nalaza, pretpostavlja postojanje čitave rimske aglomeracije čije je nastajanje vjerojatno bilo potaknuta radom kamenoloma.

¹³⁶ ANDRIJAŠEVIĆ, N. (1910.), 22.

¹³⁷ ŠIMUNOVIĆ, P. (1987.), 150.

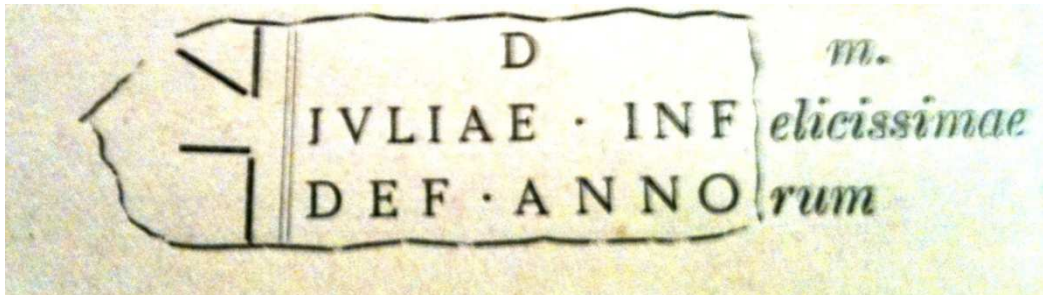
¹³⁸ JURIĆ, A. (2005.), 199.

¹³⁹ „Don Matteo Škarica, amministratore parrochiale di Slatine ci riferi il giorno 7.II.1905. che circa l'anno 1883. Mate Domic del fu Giovanni, facendo lavori campestri nella località detta Strane, presso Supetarska draga, vicino il mare, lontano dal vilaggio di slatine circa 3 klm. ad oriente trovò un sepolcro con ossa e sotto la testa del cadavere una placca, con iscrizione a belle lettere, che ruppe in più pezzi e gettò in una masceria (gomila) vicino.“ BULIĆ, F. (1906.), 23. Tekst natpisa donesen je u: AS, rukopis 6406, Rota ms.p 1034, vol. III., 1873.

¹⁴⁰ „Su frammento di sarcofago alto, 0.16, largo 0.46, grosso 0.15, a caaratteri alti 35mill. corrosi dal salsso del mare. .. Nel porto giace ancora un coperchio intiero di sarcofago poi si vedono nel porto due frammenti dell'altezza 0.70, larghezza 0.76, lunghezza complessiva quasi 2.00m...“ BULIĆ, F. (1906.), 22.-23.

¹⁴¹ VRSALOVIĆ, D. (1979.); MIŠE, M. (rukopis).

¹⁴² ANDREIS, P. (1977.), 346-347., FISKOVIĆ, C. (1959.), 213-232.

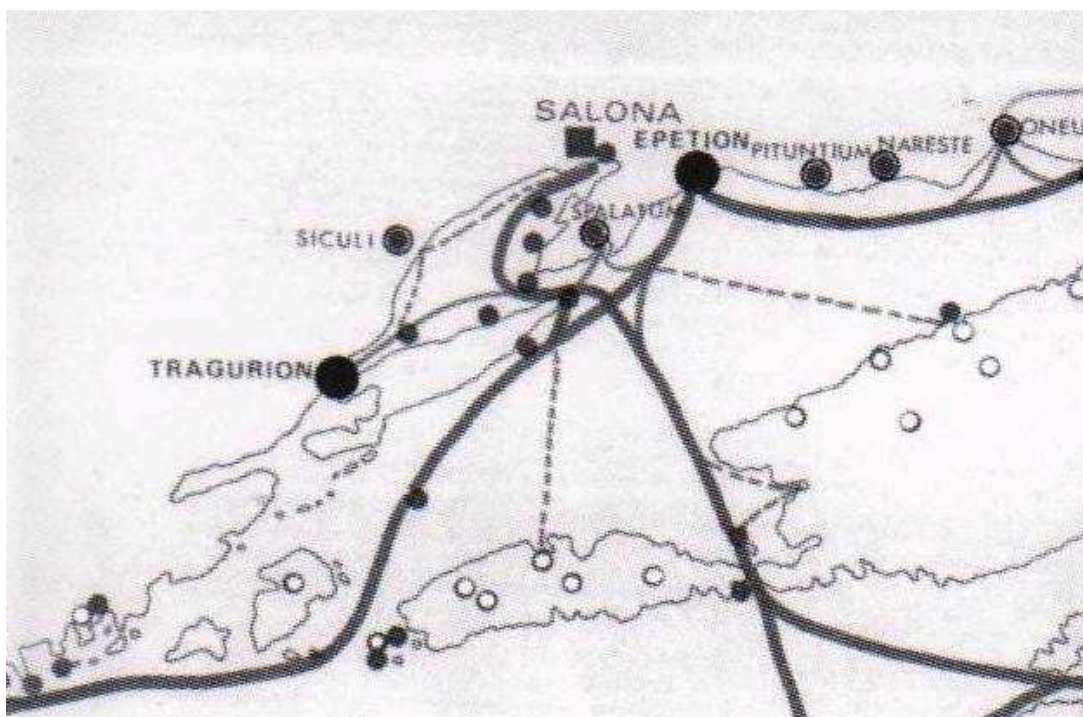
Slika 22: Crtež ulomka sarkofaga pronađenog u luci Slatina (preuzeto iz članka: BULIĆ, F. (1888.))

Atraktivna lokacija na Čiovu za gospodarsko korištenje; izlov ribe i branje soli mogla je biti već spominjana duboka i plitka, izuzetno dobro zaštićena uvala Pantera. Navedena zidana konstrukcija što se još nazire pod morem u samom dnu uvale mogući je ostatak antičkog ribnjaka poput onog koji je prepoznat u uvali Nečujam na Šolti, odnosno njezinom rukavcu zvanom Piškera. Ondje se vide ostaci debelih antičkih zidova koji su nekoć zatvarali ribnjak, a nedaleko od obale su pronađeni ostaci rimske gospodarske zgrade i nekropole.¹⁴³ Čiovska uvala, na čijem je ulazu u XVII stoljeću podignut ljetnikovac, nažalost arheološki natakuta. Okolno stanovništvo spominje ulomke keramike i amfora na koje se nailazi u njenom podmorju.

Nepoznata je, nažalost, točna lokacija pa tako i širi kontekst zanimljivog arheološkog, vjerojatno grobnog materijala; toaletnog pribora, oružja i nakita, posebno keramičkih helenističkih posuda pronađenih na području budućeg trogirskog predgrađa na Čiovu, koji su dospjeli u lokalnu muzejsku zbirku.¹⁴⁴ Prema kazivanju vlasnika, materijal je izvađen tijekom radova na kući koja se nalazi uz samu obalu, na zapadnom rubu povijesnog predgrađa (kuća kat. čest. 1304) što treba uzeti sa zadržkom jer je riječ o terenu koji je nasipan tek u novovjekovno doba. Uz materijal se kao mjesto pronalaska bilježi lokalitet Balan, što obuhvaća šire područje samog uzvišenja brijega Balan, kao i njegovih padina na kojima se razvilo predgrađe.

¹⁴³ MARASOVIĆ, T., MARASOVIĆ, K. (2012.), 232, 236.

¹⁴⁴ PARAMAN, L., RADIĆ, D. (2013.), 37.

Slika 23: Karta Čiova s naznačenim pravcima antičkih trgovačkih plovnih puteva (Preuzeto iz knjige: VRSALOVIĆ, D. (2011.), karta 3)

Zapadno od Slatina, u podmorju uvale pod selom Arbanija, leži skupina grčko-italjskih amfora.¹⁴⁵ Naime, ta je uvala stoljećima bila pristanište sela Žedno u unutrašnjosti otoka, s obzirom na to da je njegovo stanovništvo tradicionalno obrađivalo zemlje na predjelu Tarce, na suprotnoj obali Kaštelanskog zaljeva. Ona je tako mogla biti glavni pristup s mora spomenutom gospodarskom imanju smještenom oko kasnije crkve sv. Mavra. Logično je da je težište trgovine i kontakta bilo na toj sjevernoj strani otoka, okrenutoj Saloni, Tragurium i Siculima, negoli na južnoj strani.

Dva važna pomorska pravca prolazila su uz Čiovo. Prvi pravac je bio Salona-Boa-Solentum (Šolta), Issa (Vis) potom Monte Gargano i zapadna jadranska obala. Drugi je vodio također iz Salone pored Čiova pa preko Drvenika i punte Planke dalje prema Sjevernom Jadran. To potvrđuju arheološki nalazi antičkih brodoloma koji su se dogodili na nesigurnim, istaknutim točkama tih puteva. Kod podvodnog grebena Mlini koji se nalazi posred kanala između Čiova i Šolte zabilježeni su ostaci brodske konstrukcije s velikim brojem amfora, tanjura, poklopaca i reljefnih zdjela. U moru, pedesetak metara od Gospe od Prizidnice leži

¹⁴⁵ KIRIGIN, B., KATUNARIĆ, T., ŠEŠELJ, L. (2005.), 22.

također olupina broda s većim brojem amfora koje su bile namijenjene isključivo za prijevoz vina.¹⁴⁶

Slika 24: Karta Čiova s naznačenim antičkim podmorskim nalazima (Preuzeto iz knjige: VRŠALOVIĆ, D. (2011.), karta 2)

Svi ti podmorski arheološki tragovi u akvatoriju oko Čiova, bilo da su dio tereta nekih antičkih brodoloma ili ostaci potopljenog materijala uz luke i pristaništa ili pak ostaci s ruralnih posjeda, pokazuju da je i na ovim prostorima, kao i na mnogim drugim srednjodalmatinskim otocima na kojima se u grčko i rimsko doba nisu nalazile veće naseobine, okolno stanovništvo vodilo trgovinu uljem ili vinom. Pronalasci brojnih amfora, kao i na drugim podmorskim lokalitetima, ukazuju na uvoz vina ili pak na njegovu proizvodnju te da se ono stavljalo u amfore i raznosilo po otocima ili da se neki drugi proizvod, vjerojatno maslinovo ulje, davao u zamjenu za vino.¹⁴⁷

Na samom istočnom rtu ili Glavi Čiova, nedaleko od već spomenute gomile, nađeni su ulomci rimske keramike.¹⁴⁸ U podmorju rta naišlo se na veći broj atipičnih ulomaka amfora, što otežava vremensko određenje nalazišta.¹⁴⁹ Kako je već rečeno, ovaj su rt neke karte bilježile nazivom Rt Jove, Punta Jove odnosno Caput Jovis.¹⁵⁰ Na

¹⁴⁶ Ovdje je pronađeno više ulomaka amfora tipa lamboglia: KIRIGIN, B., KATUNARIĆ, T., ŠEŠELJ, L. (2005.), 23.; VRŠALOVIĆ, D. (1979.); MIŠE, M. (rukopis), ZMAIĆ, V. (2010.), 227-244.

¹⁴⁷ Na tim je otocima također veći broj nalazišta, uglavnom amfora, od koji su neka na gospodarskim imanjima, a neka na gradinama ili kamenim grobnim humcima domorodaca. KIRIGIN, B., KATUNARIĆ, T., ŠEŠELJ, L. (2005.), 17.

¹⁴⁸ O nalazima: MIŠE, M. (rukopis).

¹⁴⁹ VRŠALOVIĆ, D. (2011.), 113.

¹⁵⁰ SMODLAKA, J. (1948.), 82.

Peutingеровој karti je na suprotnom uzvišenju, na brdu Marjan, zabilježen položaj *ad Dianam*, gdje su prepoznati tragovi Dijaninog hrama uz crkvu sv. Jurja. Prema toj analogiji, iznesena je kod nekih autora već spomenuta pretpostavka se da je i ovaj položaj na Čiovu bio religiozno obilježen. Vjerovanja o ova dva nasuprotna hrama rimskih božanstava donio je i Ljubo Karaman: „Većina međutim pisaca stavlja hram Dijanin na sam rt Marjana i stoga što se nasuprotni rt Čiova još danas zove rt Jove. U ovom se nazivu vidjelo podražavanje starog naziva ad Jovem (kod Jupitera). Zamišljalo se naime da su na dvama nasuprotnim rtovima Marjana i Čiova bili hramovi Dijane, božice lova po onda šumovitom Marjanu, i oca bogova Jupitera.“¹⁵¹ Zanimljivo je da je na mnogim pomorskim kartama Čiova iz XVI. stoljeća, poput one Vicenza Bertellija, Giovannija Francesca Camocija ili pak Giuseppea Rosaccija na tom položaju ucrtana crkva, koja nije sačuvana niti pozata u pisanim povijesnim izvorima, uz koju su pojedini naveli i titulara sv. Jakova. Zanimljiv je sam titular crkve na ovom položaju koji je bio važan orijentir u plovidbi, sv. Jakov, zaštitnik hodočasnika i općenito putnika. Inače, prema legendi, tijelo sv. Jakova izbacilo je more pa se svetac uglavnom prikazuje sa školjkom na prsima.

Iako danas na Glavi Čiova nema tragova neke građevine, s obzirom na mnoge analogne situacije gdje se kršćanske crkve smještaju na ovakva istaknuta, strateška i simbolička mjesta, a često zaposjedaju položaje poganskih kulturnih građevina, prihvatljiva je pretpostavka o postojanju hrama ili svetišta posvećenog Jupiteru ili pak o štovanju samog mjesta kao *locusa*, što bi se trebalo ispitati sustavnim arheološkim istraživanjima. Prilog tomu je i spomenuta koncentracija arheoloških nalaza na rtu i njegovom podmorju. Kao primjer religioznog obilježavanja prostora u antičko doba treba spomenuti rt Puntu Planke, na kopnu zapadno do Trogira ili pak otok Palagružu. Na tim su mjestima na osnovi pokretnih arheoloških nalaza, potvrđena poganska svetišta posvećena Diomedu, iako također nema tragova arhitekture.¹⁵²

¹⁵¹ Taj položaj kasnije je obilježen crkvicom sv. Jurja, uz koju je i Ivan Lucić spominjao ostatke hrama. Ostaci te građevine u daljnjim su istraživanjima prepoznati uz južni zid crkve. MARASOVIĆ, T., MARASOVIĆ, J. (1959.); MARASOVIĆ, J., MARASOVIĆ, T., MARASOVIĆ, M. (1996.); KARAMAN, LJ. (1932.). Zapadni rt Čiova kasnije je obilježen crkvicom, onom sv. Jakova, kasnije razrušenom. Crkva je ostala zabilježena na nekoliko starijih karata. O tomu: BABIĆ, I. (1981.), 89., 102.

¹⁵² KIRIGIN, B., ČAČE, S. (1998.), 63-110, KIRIGIN, B. (2012.)

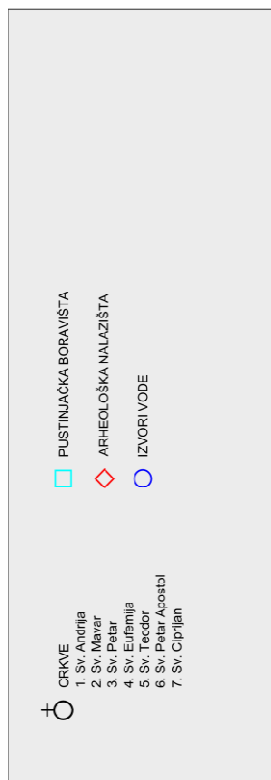
Uz čitavo područje istočnog rta Čiova vezuje se niz legendi koje mogu biti novijeg datuma kao svojevrsna pučka ili pak „učena“ interpretacija arheoloških tragova.¹⁵³ Zapisano je tako kako je Glava Čiova u doba nimfa i satira bila posvećena vrhovnom bogu Zeusu. Spomenuta obližnja gomila naziva se i *Dioklecijanova gomila* te se veže uz legendu prema kojoj je Dioklecijan na ovom mjestu mučio kršćane, zapalivši ih zatvorene u utrobu drvenog konja ili konja od užarene mjedi, a njihove muke i povici čuli su se sve do Palače. U legendi se prenosi da je tu sakriveno i neko zvono iz toga doba. Prepričava se također kako se pod rtom, u pećini nad morem zvanom „*Biskup*“ nalazio neki vrlo štovani kip. Kako je već navedeno, postoje neke lingvističke indicije da je ime rta (Caput Iovis) dalo ime cijelom otoku.

¹⁵³ DRAŽIN, M. (1933.) Pučka legenda također kaže da je tu, u doba opasnosti od kuge, bila straža.

Prilog 4

ČIOVO - KASNOANTIČKO I RANOKRŠĆANSKO DOBA

2.5. KASNOANTIČKO I RANOKRŠĆANSKO DOBA

2.5.1. Izolacija heretika na Čiovu

U izvorima iz kasnoantičkog doba, Čiovo se spominje kao otok gdje bi Rimljani poslali u egzil neke heretike i kažnjениke.¹⁵⁴ Egzil je naime, tada bio uobičajen oblik kažnjavanja odnosno izoliranja prijestupnika. Polibije piše kako je to u bio ponekad i dobrovoljan čin osuđenika koji je, napuštajući svoju domovinu trajno ili na određeni period, tako izbjegao pravnu, mnogo strožu kaznu.¹⁵⁵ Poznat je Ovijev egzil na obale Crnog mora. Uobičajeno mjesto izoliranja kažnjениka i zatočenika bili su otoci Sredozemlja, primjerice Rodos ili Sicilija. Na Tremitime je bila prognana razvratna unuka cara Augusta, Julija, a postoje pretpostavke da su nalazi iz rimskog doba na otoku Palagruži zapravo tragovi boravka nekog uglednog i bogatog zatočenika.¹⁵⁶

U Teodozijevom kodeksu, u odredbama o vjeri i hereticima, navedeno je da je izvjesni Jovinije (*Iovinianus*), heretik, vjerojatno dakle arijanac, osuđen prvo u Rimu, potom u Milanu. Jovinije je vodio svetogrдна okupljanja izvan zidina Svetog grada pa je bilo naređeno da ga se uhiti i bičuje te čim prije protjera u egzil na otok Čiovo, a da se njegove pristaše međusobno razdvoji i udalji na druge puste otoke. „*Idem aa. Felici praefecto Urbi. Iovinianum sacrilegos agere conventus extra muros urbis sacratissimae episcoporum querella deplorat. Quare supra memoratum corripimus et contusum plumbo cum ceteris suis participibus et ministris exilio coherceri, ipsum autem machinatorem in insulam Boam festina celeritate deduci, ceteros, prout libuerit, dummodo superstitiosa coniuratio exilii ipsius discretionem solvatur, solitariis et longo spatio inter se positus insulis in perpetuum deportari. Si qui autem pertinaci improbitate vetita et damnata repetiverit, sciat se austeriorem sententiam subiturum...*“¹⁵⁷ O heretiku Joviniju drugi su izvori također bilježili da je bio neprijatelj svetog Jerolima, a da su se nad

¹⁵⁴ BRAUN, E. (1937.), stupac 572, „Boa“; MAYER, A. (1957.), „Im 4.Jhdt. Detentionsort für Staatsgefangene.“; također kod Mayer, „In der späten Antike war die Insel Verbannungsort.“; PLINIJE, S. (1826.), 700.

¹⁵⁵ KELLY, GORDON P, (2006.), 17,18.

¹⁵⁶ KIRIGIN, B. (2012.), 90.

¹⁵⁷ Codex Theodosii, libri XVI, str. 5., 53.

njegovom okrutnom sudbinom progonstva na Čiovo zgražavali liberalni učenjaci IV. stoljeća.¹⁵⁸

U drugoj polovini IV. stoljeća od Ammiana Marcelina doznaje se da su na Čiovu bili zatočeni čak i neki istaknuti državni službenici: „... *iniquitate simili Florentius tunc magister officiorum, Nigriniani filius, contrusus est in insulam Delmatiam Boas. alter enim Florentius, ex praefecto praetorio consul etiam tum, rerum mutatione subita territus cum coniuge periculis exemptus diu delituit, nec redire ante mortem potuit Iuliani, capitis crimine tamen damnatus est absens.*“¹⁵⁹ Dakle, Florencije, koji je imao visoku službeničku titulu *magister officiorum* bio je protjeran na dalmatinski otok Boas. Neki drugi Florencije, prefekt i konzul, našavši se u političkim neprilikama, za koje je trebao biti osuđen na smrt, sakrio se zajedeno sa svojom ženom na taj otok. U istom se izvoru saznaju podaci o još jednoj istaknutoj ličnosti, Himenciju, prokonzulu u Africi, koji je pao u nemilost cara pa mu je ovaj namjerio smrtnu kaznu. Ipak, Senat ga je blaže osudio te ga je protjerao na otok Čiovo. „*Super hoc Princeps conúltas, senatui negotium dedit. Qui cum rem librata justitia comperisset, eumque ad Boas Dalmatiae locum exterminasset, aegre Imperatoris iracundiam tulkperciti vehementer, quod hominem addictum, ut ipse proposuerat, morti, clementiori sententia didicerat plexum.*“¹⁶⁰

Navedni izvori, gotovo suvremeni citiranim progonima i zbjegovima, posve su pouzadni dokazi o postojanju nekih nastambi u IV stoljeću na tada rijetko naseljenom otoku. Možda je i to razlog što se Čiovo, *insula Boa*, našlo zabilježeno na prikazu kasnoantičkog pejzaža tzv. Peuntingerove karte koju novija istraživanja s većom sigurnošću datiraju u početak V stoljeća.¹⁶¹ Zdanja u kojima su boravili ovi prognanici mogla bi se prepoznati u tragovima spomenute vile rustike na vrhu udoline Mavarštica kao i na drugim pretpostavljenim položajima vila. Naime, ovi ugledni prognanici zasigurno nisu obitavali u skromnim izbama, već im je mogao biti dozvoljen određeni standard; solidna, dobro opremljena zdanja poput vila rustika. Ona su morala imati popratne gospodarske objekte kako bi bila ekonomski

¹⁵⁸ DELALLE, I. (1923.).

¹⁵⁹ MARCELLINI, A. (1874.), 3., 6.

¹⁶⁰ MARCELLINI, A. (1874.), libri XVIII, 1., 28.

¹⁶¹ TURKOVIĆ, T. (2010.)

samodostatna s obzirom da su se nalazila na otoku bez nekog urbanog ili ruralnog središta, obilježenog dakle s tek nekoliko raspršenih i izoliranih nastambi. Pretpostavljeni zatočenički kompleks na Palagruži bio je čini se veoma reprezentativno zdanje što daju naslutiti pronađeni tragovi mozaika, mramornih ploča, štukatura i fresaka.¹⁶²

2.5.2. Ranokršćanski spomenici

Arheološki tragovi koji upućuju na širenje kršćanstva u kasnoantičko/ranobizantsko doba brojni su ne samo u obližnjim gradovima Traguriumu i Saloni, nego i u okolnom ageru. Može se s velikom sigurnošću pretpostaviti da su i na Čiovu bile podizane ranokršćanske crkave. To se može naslutiti već na razini hagiotoponimima.

2.5.2.1. Crkva sv. Petra u uvali Supetarska

Spomenuta crkva sv. Petra u uvali Supetarska, gdje je pretpostavljena antička gospodarska vila, vjerojatno ima ranokršćansko podrijetlo.¹⁶³ Treba istaknuti njezin strateški važan položaj, na pristupu Salonitanskom zaljevu, nasuprot luke Salone. O njoj danas svjedoči tek ime uvale Supetarska, koja se nalazi 2 kilometra istočno od Slatina. Najraniji spomen crkve je onaj iz 1243. godine.¹⁶⁴ Kako se doznaje iz vizitacije delegata papinskog pohoditelja Michelea Priulija, crkva je, već početkom XVII. stoljeća bila u ruševnom stanju, jasno se tada uočavao tek kameni oltar. Ovdje je pobliže označen i njen položaj: „u polju i posve srušena, udaljena od pustinje Začeca bl. Djevice Marije jednu milju.“¹⁶⁵ U ranije navođenom zapisu nadbiskupa Cupillija iz sredine XVIII stoljeća stoji zapisano kako je od crkve *Sv. Petra blizu mora* postojalo samo pročelje i komad

¹⁶² KIRIGIN, B. (2012.), 88.-90.

¹⁶³ Povijesne podatke o crkvi donio je Lovre Katić: KATIĆ, L. (1954.), 183.-184.; KOVAČIĆ, S. (1996.), 30.-32.

¹⁶⁴ Spominju se fra Gerard i druga dva franjevaca te kao svjedoci biskup Treguan, splitski arhidakon Toma i drugi: „*In Christi nomine. Anno incarcerationis eius millesimo duecentesimo quadragesimo tertio, indictione prima, mense septemri die Xi, intrante temporibus domini Treguani venerabilis episcopi, Stepconis cmitis, Petri de Luca, Puli et Marini Blasii iudicum Traguriensinum, in insula que uocatur Buua, iuxta ecclesiam sancti Petri hoc actum est.*“ KATIĆ, L. (1954.), 183.; „Codex diplomaticus“, 1906.,197.

¹⁶⁵ Prijevod isječka ove vizitacije donosi KATIĆ, L. (1954.), 184.

velikog zida,¹⁶⁶ pa se može naslutiti da je sv. Petar bio prostrana crkva, većih dimenzija, što uprvaio karakterizira ranokršćanske crkve.

Slika 25: Uvala Supetarska, položaj crkve sv. Petra (Fototeka Konzervatorskog zavoda u Splitu)

Početakom XX. stoljeća, kada je prvi put učinjen arheološki obilazak terena, naišlo se tek na nekoliko neznatnih tragova i nekoliko fragmenata raznesenih po obližnjem polju i u selu Slatine pa su daljnja arheološka istraživanja i određivanje točnog položaja građevine onemogućeni. Među tim fragmentima, koje se datira u ranosrednjovjekovno doba, dakle u neku kasniju fazu opremanja crkve, pronađen je i ulomak tordiranog stupića, koji je bio čest arhitektonski ukras ranokršćanskih crkava. Radi analogije, treba navesti onaj pronađen u crkvi na otočiću Stipanska, najzapadnijem u nizu otočića koji se protežu zapadno od Šolte. Smatra se da je ovu crkvu osnovao jedan predbenediktinski monaški red u V- VI stoljeću. Na tom je otočiću pronađena antička keramika i grobovi iz istog doba koji upućuju na kontinuitet nastanjivanja položaja.¹⁶⁷

Potvrda ranokršćanskog sloja crkve u Supetarskoj na Čiovu može se pak naći u onomastičkim istraživanjima. Smatra se da su hagiotoponimi s prefiksom *su* romanski

¹⁶⁶ KATIĆ, L. (1957.), 256.

¹⁶⁷ Fotografiju tog ulomka donosi MARASOVIĆ, T. (2011.), 519. O crkvi u Stipanskoj: MARASOVIĆ, T. (1961.-1962.), 156.

trag iz predslavenskog doba. Niz je analogija na obližnjem Braču: u imenima mjesta Sutivan, Supetar koji dolazi od naziva rankršćanske crkve sv.Petra, potom Sumartin. Mnogi su primjeri takvih toponima koji potvrđuju rano slavensko- romansko zajedništvo, zabilježeni i na otoku Šolti kao i na brojnim drugim lokalitetima koji dolaze isključivo uz morsku obalu.¹⁶⁸ Ovi hagiotoponimi sadržavaju svetačka imena i latinsku riječi *sanctus*, koju su preuzeli Slaveni kada su došli na ova, već kristijanizirana, područja.¹⁶⁹ Općenito, crkve posvećene mučenicima i apostolima ukazuju na vrlo rane, kasnoantičke ili ranosrednjovjekovne tradicije.¹⁷⁰

Slika 26: Ulomak tordiranog stupića iz crkve sv. Petra (Preuzeto iz knjige: MARASOVIĆ, T. (2011.), 518.)

U kasnoantičko odnosno ranobizantsko doba, Čiovo postaje zasigurno ponovno strateški važno mjesto, poput niza drugi dalmatinskih otoka, gdje su se gradile utvrde - kastrumi radi nadgledanja plovnoga puta.¹⁷¹ U tom smislu, neka su se mjesta na Čiovo ponovno koristila kao mjesta čuvanja prilaza u Salonitanski zaljev, poput položaja Balan na zapadnom pristupu, o kojemu će kasnije biti riječ. Nadzorna točka istočnog

¹⁶⁸ ŠIMUNOVIĆ, P. (1987.), 150.

¹⁶⁹ SKOK, P. (1950.), 172.

¹⁷⁰ BROWN, P. (1981.); MIGOTTI, B. (1990.); MIGOTTI, B. (1996.).

¹⁷¹ BRUSIĆ, Z. (1993.), 223.-236.; ZANINOVIĆ, M. (2004.), 125.-146.; KARAČ, Z. (1995.), 285.-298. Kao analogije: Split - Sv. Teodor, nad Zapadnim vratima, Sv. Eufemija, datirane su u V.-VII. stoljeće: CHEVALIER, P. (1995.), 237.-238.

ulaza u zaljev mogla je biti i pretpostavljena ranokršćanska crkva sv. Petra u uvali Supetarskoj koja je u jednom dokumentu spomenuta kao *kaštio Supetar*.¹⁷² O kontaktima kasnoantičke Salone i ovog istočnog dijela Čiova svjedoči nalaz bizantskog novca u polju pored sela Slatine kojega bi se pak moglo dovesti u vezu s postojanjem nekog kasnoantičkog gospodarskog sklopa na rubnim dijelovima plodnog pola. Riječ je o ostavi novca od ukupno 168 novčića, od kojih je dio izrađen u kovnici u Nicomediji i Konstantinopolisu, a drugi dio je iz solinske kovnice.¹⁷³

2.5.2.2. Crkva sv. Petra Apostola u budućem predgrađu Trogira

Zanimljiva je u tom kontekstu i crkva posvećena sv. Petru Apostolu smještena na području kasnijeg trogirskog predgrađa na Čiovu. Najraniji je spomen crkve u oporukama iz XIV. stoljeća, potom je crkva početkom XVII. stoljeća sasvim obnovljena pa nije moguće iščitati stariji arhitektonski sloj.¹⁷⁴ Može se pretpostaviti da je taj položaj, nekoć uz samu obalu, nasuprot grada, odavno bio označen crkvenom građevinom. Na crkvi sv. Petra u gradu, uz koju je bio benediktinski samostan, potvrđeni su tragovi iz ranokršćanskog doba.¹⁷⁵

2.5.2.3. Crkva sv. Ciprijana

Kult sv. Ciprijana koji se štovao u crkvi smještenoj na izduženom rtu Cumbrijan, također je najvjerojatnije ranokršćanski.¹⁷⁶ Štovanje ovoga sveca, biskupa Kartage, započelo je vrlo rano, posebno u afričkim provincijama, ali od sredine IV. stoljeća proširilo se i izvan tih područja, pa tako i diljem Dalmacije.¹⁷⁷ Stoga su njemu posvećene crkve datirane u kasnoantičko doba. Treba spomenuti one na obližnjem otoku Hvaru, u gradu Hvaru i u selu Vrisniku u predjelu zvanom Čebrajon, datirane u VI. Stoljeće. Na crkvi na groblju u Gatima pronađeni su tragovi ranokršćanske

¹⁷² Ovaj podatak iz danas, nažalost, nepoznatog rukopisa „*Istoria sagra della chiesa saolonitana*“ donosi Ivo Delalle u članku: DELALLE, I. (1930.).

¹⁷³ MAROVIĆ, I. (1986.), 285.-308.

¹⁷⁴ KARBIĆ, M., LADIĆ, Z. (2001.), 116.-254. U nekoliko oporuka spomenute su *recluse* crkve sv. Petra na Čiovu.

¹⁷⁵ BABIĆ, I. (rukopis)

¹⁷⁶ BABIĆ, I. (1981.), 59.

¹⁷⁷ BROWN, P. (1981.);

građevine posvećene sv.Ciprijanu koji se datiraju u drugu polovicu VI. stoljeća.¹⁷⁸ Povjesničar Pavao Andreis opisao je čiovsku crkvu sv. Ciprijana kao vrlo staru, „starinskog ustroja štovanu mnogo prije zbog obilja relikvija“,¹⁷⁹ Ivan Lucić također spominje mnoštvo relikvija koje su pohranjene u crkvi.¹⁸⁰

Slika 27: Rt Cumbrijan na razglednici s početka XX. stoljeća

Uz crkvu su spomenuti i grobovi pa se otvara pretpostavka da je kao i ona ranokršćanska crkva na kopnu na lokalitetu Travarici, također u neposrednoj blizini grada Trogira, služila kao grobišna crkva. Od crkve sv. Ciprijana i okolnih grobova nije ostalo nikakvih arheoloških tragova, s obzirom na to da je čitavo područje u novije doba potpuno izgrađeno.¹⁸¹ Sam položaj, istaknuto mjesto na samom rtu, na ulazu u gradsku luku zasigurno je bio vrlo rano obilježeno crkvom, u smislu simboličnog, religioznog obilježavanja prostora.¹⁸² Ona je bila orijentir u plovidbi, kako je to naglasio Vincenzo Celio-Cega u tekstu *Chiese di Traù*; „Uobičajeno, ona je navodila moreplovce

¹⁷⁸ CHEVALIER, P. (1995.), 42.,43., 309. O ranokršćanskoj fazi crkve sv. Ciprijana u Gatima: MIGOTTI, B. (1990.), 46.

¹⁷⁹ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 339.

¹⁸⁰ LUCIĆ, I. (1979.), 399.-401.

¹⁸¹ Ostaci crkve s okolnim grobovima uništeni su sredinom prošlog stoljeća izgradnjom brodogradilišta.

¹⁸² O religioznom obilježavanju čiovskih rtova i uopće okolnog prostora: BABIĆ, I. (1981.), 89.; BADURINA, A. (2003.), 305.-310.

krivudavim prilazom luci.“¹⁸³ Pored toga, sveti Ciprijan se smatra čuvarem obalnih mjesta i zaštitnikom od kuge¹⁸⁴ pa je bilo pogodno njegovo svetište smjestiti upravo uz glavni morski prilaz gradu, štiteći tako grad i luku od svih nevolja, bolesti i neprijateljskog brodovlja koje ondje pristiže.

2.5.2.4. Utvrda i crkva sv. Andrije na Balanu

Iz najranijeg je bizantskog doba (VI./VII. stoljeće) crkva sv. Andrije na brežuljku Balan, nasuprot Trogiru.¹⁸⁵ Kult sv. Andrije, zaštitnika i utemeljitelja crkve u Carigradu vezan je za Bizant. Crkve posvećene ovom titularu poput one u uvali kod Nina, gradska crkva u Zadru, u Prekom, u Vrgadi, potom u Splitu na Lovretu, posvećena sv. Andriji i Ivanu Evanđelistu datirane su u VI. Stoljeće.¹⁸⁶ Uzvišenje Balan stoljećima je bilo veoma važno strateško mjesto za pregledavanje prostora oko samog grada. S ovog se brežuljka otvara se pogled prema zapadu, prema širem trogirskom akvatoriju te prema jugu, na prostranu uvalu Saldun. Vidljiv je tako glavni morski pristup trogirskoj luci – *vrata* između zapadnog rta Čiova i poluotoka Jelinak. S obzirom na stratešku važnost mjesta moguće uz crkvu sv. Andrije pretpostavlja se ranobizantska utvrda, odnosno stražu kakve su se tijekom VI. stoljeća gradile bilo na postojećim gradinama bilo na novim, istaknutim točkama diljem Dalmacije, kako na kopnu; u zaleđu i na poluotocima tako i na otocima. Najbliža analogija crkvi na Balanu bila bi ona u Vrgadi, sagrađena na važnom pomorskom položaju, također uz utvrdu.¹⁸⁷ Ranobizantska utvrda podignuta je i na poluotočiću koji zatvara luku Jelse.

¹⁸³ „*Convenzionalmente dirigeva i navignati nell'ingresso sinuoso del porto.* CELIO-CEGA, V. (1855.), 62.

¹⁸⁴ BADURINA, A. (2003.), 305.; BADURINA, A. (1990.a), 182.; MIGOTTI, B. (1990.); MIGOTTI, B. (1996.), 218.

¹⁸⁵ BABIĆ, I. (1995.), 203.-223.

¹⁸⁶ . CHEVALIER, P. (1995.), 88., 114.-116., 133.

¹⁸⁷ BABIĆ, I. (1989.) , 7.-25., BABIĆ, I. (1995.), 203.-223

Slika 28: Crkva sv. Andrije na Balanu i ostaci cisterne uz južni zid (Fototeka Konzervatorskog zavoda u Splitu)

Toponim Balan smatra se vrlo starim, a neka ga lingvistička istraživanja dovode u vezu s latinskom riječju *vallum* što znači jarak.¹⁸⁸ Međutim, njegova etimologija nije posve razjašnjena, a vjerojatnije bi bilo tumačenje da ovaj toponim ukazuje na prirodna obilježja lokaliteta: greben, hrid ili stijenu, ali i na tragove arhitekture: stup ili spomenik. Sličnim toponimima *Bolvan/Bolovani* nazvana su dva položaja na otoku Čiovu, kod Žednog i Okruga Donjeg, koji opisuju strme padine brda te spomenuti položaj *Pod bovine* uz crkvu u Supetarskoj Uvali.¹⁸⁹ Na položaju nekadašnjeg srednjovjekovnog sela Ostrog nad Kaštel Lukšićem nalazi se greben *Balavan* koji dominira Kaštelanskim poljem i širokim okolnim prostorom. Na pristupu tom grebenu

¹⁸⁸ Srodni su mu nazivi Bol u Splitskom polju, Bol na Braču te Bale u Istri. BABIĆ, I. (1995.). Zamjena romanskog v sa b uobičajen je fenomen. ŠIMUNOVIĆ, P. (1986.).

¹⁸⁹ Zabilježeni kod JURIĆ, A. (2005.), 191.; OMAŠIĆ, V. (1978.). U etimologijskom rječniku za riječ „*balvan*“ zabilježena su izvorna značenja kamena stijena, greda, idol, stup (nadgrobni stup, spomenik) te je ponudeno više objašnjenja njegovog neslavenskog postanka. Navedeno je nekoliko izvedenica od ove riječi, npr. *bovan, bolvan, boban*: SKOK, P. (1973.). Treba spomenuti slične toponime (oronime): Bovan kod Solina i Bolovan, planinu kod srednjovjekovnog sela Mašutiša, koja je zabilježena u Daničićevu rječniku. DANIČIĆ, Đ. (1880.). Riječ „*balvan*“ česta je i u drugim slavenskim jezicima, na primjer češkom, u značenju velikog kamena, hridine. Riječ *balan* nalazimo i u romanskim jezicima, na primjer to je naziv mjesta u Francuskoj, a posebno u rumunjskom jeziku gdje je čest antroponim. U rumunjskom pridjev *balan*, koji ima pomalo ruralnu, arhaičnu obojenost, ima značenje bijel, svijetao, plavokos. Etimologija se izvodi od slavenskog *bijel*. Balan je također naziv mjesta u Rumunjskoj, u Transilvaniji. (Hvala prof. Ivani Olujić s Katedre za rumunjski jezik i književnost pri Odsjeku za romanistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu na podacima.)

također je smještena crkva, a arheološki tragovi upućuju na ranobizantsku utvrdu. Toma Arhidakon taj položaj je spominjao kao vojnu utvrdu, *castrum*.¹⁹⁰

Kao analogiju pretpostavljenoj utvrdi na Balanu na teritoriju Trogira treba navesti i utvrdu Drid koja je bdjela nad Marinskim zaljevom.¹⁹¹ U kasnoantičko doba ojačan je ovaj, još u prapovijesti označen, položaj gdje se također sred utvrđenog prostora na platou brda nalazila crkvice posvećena Bogorodici.

Na Balanu danas nema ostataka utvrđenja jer je, s obzirom na važnost te točke, tijekom povijesti više puta došlo do rušenja i ponovnih gradnji.¹⁹² Kružno raspoređeni suhozidi bedemi nedaleko crkve sv. Andrije, mogući ostaci zaštitnog zida ranobizantske utvrde, uočavaju se još na fotografijama s početka XX. stoljeća. Uz crkvu je stajala i cisterna, nedavno uglavnom potpuno srušena.¹⁹³ Ovaj fenomen postojanja cisterne, uobičajen je inače za kasnoantičke crkve.¹⁹⁴ Crkva je kasnije više puta pregrađivana, no sačuvani su tragovi kasnoantičke faze, pogotovo njezin apsidalni dio. U toj apsidi ugrađena je cijela tranzena s križem, a kao oltarna menza poslužila je jedna ploča nekadašnje oltarne ograde ukrašena pleterom koji se može datirati vrlo rano, u VI./VII. stoljeće.¹⁹⁵

¹⁹⁰ OMAŠIĆ, V. (1978.), 116.

¹⁹¹ KATIĆ, M. (1994.), 5.-19.

¹⁹² DIFNIK, F. (1986.), 222.

¹⁹³ Dokumentirana je na fotografiji arhiva Konzervatorskog zavoda u Splitu.

¹⁹⁴ FISKOVIĆ, I. (1966.), 141.-165.

¹⁹⁵ Datiranje u ranokršćansko doba: MIGOTTI, B. (1990.), 11.; CHEVALIER, P. (1995.), 228.-229.

Slika 29: Ostaci suhozidne arhitekture pored crkve sv. Andrije na Balanu

2.5.2.5. Crkva sv. Teodora

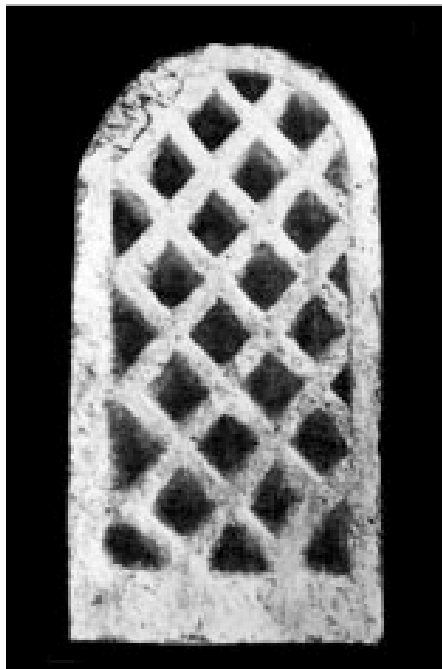
Na samoj obali, u dnu zaljeva Saldun, nalazi se crkvice sv. Teodora, danas u pučkom govoru preinačena u Sv. Tudor, čiji bi se početak gradnje mogao smjestiti u ranobizantsko doba. Kult sv. Teodora, kapadokijskog mučenika i zaštitnika Justinijanove vojske štovao se u bizantsko doba. Neke crkve u Dalmaciji posvećene ovom svecu, poput crkve u utvrdi u Bolu, kapele u Nerežišćima, kao i kapele na vratima Dioklecijanove palače te one u jezgri Dubrovnika datiraju se u VI. stoljeće.¹⁹⁶ Postojeća crkva u Saldunu je iz kasnijeg vremena (XV. stoljeća), no tijekom arheoloških iskapanja otkriven je sloj neke starije crkve. Na grobišnoj kapeli smještenoj sjeverno od crkve uzidana je jedna tranzena koja stilski pripada kasnoj antici.¹⁹⁷

¹⁹⁶ Ova dedikacija je pretpostavljena i za čiovsku crkvu: CHEVALIER, P. (1995.), 45. Pretpostavku da počeci crkve pripadaju kasnoantičkom razdoblju iznosi BABIĆ, I. (1981.), 59., a potom MIGOTTI, B. (1990.), 11.

¹⁹⁷ Zaštitni arheološki radovi 2008. potvrdili su postojanje starije, manje crkve ispod ove postojeće koja je iz XV.-XVI. stoljeća: MIGOTTI, B. (1990.), 11. Ulomci crkvenog namještaja objavljeni su u članku: BURIĆ, T. (1982.), 133., 149.

Slika 30: Uvala Saldun s naznačenim položajem crkve sv. Teodora

Slika 31: Tranzena ugrađena na grobišnoj kapeli pored crkve sv. Teodora (Preuzeto iz knjige: MARASOVIĆ, T. (2011.), 510.)

2.5.3. Tradicija pustinjaštva

Jedan fenomen Čiova posebno bitan za njegovu kasniju urbanizaciju jest pojava ranih redovnika-pustinjaka. Često se navodi podatak koji je donio sv. Jerolim o tomu kako je Dalmacija bila napučena monasima koji su provodili pobožni pustinjački život po pustim dalmatinskim otocima. Spominjao je tako Jerolima Nepocijana, koji se želio povući na puste dalmatinske otoke te Julijana, koji je tu podizao samostane, zatim učenog Bonoza te starog palestinskog pustinjaka sv. Hilarija koji je također dospio u te krajeve.¹⁹⁸ Tradiciju ovih prvih redovnika nastavili su tijekom cijelog srednjeg vijeka, pa još i do kasno u novi vijek, brojni pustinjaci zvani *eremiti*, *remeta* ili *romiti*, koji su pojedinačno ili u malim skupinama boravili po otocima i primorju. Ivan Ostojić, povjesničar benediktinskog reda kojemu su preteče bili upravo ti rani pustinjaci, opisao je kako su živjeli u jednostavnim nastambama: kolibama ili špiljama oko kojih su se i pokapali. Posvetili su se samoći i molitvi, uzdržavajući se prošnjom ili radom na okolnoj zemlji, vrtu ili vinogradu.¹⁹⁹

Čiovo je bilo jedno od onih otoka na kojima su obitavali prvi pustinjački monasi. Već je spomenuto kako se u to doba tu slalo u izolaciju kažnjenike ili su se tu povlačili oni koji su tražili osamu za pobožni život. Na Čiovu se tradicija pustinjaštva zadržala izuzetno dugo, tijekom kasnog srednjeg vijeka, ali i kasnije. U dugom rasponu od XIV. do XVIII. stoljeća nailazi se na Čiovu na te kasne pustinjake, zapravo laike koji su se spominjali uz osamljene otočne crkve, kapele i zapuštene benediktinske samostane. Drugdje na području trogirskog distrikta nalaze se također zabilješke o tim kasnim pustinjacima pa tako i u Bosiljini i na pustim otočićima oko Čiova, gdje su boravili neki brački pustinjaci.²⁰⁰

U veoma sadržajnom radu o brojnim čiovskim pustinjačkim crkama i kapelama, loklani povjesničar Ante Belas donosi emotivan opis ambijenta i atmosfere u kojoj su živjeli ti pustinjaci, koje naziva *čuvarima* čiovskih svetišta: „ Oni su živi njih čuvali, a one (crkve,op.a.) kriju njihove kosti. U toj samoći život im je bio težak zaista, težak im je bio u zimsko doba, kada su željeli sunca i zelenila, kada je priroda bila gola i bosa. Ali kada se je u proljeće priroda zaodjenula u zeleno ruho, kada je propjevala, kada je danju sunce sjelo, a noću mjesec svijetlio život im je bio lagodniji. Na kamenu sjedeći promatrali su široko i

¹⁹⁸ O pojavi prvih redovnika: OSTOJIĆ, I. (1963.), 71.-77.

¹⁹⁹ OSTOJIĆ, I. (1963.), 76., 77.

²⁰⁰ PEDERIN, I. (1996.), 103.

duboko more i zvijezde na dalekom i viskom nebu uzdišući od goruće želje za njim. Hodajući danju okolo po prirodi i moleći u polutamnim crkvicama mislili su na Božje ugodnike pred sobom i na visinu nad sobom i za njima čeznuli, smrt čekali veslo i radosno u čvrstoj vjeri da će njihova duša čim se od tijela odjeli u visine poletjeti i pred prijestolje Božje doletjeti. Ta čvrsta vjera otjera ih iz rodnog grada ...odrekoše se svijeta i povukoše u samoću, da od grijeha očiste dušu svoju da uzmogne čista stupit pred lice Božje.“²⁰¹

2.5.3.1. Pećina od Bilosoja

U razdoblju ranog pustinjaštva česta mjesta povlačenja pustinjaka bile su pećine. Sveti Jerolim je prenio legendu kako je stari pustinjak Hilarijon jedno vrijeme boravio u spilji kod Epidaura, odakle je propovijedao poganima.²⁰² Pogotovo je zanimljiva ona već spomenuta pećina od Bilosoja na Čiovu. Kao analogiju za ovu čiovsku pećinu može se navesti pećinu sv. Jakova nedaleko od Marine u kojoj su zabilježeni, među ostalim, reljefi i grafiti iz ranokršćanskog razdoblja.²⁰³ Tragovi najranijeg pustinjaštva potvrđeni su također u Dragonjinoj pećini na Braču.²⁰⁴ Na boravak pustinjaka u čiovske pećini u kasnoantičko i srednjovjekovno doba ukazuje tradicija štovanja pustinjačkih svetaca Marije Magdalene i Antuna Opata. Naime, pećina od Bilosoja bila je posvećena Mariji Magdaleni, svetici koja se povukla u osamu i čiji se kult slavi od davnine. Starokršćansko porijeklo kulta prepoznaje se tako i u crkvi sv. Mandaljene u Stonskom polju, sv. Mande u Splitu, sv. Magdalene i sv. Petra u Mandalini kod Šibenika.²⁰⁵

U novijim interpretacijama u kojima se preispituju se prostorni i mitološki odnosi okolnog krajolika, iznesena je pretpostavka da je pećina od Bilosoja, kao i sam položaj, još u pretkršćansko doba bila sveto mjesto. Ono je vizualno komuniciralo s crkvom sv. Ivana na Birnju na Kozjaku, gdje se u davno štovalo vrhovno slavensko

²⁰¹ BELAS, A. (1938.b)

²⁰² OSTOJIĆ, I. (1963.), 75.

²⁰³ O pećini sv. Jakova: JELIĆ, L. (1913.-1918.). Urezani su križevi, starozavjetni prizor Jone te anđeo s kuglom zemaljskom. O dataciji ovih reljefa i grafita u ranokršćansko odnosno Justinijanovo doba: MIGOTTI, B. (1990.), 6. Pećina je preuređena u crkvu, a navodi se i pod imenom titulara sv. Jakova i Filipa.

²⁰⁴ U Dragonjinoj pećini na južnoj strani Brača na lokalitetu Murvice pronađeni su ranokršćanski ulomci namještaja datirani u VI. stoljeće: FISKOVIĆ, I. (1979.), 159.-217. Na ovom položaju pustinjaci su boravili sve do novog vijeka. Prema nalazima u Dragonjinoj pećini, iznesen je prijedlog ranog datiranja sličnih pustinjačkih položaja na Marjanu, na Mosoru, u Šibenskom kanalu pa tako i pećine kod Marine i lokaliteta na Čiovu: MIGOTTI, B. (1990.), 39.

²⁰⁵ FISKOVIĆ, I. (1980.); MIGOTTI, B. (1990.), 4., 11., 35.

božanstvo Perun. S tog se mjesta otvara najširi pogled na Čiovo. Prema toj se interpretaciji pretpostavlja da je pećina od Bilosoja, kao „prirodni ulaz u podzemni svijet“ služila kao boravište boga Velesa i božice Mokoš, s čijim se štovanjem često kasnije identificira kult Marije Magdalene. Moguće je da je sam toponim Bilosoj mitološki motiviran. Naime, već je izneseno mišljenje da dolazi od naziva za obližnju udolinu pod pećinom, Bilin dolac, čije se izvorno ime tumači i kao Vilin dolac koji se još pamti u narodu, odnosno da je uspomena na vjerovanje u vile, što je također dio pretkršćanskog kulta.²⁰⁶

Pećina od Bilosoja pustinjacima je služila kao zaklonište i kapela. Pavao Andreis spominje oltar postavljen na jednoj od cisterni i smješten posred veće pećinske prostorije, koji je bio posvećen dvjema sveticama Mariji i Magdaleni.²⁰⁷ U stepenicama koje vode u samu pećinu bila je uzidana je jedna ploča s križem, vjerojatno menza oltara koja bi mogla pripadati ranokršćanskom razdoblju. Nazalost ona je tek zabilježen u sijećanjima okolnih stanovika jer je stari prilaz pećini početkom ovog stoljeća devastiran novim izgradnjama. Nad pećinom je kasnije sagrađena crkva, potom samostan franjevac opservatskog reda. Pećinu od Bilosoja nek autor nazivaju katakombom.²⁰⁸ Prvi spomen crkve je u jednoj oporuci iz 1370. kao „*ecclesie sancte Marie Madalene insule Bue*“.²⁰⁹ Kao titular te prvotne crkve koja je prethodila samostanu zabilježen je i sv. Antun Opat, pustinjač čiji je kult bio osobito rasprostranjen u ranokršćansko doba. Treba spomenuti pećinu kod Šibenika, u kanalu sv. Ante i grobišnu crkvu kod Jesenica u Poljicima posvećene ovom pustinjaku, koje imaju ranokršćanske tragove.²¹⁰ Uz sv. Antuna Opata, Ivan Lucić je naveo i sv. Pavla Pustinjaka.²¹¹ Njegovo je štovanje pak uvedeno kasnije, krajem srednjeg i početkom novog vijeka.

Budući samostan zadržao je neko vrijeme stare titulare, sv. Antuna Opata i sv. Pavla Pustinjaka, nastavljajući tako kontinuitet njegovanja pustinjaštva na

²⁰⁶ BELAJ, V., BELAJ, J. (2014.), 348.-351.

²⁰⁷ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 345.

²⁰⁸ KAŽOTIĆ, M. (1937.), br.54

²⁰⁹ PRIOLUS, M. (1603.), 508.

²¹⁰ MIGOTTI, B. (1990.), 4., 45.

²¹¹ LUCIĆ, I. (1979.), sv. I, str. 121.

ovom mjestu. Još se u XV. i XVI. stoljeću spominjalo pustinjake koji su boravili uz crkvu i obrađivali crkvene zemlje.²¹²

2.5.3.2. Crkva sv. Mavra

Kako je zabilježio Pavao Andreis, uz crkvu sv. Mavra na, spomenutom lokalitetu Mavarštica boravili su u XVII. stoljeću neki pustinjaci. Obavijestio je kako je njima „komuna udijelila nešto malo zemljišta koliko je bilo potrebno za jednu mjeru žita, ali dotle dok se komuni bude dopadalo da im da prepusti.“²¹³ Štovanje sv. Mavra (Maursua), učenika sv. Benedikta također, smatra se, datira iz ranokršćanskog doba.²¹⁴ Osim ovog benediktinskog sveca, štivali su se na italском poluotoku istoimeni sveci iz ranokršćanskog doba, sv. Maur i sv. Sir čija imena upućuju na afričko, *maursko* odnosno sirijsko porijeklo tih prvih kršćanskih misionara. Kult sv. Mavra na prostorima dalmatinskog primorja bio je posebno izražen tijekom srednjeg vijeka, kada je najviše štovan od svih benediktinskih svetaca. Njemu posvećene crkve gradile su se u Splitu, na Rabu, Pagu, Krku, a ime ovoga svetca u različitim inačicama: Mavro, Mauro ili Maur nosili su mnogi monasi na ovim prostorima. Sačuvali su se također brojni toponimi koji su nastali od ovog imena pa se tako i na Čiovu obližnja draga i uvala nazivaju Mavarštice odnosno Movarštica.²¹⁵

²¹² ANSS, Nr, NAS, Bilješke Lucić, 45. KRIVIĆ, L. (1982.b), 5.-8., 9.-12.

²¹³ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 340.

²¹⁴ Pretpostavka o ranokršćanskoj dataciji crkve: BABIĆ, I. (1981.), 59. Tu pretpostavku prihvaća i MIGOTTI, B. (1990.), 11., 73.

²¹⁵ OSTOJIC, I. (1963.), 391.

Slika 32: Crkva sv. Mavra pored sela Žedno

Monasi su, valja pretpostaviti, došli na ovo mjesto još u doba ranog kršćanstva, nastanivši se oko kasnoantičkog gospodarskog kompleksa s velikom cisternom. Treba spomenuti sličnu situaciju na otočiću Majsanu kraj Korčule gdje su uz utvrdu, ranokršćanski samostan, gospodarske objekte i cisternu, oko plodne njive pronađeni i ostaci jedne antičke vile.²¹⁶ Takve cisterne uz ranokršćanske komplekse uobičajene su, naglašeno je ranije, i na drugim otocima, posebno uz crkve na Braču.²¹⁷ Postojeća crkva na Čiovu je iz srednjeg vijeka (XI.-XIII. stoljeća), a značajno je obnovljena u barokno doba. Unutrašnji zidni plašt u apsidi je u nižim slojevima raščlanjen velikim i plitkim lukovima. Takva rješenja s velikim lukovima u zidu svojstvena su ranokršćanskim crkvama. Radi analogije treba navesti primjere ranokršćanskih crkava sv. Martina u Pridrazi kod Novigrada i dvojnih crkava u Starom Gradu na Hvaru, koje imaju takva rješenja.²¹⁸ Tijekom posljednjih arheoloških istraživanja 1998. i 1999. nisu pronađeni nalazi koji bi upućivali na korištenje ovog položaja nakon kasne antike pa je iznesen zaključak da je postojao veoma dugi diskontinuitet od VII. stoljeća pa sve do kasnog srednjeg vijeka, kada je na kasnoantičkoj vili, izgrađena romanička crkva oko koje su

²¹⁶ CHEVALIER, P. (1995.); FISKOVIĆ, I. (1966.), 141.-165.

²¹⁷ O ranokršćanskim lokalitetima na Braču: BELAMARIĆ, J. i sur. (1994.); FISKOVIĆ, I. (1981.), 105.-137.

²¹⁸ VEŽIĆ, P. (2005.); JELIČIĆ-RADONIĆ, J. (1994.).

počeli ukopi.²¹⁹ S obzirom na navedene pretpostavke moguće je da je ipak da je postojeća romanička ckrva izgrđena na nekom starom, ranokršćanskom pustinjačkom svetištu koje je bilo organiziralo oko antičke gospodarske vile.

2.5.3.3. Crkva sv. Eufemije na otočiću Fumija

Mjesto vrlo rane pojave pustinjačkog redovništva je otočić Fumija, tek tristotinjak metara udaljen od jugozapadne obale Čiova. Ime otoka dolazi od sv. Eufemije, titulara ruševne ranokršćanske crkve koja se ovdje nalazi.²²⁰ Kult Eufemije, također ranokršćanski, na ove se prostore proširio direktno iz Ravene. Isti se titular štovao primjerice u Splitu; ranokršćanska arhitektura prepoznata je u ranijem fazama crkve sv. Eufemije.²²¹

Na Fumiji su potom trogirski benediktinci samostana sv. Ivana, koji inače ulaze u posjede prvih pustinjačkih redovnika, imali gospodarski posjed s crkvom, boraveći ondje povremeno tijekom poljoprivrednih radova i sezone izlova ribe. Trogirski su benediktinci, veliki zemljoposjednici, sezonski su koristili i druge posjede na trogirskom teritoriju; na predjelu Tarce na obali Kaštelanskog zaljeva i na Viniškom poluotoku oko Marine, u Vinišću i u Oriovici. Imali su pojedje i na otocima, primjerice na obližnjem otačiću Kraljevcu kao i na samom Čiovu, u uvali Kancelitovac.²²² Na Čiovu je, nasuprot otočića Fumije, uvala Duga sigurno zaklonište i sidrište za lađe, a nedaleko od nje je onaj veliki bunar nad izvorom vode zvan Šepurina. Na samoj Fumiji nalazi se jedna pećina, u kojoj se također sakupljala voda, i manje plodne površine. U tomu smislu ovo je mjesto bilo itekako pogodno za organiziranje redovničkog života.

²¹⁹ BURIC, T. (2000.c), 10.-13.; BURIC, T. (2010.), 225.

²²⁰ Dosadašnja istraživanja ovog lokaliteta, kao i sustavna analiza ostatka arhitekture i okolnog prostora koja su donijela nova saznanja, okupjeni u članku: RADIC, D. (2009.), 129.-146.

²²¹ MIGOTTI, B. (1990.), 33.; CHEVALIER, P. (1995.), 237.-238. Crkva se datira u V.-VII. stoljeće.

²²² OSTOJIC, I. (1964.), 276.

Slika 33: Ostaci crkve sv. Eufemije na otočiću Fumija (Fototeka Konzervatorskog zavoda u Splitu)

Brojni nalazi antičke keramike i amfora uz obalu otoka Fumije otvaraju pretpostavku da je ova redovnička nastamba, poput one u Mavarštici, nastala na temeljima neke ranije gospodarske vile.

Ruševine ranokršćanske crkve nalaze se na južnoj strani otočića. Sačuvani su i okolni zidovi, ostaci skromnog samostana uz koji je stajala i cisterna. Pronađeni su, također, i ostaci ranokršćanskog namještaja.²²³

Samostan na Fumiji treba pridružiti nizu starokršćanskih crkava koje su nastale u sigurnim uvalama i sidrištima otočića ili pak uz polodna unutrašnja otočna polja, a služile su nadasve kao nadzori i važne postaje tijekom plovidbe.²²⁴ Ostaci ranokršćanskog samostana na rubu plodnog polja također su prepoznati na spomenutom nedalekom, nenastanjenom otočiću Stipanska koji se nalazi zapadno od Šolte.²²⁵ Analogija sv. Eufemiji svakako bi bio i već spomenuti ranokršćanski lokalitet na Majsanu kod Korčule, koji je imao i stratešku i gospodarsku funkciju.

²²³ Ranokršćanski sloj prepoznao je Igor Fisković tijekom obilaska terena 1970.: FISKOVIĆ, I. (1981.), 105.-137.; MIGOTTI, B. (1990.), 10.-11.; CHEVALIER, P. (1995.), 261.-262.

²²⁴ ZANINOVIĆ, M. (2004.), 125.-146.; BRUSIĆ, Z. (1993.), 223.-233.

²²⁵ MIGOTTI, B. (1990.), 42.-43.; FISKOVIĆ, I. (1966.), 114.-165.

2.5.3.4. Kula sv. Ivana u uvali Kancelirovac

Poput samostana sv. Eufemije, moguće je i da je kula sv. Ivana smještena nedaleko obale, u dnu uvale Kancelirovac starokršćansko pustinjačko mjesto, koje su potom naslijedili benediktinci. Dvjestotinjak metara od mora na položaju koje stanovništvo naziva *Pod polaču*, danas se vide još samo neznatni tragovi stare kule ili kaštela podignut na stijenama. On je također pripadao trogirskim benediktincima samostana sv. Ivana Krstitelja koji ovdje dolaze za vrijeme sezonskih radova, žetve ili lova.²²⁶ Zapadni rt na ulazu na prilazu uvali Kancelirovac, koji se danas prema obliku terena naziva *Troglavice* ili pak *Punta Solinska* nazivao se nekoć prema kuli Rt sv. Ivana. Tako stoji zapisano u jednom portolanu iz 1830. godine koji opisuje kao široki zaljev *Sladon* kojega zatvaraju s jedne strane *Punta S.Cipriano*, a s druge strane *Punta S.Giovanni*.²²⁷

Ranije je pretpostavljen i neki izvor ili sakupljalište vode nedaleko ove uvale. Uz kulu su u austrijskom katastru 1830-tih godina zabilježene i neke popratne gradnje od kojih danas više nema nikavog traga.²²⁸ Ona je dakle korištena kao osmatračnica, ali i povremeno mjesto stanovanja. Izgrađena je od velikih, grubo klesanih kamenih kvadara, kakvi su svojestveni romaničkom razdoblju, no veliki lučni prozorski otvor, širokog raspona kakav je sačuvan na jugozapadnoj fasadi kule blizak je ranokršćanskoj arhitekturi.

²²⁶ O kuli u uvali Kancelirovac: RADIĆ, D. (2006.b), 143.-153.

²²⁷ MARIENI, G. (1830.), 291.

²²⁸ DAS, AM, Trogir, PE

Slika 34: Ostaci kaštela sv. Ivana Krstitelja u uvali Kancelirovac, jugozapadna strana (Fototeka Konzervatorskog zavoda u Splitu)

2.5.3.5. Svetište Gospe od Prizidnice

Redovnički život oko svetišta Gospe od Prizidnice, sagrađenog sredinom XVI. stoljeća na strmoj, južnoj obali Čiova zasigurno se nastavio na rane, kasnoantičke tradicije.²²⁹ Neki povijesni izvori navode da su pustinjaci i prije podizanja prizidničkog svetišta boravili u nekoj okolnoj špilji.²³⁰ Nedaleko od današnjeg svetišta, vide se udubljenja u živom kamenu koje narod naziva *Manastiri koludrica*, a zabilježen je i toponim *Spilice*.²³¹ Oblježnja mala uvala, moguće pristanište za brodove nazva se Popov porat. Slične pustinjačke nastambe rano su organizirane oko pećina i drugih položaja na strmoj, južnoj strani Brača.²³²

²²⁹ Pretpostavku da je ovaj položaj mnogo ranije bio pustinjačko mjesto iznosi i Slavko Kovačić: KOVAČIĆ, S. (1996.).

²³⁰ KOVAČIĆ, S. (1996.), 62.-63.; BELAS, A. (1938.b).

²³¹ BELAS, A. (1938.b).

²³² O pustinjačkim nastambama na južnoj strani otoka Brača: MILIČEVIĆ, N., OSTOJIĆ, I., KRASIĆ, S. (1993.), 101.-136.

Slika 35: Svetište Gospe od Prizidnice

2.5.3.6. Crkva sv. Petra u uvali Supetarska

Tradiciju davnog pustinjaštva slijedila je vjerojatno i crkva sv. Petra u uvali Supetarskoj kojoj je već pretpostavljena starokršćanska faza. Naime, spominje se da su u XIV. stoljeću u osami oko ove crkve živjele picokare sve dok toj mirnoj uvali nisu zaprijetili iznenadni upadi turskih gusara.²³³

²³³ KOVAČIĆ, S. (1996.), 62.-63.; BELAS, A. (1938.b).

2.6. RANOSREDNJOVJEKOVNO DOBA

U ranom srednjem vijeku, Trogir je bio pod vlašću Bizanta kao i obližnji Split. U svojem djelu *De administrando imperio* Konstantin Porfirogenet nije spominjao Čiovo. S obzirom na to da je Porfirogenet, kao i raniji antički pisci, isticao tek veće, naseljene otoke, ovo *zaobilaženje* Čiova potvrda je da je tada otok još uvijek bio rijetko naseljen i slabo izgrađen tek raspršenim pustinjačkim nastambama i crkvama.

Na tlu nekadašnjeg salonitanskog agera, u blizini Tragurija i Salone, na području Primorske županije tijekom ranog IX. stoljeća afirmirala su se središta rane hrvatske države. Na istočnoj strani uz Salonu nalazio se niz lokaliteta s dominantom u utvrdi Klis, a na zapadnoj strani bila je Sv. Marta u Bijaćima, u kojoj su hrvatski vladari izdavali povelje i gdje su se pokapali pojedini dostojanstvenici.²³⁴ Pitanje izgleda ranosrednjovjekovnog pejzaža naše obale i otoka općenito je još uvijek slabo istraženo i poznato.²³⁵ Neka istraživanja na osnovu povijesnih vrela i arheoloških podataka ipak prepoznaju neka dosad nepozanta ili slabo pozanta ranosrednjovjekovna naselja na otocima Braču, Hvaru, Visu, Lstovu i Korčuli.²³⁶

Ostaje otvorenim pitanje kada se hrvatska država proširila i prema teritoriju Tragurija i na područje samog otoka Čiova. Vjerojatno se to zbilo vrlo rano, a sigurno već u XI. stoljeću što svjedoče arheološki ostaci i kontakti nekih čiovskih crkava s posjedima hrvatske države na kopnu, u Velikom i Malom polju.

2.6.1. Crkva Gospe pokraj mora

Iz te ranosrednjovjekovne faze na Čiovu postoji jedan važan spomenik, crkva zvana Gospa pokraj mora, smještena na obali, na istočnom rubu budućeg trogirskog predgrađa. Najstariji dio kasnije pregrađivane crkve po svojim stilskim obilježjima pripada XI. stoljeću; jednobrodna predromanička crkva s pravokutnom apsidom i vanjskim zidovima rasčlanjenim plitkim nišama.²³⁷ Dva pilastra oltarne pregrade,

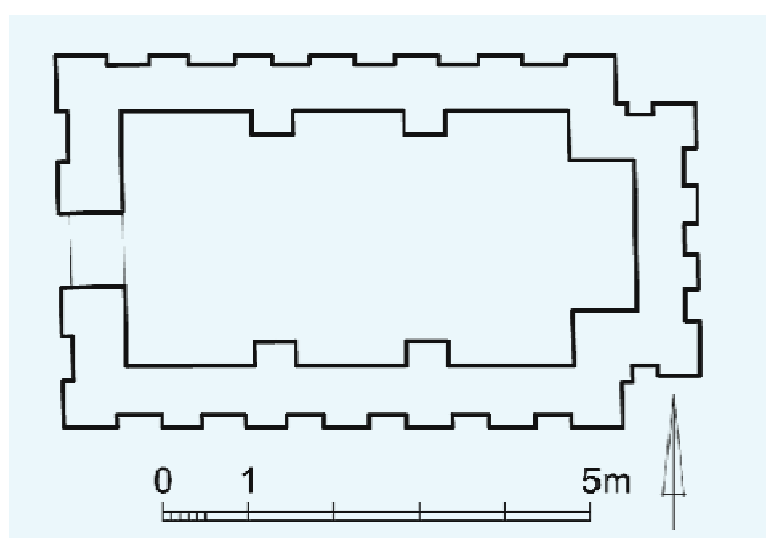
²³⁴ ANČIĆ, M. (1999.), 189.-236.; BABIĆ, I. (1981.), 47.; BURIĆ, T. (1992.); MARASOVIĆ, T. (1999.), 352.-369.; MARASOVIĆ, T. (2011.).

²³⁵ O ovoj temi: SUIĆ, M. (2003.), BABIĆ, I. (1989.), 7-25.

²³⁶ PETRIĆ, N. (1997.), 149-161.

²³⁷ MARASOVIĆ, T. (2011.); MARASOVIĆ, T. (1980.), 1001.- 1008.; BURIĆ, T. (1982.), 134.

naknadno upotrijebljena kao okviri prozora, dio su namještaja te stare crkve.²³⁸ Zanimljivo je da je u katastru zemalja trogirskog samostana sv. Nikole iz 1194. ova crkva imala svoje zemlje upravo na teritoriju hrvatske države, odnosno na zapadnom području kaštelanskog polja, nekadašnjeg salonitanskog agera, u blizini Bijaća i na području Pantana (*kod Jezera, a Lacubus*).²³⁹

Slika 36: Istočni dio današnje crkve Gospe pokraj moralika 37: Tlocrt ranosrednjovjekovne crkve (Preuzeto iz knjige: MARASOVIĆ, T. (2011.), 514.)

²³⁸ Fragmenti su opisani i obrađeni u pregledu predromaničke skulpture Trogira u: BURIC, T. (1982.), 134.

²³⁹ JOZIC, B. (2014.), 134.-135.; BABIC, I. (2014.), 115.-129.

2.6.2. Predromanički tragovi na području trogirskog predgrađa

Na području samog trogirskog predgrađa ima također rijetkih predromaničkih ulomaka, ali nije izvjesno jesu li oni *in situ* ili su pak ovdje doneseni i naknadno korišteni kao spolije. Jedan tegurij ugrađen je nad ulazom u crkvu sv. Nikole, podinute na samom kraju XVI stoljeća, pa upitno da li on uopće potječe s Čiova.²⁴⁰ Još je jedan mali ranosrednjovjekovni fragment s biljnim motivom ugrađen u vanjski zid kuće u predjelu Skalice.²⁴¹ Na dvorišnom zidu kod crkve sv. Jakova uočava se ulomak pilastra oltarne ograde neke predromaničke crkve.²⁴² Moguće je da taj fragment potječe iz ranosrednjovjekovne faze crkve sv. Jakova o kojoj prvi pisani tragovi sežu ipak iz kasnijih stoljeća. Kult sv. Jakova, kao i kult sv. Kristofora, zaštitnika putnika i prijelaza preko vode, koji su se štovali u ovoj crkvi mogu se objasniti i samim položajem crkve; blizu uskog morskog tjesnaca odakle se, do gradnje mosta prebacivalo brodovima s Čiova u Trogir. Fragment s natpisom iz kojega se iščitava ime Ciprijan pronađen je u selu Marina, a iznesena je pretpostavka da je izvorno pripadao crkvi sv. Ciprijana na rtu Cumbrijan.²⁴³

Slika 37: Ulomak pilastra oltarne pregrade pronađen pored crkve sv. Jakova (Preuzeto iz knjige: MARASOVIĆ, T. (2011.), 513.)

²⁴⁰ BURIĆ, T. (1982.), 158., tabla XXIX.

²⁴¹ BURIĆ, T. (1982.), 154.

²⁴² BURIĆ, T. (1982.), 134.

²⁴³ O nalazu iz Marine: BABIĆ, I. (1996.), 43.-56

Slika 38: Ranosrednjovjekovna spolija uzidana na kući u predjelu Skalice

Slika 39: Tegurij uzidan na pročelju crkve sv. Nikole (Preuzeto iz knjige: MARASOVIĆ, T. (2011.), 512.)

2.6.3. Crkva sv. Teodora

U spomenutoj crkvi sv. Teodora, kojoj je pretpostavljena ranokršćanska faza, i oko nje, nađeni su fragmenti koje se datira u ranosrednjovjekovno razdoblje: dva ulomka mramornog pluteja bogato ukrašeni pleterom koji su naknadno ugrađeni u oltar. Zbog kvalitete klesarske obrade i samog materijala izneseno je mišljenje da oni potječu iz neke gradske crkve, možda i katedrale, a ne iz ranije faze crkve sv. Tudora.²⁴⁴ Naime, važan je podatak da je ova crkva, kao i čiovska crkva Gospe pokraj mora, posjedovala

²⁴⁴ O fragmentima iz crkve sv. Tudora: MIGOTTI, B. (1990.), 11.; BURIC, T. (1982.), 133., 149.

zemlje na kopnu u trogirskom Velikom i Malom polju. Zabilježene su također u popisu zemalja samostana sv. Nikole iz 1194. kao zemlje uz koje graniče posjedi ovog samostana. Stoga je moguće pretpostaviti da je bogato obadrena crkva sv. Teodora izvorno bila opremljena tim raskošnim crkvenim namještajem.²⁴⁵ Smatra se da je crkvi pripadala i stara škropionica s kasnije uklesanim natpisom na kojem se spominje župan. Škropionica je danas uzidana uz ulazna vrata župne crkve sv. Karla u selu Okrug.²⁴⁶

Slika 40: Fragmenti oltarne pregrade iz crkve sv. Teodora (Preuzeto iz knjige: MARASOVIĆ, T. (2011.), 510.)

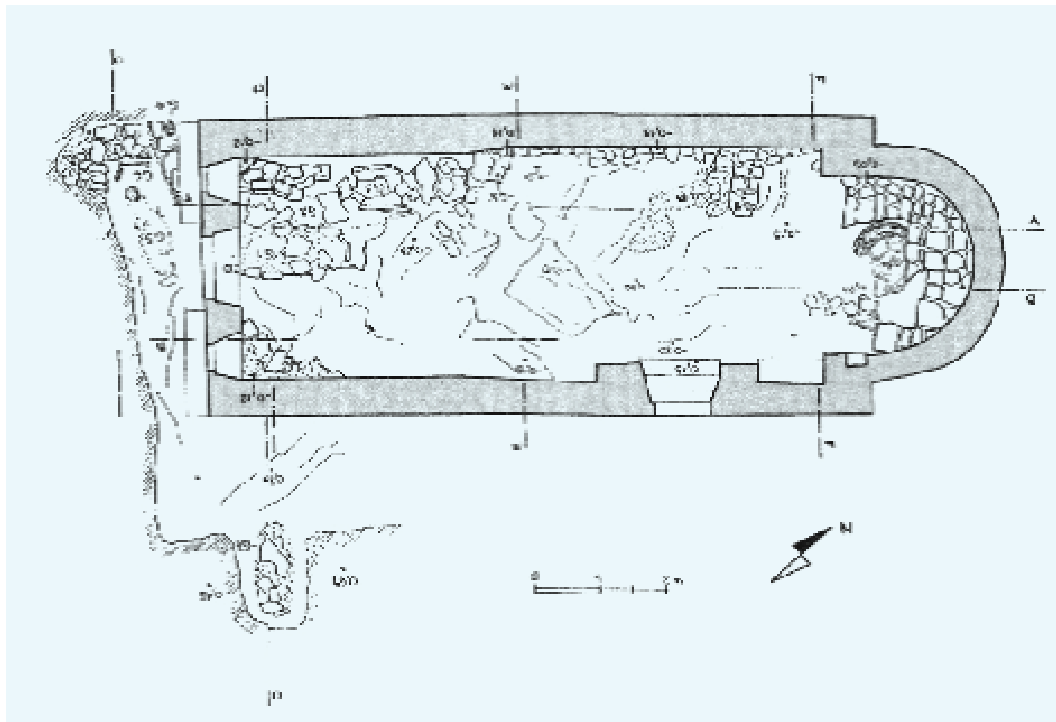
2.6.4. Crkva sv. Mavra

Prilikom obnove crkve sv. Mavra pronađeno je nekoliko predromaničkih fragmenata luka i ulomak grede oltarne pregrade s kukama i trolisnim pleterom te dijelovima natpisa. Na natpisu se čita: SCSSAVAOTHPL. Ovaj krnji tekst tumači se kao dio uobičajenog teksta svete mise odnosno kao poklik kojim se iskazuje hvala

²⁴⁵ JOZIĆ, B. (2014.), 134.

²⁴⁶ Na njoj stoji djelomično otučeni natpis NOK SCRIPCINIC ŽUPAN PP koji se iščitava „NO(VA)K SCRIPCINI ZUPAN P(OSTAVI)“ N.N.; „Škropionica u Okrug“, *Starohrvatska prosvjeta*, br. VII/1., 1903., 41.-42.

Bogu na svetoj misi prije euharistije: „Svet, svet, svet, Gospodin bog Sabaot, puna su nebesa“. Datira se prema analogiji sa sličnim ulomkom iz Pađena u IX./X. stoljeće.²⁴⁷ S obzirom na već izneseno mišljenje o diskontinuitetu u korištenju položaja od kasnoantičkog do kasnosrednjovjekovnog vremena, smatra se da je ovaj kameni namještaj naknadno donesen iz crkve sv. Vitala na predjelu Tarce u Kaštelanskom polju, oko koje su stanovnici sela Žednog stoljećima obrađivali zemlje.²⁴⁸ Međutim, imajući u vidu da je riječ o davno kultiviranom pejzažu, potom uzimajući u obzir prirodne i gospodarske prednosti položaja, polodno polje, okolne prisojne obronke otoka, postojanje velike cisterne, te pretpostavljeno ranokršćansko porijeklo crkve, valja ipak prepostaviti kontinuitet života i gradnji na lokalitetu Mavarštica.

Slika 41: Tlocrt postojeće crkve sv. Mavra s naznačenim arheološkim tragovima (Preuzeto iz članka: BURIĆ, T. (2000.c))

²⁴⁷ DUKIĆ, J. (1998.). Fragmenti iz sv. Mavra opisani su i objavljeni u članku: BURIĆ, T. (2000.c), 9.-14.

²⁴⁸ BURIĆ, T. (2010.), 227.-255.

Slika 42: Ulomak grede oltarne pregrade pronađene u crkvi sv. Mavra (Preuzeto iz knjige: MARASOVIĆ, T. (2011.), 516.)

2.6.5. Crkva sv. Petra u uvali Supetarska

Na zemlji oko spomenute razrušene, vjerojatno ranokršćanske crkve sv. Petra, pronađen je jedan fragment pluteja, dio pilastra ukrašen pleternom ornamentikom, a najvjerojatnije je toj crkvi pripadao i jedan predromanički pleterni ulomak naknadno ugrađen u današnju slatinsku župnu crkvu. Prema ukrasnim osobinama, pronađene ulomke crkvenog namještaja datira se u XI. stoljeće.²⁴⁹

Pojava crkava kod kojih su prepoznate odnosno pretpostavljene faze iz ranosrednjovjekovnog razdoblja, sv. Petra, sv. Mavra i sv. Teodora, navele su neke autore na zaključak da su se uokolo crkva već tada počela formirati sela na širem području današnjih sela Slatina, Žednog i Okruga. Ovi su se autori, pišući o prirodnim ili pak jezičnim osobitostima otoka Čiova, tek usputno doticali pitanja početaka njegova intenzivnog naseljavanja.²⁵⁰ Tako rano postojanje organiziranih, kompaktnih sela na Čiovu ipak treba uzeti sa zadržkom. Međutim, opisani lokaliteti i pronađeni arheološki ostaci bez daljnjeg svjedoče o kultiviranosti prostora Čiova u ranim razdobljima srednjega vijeka dok intenzivnije naseljavanje i začetke postojećih sela ipak treba predvidjeti u idućem razdoblju kada se mijenjaju povijesne i prostorne prilike na otoku. U ovome ranosrednjovjekovnom razdoblju valja zaključiti da je Čiovo još uvijek rijetko nastanjeno, ruralno stanovništvo živi raspršeno, okuplja se oko plodnih površina koje je obrađivalo, oko postojećih crkava ili pak nekih starijih gospodarskih posjeda.

²⁴⁹ MARASOVIĆ, T. (2011.), 518.-519.; BURIĆ, T. (1982.), 133.; KATIĆ, L. (1954.), 183.-184.

²⁵⁰ Usporedi radove: POMORSKA ENCIKLOPEDIJA (1951.), ŠIMUNOVIĆ, P. (1972.), JURIĆ, A. (2005.)

2.7. KASNI SREDNJI VIJEK

2.7.1. Granica između trogirске i splitske komune

Odnosi Trogira i Splita bili su veoma dinamični tijekom cijelog srednjeg vijeka zbog razgraničenja njihovih teritorija. Naime, na području nekadašnje ranosrednjovjekovne Primorske županije koja se prostirala duž Kaštelanskog polja, poneke su zemlje trogirskim i splitskim crkvenim ustanovama davali najprije hrvatski, a potom ugarski vladari.²⁵¹ Međutim, kako se u srednjovjekovnom sustavu feudalno zemljište nije dodjeljivalo trajno, već samo dok je trajala vjernost, bilo je slučajeva da su se iste zemlje davale Splitu i Trogiru, što je bio uzrok stalnih sukoba u XIII. stoljeću. S vremenom, krajem stoljeća granica se ustalila u Kaštelanskom polju, kod sela Ostrog gdje je bio postavljen stup koji je označavao granicu teritorija tih dvaju gradova. Na Čiovu je također došlo do razgraničenja – zapadni dio Čiova pripao je Trogiru, a manji, istočni Splitu. O tomu je izvijestio i Pavao Andreis: „Ovaj otok ima dvanaest milja polja, tri milje pripadaju pravima Splitu, a ostalih devet području Trogira.“²⁵² Podjela otoka i linija granice, ustanovljena u srednjem vijeku, zadržala se do današnjeg doba.

Slika 43: Granični stup s Brnistrovca (izložen u dvorištu župne kuće u Slatinama)

Podjela teritorija na Čiovu uobičajeno je bila označena stupovima međašima. U Kaštelima se tako na granici dviju komuna spominje mjesto zvano *Stupi*.²⁵³ Još

²⁵¹ OMAŠIĆ, V. (1978.), 106.; OMAŠIĆ, V. (1977.-1978.), 87.-97.

²⁵² ANDREIS, P. (1977.-1978.), 299.

²⁵³ OMAŠIĆ, V. (1967.b), 100.

sredinom XX. stoljeća na Čiovu je stajalo pet stupića postavljenih na suhozidima na različitim mjestima duž granice od sjevera prema jugu.²⁵⁴ Krajnji sjeverni granični stup stajao je nedaleko od obale, uz crkvicu sv. Mare, koja se nalazila na posjedu obitelji Alberti, 600 metara istočno od današnjeg sela Arbanije pa se i danas obližnji položaj naziva toponimima *Prag* i *Dionice*.²⁵⁵ Drugi položaj označen stupom međašem nazivao se *Kraljev gaj*, a nalazio se južnije, na padini brda *Krivodoli*. Središnji stup bio je blizu najvišeg vrha otoka, na mjestu *Brnistrovac* (*Bristovac*). Jedan stup je bio zabijen na strmoj padini prema južnoj obali Čiova te uz samu obalu, pored uvale *Orlice*. Onaj centralni biljeg na Brnistrovcu, jedini do danas sačuvan, ima 4 polja koja su ispunjena natpisom na kojem se iščitava: „*Spalatinum et Tragurium confina*“ („splitska i trogirski granica“) i 1473. godina. U drugim je poljima bio reljef mletačkog lava te grbovi gradskih knezova Trogira (Francesca Lippomana) i Splita (Nikole Michiela).²⁵⁶

Slika 44: Granični stup na položaju Kraljev gaj

²⁵⁴ Tekst Mihovila Abramića i arhivske fotografije iz 1941. donosi: DUPLANČIĆ, A. (1995.-1996.).

²⁵⁵ Crkva sv. Mare, građena u XV./XVI. stoljeću kao kapelica u sklopu ladanjskog imanja splitske obitelji Alberti, nalazila se zapadno od Slatina. Danas je srušena, sačuvan je samo nadvratnik s grbom Alberti. O crkvi: DRAŽIN, M. (1933.); KOVAČIĆ, S. (1996.); DUPLANČIĆ, A. (1995.-1996.).

²⁵⁶ Danas se čuva ispred župne crkve u Slatinama. Daljnja transkripcija natpisa: DUPLANČIĆ, A. (1995.-1996.), 291.-293.

Nekada je zasigurno bilo mnogo više tih biljega koje je spominjao i Lucić: „Osim toga posjedovali su i otok Šoltu kao i jedan dio otoka Čiova, sve do mjesta gdje se još i danas vide stupovi postavljeni na brojnim suhozidima ravnom crtom od sjevera prema jugu dijeleći granično područje između Splitsana i Trogirana.“²⁵⁷ Najstariji prikaz granice je karta Martina Kolunića Rote iz oko 1550. gdje je njen položaj označen nazivom *confin*. Nacrtna je niz stabala koji se protezao u ravnoj liniji od sjevera prema jugu. Uz sjeverni rub granice uz obalu upisan je naziv *Dualberti*, što se odnosilo na spomenuti posjed Albertijevih s crkvom sv. Mare. Dakle, toponim treba čitati kao *Albertijevo*, *Od Albertijevih*. Istočnije, nedaleko od tog natpisa i granice nacrtno je veliko stablo, vjerojatno kao orijentir, uz koje stoji naziv na talijanskom jeziku *Nogara* (stablo oraha). O ovom položaju ili lokalitetu nema spomena u dokumentima niti se on može raspoznati u nekom od do danas očuvanih toponima. Zanimljivo, sjećanje na to stablo kao markantni dio pejzaža donedavno se zadržalo u usmenoj predaji stanovnika nasuprotnog sela Opora, na kopnu, na uzvisinama iznad Kaštelanskog polja kao i stanovnika kaštelanske obale. Naime, istraživanja etnologa su među tim stanovništvom zabilježila vjerovanja kako se vještice okupljaju u Slatinama kod velikog stabla oraha.²⁵⁸ Ove su legende kao i sijećnja na stablo oraha poznate i današnjem stanovništvu Slatina koji taj predio uz trogirsku granicu još uvijek naziva *Oriji*.

Slika 45: Isječak karte okolice Splita Martina Kolunića - Karta okolice Splita iz 1571. godine
(www.enciklopedija.hr/Natuknice.aspx.?ID=32511, preuzeto 26. rujna 2015.)

²⁵⁷ LUCIĆ, I. (1979.), sv. I, str. 187.

²⁵⁸ BOTIĆ, J., ODŽA, I. (2013.), 247., 262.

Na kasnijim je kartama granica uglavnom bilježena samo natpisom *confin*. Na jednoj varijanti prikaza Čiova Vicenza Marie Coronellija iz 1688., granica je prikazana iscrtkanom linijom koja vijuga od sjeverne obale, preko hrbata otoka do južne obale. Ondje je ipak netočno samostana sv. Križa prikazan na splitskom umjesto na trogirskom teritoriju.²⁵⁹

Slika 46: Karta Vicenza Marie Coronellija iz 1688. (CORONELLI, V. M. (oko 1694.)).

Nije poznato kada je točno došlo do razgraničenja na Čiovu. Pretpostavlja se da se tijekom XIII./XIV. stoljeća ta granica, kao i ona na kopnu, definitivno ustalila. U odredbi iz 1402., koja je uređivala odnose i prava Trogira sa susjednim Šibenikom i Splitom, između ostalog, stajala je odluka kako su se trebali kupiti splitski posjedi na Čiovu te kako su se za te potrebe morali uputiti izaslanici („*Ematur insula Bue Spaleti, et ob id mittantur ambassiatores Spaletum, pro quo tempore videbitur*“).²⁶⁰

Nema podataka da se zbog granice na Čiovu ratovalo, no bilo je sukoba oko pojedinih posjeda između tih, inače često zavađenih, susjednih komuna. Jedan dokument iz 1315., zapisan među bilješkama Ivana Lucića, govori o trogirskim

²⁵⁹ CORONELLI, V. M. (oko 1694.).

²⁶⁰ RAČKI, F. (1881.), 256.

posjedima na otoku Čiovu za koje su se određivali rokovi i načini obavljanja ispaše te spominje Splitskane koji su tu počinili neku štetu pa su tražili da propisanu kaznu novčano nadoknade, no to im nije bio dozvoljeno: „*Spalatinis, qui requirunt mutari penam in pecuniariam, respondetur non posse.*“²⁶¹ Među istim bilješkama jedna je iz 1398. koja govori o krađi životinja s Čiova koju su počinili Splitskani, a koje su potom trebale pripasti splitskom plemiću (gospodaru) Pavlu Marinovu. (*Sententia: „Quod pro animalibus in insula Boue furatis per Spalatenses ponatur in possessione bonorum Spalatensium Paulus Marini, dominus animalium; et sic positus fuit in possessione domus Miche Madii.“*)²⁶² Zanimljiv je podatak kako je 1358. splitsko Veliko vijeće dalo neke posjede na Čiovu u zakup pod uvjetom da onaj koji zakupi nije smio uzeti u društvo nijednog Trogiranina i nije smio dati zemlju Trogiraninu na obrađivanje.²⁶³

2.7.2. Čiovo u Statutu i drugim komunalnim odredbama kasnog srednjeg vijeka

2.7.2.1. Ekonomska politika

Čiovo je, sudeći po brojnim odredbama trogirskog Statuta redigiranog 1322., a spomenutog već u ispravama u XIII. stoljeću, bio prostor od posebnog značaja. Tako su se mnoge statutarne odredbe koje su govorile o ekonomskoj eksploataciji teritorija ticale isključivo otoka Čiova. Zanimljivo je da se u Statutu nalazi malo zasebnih odluka za dio teritorija na kopnu čiji su prirodni resursi bili mnogo bogatiji. Naime, prostor pred gradom, preko puta mosta, obilovao je vodom pa su tu bili mnogi vrtovi i oranice. Na širem kopnenom području bile su izrazito plodne površine, nazvane Malo i Veliko polje. Naime, Čiovo je, s obzirom na svoj posebni položaj u odnosu na grad i na nezaštićeno kopno, u slučaju neprijateljskih provala i pljački bio za komunu svojevrstni rezervoar ratarskih, stočarskih i poljoprivrednih površina i proizvoda, što je bio presudan razlog u gospodarskom i ekološkom smislu posebno strogog upravljanja. Proizvodilo se vino i ulje, sijalo se i žito, no osnovni resurs bili su pašnjaci pa se ispaša posebno strogo nadzirala.

Za svaku krađu na otoku Čiovu Statut je odredio novčanu kaznu, a ako bi vrijednost ukradenog iznosila preko četrdeset solida, ukoliko je počinitelj bio muškarac,

²⁶¹ RAČKI, F. (1881.), 226.

²⁶² RAČKI, F. (1881.), 252.

²⁶³ NOVAK, G. (2005.), sv. I, str. 489.-490.

naređeno je bilo da bude obješen, a ženu je trebalo išibati i potom joj odrezati nos ili, ovisno o odluci kneza, pripisati joj još težu kaznu.²⁶⁴

Posebno su se pažljivo čuvali čiovski gajevi maslina i hrastova. Nadziralo se branje i sječa svakog debla, čak i grančica. Knez i njegovi suci donijeli su čak posebnu odluku o tomu kako se masline trebaju brati.²⁶⁵ Također je bilo naređeno da se izaberu dva posebna čuvara za Čiovo koji su morali prijaviti svako uništavanje ili sječu hrastova i maslina na otoku, bilo uzgojenih ili divljih, mastrinki.²⁶⁶ Branje grana maslina i hrastova bilo je dozvoljeno tek za potrebe izrade stožine ili za mlaćenje žita, s obzirom na to da je žito bilo rijetko i dragocjeno pa se njegovim usjevima u gradskim statutima općenito pridavala posebna važnost. Kasnije je dodana odredba o plaćanju novčane kazne za taj prekršaj: „Naređujemo da onaj koji na otoku Čiovu sječe stabla masline ili divljih maslina plati komuni globu od pet libara malih.“²⁶⁷

Trogirska komuna strogo je zabranjivala trgovanje stranim vinom, što je bila opća gospodarska odredba u zakonodavstvu dalmatinskih gradova. Nitko se nije smio usuditi brodom prenijeti strano vino u grad ili njegovo predgrađe (Pasike) kao niti „unutar ovih granica: od rta otoka Čiova gdje se nalazi crkvice sv. Ciprijana pa do crkve sv. Marije (Gospe pokraj mora) što se nalazi na istom otoku“, dakle unutar granica trogirske luke.²⁶⁸ Vinograde po Čiovu spominjali su mnogi srednjovjekovni ugovori o zakupu.²⁶⁹ Sačuvana je tužba iz 1318. zbog štete koju su učinili konji u nekim čiovskim vinogradima.²⁷⁰ Vinograda je bilo i na dijelu Čiova preko puta mosta na prostoru kasnijeg predgrađa; 1316. zabilježen je vinograd na zemlji samostana sv. Nikole u predjelu *Skalice*, uz sam most.²⁷¹

Postojala je posebna služba čuvara konja i magarca koja je nadzirala eksploatiranje čiovskih pašnjaka. S njima je Veliko vijeće sklapalo sporazume

²⁶⁴ STATUT GRADA TROGIRA, II. knjiga, gl. 17., str. 76.-77.

²⁶⁵ STATUT GRADA TROGIRA, II. knjiga Reformacija, gl. 42., str. 316.-317.

²⁶⁶ STATUT GRADA TROGIRA, I. knjiga, gl. 75., str. 46.-47.

²⁶⁷ STATUT GRADA TROGIRA, II. knjiga, gl. 30., str. 83.

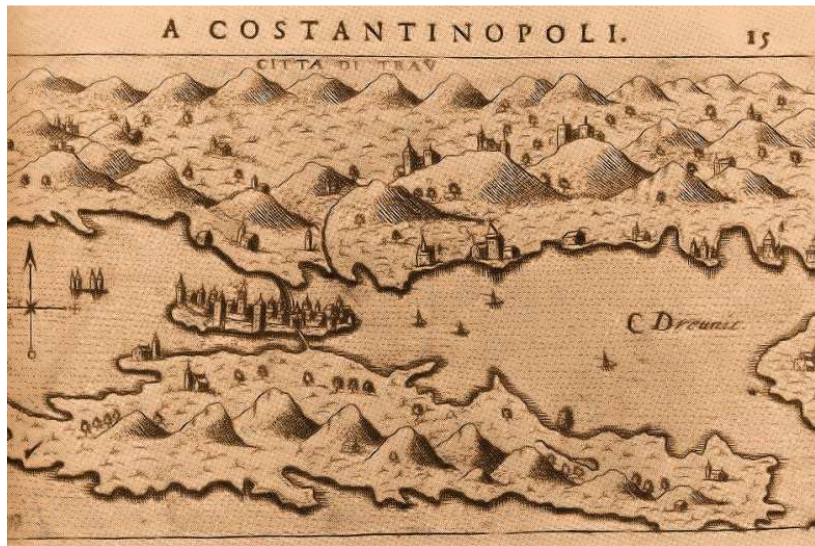
²⁶⁸ STATUT GRADA TROGIRA, II. knjiga, gl. 47., str. 91.-92.

²⁶⁹ MIRKOVIĆ, M. (1951.), 33.

²⁷⁰ BARADA, M. (1988.), 515.

²⁷¹ BARADA, M. (1988.), 172.-173.

(*Pacta cum custodibus equorum insule Bue*).²⁷² Godine 1311. vodio se spor oko nekog magarca u kojem je tužitelj Prviša, „*custos equorum de Boua*“ odnosno „*pastoris equorum*“ kako je naveden u jednom kasnijem bilježničkom spisu istog spora.²⁷³ Iz iste godine datira nalog u kojem stoji da se nitko nije smio usuditi dovesti na Čiovo bilo kakvog konja, a da o tomu prije nije obavijestio čuvara konja, Vučinu Jurgijeva (Volcoi Jurgij).²⁷⁴

Slika 47: Trogir i Čiovo na karti Giuseppea Rosaccia iz 1598. godine, *Viaggio da Venetia, a Constantinopoli per mare, e per terra...* (Preuzeto iz knjige: KOZLIČIĆ, M. (1995.), 209.)

Među različitim odredbama srednjovjekovne trogirске komune koje je prikupio Ivan Lucić sačuvana je i ona iz 1362. u kojoj stoji „*aptentur lagi insule Bue*“ („neka se pripremi ugar/krčevine otoka Čiova“). Odredbom se vjerojatno tražilo da se dio poljoprivredne površine stavi u mirovanje, što ukazuje na to da su se na Čiovu sijale žitarice te da se pri njihovom uzgoju poštovao uobičajeni poljoprivredni ciklus korištenja zemljišta.²⁷⁵

U Statutu grada Splita iz 1312. nema odredbi koje su zasebno tretirale ekonomsko korištenje otoka Čiova. Čiovo se spominje tek na jednom mjestu kao otok

²⁷² RAČKI, F. (1881.), 235.

²⁷³ BARADA, M. (1988.), 104.-107., 171.

²⁷⁴ BARADA, M. (1988.), 380.

²⁷⁵ RAČKI, F. (1881.), 236. Oblik „lagi“ najvjerojatnije dolazi od riječi *lacus, i, m* u značenju ugar, krčevina. Kao sinonim navodi se imenica *novale, is, f* koja opisuje preoranu zemlju, posijanu njivu odnosno ugarnicu - zemlju neobrađenu za jednu godinu. LEXICON LATINITATIS MEDII Aevi IUGOSLAVIA (1976.), 1104.-1105.; LEXICON CROATICO-LATINUM ENCYCLOPAEDICUM (2000.).

gdje je, uz Brač i Šoltu, za razliku od komunalnog teritorija na kopnu, bilo dozvoljeno približiti se lađama natovarenim stranim vinom.²⁷⁶ Za splitsku komunu mnogo su važniji bili posjedi otoka Šolte za koje je Statut donio mnogo odredaba. Čitav je prostor splitske komune davao dovoljne količine vina, ulja i voća, no nedostajalo je žita, kao i pašnjaka i šuma, kako na Čiovu i Šolti, tako i u kaštelanskim selima. Godine 1352. bilo je zabranjeno držanje stoke u Splitskom polju, između rijeka Žrnovnice i Jadra, zbog štete koju su te životinje nanosile te je bilo naređeno da se sva stoka prebaci na Čiovo.²⁷⁷

Usporedbom odredbi trogirске i splitske komune koje su sačuvane iz srednjovjekovnog razdoblja, uočava se kako je otok Šolta za splitsku, poput otoka Čiova za trogirsku komunu, bilo veoma važan izvor poljoprivrednih dobara, kamena, vapna i pašnjaka.²⁷⁸ Brdo Marjan bilo je isto tako posebno čuvana zona splitskog teritorija. Zabranjivala se svaka sječa drva i ispaša, a iz splitskog Velikog vijeća izabirala su se dva plemića koja su nadzirala Marjan i prijavljivala svaki prijestup. Tu dužnost smjeli su predati dvama čuvarima, a ukoliko oni ne bi tužili prekršitelje koji su nanijeli štetu na Marjanu, naredilo bi se da ih se išiba.²⁷⁹

U Statutu grada Šibenika nailazi se isto tako na odredbe kojima su se posebno čuvali određeni dijelovi teritorija, a to su najčešće njegovi otoci. Donesena je tako 1385. odluka da se „nijedna osoba ne drzne voditi na pašu kakvu sitnu stoku, ni krave, ni kobile, ni magarce na otoku Tijatu (...)“.²⁸⁰ Zasebne odredbe bile su upućene seljacima koji su sijali žito u vrtovima otoka Murtera.²⁸¹ Na cijelom teritoriju bilo je zabranjeno svakom strancu sjeći drvo za ogrjev ili gradnju kuće, a posebno na otoku Žirju koji je bio najudaljeniji od kopna, okrenut otvorenom moru pa je bio posebno izložen opasnostima. Također su bile uvedene posebne odluke o sadnji vinograda na tom otoku.²⁸² Strogo čuvanje pojedinih poteza unutar teritorija pojedinih dalmatinskih komuna ostavilo je traga primjerice

²⁷⁶ STATUT GRADA SPLITA (1988.), gl. CXII., str. 701.

²⁷⁷ NOVAK, G. (2005.), sv I, str. 326., sv. II, str. 198.; STATUT GRADA SPLITA (1988.), 875.

²⁷⁸ MARASOVIĆ, T., MARASOVIĆ, K. (2012.), 222.

²⁷⁹ STATUT GRADA TROGIRA (1988.), gl. XLV., XLVI., str. 885.

²⁸⁰ KNJIGA, ZAKONA I REFORMACIJA GRADA ŠIBENIKA (1982.), gl. XXX., str. 226.

²⁸¹ KNJIGA, ZAKONA I REFORMACIJA GRADA ŠIBENIKA (1982.), gl. CCXXXIV., str. 307.-308.

²⁸² KNJIGA, ZAKONA I REFORMACIJA GRADA ŠIBENIKA (1982.), gl. XXI., str. 222.

u veoma čestom toponimu na obali i otocima *Neržišće* odnosno *Nerežišća* za područja gdje je bilo zabrajeno sijeći stabla ili krčiti šumu.

2.7.2.2. Zakup posjeda i prikupljanje prihoda od posjeda otoka Čiova

Komuna, crkva ali i mnogi pojedinci posjedovali su vrtove na Čiovu. Notar je 1312. zabilježio kako je općinski službenik, *rivarius*, Jove u komunalnoj loži na glas čitao proglas, odnosno zapovijed da su svi oni koji su imali vrtove na Čiovu morali doći i zapisati se u nazočnosti Marka Jule (Žuve) kojemu je bila povjerena dužnost popisivanja.²⁸³ („*Joue rivarius retulit micji notario se andisseex precepto capitanei in logia comunic alta voce dicens; quod omnes habentes jardinos in isula Boue debeant venire coram Marco Julle et fatiant se scribi*“).²⁸⁴ Komuna je vrtove u svom vlasništvu davala u zakup pa se tako 1331. spominjao neki Zove, zakupnik čiovskih vrtova („*Zouis filij Zouis conductoris affictamenti çardinorum jnsule Boe*“).²⁸⁵

Većim posjedima na otoku Čiovu trogirski je komuna upravljala sama, a prikupljanje prihoda od jednog dijela posjeda davala je, kao i čiovske vrtove, u zakup. Ti su zakupnici (*conductores* odnosno *emptores*) prikupljali daću (*dacium*) za koju su plaćali komuni određenu zakupninu. Pored daće, prihod od Čiova pristizao je od plaćanja travarine (*herbatico*), potom od godišnjeg davanja u zakup obradivog zemljišta - teratika (*terraticum* odnosno *terratico*) i godišnjeg davanja u zakup nasljednog zemljišta (*livello*).²⁸⁶

Dodjeljivanje prava zakupa prikupljanja prihoda odvijalo se u obliku dražbi koje su bile javne i održavale su se uglavnom u gradskoj loži, a pravo na zakup davalo se na period od više godina: tri, devet ili čak dvanaest godina, na koliko je 1271. bio zakupljen neki „Vrtal“ na kopnu, zasađen voćkama.²⁸⁷ Rokovi zakupa ili

²⁸³ ANDREIS, M. (2003.), 165.

²⁸⁴ BARADA, M. (1988.), 450.

²⁸⁵ BARADA, M. (1988.), 225.

²⁸⁶ *Livellus, i, m* zakupnina za nasljedni zakup, obavezno godišnje davanje od naslijeđenog posjeda: LEXICON LATINITATIS MEDII Aevi IUGOSLAVIAE (1976.). Odnosno tal. *livello, m.* - contratto noto, enfiteusi: BOERIO, G. (1856.).

²⁸⁷ MIRKOVIĆ, M. (1951.).

pak isplate obično su se postavljali oko blagdana sv. Mihovila. Ovaj datum, kao jedan od ključnih termina vegetativnih i poljoprivrednih ciklusa, i inače je bio rok kada su se morala izvršiti različita godišnja plaćanja.²⁸⁸

Iz doba kralja Ladislava, iz 1279., datira jedna isprava koja se ticala općenito regulacije gospodarenja zemljama, a niz se odredbi odnosio na otok Čiovo. Radilo se o uobičajenim odredbama o sjetvi, ispaši, držanju životinja na otoku, odnosno o upozorenjima u slučaju rata ili štete koju bi te životinje mogle učiniti: „*Item insulam Boe, in qua incipi debeant venari a festo Omnium Sanctorum primo futuro usque per totum...et seminaciones quorumcumque seminum per annum unum completum, tali pacto quod ad pascendum in dicta insula poni vel inmicti animalia minuta per aliquem minime debeant, salvo si esset causa necessitatis per guerram, que absit; nec non et quod in dicta insula poni et inmicti debeant equi equitatores et boues aratores. Nam si dampnum aliquod acciderit emptoribus ipsius insule per predictos equos et boues ex mala custodia seu cura, dicti emptores potestatem habeant expellere a dicta insula illos equos et boues, qui sibi dampnum fecerint at sibi de dampno satisfactum sit in integrum a domino vel patrono equorum seu bonium ipsorum.*“²⁸⁹

Sačuvan je dokument iz 1275. kada je trogirski općina, odnosno knez i Vijeće, dala u zakup prikupljanje prihoda otoka Čiova na razdoblje od devet godina „počevši od svečanosti sv. Mihovila slijedećeg rujna pa slijedećih devet godina“.²⁹⁰ Dodijelili su ih grupi trogirskih građana: gospodinu Dujmu Cegi, Dujmu Morsiki zvanom Faba iz roda Buffalis, Cebri Petrovu iz roda Lucio i Dujmu Domike iz roda Domišić, jamcima gospodara Valentina Petra (Petrova) iz roda Lucio, potom Juraju Cegi, Desi Petrovu iz roda Lucio ili Gracia, Juli Pere Ploča iz roda Ploča i nasljednicima Stjepana Martinova.²⁹¹ Riječ je uglavnom bila o pripadnicima

²⁸⁸ Ivan Lucić je pisao kako je nedjelja iza dana sv. Mihovila, nazvana *barzića nedilja* (svečana nedjelja) bila posebno važna za seljake trogirskog teritorija koji su tada naveliko dolazili u grad. LUCIĆ, I. (1979.), sv. I, str. 271.

²⁸⁹ BARADA, M. (1988.), 199.-200.

²⁹⁰ BARADA, M. (1948.), 103.

²⁹¹ ANDREIS, M. (2002.), 48, 49, 50-61, 66-75, 84-91, 165, 168.

trogirskih plemićkih rodova pa su se tako Dujam Cega, Dujam Domike iz roda Domišić i Desa Mursika spominjali kao članovi Velikog vijeća 1284.godine.²⁹²

Pravila kojih su se morali pridržavati u razdoblju zakupa otoka bila su u skladu s ranije spomenutim općim odredbama, zapisanim u knjizi Statua i njegovih reformacija. U tom je razdoblju zakupnicima (*emptores*) bilo dozvoljeno loviti pomoću mreža, željezne opreme za lovljenje divljači i zamki, ovisno o njihovoj odluci, pazeći ipak da ne unište obitavališta životinja koje su lovili. Ipak, nisu smjeli loviti tijekom zadnje godine, osim u razdoblju od blagdana Svih svetih pa do posljednjeg dana poklada.

Tijekom trajanja zakupa zakupnici su bili dužni dati obraditi i posijati posjede ovog otoka, prema svojoj slobodnoj volji, pazeći pritom da se ne učini šteta ili ne porežu stabla maslina ili bilo kojeg drugog stabla koje je davalo plodove. Također, tijekom tih godina, nisu se smjeli usuditi dovesti na otok bilo koju životinju, osim goveda koja su pripadali redovnicima ili konja koji su pripadali građanima. U slučaju da u tom razdoblju zaprijeti rat ili neka druga opasnost, dozvoljeno je bilo tijekom jednog mjeseca na otoku držati sve životinje, izuzev pasa. Ukoliko bi životinje trebalo zadržati još nekoliko mjeseci, zakup se prekidao, otok bi u to vrijeme bio vraćen komuni, a ovi zakupnici su ga mogli preuzeti još jednu godinu kad nastupi mir, uz obvezu davanja komuni određenog prihoda.

U jednom spisu sastavljenom nekoliko godina kasnije, točnije 1282., zabilježen je popis trogirskih građana koji su se javili na javnu dražbu za zakup prikupljanja prihoda od Čiova na tri godine. Zanimljivo je uočiti da je riječ uglavnom bila o istim osobama odnosno pripadnicima isti trogirskih rodova.²⁹³

Važan prihod dolazio je također od komunalnih zemljišta sa splitskog teritorija na Čiovu. Splitska je komuna svake treće ili pete godine stavljala na dražbu zakupe tog otoka, kao i otoka Šolte. Godine 1385. Madije Mihin uzeo je u trogodišnji zakup prikupljanje

²⁹² ANDREIS, M. (2006.), 41.,42. Dujam Cega se spominjao kao član Vijeća iz 1308. godine. RAČKI, F. (1881.), 223., 224.

²⁹³ „*Isti sunt emptores, qui voluntarie facere se scribi pro emptione insulae Boe pro tribus annis: Dominus Cernotta pro ocatav parte, XXVIII libras et XXX solidos. Dominus Gregorius Ceghe pro vintea parte Vi libras et V solido. Dominus Silvestar Mengacij pro vintea... Dominus potestas cum Duymo et Culla... Dominus Dessa de Mursica pro octava parte ipsis insule. Petrus Duymi pro tribus vintentis XXXIII libras. Petrus Valentini pro uno vinteo Xi libras. Gregorius Kalemir pro uno vinteno Xi libras. Matheius Clarioli cum Ariblasio Martini X libras, V solidos. Dessa Petri cum Gregorio Susi Xi libras V solidos. Duymus et Culla pro quarta parte, LVI libras, V solidos.*“: BARADA, M. (1951.), 239.

prihoda oba otoka.²⁹⁴ Dokumentom iz 1352. Veliko vijeće dalo je Petru Papaliću u zakup prikupljanja prihoda otoka Čiova na pet godina.²⁹⁵

2.7.2.3. Pitanje naseljavanja Čiova

Osim niza odluka i propisa kojima je uredilo gospodarsku eksploataciju otoka Čiova, trogirski srednjovjekovna komuna uvela je različite odredbe kojima je nastojala kontrolirati njegovo nastanjivanje. Položaj otoka - neposredna blizina samog grada i kopna uvjetovala je stvaranje posebne gospodarske, ali sociogeografske dimenzije Čiova u odnosu na ostatak teritorija trogirskoga komune. Nastanjivanje Čiova bilo je dostupno i privlačno stanovništvu grada i obližnjih sela komune, a s obzirom na to da je Čiovo zadnja, rubna linja trogirskog teritorija okrenuta moru s koje ne prijete tolika opasnost kao s kopna, otok je bio i važno utočište u slučaju neprijateljskih provala. Pavao Andreis i Ivan Lucić napominjali su kako je tijekom dugog vremenskog raspona (od XIV. do XVII. stoljeća) stanovanje na otoku u nekoliko navrata bilo zabranjivano.²⁹⁶ Posve je drugačiji bio prostorni odnos Splita i njegovog teritorija na Čiovu pa u splitskom Statutu nema odredbi koje su zabranjivale naseljavanje na Čiovu.

Najstarija vijest o zabrani stanovanja na Čiovu i jedina takva odredba sačuvana u trogirskom Statutu je ona iz 1372. prema kojoj knez i suci trebaju odrediti kaznu svakomu odnosno „(...)svakoj osobi, s obitelji ili bez nje, bez obzira na društveni položaj ili stalež, koja bi se od sada pa unaprijed usudila ili drznula stanovati na otoku Čiovu (u dijelu koji pripada) distriktu grada Trogira bez znanja i dopuštenja prije spomenutog kneza i njegovih sudaca, isključivši naravno odvojene gubavce, pustinjake i druge kojima je dozvoljeno da mogu stanovati na rečenom otoku Čiovu“.²⁹⁷ Isječak teksta te odredbe (*lex*) zabilježen je među izvodima iz srednjovjekovnih rukopisa koje je prikupio Ivan Lucić s naznačenim datumom donošenja - 20. prosinca 1372. godine. U odredbi stoji: „*Quod nullus preter leprosos et eremitas habitet in insula Bue sine licencia comitis et iudicum*“.²⁹⁸

²⁹⁴ NOVAK, G. (2005.), sv. I., str. 489.-490.

²⁹⁵ NOVAK, G. (2005.), sv. I, str. 326.

²⁹⁶ LUCIĆ, I. (1979.), sv. I, str. 657., sv. II, str. 1006.; ANDREIS, P. (1977.-1978.), 110.-113., 198.-299.

²⁹⁷ STATUT GRADA TROGIRA, I. knjiga Reformacija, gl. 54., str. 222., 178.

²⁹⁸ RAČKI, F. (1881.), 241.

U spomenutoj glavi Statuta određeno je također da se ukinu sve prethodne odredbe, dopune i običaji koji su donosili neke suprotne odluke. Nažalost, niti u Statutu niti u nekim bilježničkim spisima nisu sačuvane ranije odredbe koje su se ticale naseljavanja otoka Čiova. Zabrana bi se tek mogla naslutiti u jednoj bilješci iz 1315., sačuvanoj u spomenutom fundusu Lucićevih izvoda iz trogirskih srednjovjekovnih isprava, koja je izvještavala da Čiovo nije namijenjeno za ispašu, osim za konje, ali ne više od 15 dana te kako ni u kakvom drugom slučaju na Čiovu nije dozvoljeno prebivati: „*Rescribatur, quod insula Boue non pertinet ad pascationem, in ea non habitetur ullo modo, sed in his stetut, et equi ultra XV dies non pascantur*“.²⁹⁹

Zabrana naseljavanja Čiova iz 1372. ipak je dala pravo stanovanja oboljelima od gube i pustinjacima, ali i nekim pojedincima kojima je, kako Statut ističe, knez izdao posebnu dozvolu. U tekstu odredbe stajalo je da se iz zabrane isključuju „(...) *reclusis leprosis, heremitis et alijs, quibus concessum est posse habiutare in dicta insula, dumtaxat*“. *Reclusis leprosis* bi trebalo interpretirati kao rekluze (pustinjake) i gubavce, umjesto *odvojene gubavce* kako stoji u prijevodu. Naime, s obzirom na brojna pustinjačka boravišta na Čiovu, pustinjake treba, pored gubavaca, gledati kao zasebnu socijalnu skupinu koju je Statut štitio.³⁰⁰ Nažalost, spomenuta zasebna odobrenja koja je knez izdao nisu sačuvana. Možemo pretpostaviti da su ona bila davana nekim pojedincima i njihovim obiteljima koje su radile na posjedima na Čiovu ili zasebnim skupinama (redovnicima) koji su imali posjede na otoku.

Odluka kojom se zabranjuje stanovanje na nekom području izvan zidina nije posebnost trogirskog srednjovjekovnog zakonodavstva. Ona se uklapa u opće smjernice pravnih propisa dalmatinskih komuna koje su poticale gradnju unutar zidina, a naseljavanje ostalih područja u svojim distriktima, posebno onih u neposrednoj blizini gradskih zidina, stavljale su pod kontrolu, bilo zabranama bilo posebnim mjerama. Tijekom XIII. stoljeća dalmatinske komune poput Trogira, Splita, Dubrovnika, Zadra i Šibenika doživjele su demografsku ekspanziju, što je potom potaklo njihov intenzivan urbanistički razvitak. Napučivanjem stanovništvom koje pristiže iz okolnih krajeva, proširilo se gradsko tkivo i počela su se sustavno izgrađivati i rasti njihova predgrađa,

²⁹⁹ RAČKI, F. (1881.), 226.

³⁰⁰ LUCIĆ, I. (1979.), sv. II, str. 1006.

od kojih su neka također zatvorena zidnima.³⁰¹ Stranovništvo koje je bilo razasuto po komunalnom teritoriju nastoji se okupiti u gradove unutar zidina kako bi u njemu bilo zaštićeno.

Zanimljive su informacije o gradu Korčuli iz XIII. i XIV. stoljeća. Tada je knez u više navrata vodio sporove s građanima kojima je povod bila činjenica da je grad sve više ostajao bez svojih stanovnika. To se stanovništvo počelo mahom nastanjivati u drugim naseljima na otoku pa je prijetila opasnost da se grad isprazni te da ga tako neprijatelj lako zaposjedne. Slijedom toga u korčulanski Statut je upisana odredba da će biti oduzeto vlasništvo onim građanima koji ne stanuju u svojoj kući u gradu, a slične odredbe bile su donesene i u XV. stoljeću.³⁰²

Tijekom napada aragonskog brodovlja na Korčulu 1483. kuće pred gradom neprijatelju su poslužile kao uporišta pa se otada uvela stroža kontrola nastanjivanja prigradskog prostora. Knez je 1491. odbio jednu zamolbu da se podigne kuća uz neki vrt izvan zidina. Štoviše, tada je donio odluku da se nitko, bez obzira na društveni položaj; bio plemić, pučanin ili stranac, ne smije niti usuditi na tom prostoru sagraditi ili podići zidanu kuću („*de muru*“) da se ne bi u takvim zdanjima utaborili neprijatelji i načinili štetu gradu. Dopuštena je bila tek gradnja kuća u suhozidu („*in maceria*“).³⁰³

Slična je bila prostorna politika Dubrovnika. Zabrana građenja izvan opsega istočnih zidina ostala je na snazi sve do 1433. godine. Tijekom ovog stoljeća, intenzivno se naseljavalo zapadno predgrađe Pile. U skladu s općenito uređenom urbanističkom politikom Republike, postavljali su se preduvjeti daljnjeg razvoja Pila pa je Vijeće umoljenih iste godine donijelo i odluku o regulaciji i podizanju zida oko zapadnog predgrađa Pila.³⁰⁴

³⁰¹ O razvoju trogirskog predgrađa Pasike na zapadnom dijelu otočica: BABIĆ, I. (2001.-2002.), 123.-148.; BENYOVSKY, I. (2003.b), 47.-56. O razvoju Šibenika, Splita, Zadra i Dubrovnika: ZELIĆ, D. (1995.), 37.-51.; DUJMOVIĆ, F. (1976.); GRUBIŠIĆ, S. (1974.); NOVAK, G. (1949.); OREB, F. (1975.); MARASOVIĆ, T., OREB, F. (1996.), 3.; ERCEGOVIĆ, A. (2002.); KLAIĆ, N., PETRICIOLI, I. (1976.); BERITIĆ, L. (1958.); PEKOVIĆ, Ž. (1988.); PRELOG, M. (1971.-1972.); PLANIĆ-LONČARIĆ, M. (1980.).

³⁰² FISKOVIĆ, C. (1982.b); BELAMARIĆ, J. (2005.), 32.-33.; KALOĐERA, B. (1995.), 119.; FAZINIĆ, A. (2000.), 209.-222.

³⁰³ „(...) *Qua statuitur, quod nemo, cuiuscumque conditionis existeret, tam nobilis, quam popularis et tam ciuis, quam peregrinus, possit, nec audeat extra civitatem offender, aedrificare, seu fabricare domos de parietem, sive muro, praeterquam de maceria, si uelent et ad pedem planum) et non aliter.*“ STATUTA ET LEGES CIVITATIS ET INSULA CURZULAE, (1877.), 206.-207.

³⁰⁴ PLANIĆ-LONČARIĆ, M. (1980.), 117.-120.; BERITIĆ, L. (1958.), 20.

Šibenska komuna je također nastojala kontrolirati izgradnju svog distrikta uvođenjem različitih statutarnih odredbi. Posebno su se štitila zemljišta u javnom vlasništvu na kojima je svakomu, bez obzira na stalež bilo zabranjeno izgraditi kuću ili bilo kakvu nastambu. Na prostoru komune svakom je stanovniku distrikta kao i strancu bila dozvoljena tek izgradnja kuće u kreču (*in calcaria*), osim na otoku Tijatu koji se, kako je već spomenuto, posebno čuvao od svake ekonomske eksploatacije.³⁰⁵

Hvarski statut, redigiran 1331., obvezivao je svakog člana Vijeća da s cijelom svojom obitelji stanuje u gradu. Ukoliko bi se nastanio u otočnim selima ili pak na Visu prijetilo mu se novčanom kaznom, a ako pak ne bi podmirio kaznu - brisanjem iz Vijeća i gubitkom sudačkih i svih drugih pripadajućih časti.³⁰⁶ Rano je započelo nastanjivanje današnjih hvarskih sela Brusja te Velog i Malog Grablja položenih u blizini grada koja su u XVI. stoljeću već bila formirana. Osnivači su bile upravo plemićke obitelji Gazarović (Gazzari) i Ozor, potomci makarskih Kačića.³⁰⁷ Općenito, na prostoru hvarske komune nailazi se na niz primjera međusobno slične urbanističke situacije, gdje su sklopovi ljetnikovaca hvarskih plemića na otocima Hvaru i Visu, kao i obližnjim manjim otocima, postali jezgre budućih naselja.³⁰⁸

S obzirom na ambijentalne vrijednosti, višu kvalitetu higijenskih i općenito životnih uvjeta, a napose na mogućnost ostvarivanja gospodarskih prihoda, stanovanje izvan zidina nije dakako bilo primamljivo samo stanovništvu izravno vezanom uz rad na poljoprivrednim površinama već i onim drugim, višim slojevima društva pa tako i plemićima koji su obavljali visoke komunalne dužnosti članova vijeća. Da je takav trend bio prisutan i u onovremenom Trogiru naslućuje se u napomeni statutarne odluke koja upozorava da se zabrana stanovanja na Čiovu odnosi „na sve društvene slojeve“.

Namjera donošenja zasebnih urbanističkih i populacijskih mjera bila je pored sigurnosti i nadzora nadoknaditi manjak stanovništva unutar zidina, nastao

³⁰⁵ KNJIGA, ZAKONA I REFORMACIJA GRADA ŠIBENIKA (1982.), glave LX., LXIII., str. 237.-238.

³⁰⁶ HVARSKI STATUT, (1991.), 104.; STATUTA COMUNITATIS PHARAE (1882.-1883.), Lib.1, cap XXVII; NOVAK, G. (1924.), 72.

³⁰⁷ O urbanističkom razvoju otoka Hvara: NOVAK, G. (2005.); NOVAK, S.P. (2006.), 103.-107.

³⁰⁸ PETRIĆ, N., TUDOR, A. (1997.-1998.), 229.-265.

uslijed epidemija kuge. Niz odluka nastalih u takvim prilikama zabilježen je u šibenskom Statutu i zaključcima Vijeća.³⁰⁹ Naime, početkom XIV. stoljeća, kada je redigirana većina statuta dalmatinskih komuna i kada su izdane navedene odredbe, epidemije kuge su u nekoliko navrata ispraznile gradove diljem Mediterana i Europe pa zabranu naseljavanja Čiova treba tumačiti i u smislu obnove demografske slike unutar zidina. Pogođena je bila u nekoliko navrata i sama Venecija. Kuga je 1348. prepolovila stanovništvo Venecije pa je providur bio primoran donositi poticajne mjere kako bi privukao okolnu populaciju, ali i strance da sa svojim obiteljima nasele ispražnjeni grad. Određeno je tako da se pravo građanstva dodijeli svakomu tko se iz bilo kojeg mjesta sa svojom obitelji doseli u grad.³¹⁰ Epidemije kuge koje haraju europskim gradovima od druge polovine XIII stoljeća, nisu donijele samo snažne demografske promjene već i prostorne, gradovi se ispražnjuju, a stanovništvo sve više naseljava izvangradske i ruralne prostore.³¹¹

2.7.3. Stanovništvo Čiova u kasnosrednjovjekovno doba

Budući da ne postoje povijesni izvori, pitanjem početaka naseljavanja otoka Čiova uglavnom su se bavili jezikoslovci, istražujući etimologiju i korištenje dvaju naziva otoka *Čiovo* i *Bua*. U svim tim istraživanjima uglavnom je iznesen zaključak da je kasna pojava slavenskog te dugo zadržavanje romanskog imena otoka potvrda da je Čiovo sustavno naseljeno vrlo kasno, tek krajem srednjeg vijeka.³¹²

Intenzivnije naseljavanje otoka odvijalo se dakle tijekom XIII. i XIV. stoljeća. Razlozi toga su nadeni je, različiti, no osnovni preduvjet je bila ustanovljena granica između dviju komuna, potom uvođenje sustava upravljanja zemljama i prava prikupljanja prihoda od otoka koji je dodijeljivan gradskom

³⁰⁹ GRUBIŠIĆ, S. (1974.); ZELIĆ, D.

³¹⁰ ORTHALI, G., CRACCO, G., COZZI, G., KNAPTON, M. (2007.), sv. I, str. 378.-381.

³¹¹ MUMFORD, L. (1961.), 610.

³¹² SKOK, P. (1950.); BELAS, A. (1938.b); BELAS, A. (1938.d); OMAŠIĆ, V. (1977.-1978.); JURIĆ, A. (2005.).

stanovništvu; građanima i plemićima što je tako otvorilo put težacima koji su radili na zemljama da tu organiziraju svoje stalne nastambe.

Odredba o zabrani naseljavanja Čiova iz 1372. neizravna je potvrda da je Čiovo već bilo naseljeno. Osim pustinjaka i skupina oboljelih, Čiovo je dakle nastanjivalo i drugo, težačko stanovništvo koje spominju i neke statutarne odredbe, koje su prethodile odredbi iz 1372. godine. U odredbi o produbljanju luke iz 1322. bilo je naređeno da svaka naseljena kuća u gradu, burgu (Pasikama) i na otoku Čiovu mora poslati jednog muškarca ili ženu na radove u luci.³¹³ Po završetku razmirica sa Šibenčanima, 1326. donesena je odluka kojom se nastojalo riješiti pitanje vraćanja posjeda i kuća izbjeglih Trogirana. Spominjale su se tako njihove kuće unutar grada, na kopnenom dijelu te na otocima.³¹⁴ Spomenuta je odredba o kontroli prodaje stranog vina iz 1368. izričito zabranjivala takvu prodaju ili kupovinu svim stanovnicima grada, pa tako i stanovnicima Čiova.³¹⁵

Činjenica da su stanovnici trogirskog dijela Čiova govorili jednom veoma arhaičnom čakavštinom također je naznaka, ističu lingvisti, da se to stanovništvo doselilo prije kraja XIV. stoljeća, kada je počelo veliko pomicanje dijalekata. Do toga je razdoblja, smatraju, dijalekt Čiova i susjedne obale morao biti jedinstven i to čakavski, potom ga je počeo potiskivati staroštokavski, a osobito kasnije novoštokavski dijalekt.³¹⁶

Pored naseljavanja na područjima današnjih čiovskih sela tijekom kasnosrednjovjekovnog razdoblja počnje se nastanjivati i na prostoru budućeg trogirskog predgrađa, nasuprot smom gradu. Iako ovaj skućeni i strmi prostor ne nudi mnoge ekonomske i prirodne pogodnosti, nema većih plodnih površina za sjetvu, niti većih površina pogodnih za voćnjake ili pašnjake, nema izvora vode, on pruža mnogo povoljnije zdravstvene i ambijentalne vrijednosti nego li zbijeni i zatvoreni grad sve češće ugrožen epidemijama. U tom smislu, kako je već bilo istknuto među ondašnjim stanovništvom koje nastanjuje Čiovo, pored zemljoradnika treba predvidjeti i građanski i plemićki sloj koji radi bolje kvalitete

³¹³ STATUT GRADA TROGIRA, knjiga I., str. 15.

³¹⁴ LUCIĆ, I. (1979.), sv. I, str. 434.

³¹⁵ STATUT GRADA TROGIRA, I. knjiga Reformacija, gl. 54., str. 219.- 220.

³¹⁶ „Mnoge zajedničke osobine s ovima na otocima sačuvale su se i u Marini i Vinišću na kopnu.“ HRASTE, M. (1948.), 123.-156.

žiovota, ali i lakšeg i slobodnijeg nadzora i upravljanja posjedima i prikupljanjima prihoda od težaka koji rade na zemlji, postepeno ili povremeno napušta grad. Valja ovdje parafrazirati Lewisa Mumforda, čuvenog istraživača povijesti nastanka gradova koji u tim *egzodusima* iz gradova, uzrokovanim epidemijama kuge vidi začetke novih predgđa, razvoja ladanja, ali i općenito suvremenih tendencija gradskog stanovništva koje privlači boravak u ugodnijem ambijentu, gdje ima više zraka, sunca i prostora, podalje od gradske buke, u ambijentu koji pruža kontak s prirodom; šetnje, bavljene zemljom, lovom, ribolovom.³¹⁷ Poznat je primjer likova Boccacciovog Dekamerona, plemića koji bježe pred kugom iz Firenze te se odaju užicima boravaka i dokoličarenja u izvangradskom ambijentu, po brdašcima Fiesola. U tom kontekstu, iako u mnogo skromnijim okolnostima malog grada, treba vidjeti početke boravljenja, stanovanja i ladanja po Čiovu. Ostaci arhitekture na prostoru predgđa ili pak ljetnikovaca na Čiovu datiraju iz kasnijih stoljeća, no zasigurno se već u kasnosrednjovjekovnom razdoblju dio višeg sloja stanovništva grada nastoji ondje nastaniti što su ipak zabrane Statuta ograničavle.

Čiovska sela Okrug i Žedno prvi su put imenom spomenuti u odredbi iz 1461., zabilježenoj u djelu Pavla Andreisa kojom je bilo određeno kako i gdje su njihovi stanovnici trebali donositi knezu svežnjeve slame kao regaliju.³¹⁸ Ostaje i dalje otvoreno pitanje točnog vremena, kao i položaja gdje se razvilo prvo otočno selo. Okrug i Žedno, kao sela trogirске komune, poznaju iste povijesne prilike pa se može pretpostaviti da je njihov razvoj bio istovremen. Ipak, drugačiji su njihovi protorni odnosi prema Trogiru: Žedno je zaštićenije, bliže i dostupnije gradu nego li Okrug, a naznake o nekim starijim zaseocima, o čemu će biti detaljnije riječ, potom preoblikovanje crkve sv. Mavra tijekom XII- XIII stoljeća, daju naslutiti da je ono ipak starije nego Okrug, odnosno da je šire područje Žednog ranije intenzivnije naseljavano. O stanovništvu koje je bilo nastanjeno na dijelu Čiova koji je pripadao splitskoj komuni nema zasad poznatih kasnosrednjovjekovnih podataka. Selo Slatine spominjalo se tek u XVI. stoljeću, no vjerojatno je također imalo početke koji spadaju u srednji vijek.

³¹⁷ MUMFORD, L. (1961.), 610.

³¹⁸ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 366.

2.7.4. Most Trogir – Čiovo

Intenzivno eksploatiranje čiovskih prirodnih resursa i sve izraženije nastanjivanje otoka tijekom kasnog srednjeg vijeka potvrđuje i postojanje mosta koji spaja Trogir s Čiovom, a koji se spominje već u XIII. stoljeću. Most je bio neophodno sredstvo svakodnevne gospodarske komunikacije gradskog i otočnog stanovništva sa svojim posjedima na kopnu odnosno na otoku, posebno sa zonama za ispašu. Prvi podaci o mostu su iz 1281., kad se odredilo kako je trebalo donositi žito kod čiovskog mosta.³¹⁹ U drugim dokumentima također se spominjao kao *pontem Bue*, dakle čiovski most. Već 1361. spominjale su se i noćne straže kod mosta „... *ad pontem Bue, qui tota nocte dividuntur in se, bene et diligentur debeant custodire et alii quator per ipsos capitaneos debeant deputari ad custodiam in orto domine Stanece sororis olim Andree Gregorii...*“³²⁰

Ne zna se kada se most počeo graditi, ali može se pretpostaviti da je to bilo u XIII. stoljeću, u doba velike izgradnje u Trogiru, kada se gradila i katedrala. Podizanje mosta, omogućilo je daljnji gospodarski demografski razvoj otoka, osobito prostora buduće predgrađa. Srednjovjekovni je most bio na istom mjestu gdje i današnji, na optimalnoj točki gdje je kanal najuži. Iako je više puta popravljan, novi most građen je tek u XIX. stoljeću.³²¹ Taj srednjovjekovni most opisao je Pavao Andreis: „Od južne strane stoji mu nasuprot jedan otočić Čiovo udaljen od grada ne više od 70 koračaja, ali povezan s istim s istoka pomoću jednog uspravnog zida na kojemu su raspoređena jedan za drugim tri mosta, dva od kamena za olakšanje tijeka voda pod njegovim lukom, a jedan drven pokretan u sredini, za prijelaz brodova, koji bi, ne imajući tu udobnost, morali oploviti čitav otok, u jednom krugu od više od 16 milja. Od starine su s obje strane ovog mosta bila dva kašteleta i u jedan od njih odašiljalo se iz grada pet plemića za čuvanje mosta, a njegovi su ključevi morali stajati u rukama jednog od gore spomenutih plemića, ali nije se smjeo otvarati bez dopuštenja kneza ili kapetana, ili bar

³¹⁹ BARADA, M. (1951.), 250.

³²⁰ Odredbe vijeća o noćnoj straži, 23. listopada 1361. CODEX DIPLOMATICUS REGNI CROATIAE, DALMATIAE ET SLAVONIAE (1912.), 183. O povijesti trogirskih mostova: BABIĆ, I. (2006.b), 155.-182.

³²¹ BILIĆ, D. (2013.)

jednog od njih.³²² Prikaz i nacrt tog srednjovjekovnog mosta s kulama nalazi se na planu Trogira iz 1828., sačuvanom u Središnjem arhivu u Beču.

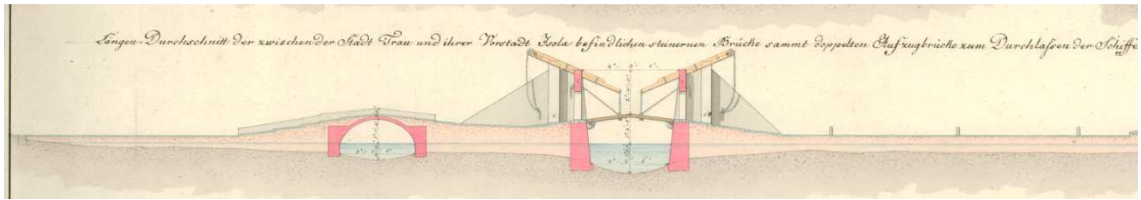

Slika 48: Isječak s prikazom srednjovjekovnog mosta, nepoznati autor, Čiovo, ulje na platnu, druga polovina XIX. stoljeća (Muzej grada Trogira)

Slika 49: Prikaz mosta na karti Trogira i Čiova iz 1828. (Središnji arhiv u Beču, Inland c III. a, Traù nr. 06.)

³²² ANDREIS, P. (1977.), 15.

Slika 50: Nacrt mosta s karte Trogira i Čiova iz 1828. (Središnji arhiv u Beču, Inland c III. a, Traù nr. 06.)

Slika 51: Prikaz srednjovjekovnog čiovskog mosta na crtežu Petra Gironcia, kraj XVIII. stoljeća (Biblioteca Nazionale Marciana u Veneciji, sig. Miss. P.D. c879/13)

Iz grada je bilo moguće lako nadzirati pristup Čiovu, kao i svaku trgovinu i cirkulaciju robe i stoke. Čiovski je most imao i svoje čuvare. Preko toga se mosta s Čiova prenosilo žito, posebno dragocjen proizvod koji bi se potom nosio na mlinove.³²³ Neke odredbe Statuta zabranjivale su prebacivanje robe s Čiova drugim putem, osim preko mosta.³²⁴ Most koji je povezivao Trogir i kopno imao je na stražarnici posebna vrata kroz koja se pristupalo putu koji je, obilazeći istočne gradske zidne, vodio do mosta prema Čiovu.³²⁵ Bila je to stara trasa kojom je stanovništvo komuniciralo između kopnenih i otočnih posjeda i pašnjaka.

2.7.5. Crkve i pustinjačka boravišta

Iz ovoga razdoblja sačuvani su i prvi pisani tragovi o čiovskim crkvama, čije je postojanje pretpostavljeno u ranijim razdobljima. U tom periodu, kada je trogirskom komuna bila u stalnom sukobu sa susjednim komuna zbog pitanja teritorija na kopnu, stare čiovske crkve sv. Petra u uvali Supetarskoj i sv. Ciprijana na rtu Cumbrijan spominjala su se kao mjesta gdje su se vodili pregovori i potpisivala primirja. Za takve susrete odabrani su upravo ovi položaji na Čiovu, vjerojatno zbog toga što su to bile izolirane, izvangradske crkve, smještene na teritoriju oko kojega se nije sporilo. Pored

³²³ NOVAK, G. (1977.), 177.

³²⁴ STATUT GRADA TROGIRA, I. knjiga Reformacija, gl. 86., str. 259.

³²⁵ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 269.-270.

crkve sv. Petra, na splitskom teritoriju, 1243. Trogirani i Splitski vodili su mirovne pregovore oko pitanja granice u Velikom polju.³²⁶ U crkvi sv. Ciprijana, smještenoj na samom rtu Cumbrijan koji je orijentiran prema zapadu, dakle prema šibenskom teritoriju, Šibenčani i Trogirani sklopili su 22. siječnja 1321. savez, „kuneći se na oltaru crkve na snagu i stalnost tog udruženja protiv svakog neprijatelja“.³²⁷ O potpisanom miru na rtu Cumbrijana izvjestio je i Ivan Lucić: „...uzajamno sklopiše i uglaviše niže navedeni savez, jedinstvo, ujedinjenje i zajednicu zazvaši ime Kristovo i slavne Djevice i potkrijepiše ga tako što su položili pojedinačno zakletvu pred oltarom rečene crkve sv. Ciprijana na otoku Čiovu trogirске dijeceze, na kojem se smještene brojne moći svetaca.“³²⁸

Crkva Gospe pokraj mora spominjala se također u kontekstu sukoba Trogira i Splita. O tomu je izvjestio Pavao Andreis: „Izvan luke prema istoku za sto koračaja bila je od starine sagrađena jedna kapela na morskoj obali, posvećena Marijinu Očišćenju, sazidana kao zavjet za glasovitu pobjedu što su je Trogirani izvojevali nad Splitsanima.“³²⁹ No, crkva je, kako je ranije napomenuto, znatno starija od tog događaja koji se zbilo 1243. pa je tom prilikom vjerojatno stara crkva tek obnovljena.

Slika 52: Isječak crteža Napoliona Erauta iz godine 1682. s prikazom rta Cumbrijan s crkvom sv. Ciprijana (Preuzeto iz : ŽMEGAČ, A. (2009.), 63.)

³²⁶ Spominjao se fra Gerard i još druga dva franjevca te kao svjedoci biskup Treguan, splitski arhidakon Toma i drugi. „*In Christi nomine. Anno incarnationis eius millesimo duecentesimo quadragesimo tertio, indictione prima, mense septemri die Xi, intrante temporibus domini Treguani venerabilis episcopi, Steponis cmitis, Petri de Luca, Puli et Marini Blasii iudicum Traguriensinum, in insula que uocatur Buua, iuxta ecclesiam sancti Petri hoc actum est.*“. KATIĆ, L. (1954.), 183.; CODEX DIPLOMATICUS REGNI CROATIAE, DALMATIAE ET SLAVONIAE (1906.), 197.

³²⁷ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 72.

³²⁸ LUCIĆ, I. (1979.), I, 399.-400.

³²⁹ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 338.

U notarskim zabilježkama i oporukama iz XIII. i XIV. stoljeća ostali su zabilježeni mnogi pustinjaci i redovnice koje su boravile uz čiovske crkve razasute po čitavom otoku, nastavljajući tako drevne kasnoantičke tradicije. Rekluze (zatvorenice, isposnice) su boravile uz crkve sv. Petra i sv. Jakova, smještene uz obalu budućeg predgrađa Trogira te uz svetište Marije Magdalene (pećinu Bilosoj). Spomenute su kao i pustinjakinje koje su živjele uz crkvu sv. Andrije na brijegu Balan, u oporukama iz XIV. stoljeća, gdje su ih se sjetili mnogi trogirski građani i svećenici ostavljajući im nešto novca i različitih vrijednih predmeta.³³⁰ Trogirski biskup Nikola Kažotic, koji umire 1371. godine u svojoj oporuci obdaruje redovnice i rekluze čiovskih crkava sv. Jakova, sv. Petra i sv. Andrije tunikama od najfinijeg bijelog sukna.³³¹

Uz sv. Andriju bio je tijekom XIII- XIV stoljeća organiziran manji samostan, vjerojatno podređen gradskom benediktinskom samostanu sv. Nikole. U jednom sporu iz sredine XIII stoljeća oko neke nečasne redovnice iz samostana sv. Nikole, spominje se da je samostan posjedovao zemlje u Saldunu.³³² Crkva se naime nalazi na uzvisini nad sjevernom obalom zaljeva. Moguće da je ondje poput nekih drugih spomenutih samostanskih posjeda na Čiovu, bilo tek povremeno boravište gradskog samostana radi efikasnije eksploatacije okolnih posjeda, vinograda, oko kojega se potom trajno u osamu povlače neke njegove redovnice. U životu Bl. Ivana Orsinia, trogirskog biskupa, djelu nepoznatog pisaca, o kojemu piše Daniele Farlati, zapisana je predaja da se je neki Tudor, po položaju rob, povukao na otok Čiovu, blizu starog zdanja crkve sv. Andrije kako bi vodio pustinjački život nakon što mu je bl. Ivana u snu ukazao na mjesto svojega groba.³³³

³³⁰ „...et omnes recluse sancti Petri, sancti Andree et sancti Iacobi induantur de vuna tunicha panni albi de meliori que sir in tragurio et quod tunicha fratrum predicatorum habere debeat schapulare...“, Na oporuka br.27 iz 14.06.1370. Item reliquit reclusis sancti Andree de Bua libram vnam paruorum. Item reliquit presbitero Sire su apartino libras tres parorum. Item reliquit reclusis sancti Petri de Bua solidos decem parorum. Item reliquit reclusis sancti Iacobi de Bua solidos decem parorum(...). Čiovske redovnice spominjale su se u svežnjici koji je ovdje objavljen u oporukama pod brojem: 3, 8, 11, 16, 27, 43, 45, 48, 57, 63, 66 i 77. KARBIĆ, M., LADIĆ, Z. (2001.), 161.-254.

³³¹ BABIĆ, I. (2010.), 237.

³³² BARADA, M. (1948.). 158.

³³³ FARLATI, D. (2010.), 95.

Zabilježene su redovnice (*monache*), posjedi, i bratovština samostana sv. Andrije na Balanu.³³⁴ U jednoj oporuci iz 1274. gdoine spominje se i kuća u vlasništvu sv. Andrije; *in domo ecclesie sancti Andreae de Boua*.³³⁵ Pavao Andreis još je vido tragove tog srednjovjekovnog samostana; bunar „koji je služio za njihovu uporabu te nekoliko manjih gradnjica koje su njima služile kao zaklonište“.³³⁶ U XIV. stoljeću, pustinjačkim životom kao reclusa u osami uz crkvu živi jedna sestra bl. Augustina Kažotića, koja se često krivo tumači kao njegova sestra Bitkula.³³⁷

Maleni samostan na Balanu dobiva tijekom XIV stoljeća bogatu opremu; poliptih s prikazom sv. Andrije koji se pripisuje krugu slikara Paola Veneziana i datira oko 1360. godine te monumentalno raspelo.³³⁸ Žene koje su se povukle u osamu i živjele pustinjačkim životom spominjale su se i uz crkvu Gospe pokraj mora na istočnom rubu kasnijeg predgrađa.³³⁹

Pustinjaci su boravili i na starom gospodarskom imanju u Mavarštici, gdje je na temeljima kasnoantičkog gospodarskog sklopa, odnosno na sloju pretpostavljene starije, ranokršćanske crkve, u XII. ili XIII. stoljeću podignuta romanička crkva sv. Mavra. Ondje su pronađeni i grobovi iz XIII- XIV stoljeća.³⁴⁰ Oko stare crkve sv. Petra u uvali Supetarskoj u XIV. su stoljeću živjele picokare.³⁴¹

U spomenutoj kuli u uvali Kančelirovac za vrijeme sezonskih radova na zemlji boravili su redovnici trogirskog benediktinskog samostana sv. Ivana Krstitelja, kao i u samostanu na otočiću Fumiji, nedaleko od jugozapadne obale Čiova.³⁴²

³³⁴ *Monasterium sancti Andreae* se spominjao u jednoj ispravi iz 1273.: BARADA, M. (1948.), 471. Godine 1331. spominjale su se koludrice „*monacarum sancti Andreae*“; BARADA, M. (1948.), 422. O tomu: OSTOJIĆ. I. (1964.), 294.

³³⁵ BARADA, M. (1950.), 41.

³³⁶ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 328-334.

³³⁷ KARBIĆ, M.-LADIĆ, Z. (2002.), 202. BABIĆ, I. (2010.), 220.

³³⁸ DEMORI STANČIĆ, Z. (2005.), 115.-117., 119.-124., BELAMARIĆ, J. (2004.), 15-42.

³³⁹ „Zabrana naseljavanja Čiova, između ostalog, izuzima žene koje su se povukle u samoću, to su bile žene koje su živjele pustinjačkim životom, a stanovale su blizu crkve sv. Andrije i Gospe od obale“, LUCIĆ, I. (1979.), sv. II, str. 1006.

³⁴⁰ BURIĆ, T. (2000.c), 9.-14.; MARASOVIĆ, T. (2011.), 516.-517.

³⁴¹ KOVAČIĆ, S. (1996.), 62.-63.; BELAS, A. (1938.b), 236.

³⁴² RADIĆ, D. (2006.b), 146.-147. O posjedima trogirskih benediktinaca: OSTOJIĆ. I. (1964.), 272.

Najbliže analogije ovom pustinjaštvu na Čiovu, čija su boravišta bila najviše koncentrirana na području kasnijeg trogirskog predgrađa, u neposrednoj blizini grada, bile bi crkve i pećine na Marjanu oko kojih su se pustinjaci i redovnici također vrlo rano povlačili u osamu, a nalazi ih se tijekom čitavog srednjeg vijeka. U puku postoji predaja da je sam sv. Jeronim boravio u ovim špiljama na Marjanu. Iznad vrata marjanske crkve sv. Jere čitaju se riječi sv. Jeromima: „Meni je grad tamnica, a osama raj.“³⁴³ Pored ljepote krajolika, presudan razlog zašto su brojni pustinjaci i redovnici tijekom srednjeg vijeka, ali i u kasnijim stoljećima odabrali upravo ove čiovske položaje je i to što je Čiovo bilo izolirano i mirno za razliku od kopnenog posjeda koji je bio nesiguran, stoljećima izložen ratnim sukobima, neprijateljskim haranjima i pljačkanjima.

U ovom je razdoblju vjerojatno bila podignuta mala crkvice sv. Tome, kamsije proširena, smještena uz samu obalu, na zapadnom rubu trogirskog predgrađa. Iz godine 1274. datira najraniji spomen o crkvi; dokumnet koji setiče prava izbora plebana, zabilježen je imena patron sv. Tome Natalis Lupis.³⁴⁴ U istom se stoljeću bilježe i njezini rektori iz obitelji Casotti (Kažotić).³⁴⁵

2.7.6. Mjesta izolacije oboljelih

Čiovo je u srednjem vijeku postaje mjesto za izolaciju oboljelih. Dio uobičajenog srednjovjekovnog komunalnog reda bio je da se zajednice teško oboljelih drže u izolaciji, izvan doticaja sa životom unutar gradskih zidina. Bio je to ponajprije režim brige za oboljele od gube (*lepre*) koja je tijekom srednjeg vijeka stalno prisutna u našim krajevima, a zabilježena je još u XV stoljeću. Za skrb o bolesnima podizali su se leprozoriji, izvan zidina, ali opet posve blizu grada, često uz prometne putove i predgrađa, kao što je bio onaj u Zadru. U je Dubrovniku bio organiziran uz sama gradska vrata.³⁴⁶

³⁴³ *MIHI OPPIDUM CARCER, SOLITUDO PARADISUS EST.* Pustinjaci su boravili uz marjansku crkva sv. Nikole, a jedan je pustinjak boravio i kod crkve sv. Nikole u Varošu. U romantičkom krajoliku je i crkvice Betlehema. Govorilo se kako se na Marjanu razvio pustinjački život u XV. stoljeću, a vjerojatno je postojao i ranije, kao i na susjednom Čiovu. „Baš iz doba kada je grad strepio i drhtao pred neprijateljem, a građanstvo se prepustilo neograničenoj raspojasanosti, siromašni pustinjaci na Marjanu uživali su u očima znamenitih splitskih građana veliki ugled i štovanje.“ BELAS, A. (1938.e); KARAMAN, LJ. (1932.), 25.,26. O marjanskim crkvama: FISKOVIĆ, I. (1970.), 165.-189.

³⁴⁴ Crkva je danas u potpunosti srušena. BARADA, M. (1950.), 44., 146.

³⁴⁵ BARADA, M. (1950.), 150, 166., BEZIĆ BOŽANIĆ, N. (1990.), 44.

³⁴⁶ BUKLIJAŠ, T. (2004.).

Oboljele od gube, izolirane na Čiovu spominju raspravljane odredbe trogirskog Statuta iz XIV stoljeća. Nije poznat točan položaj najranijih trogirskih leprozorija, no može se s većom sigurnošću pretpostaviti da je to bio prostor budućeg pregrađa s obzirom na svoju izdvojenost u odnosu na grad, a opet relativnu blizinu. U Splitu je 1322. donesena statutarna izmijenja prema kojoj su gubavci (*malsani*) morali boraviti izvan grada, a samo je dvojici bilo dopušteno da dođu u grad nedjeljom i za vrijeme blagdana.³⁴⁷ Mjesto za izolaciju tih bolesnika i siromaha bilo je također u posebno čuvanoj zoni, na obližnjem brdu Marjan. Na njegovoj sjevernoj strani spominjale su se crkvice sv. Lazara i sv. Marije Magdalene kod koje je bio dom za siromahe i gubavce (*domus hospitalis pro paupribus et leprosis*) pa se i danas taj položaj zove Pod uboge.³⁴⁸

Na položaju oko crkve sv. Lazara, izgrađene početkom XV. stoljeća, uz obalu stotinjak metara istočno od mosta koji spaja Trogir s Čiovom, vjerojatno su i ranije, tijekom XIV stoljeća postojale neke gradnje u kojima su boravili oboljeli od gube. U dozvoli za podizanje ove crkve iz 1414. odobrava se i izgradnja dviju kuća za gubavce.³⁴⁹ Čak i u kasnijim dokumentima XVI stoljeća koji se tiču izgradnje samostana na tom položaju naređuje se da se odandje ne smije protjerati izvjesna gospođa Đelina koja se skrbi o gubavcima.³⁵⁰ U jednom rukopisu iz 1573. iz fonda dokumenata koje je prikupljao Ivan Lucić, zapisana je pak zabilješka kako gubavci zapravo nikad više nisu boravili uz crkvu (kapelu) sv. Lazara.³⁵¹ Naime, možda je razlog tomu što je u vrijeme nakon podizanja crkve sv. Lazara oboljevanje od gube u značajnom padu pa franjevci dovode u pitanje potrebu čuvanja tih kućica, improviziranog leprozorija.

Od druge polovine XIII stoljeća duž jadranske obale prijete epidemije kuge pa je bilo nužno organizirati straže na pristupima gradovima te komune uvode sustave obaveznih karantena. Prije podizanja lazareta, organiziraju se oko gradova provizorne karantene, smještene često na otočićima na prilazu gradovima.³⁵² Karantena se tako provodila na otočiću Mrkanu nedaleko Dubrovnika, gdje se nalazi franjevački samostan te na otočiću Lokrumu

³⁴⁷ STATUT GRADA SPLITA (1988.), Reformacije, g. 1332., gl. 1, str. 853.

³⁴⁸ KARAMAN, LJ. (1932.).

³⁴⁹ LUCIĆ, I., (1979.), II., 965, 1005-1006; ANDREIS, P., (1977.-1978.), 341-344.; LUCIĆ, I., (1979.), II., 965, 1005-006; DELALLE, I. (1936.)

³⁵⁰ LUCIĆ, I. (1979.), sv. II, str. 965., 1006.

³⁵¹ NAS, Bilješke Lucić, sv. 535.

³⁵² BUKLIJAŠ, T. (2004.).

pred gradom. Na istočnom rtu Čiova (Glavi Čiova) spominju se neke straže u vrijeme opasnosti od kuge.³⁵³

Trogirsko je vijeće po izbijanju jedne od mnogih epidemija kuge 1405. donijelo odluku prema kojoj su se svi oni koji su pristizali iz zaraženih područja morali zadržati 15 dana na Čiovu, na mjesto koje se nalazilo iznad komunalnih solana: „*Nullus veniens de locis infectis propter pestem possit venire in civitate, nisi prius steterit per XV dies ultra salinas communis de insula Bue*“.³⁵⁴ Ivan Lucić je pisao o mjestu koji naziva *Stari lazaret* gdje su se „davno“ pokapali umrli od kuge.³⁵⁵ Vjerojatno oba izvora govore o istom položaju. Slijedeći Lucićev opis okolnog prostora, *Stari lazaret* se može smjestiti uokolo hridine koja je stršala nad sjevernom obalom Salduna, podno crkve sv. Andrije. Istočno od crkve, obilazeći liticu, strmo se do mora spuštala jedna staza koju je spominjao i Lucić. Nedaleko od toga mjesta ranije je pretpostavljen položaj komunalnih solana.

Moguće je da su skrb o oboljelima ondje vodile i redovnice samostana sv. Andrije. Prije gradnje lazareta prihvat putnika i njegu za bolesne često su pružali samostani, primjerice takva je „karantena“ bila organizirana u samostanu na Dančama uz Dubrovnik. Valja navesti kao moguću analogiju otočić sv. Klement smješten uz prometni kanal na pristupu u hvarsku luku. Ondje je na istaknutom brežuljku dominikanska crkva i samostan u kojemu je bio nekoć organiziran gostinjac (hospicij) za oboljele. Uz crkvu sv. Andrije vežu se još i danas neke pučke pobožnosti o ozdravljenju; blagotvoro umivanje bolesne djece u cisterni te običaj valjanja oboljelih po nadgrobnoj ploči postavljenoj pred ulazom u crkvu.³⁵⁶ Na oltarnoj pali iz crkve brojni su urezi i zavjetni crteži iz XV i sredine XVI stoljeća, možda upravo zavjeti vezani za spas i preživljavanje kužnih epidemija.³⁵⁷ Moglo bi se u tom kontekstu objasniti zašto je na spominjanoj karti Čiova Vicenze Marie Coronellia iz 1688. godine uz crtež crkve na mjestu sv. Andrije upisan kao titular *San Clemente* (Sv. Klement), svetac- liječnik; zaštitnik putnika.³⁵⁸

³⁵³ DELALLE, I. (1930.).

³⁵⁴ RAČKI, F. (1881.), 261.

³⁵⁵ LUCIĆ, I. (1979.), I, 682.

³⁵⁶ BABIĆ, I. (2005.), 100.

³⁵⁷ DEMORI STANČIĆ, Z. (2005.), 115.- 117.

³⁵⁸ DUGAC, Ž. (2003.).

Slika 53: Isječak karte Čiova iz 1828., položaj crkve sv. Andrije uz koju je pretpostavljen položaj Starog lazareta (Središnji arhiv u Beču, Inland c III. a, Traù nr. 06.)

Hridine podno crkve sv. Andrije koje se raspozanju kao *Stari lazaret* danas se nazivaju *Žiškovne tumbine*, prema imenu roda čije su kuće od starine bile grupirane blizu crkve sv. Andrije. Toponim *tumbine*, osim geografskih obilježja: mračnih zasjekotina (udubina) u stijinama, može označavati i grobove (od tal. *tomba*, grob), mjesta gdje se nekoć davno pokapalo, što je ostalo u sjećanju stanovnika. U suvremenim toponimijskim kartama taj je položaj objašnjen kao kameniti predio uz more, nekoć groblje pa je moguće da se u narodu zadržalo sjećanje na davna mjesta ukapanja okuženih.³⁵⁹ Na jednoj karti iz 1828. lijepo se očitava taj prostor, kojeg je Lucić istražio u svojim šetnjama po Čiovu, povezan strmim i uskim putovima, danas uglavnom zakrčenim i presječenim. Danas je još među stanovništvom Čiova i uopće trogirskog kraja živa predaja o boravku gubavaca i okuženih po otoku. Čiovo se tako u jednom opisu nepozantog pisca s kraja XX stoljeća naziva otokom isposnika, gubavaca i pustinjka, rogača i tišine³⁶⁰.

Prilog 7

³⁵⁹ JURIĆ, A. (2005.). Petar Šimunović je tim toponimom nazivao malu plažu, nešto zapadnije, na mjestu današnjeg brodogradilišta: ŠIMUNOVIĆ, P. (1966.), 433.-444.

³⁶⁰ N.N. (1982.), 9.

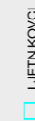

ČIOVO - NOVI VIJEK

CRKVE I SAMOSTANI

1. Franjevački samostan Sv. Ante
2. Franjevački samostan Sv. Lazara
3. Dominikanski samostan Sv. Križa
4. Sv. Jeronim
5. Bl. Ivan Trogirski
6. Sv. Kralj Boromejski
7. Sv. Ivan Kristitelj
8. Gospa od Prizidnice
9. Gospa od Uznesenja
10. Sv. Nikola

LIJETNIKOVI

1. Lijetnikovi oštelj i Racetin
2. Lokalići Pošća - Kastei Sv. Ivan
3. Lijetnikovi oštelj i Paloni
4. Lokalići Volet
5. Lijetnikovi Ivana Nikole Andreisa
6. Lijetnikovi oštelj Alberti i crkva Sv. Mare

IZVOR VODE

Prilog 7

2.8. NOVI VIJEK

2.8.1. Povijesne prilike

U napadima koji su prethodili konačnom ulasku Mlečana u Trogir 1420., trogirski luka i obale Čiova postale su poprište borbi. Mletačka se mornarica iskrcala na Čiovu pa su 1417. srušene stare kule na čiovskom mostu.³⁶¹ Neposredna okolica grada bila je nezaštićena i ugrožena; ne samo prostor na Čiovu, preko puta mosta, već i onaj na kopnu. Na tom kopnenom prostoru pred gradom zbog sigurnosti je 1420. srušen franjevački samostan. Onesposobljeni su bili čak i obližnji mlinovi na Pantanu, istočno od grada. Kako se doznaje od Ivana Lucića, stanovništvo neposredne okolice bilo je sklonjeno u grad, posebno u predgrađe Pasike, čije je utvrđivanje napokon bilo dovršeno pa su se tada počinju službeno počeli nazivati Novi grad (*Civitas nova*).³⁶²

Okolnosti su se promijenile nakon osvajanja grada u lipnju 1420. godine. Već 1421. Trogir je poslao izaslanstvo u Mletke s nizom molbi, među kojima je bila i ona da se dozvoli obrađivanje Čiova. Dužd je odobrio te zahtjeve stanovnika Trogira, ali uz obvezu dobivanja prethodnog odobrenja od kneza.³⁶³ Ova odluka, odnosno daljnja odobrenja o obrađivanju čiovskih zemljišta koja su izdavali trogirski knezovi omogućili su intenzivnije naseljavanje Čiova, odnosno stvaranje sela koja su u drugoj polovini XV. stoljeća prvi put zabilježena pod imenom Okrug i Žedno.³⁶⁴ U istom razdoblju na splitskom dijelu Čiova spominjali su se težaci koji su boravili i radili na posjedu svoga gospodara.³⁶⁵

Krajem XV. stoljeća započele su provale Turaka na trogirskom području, čime je ugrožena neposredna okolica grada. Kako je opasnost dolazila s kopnene strane valjalo je posebno osigurati prostor na kopnu pa su u nadolazećim stoljećima srušene kule u Malom polju pred gradom, kako se Turci ne bi u njima

³⁶¹ LUCIĆ, I. (1979.), sv. II, str. 941.; RAČKI, F. (1881.), 266.

³⁶² LUCIĆ, I. (1979.), sv. II, str. 908.; FARLATI, D. (2010.), 331. O urbanističkim zahvatima uoči i na početku mletačke vlasti: BENYOVSKY, I. (2002.), 71.-86.

³⁶³ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 163.

³⁶⁴ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 366.

³⁶⁵ OMAŠIĆ, V. (2001.), sv. I, str. 95.

utaborili. Iz istog razloga ponovno je izdana naredba o rušenju franjevačkih crkava sv. Frane i Gospe od Anđela, a također je srušena crkva sv. Jure na kopnu uz most i ona sv. Barbare, koja se nalazila zapadnije, na lokalitetu Travarica. Bilo je naređeno da se razruši i obližnja kuća za Morlake na kopnu, kao i sve kuće koje su se nalazile na tom području.³⁶⁶

Prijetnje turskih upada na rubne dijelove trogirskoga komune na kopnu izazvale su raseljavanje tog stanovništva od druge polovine XV. stoljeća pa tijekom iduća dva stoljeća. Raseljavanje se odvijalo u nekoliko navrata i bitno je izmijenilo prostornu i demografsku sliku čitavog trogirskog teritorija, pa tako i otoka Čiova. Onodobni izvori spominjali su kako je nezaštićeno stanovništvo trogirskog zaleđa i Velikog polja, današnjeg zapadnog dijela Kaštelanskog polja, naseljavalo relativno sigurne obližnje otoke, posebno Čiovo gdje se u najvećem broju sklonilo stanovništvo Velikog polja. Stanovništvo trogirskog teritorija koje se prostiralo zapadno od grada; sela Marine i Segeta i Viniškog poluotoka, bježalo je na obližnje, nasuprotne otoke: Veliki Drvenik (*Zironu*), Mali Drvenik/Ploču (*Piancu*), Arhandelovac i Velu Smokvicu. Dio pučanstva trogirskoga komune bježao je i do udaljenog Visa, pa čak i susjedne obale u Apuliju.³⁶⁷

Učestala pljačkanja Turaka i njihovih podanika primorala su mletačku vlast da 1510. donese odluku kojom je stanovnicima trogirskog distrikta bilo dozvoljeno sklanjanje njihovih životinja na Čiovo, s obzirom na to da su one najčešće bile plijen pljački. Ta je dukala vjerojatno ponovno otvorila put jednom dijelu stočarskog stanovništva tog ugroženog dijela teritorija da na Čiovu organizira svoja stalna obitavališta.³⁶⁸

Pad Klisa 1537. potaknuo je novi val naseljavanja trogirskog, ali i splitskog teritorija na Čiovu. Ivan Lucić je pisao o posljedicama turskog zauzimanja Knina i Skradina 1522., a potom i o zauzimanju Klisa: „tada seljaci koji pobješkoše iz Vrace, Vinišća i drugih okolnih mjesta postaviše svoja obitavališta na otocima, pa tako bi napučen otočić Drvenik, kao što se i oni koji strahovahu na Velikom polju

³⁶⁶ O tim prilikama: ANDREIS, P. (1977.-1978.), 267.-268., 281.

³⁶⁷ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 978.; NOVAK, G. (1964.), 19. O prilikama u selima trogirskoga Zagore i na prostoru Velikog polja: BABIĆ, I. (1981.), 105.-126.; OMAŠIĆ, V. (1971.), OMAŠIĆ, V. (2001.).

³⁶⁸ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 209.

u većini povukoše na otok Čiovo, te tako povećāše stanovništvo Slatina, Źedna i Okruka“.³⁶⁹

Mletačka vlast teško je održavala sigurnost teritorija, komunalni red i nadzor trgovine. Nije uspijevala staviti pod kontrolu ni učestale upade uskoka, čiji su se vođe tijekom pothvata oslobađanja Klisa skrivali na Čiovu, negdje na teritoriju splitske komune.³⁷⁰ Zabilježeno je da je 1596. stanovništvo, koje se protiv volje mletačke vlasti borilo na strani uskoka, skrivalo oružje u samostanu sv. Križa na sjevernoj obali Čiova, na trogirskom teritoriju.³⁷¹ Turci i njihovi podanici spuštali su se i do obala i otoka pa je čitav teritorij bio nesiguran. Utvrđena kaštelanska sela u više su navrata bila opljačkana, otimala se stoka s otoka Drvenika i Ploča, a otočić Arhandelovac bio je krajem XVI. stoljeća opustošen.³⁷²

Prilike na mletačko-turskoj granici tijekom Kandijskog rata (1645.-1669.) pokrenule su novi val raseljavanja stanovništva kopnenog dijela trogirskog distrikta. U tom periodu na Čiovo se sa svojom stokom sklonilo i stanovništvo trogirske zagore.³⁷³ Dio stanovništva koje je naselilo Čiovo i druge spomenute otoke trogirskog akvatorija povremeno se vraćalo u prvotna naselja, kako bi obrađivalo svoja zemljišta i obavljalo ispašu pa su stoga lako postajali plijenom stalnih pljački i napada. Donesene su stoga naredbe kojima je stanovništvu Drvenika i Ploča zabranjeno vraćanje na njihove posjede u Segetu i Vinišću. Naređeno je također da se razruše stara obitavališta u selu Mezlina, selima na pristupu trogirskoj zagori i na rtu Lovrećina, nedaleko od Marine. Izvan ograđenih sela trogirske i splitske gospode u Kaštelima bilo je zabranjeno podizati kamene kuće.³⁷⁴ Stanovnicima Velikog polja 1648. bilo je naređeno da smjeste svoje obitelji i životinje na Čiovo.³⁷⁵ U vrijeme opće nesigurnosti tijekom ovog rata uhvaćen je i poslan u Veneciju jedan stanovnik Segeta kojega se sumnjičilo da je Turcima izlagao plan da se brodovima prebace na Čiovo kako bi od tamo upali u grad.

³⁶⁹ LUCIĆ, I. (1979.), sv. II, str. 978.

³⁷⁰ NOVAK, G. (1970.), 27., 28.

³⁷¹ TOMIĆ, J. (1933.), 235., 256.

³⁷² BABIĆ, D. (2012.), 31.; NOVAK, G. (1970.), 191.

³⁷³ DIFNIK, F. (1986.), 221.

³⁷⁴ OMAŠIĆ, V. (1967.a), 78.

³⁷⁵ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 277.-278.

Nakon Kandijskog rata, posebno nakon oslobođenja Klisa 1648., na ovim je prostorima minula opasnost od Turaka. Nakon 1617., mirom u Madridu uklonjene su nesigurnosti koje su uzrokovali uskoci, koji su inače bili u dobrim odnosima s lokalnim stanovništvom. Tursko-mletačka granica na trogirskom teritoriju povučena je dublje u unutrašnjost.

2.8.2. Projekti utvrđivanja brijega Balan

Za vrijeme trajanja Kandijskog rata javila se potreba za utvrđivanjem brijega Balan. S Balana su, kako je bilo naređeno 1648., morale bdjeti dnevne i noćne straže.³⁷⁶ Straža koja je tada postavljena na Balanu bila je dio čitave mreže straža na okolnim brdima i otocima.

Mletačke su vlasti i ranije promišljale o podizanju utvrde na Balanu no taj zahtjevan građevinski zahvat u konačnici ipak nije ostvaren. O inicijativi podizanja utvrde i postavljanja vojske na tom položaju pisao je još 1548. trogirski knez Zuane di Garzoni. Knez je ipak naglašavao da bi taj zadatak, prema njegovom mišljenju, bio neopravdan i nepotreban trošak.³⁷⁷ Još je knez Zaharije Aurija u svom izvješću iz 1540. isticao kako je gradu prijetila opasnost s Čiova jer na tamošnjoj uzvisini koja je dominirala gradom nije bilo nikakve zaštite.³⁷⁸ Nakon iskustva ratnih operacija tijekom Ciparskog rata (1570.-1573.) ponovno se raspravljalo o gradnji utvrde na Balanu. Knez Alvise Cornero uvjeravao je mletačke vlasti koliko je takva utvrda (*forte*) nužna Trogiru. Ona ne bi osiguravala samo grad, već i prostranu duboku luku, uvalu Saldun, koju je opisao kao prirodno zaklonište s izrazitim kapacitetom. U toj se luci, s obzirom na to da ju nije bilo moguće nadzirati iz grada, upozoravao je knez, mogla mirno zaustaviti bilo koja neprijateljska mornarica.³⁷⁹

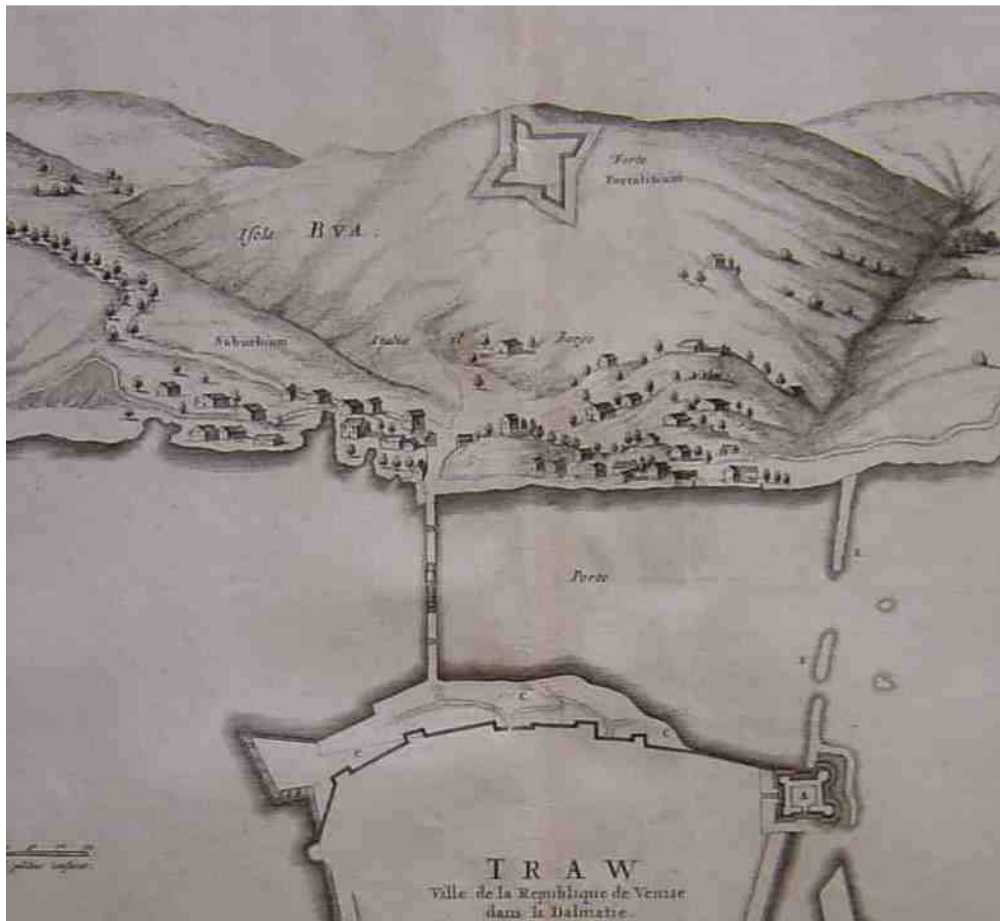
³⁷⁶ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 193., 278.

³⁷⁷ „Ha dalla parte della marina un castelo, qual per battaglia è securissimo, et si potrebbe fortificar un ancho per ogni altra battaglia per esser in bellissimo sitto, ma bisogneria far un cavallier sopra un monte nel' isola Bua, dal qual si puo batter esso castello, ma che oltra che sarebbe una spesa intolerabile, sarebbe ancho per oppinion mia fuor de proposito, per esser quella parte facile da scorer de l' armata di vostra serenità.“: LJUBIĆ, Š. (1877.), 181.

³⁷⁸ LJUBIĆ, Š. (1877.), 153.

³⁷⁹ „(...) Quanto il scoglio d' isola Bua, detto di sopra, non gli fosse contrario, et per ciò è stato considerato, che se si facesse un forte sopra detta Isola Bua in cima una Collina per mezza la Città che sarebbe molto à proposito, perche oltre che assicuraria la città batteria anco il porto grandissimo et capacissimo che vi giace sotto, si che non vi potria star sicura alcuna armata nemica, che senza detto forti vi puo star securissima, coperta da una natural trincera, che è un artese assai alto, si che non puo essere offesa dalla città, con tutto che vi sia vicinissima.“: NOVAK, G. (1964.), 193.

U vrijeme velikih fortifikacijskih zahvata u Dalmaciji pa tako i u Trogiru, koji su poduzeti tijekom Kandijskog rata, iznova se nametala potreba da se utvrdi ova, strateški izuzetno važna, no slaba, točka obrane. Ideju o podizanju utvrde na Balanu izložio je providur Antonio Bernardo 1656. godine.³⁸⁰ Zahvaljujući knjizi Franje Difnika (Divnića), suvremenika Kandijskog rata, doznaje se više o tom projektu, kao i da je planove za ovu utvrdu, kao i druge gradske fortifikacije, izradio inženjer Alessandro Magli. Ona nije trebala biti sagrađena na samom vrhu brijega Balan, kako je ranije zapisao Cornaro, već na onoj padini koja se od vrha spuštala prema jugozapadu, prema zaravni na kojoj je bila crkva sv. Andrije. Trebala se, dakle, smjestiti na onaj stari obrambeni položaj gdje je pretpostavljena ranobizantska utvrda.

Slika 54: Isječak grafike Jeana Blauea oko 1680. godine

Na ovom se mjestu donosi isječak Difnikova izvješća iz 1651. u kojemu je razjasnio važnost položaja planirane utvrde: „(...) Stoga kad se Magli tu zadržao da

³⁸⁰ ŽMEGAČ, A. (2009.), 105-106.

pomogne pri gradnji utvrđenja što ih je projektirao, iznijeli su mu Candidovu napomenu, a on je pažljivo pregledao položaje i puteve, i odabere onu padinu između vrha brežuljaka zvanog Balan i spomenute crkve sv. Andrije, na kojemu bi se mogla smjestiti jedna utvrda oblika kakvoga je prikazao u svojim nacrtima, s nagibom prema toj crkvi, da zaštiti grad od uzvisine brežuljka, a koja bi utvrda dominirala prije svega cijelom morskom uvalom ispod nje prema jugu, kao i lukom i samim gradom prema sjeveru, a osim njega i poljima na kopnu, prema istoku trima mostovima što vode na otok, a prema zapadu rtom sv. Ciprijana i ulazom u luku, kao i svim prilazima što s juga i istoka rečenog brda vode k spomenutim mostovima.(...)General je pohvalio Maglievu sposobnost, koji je znao na tako nepovoljnom položaju oblikovati tako dobro razrađenu utvrdu i reče, kad bude sagrađena ta utvrda, mogu se Splećani u svakom slučaju skloniti u Trogir, sigurni i s kopna i s mora.“³⁸¹ Ipak, napomenuo je dalje Difnik, o utvrđi na Balanu kasnije se više nije govorilo. Tlocrt Maglieve utvrde ostao je tek skicozno zabilježen na grafici koja prikazuje utvrđenje Trogira, autora Jeana Bleaua.

2.8.3. Čiovo u Statutu i drugim komunalnim odredbama novog vijeka

2.8.3.1. Ekonomska politika

Početakom XV. stoljeća, uoči mletačkog osvajanja grada, komuna je i dalje vodila strogi nadzor svog teritorija na Čiovu, kako u gospodarskom tako i u demografskom smislu. Godine 1400. Splećani su popalili gotovo čitav trogirski teritorij na kopnu i nanijeli ogromnu štetu ljudima, poljima i dobrima³⁸² pa je valjalo posebno zaštititi resurse Čiova. Tako su 1418. u raniju odluku Statuta o čuvanju čiovskih stabala uvedene još strože odredbe. Na čitavom otoku, na trogirskom kao i na splitskom teritoriju Čiova, bila je zabranjena sječa bilo kojeg drva, čak i same grane ili suhog drva. Svaka lađa koja bi prenosila takav teret morala je biti spaljena, a životinje natovarene takvim teretom bile su oduzete. Istom je odredbom bilo zabranjeno branje trava s otoka, osim onima koji su ih brali za potrebe svojih konja i magaraca. Bilo je dozvoljeno tek branje drače i brnistre za obnovu i popravak solana ili za potrebe mlinova.³⁸³

³⁸¹ DIFNIK, F. (1986.), 221.-223.

³⁸² LUCIĆ, I. (1979.), sv. II, str. 813.-814.

³⁸³ STATUT GRADA TROGIRA (1988.), I. knjiga Reformacija, gl. 86., str. 258.-259.

Već u prvim godinama mletačke vlasti ponovno se razmatralo upravljanje resursima otoka pa je 2. kolovoza 1421., na osnovi zahtjeva trogirskih poslanika, donesena spomenuta dukala kojom je dozvoljeno da otok bude obrađen, ali uz nadzor i odobrenja rektora.³⁸⁴

Komunalne solane na Čiovu vjerojatno su ugašene početkom XV. stoljeća. Usputno su zabilježene u jednoj komunalnoj odluci iz 1405. godine.³⁸⁵ S obzirom na to da ih se ne nalazi u kasnijim izvorima, poput izvještaja mletačkih providura i knezova u kojima su se gotovo redovito spominjali stanje i prihodi solana na kopnu, može se pretpostaviti da kasnije više nisu korištene.

Slika 55: Pretpostavljeni položaj čiovskih solana na rtu Cumbrijan, uz sjevernu obalu zaljeva Saldun

U Reformaciji trogirskog Statuta unesena je 1436. odredba koja je pooštrila dotadašnje upravljanje čiovskim pašnjacima budući da je, kako stoji u uvodnom dijelu odredbe „otok Čiovo u trogirskom distriktu veoma koristan i potreban gradu Trogiru zbog nevolja u koje, kao što je svima poznato može upasti, i budući da je za vrijeme nekih prijašnjih (komunalnih) upravitelja bilo uvedeno (pravilo) da zakupnici daće od mesarnice mogu i smiju napasati stoku na tom otoku, a zakupnici te daće pod izlikom da drže stoku za potrebe mesarnice tu držali stoku za vlastiti račun povećavajući broj torova i crpeći odatle hranu (za stoku), i dobivali priplod, sir, vunu, a da se zbog toga nije povećavala daća niti se utjerivao veći iznos prilikom davanja daće od mesarnice u zakup u korist naše prejasne duždevske mletačke vlasti, i tako se taj otok upropaštava i potpuno pustoši na način da ni u slučaju potrebe ne može biti ni od kakve koristi za trogirsku komunu, već na njenu najveću

³⁸⁴ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 163.

³⁸⁵ RAČKI, F. (1881.), 260.

štetu i teret“.³⁸⁶ Naime, ovom odredbom svakom se stanovniku komune ili pak strancu, bez obzira na njegov društveni položaj, zabranilo da na otok dovodi na ispašu bilo krupnu bilo sitnu stoku, osim konja koji su pripadali građanima i ostalim stanovnicima distrikta te magaraca i volova za oranje.

Stanovništvo sela Žednog i Okruga bilo je dužno kao regaliju nositi mletačkom knezu u njegovu palaču jedan ili dva snopa slame, ovisno o broju volova koje su posjedovali. Kasnije, kako bi ih se rasteretilo nošenja dozvoljeno je da se slama skuplja na obali.³⁸⁷ Dio prihoda od žitarica, kozlića i janjaca koje su uzgajali stanovnici čiovskih sela, dobivala je i trogirski biskupija.³⁸⁸

Tijekom trajanja opasnosti od upada Turaka, kada je kopneni teritorij bio nesiguran i ugrožen, od presudnog su značaja za trogirsku komunu bile poljoprivredne površine i pašnjaci Čiova. Obilazeći trogirski teritorij 1553. sa svojim kolegom Antoniom Diedom, sindik Giovanni Battista Giustiniani izvijestio je o inače vrlo skromnim doprinosima od trgovine i poljoprivrede te poteškoćama koje su donosili turski podanici i teškoj oskudici nakon nedavnog mletačko-turskog rata, no naglasio je koliko je u takvim prilikama za ekonomiju komune bilo važno Čiovo. Istaknuo je kako su i Trogir i Split izvlačili veliku korist od čiovskog stanovništva, prikupljajući udio od prihoda žitarica, vune, meda i vina koji su se ovdje uzgajali. To stanovništvo naseljavalo je, ističe Giustiniani, brojne kuće raspoređene na obje strane otoka i posjedovalo je mnoge životinje; sitnu i krupnu stoku kojoj je bilo teško odrediti broj.³⁸⁹

Ratne okolnosti te opća promjena prostorne i društvene situacije činili su nadzor i provođenje komunalnih pravila gotovo nemogućim pa tako i zaustavljanje nezakonite trgovine koja je bila zabilježena na Čiovu. Na povratku s dužnosti kneza Trogira, Marko Molin (1630.-1632.) se žalio kako su stanovnici Čiova, kao i stanovnici Kaštela, posebno neposlušni. Zbog njihove oštre naravi (*di natura assai aspra*) teško ih je bilo podvrgnuti pravilima. Okruženi širokim morem, vični ribarstvu i plovidbi na mnogim barkama koje su posjedovali, stanovnici Čiova

³⁸⁶ STATUT GRADA TROGIRA (1988.), II. knjiga Reformacija, gl. 48., str. 321.-322.

³⁸⁷ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 366.

³⁸⁸ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 358.

³⁸⁹ LJUBIĆ, Š. (1877.), 210. Transkripciju i prijevod cjelokupnog putopisa Giovannija Battiste Giustinijana donosi Ljerka Šimunković: ŠIMUNKOVIĆ, LJ. (2011.).

znali su dobro iskoristiti prednost boravljenja na otoku pa ih je bilo gotovo nemoguće nadzirati, za razliku od stanovništva zbijenog unutar zidina. Knez je također upozoravao na opasnost koju su predstavljale mnoge kuće uz zidine i dućani u luci zbog mogućnosti da se preko njih probije u grad, ali posebno zbog mogućnosti da se od tamo preko Čiova na opću štetu lako organizira krijumčarenje robe: „... secondo le dette botteghe per comodo di quelli che vogliono far contrabandi col caricar di notte nelle barche quanta robba il pare; come puri in questo la prescritta isola Bua dall'altra riva del porto è commodissimo adito à contrabandieri di defraudar le publiche rendite et datii“.³⁹⁰ Desetljeće kasnije, u vrijeme Kandijskog rata, ti su dućani uz zidine, prema naredbi generala, bili porušeni.³⁹¹ Stanovnici splitskog predgrađa također su bili osuđivani zbog trgovanja bez komunalnog nadzora, kao i zbog pomaganja u krijumčarenju pa je knez kapetanu Varoši izdao posebno zaduženje, da pored organiziranja straže, uvede red među neposlušnim stanovnicima.³⁹²

2.8.3.2. Zakup posjeda i prikupljanje prihoda od posjeda otoka Čiova

U doba mletačke uprave zadržan je sustav zakupa. Krajem XVI. stoljeća sindik Don Basadonna upozorio je da su trogirski knezovi prikupljanje prihoda od Čiova provodili protivno zakonu te da su time štetili općem interesu Republike. Smatrao je, naime, da su se od tog prihoda koji se bilježilo kao „*datio dell'Isola Bua*“, prikupljala značajna sredstava od kojih je, suprotno prethodnim odredbama Senata, tek mali dio odlazio u državnu blagajnu.³⁹³ Potom je o ovom pitanju 1588. knez Alvize Barbaro podnio izvješće kojim je predložio da se takvo davanje u zakup zabrani u čitavoj Dalmaciji, s ciljem prikupljanja što većeg iznosa od daća što bi pak donijelo mnogo veću korist Republici.³⁹⁴ Zanimljivo je uočiti da je u izvješću o godišnjim prihodima državnoj blagajni trogirski knez Girolamo Minio 1598. zabilježio tek 161 dukat od daće

³⁹⁰ NOVAK, G. (1977.), 172.,175.

³⁹¹ DIFNIK, F. (1986.), 221.-222.

³⁹² NOVAK, G. (2005.), sv. II, str. 504.-507.

³⁹³ NOVAK, G. (1964.), 283.-284.

³⁹⁴ NOVAK, G. (1964.), 431.

otoka Čiova, dok je onodobni splitski knez Baldisere Contarini izvjestio o 200 dukata prihoda od ipak manjeg, splitskog dijela posjeda na Čiovu.³⁹⁵

Sustav davanja u zakup se ipak održao. Među rukopisima koje je koristio Pavao Andreis zapisan je tekst javnog proglasa iz vremena kneza Andrije Trevisana (1649.-1651.) o sakupljanju poreza od prihoda (*datio*) otoka Čiova.³⁹⁶ Usporedbom sa srednjovjekovnim odredbama uočava se da se tijekom ovog dugog vremenskog perioda politika ekonomske eksploatacije Čiova nije bitno mijenjala.

Bio je donesen niz odluka upućenih zakupnicima Čiova (*compratori*) za razdoblje od tri godine: od ožujka 1650. do kraja veljače 1652. godine. Zakupninu je trebalo platiti u dvije rate; na blagdan Božića i zadnjeg dana u veljači pod prijetnjom novčane kazne ukoliko se zakupnik ne bi držao tih rokova. Dozvoljeno je bilo sakupljati prihode samo od žita, vina, povrća, maslina i drugih voćaka, kako je to još 1543. određeno dukalom, a potom i odlukom Vijeća.

Zakupnik nije smio posjedovati snopove slame, raži ni drugoga žita, a obrađivači zemlje na otoku bili su dužni povremeno dati rektoru snopove žita za njegove potrebe i dovesti ga u palaču. Posebna kazna bila je propisana ukoliko bi zakupnik dozvolio da se iscrpe prihodi od žita. Ipak, ta se odluka nije odnosila na one površine na otoku koje su bile dane u zakup po metodi ždrijeba (*sorte*) i za koje se najam plaćao državnoj blagajni (*Camera fiscale*).³⁹⁷

I dalje je bilo zabranjeno na otoku držati životinje zakupnika ili bilo koje druge osobe ili stranca bez dozvole gospodina kneza. Bez njegova odobrenja zakupnik nije mogao dozvoliti bilo kojem stanovniku izvan trogirskog teritorija ispašu životinja na Čiovu, pod prijetnjom kazne od 50 malih libara svaki put kad se takvo što uoči. Za ispašu bilo koje životinje stanovnika distrikta trebalo je platiti travarinu, kao i za ispašu magaraca koji su prenosili žito. Bez naplate travarine mogle su pasti tek životinje zakupnika prihoda od mesarnice, kao što su inače plaćanja travarine redovno bile oslobođene životinje kneza i kapetana.

³⁹⁵ NOVAK, G. (1966.), 218., 264.

³⁹⁶ ZKZ, Ostavština Andreis, ms 309, f. 143.-145.

³⁹⁷ U tekstu stoji termin „*sorte dell' isola Bua*“. U Leksikonu srednjovjekovnog latinskog imenica *sors, sortis, f* objašnjena je kao komad zemljišta koji pripadne ždrijebom, „*Terrae particula quae sorte obvenit*“: LEXICON LATINITATIS MEDII AEVI IUGOSLAVIAE (1976.), 1104.-1105.

Također, donesena je odluka da su u slučaju upada Turaka, nevremena ili bilo kakve nepogode seljaci iz okolice grada mogli bez ikakvog plaćanja na otoku graditi zakloništa (*coperte*) za svoju udobnost i udobnost svojih životinja kako bi se pod njima mogli sakriti, osim na zemljištima koja su već ždrijebom dodijeljena nekim pojedincima. Zakupnici su bili dužni čuvati ta zakloništa.

Na kraju teksta stajao je popis onih posjeda na otoku na koje se ova dražba nije odnosila, poput zone za ispašu gospodina Andrije Spiciera na lokalitetu Sominiza. Taj se toponim, naime, nije zadržao do danas pa se lokalitet ne može locirati. Navode se i posjedi na lokalitetu Dirun (*Diron*) gospode Marka Borgofortea, Jakova Sartora, Ivana Kvarantana i Luke Polinija pozivajući se na ranije odredbe kneza Antuna Longa (1571.-1573.).

Iz odredbi ove javne dražbe izuzeti su također, prema odobrenju koje su dobili još od kneza Franje Balbija 1545., posjedi braće samostana sv. Križa, koji su se nalazili u Žednom. Posebnim pismom gospodina dužda, kako je stajalo u dokumentu, redovnicima je bilo dozvoljeno držanje životinja i branje drva za vlastitu uporabu. Naime, crkve i samostani bili su samostalne ekonomske jedinice za koje su se donosile zasebne ekonomske odredbe.³⁹⁸ Riječ je tu bila o poznatoj povelji dužda Pasqualea Malipiera, izdanoj 1458. na osnovi žalbe trogirskih građana koji su na Čiovu imali svoja zemljišta na kojima su im životinje fratara nanosile štetu. Takva odluka ponovljena je 1466., određujući da nitko nije smio uznemiravati fratre ovog samostana, a ukoliko bi njihove životinje učinile štetu, ona je morala biti nadoknađena.³⁹⁹

2.8.3.3. Prostorna politika

Kod Ivana Lucića čita se da su one „stare naredbe“ o zabrani stanovanja na Čiovu bile obnovljene 1416. godine.⁴⁰⁰ Među njegovim bilješkama zapsan je isječak izvornog teksta te obnovljene zabrane od 18. ožujka 1416., u kojem stoji da su se svi stanovnici Čiova trebali povući, osim gubavaca i rekluzi: „*Omnes, qui habitant in insula Bua recedant exceptis leprosis et reclusis*“.⁴⁰¹

³⁹⁸ MIRKOVIĆ, M. (1951.).

³⁹⁹ KRASIĆ, S. (1991.), 87.-89.

⁴⁰⁰ LUCIĆ, I. (1979.), sv. II, str. 1006.

⁴⁰¹ RAČKI, F. (1881.), 265.

Ponavljanje, odnosno obnavljanje zabrane potvrđuje da njene odredbe nisu zaživjele u stvarnosti. Ova nova zabrana je izrečena u nesigurnim vremenima, uoči sukoba oko mletačkog osvajanja grada, dakle s ciljem kontrole teritorija, no potaknuta je bila vjerojatno i drugim nevoljama; epidemijama kuge. Naime, 1405. zabilježena je takva snažna epidemija u Trogiru.⁴⁰²

Sudeći po Lucićevom i već spomenutom Andreisovom navodu, stara zabrana naseljavanja Čiova se ponovila u prvoj polovini XVII. stoljeća, no unatoč tomu, isticao je Andreis, mnogi su „se uvukli da u njemu stanuju“.⁴⁰³ Nakon zabrane iz 1416. pa do sredine XVII. stoljeća nisu sačuvane takve odredbe o ograničavanju ili zabrani nastanjivanja Čiova. Ukoliko su i bile izricane, naseljavanje se više nije moglo spriječiti. Ponovna zabrana donesena je 1625., no kako će kasnije biti istaknuto, ona se odnosila isključivo na prostor predgrađa, a cilj nije bio da se uslijed ratnih pritisaka spriječi useljavanje prebjeglog stanovništva, već kontroliranje iseljavanja stanovništva samog grada.

2.8.4. Nova izgradnja na otoku

Crkve

Od druge polovine XV. stoljeća intenzivno su i ubrzano nastanjuju i proširuju čiovska sela i trogirsko predgrađe na Čiovu.

Stanovništvo je postepeno od sredine XV. stoljeća obnavljalo i proširilo stare seoske crkve, kao i one u predgrađu. Potom, posebno tijekom XVII. stoljeća, podignute su nove seoske crkve u Slatinama, Žednom i Okrug. Sredene povijesne prilike koje su nastupile nakon Kandijskog rata odrazile su se u daljnjem preinačenju čiovskih crkava, a bila je pribavljena i liturgijska oprema i oltarne slike više kvalitete.

Od druge polovine XV. stoljeća na Čiovu su se počeli podizati samostani. Na trogirskom teritoriju, na sjevernoj obali Čiova podignut je dominikanski

⁴⁰² RAČKI, F. (1881.), 260.

⁴⁰³ ANDREIS, P. (1977.-1978.),299.

samostan sv. Križa.⁴⁰⁴ S dolaskom braće dominikanaca doselilo se i novo stanovništvo koje je obrađivalo samostansko zemljišta. Ono se nastanilo nedaleko od samostana i tako oblikovalo novi zaseok, iz kojega će se kasnije razviti selo Arbanija.

Slika 56: Dominikanski samostan sv. Križa

U razdoblju XVI.- XVII. stoljeća podignuta su i dva franjevačka samostana uz trogirsko predgrađe na Čiovu. Samostan sv. Lazara, franjevac konventualaca uz obalu, uz istočni rub predgrađa te samostan franjevaca opservanata oko kapelice sv. Antuna i Pavla Pustinjaka, iznad svetišta sv. Marije Magdalene (pećine od Bilosoja).⁴⁰⁵

U novovjekovnom razdoblju i dalje se bilježi pristutnost pustinjačkih zajednica i svećenika uz čiovske crkve. Oni su boravili uz crkvu sv. Mavra kod Žednog i na položaju samostana franjevaca nedaleko od predgrađa.⁴⁰⁶

Sredinom XVI. stoljeća podignuto je svetište Gospe od Prizidnice na jugoistočnoj strani Čiova, kako je ranije pretpostavljeno, na starom pustinjačkom boravištu. Predaja tvrdi da je neki prizidnički pustinjač u XIV- XV stoljeću izradio drveno raspelo koje se štuje u samostanu sv. Križa.⁴⁰⁷ Postojeće svetište i crkvu podiže svećenik Juraj Stoidražić godine 1546. kako stoji uklesano na natpisu nad ulazom u crkvu: PRE ZORZI STOIDRAZIV VENE QUA IN EREMITORIO EDIFICHO QUESTO TEMPIO AD ONORE BEATE MARIE CONCEPCIONE MDXLVI. Stoidražić je bio svećenik glagoljaš prebjegao iz poljičkog kraja koji je tada pod

⁴⁰⁴ O samostanu sv. Križa: KOVAČIĆ, V. (2011.); KRASIĆ, S. (1991.), 87.-89.

⁴⁰⁵ FARLATI, D. (2010.), 212. Crkvica sv. Antuna i Pavla Pustinjaka vjerojatno je ona ranije nazvana sv. Marije Magdalene.

⁴⁰⁶ BELAS, A. (1938.b).

⁴⁰⁷ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 340.

turskom vlašću. U ista vremena od tamo bježe glagoljaši na Brač i osnivaju pustinjačku naseobinu Blaca. Pustinjački svećenici- glagoljaši borave u Prizidnicama do sredine XVII stoljeća. Sačuvan je jedan dokument iz 1625. godine u kojima se obavještava kako je Mihovil Jerkalović, pustinjač Bogorodičine crkve na Čiovu (*heremita alla Madonna di Bua*) ubijen u nekoj kolibi u Sutivanu na Braču.⁴⁰⁸ Taj je nesretni događaj očito zaustavio boravak svećenika u Prizidnicama, pa se od tada bilježi da je svetište neko vrijeme osuđeno propadanju, potom ga preuzimaju pod svoje obitelji splitski plemići Marchi. U Prizidnicama se sve rjeđe stalno boravilo, mjesto je služilo kao povremeno boravište laika, svećenika i klerika koji nisu bili više bili pustinjaci u pravom smislu niti su bili vezani nekim samostanskim pravilima. Posljednji čuvar svetišta u Prizidnicama odlazi početkom XIX stoljeća.⁴⁰⁹

Seoski župnici Slatina uglavnom su bili svećenici iz Prizidnica koji su tu uglavnom i boravili, a tek su po potrebama dolazili u mjesto. Pomoć za crkvu u vuni, ulju, žitu i vinu skupljao se po cijeloj splitskoj biskupiji, ali i drugim selima po Čiovu za što je trogirski biskup davao odobrenje.⁴¹⁰ Stanovništvo Čiova i okolnog kraja stoljećima je hodočastilo u Prizidničko svetište čudotvornoj slici Bogorodice s djetetom, svetište se obilazi i danas kada se Gopsde od Prizidnice slavi prije svega kao zaštitnica pomorske sreće. Ikona Bogorodice djelo je kretske slikarske škole XIV stoljeća, a smatra se da je stajala u nekoj kapeli ili crkvi prije izgradnje crkve. Međutim, vjerojatnije je da su je kasnije donijeli poljički svećenici- putsinjaci iz neke crkve iz njihova kraja kako je to bilo ubičajeno da vrijedne slike se skrivaju i putuju iz ratom ugroženih crkva. U spisima o najslavnijim slikama Bogorodice na područje venecijanske vlasti iz XVIII stoljeća je zapisana legenda o ovoj slici, koja je davno nađena na obali otoka Čiova. Svjedočila je mnoga čuda, pa tako kad su je jednom Slatinjani željeli uzeti, slika se sama zaustavila na pola puta prema selu, opirući se svojom težinom da se dalje nosi te je vraćena crkvi. A na tome mjestu su iz živog kamena niknula dva šipka.⁴¹¹

⁴⁰⁸ ČORALIĆ, I., KATUŠIĆ, M., KARBIĆ, D. (2012.), 164-165.

⁴⁰⁹ KOVAČIĆ, S. (1996.), 62.-63.; BELAS, A. (1938.b).

⁴¹⁰ KOVAČIĆ, S. (1996.)

⁴¹¹ KOVAČIĆ, S. (1996.),

Slika 57: Pustinjačke nastambe u Prizidnicama

Izgradnja na ladanjsko- gospodarskim imanjima

Prebacivanjem gospodarskog i privrednog težišta s kopna, koje je ugroženo ratnim okolnostima, na Čiovo započinje i izgradnja na nekim posjedima na teritoriju trogirске i splitske komune. Pojedine obitelji podižu svoje ljetnikovce s cisternama i obiteljskim kapelama. Smješteni su bili uglavnom uz samu obalu, na osamljenim mjestima, izvan čiovskih sela. Ti ljetnikovci nisu bili utvrđeni niti su bili organizirani kao sklopovi koji bi mogli osigurati trajni boravak ili okupljanje težaka koji su obrađivali okolne posjede pa oni nisu postali, kako je to bio slučaj s mnogim ljetnikovcima na drugim otocima ili izvangradskim posjedima, jezgre novih sela ili naselja. Treba navesti sasvim drugačiju organizaciju utvrđenih ladanjskih i gospodarskih zdanja u obližnjim Kaštelima, ili onaj trogirске obitelji Moretti na obližnjem Drveniku Velikom, potom na susjednim otocima Šolti; sklop Martinis u selu Maslinica ili sklop obitelji Gligo u Bobovišćima na Moru na otoku Braču. Niz je primjera na otocima Hvaru i Visu.⁴¹² Kako to nisu niti bili veliki i bogati gospodarski posjedi tako je i njihova arhitektura nije bila osobito reprezentativna, a vjerojatno se iz istih razloga nisu održali i razvili u značajnije sklopove ili pak naselja. Većina ih je naime još u vrijeme izrade austrijskog katastra u prvoj polovini XIX stoljeća bila posve ili dijelom ruševna.

⁴¹² KULTURA LADANJA (2006.); TUDOR, A. (2008.); MARASOVIĆ, T., MARASOVIĆ, K. (2012.); MARASOVIĆ, K. (2012.); HORVAT-LEVAJ, K. (2001.).

Najraniji zasad pozanati podatak o izgradnji ladanjsko- gospodarskog sklopa na Čiovu je ugovor iz 1467. između splitskog plemića Nikole Andreisa i majstora Marina Bogdanića. Riječ je o onom posjedu uz samu granicu s trogirskom komunom, na lokalitetu Pišćine, pored crkve (kapele) sv.Mare. U ugovoru se majstora obavezuje podići kuću, mlin za masline, izraditi okvire vrata i prozora.⁴¹³ S istim majstorom ugovore potpisuju 1478. i 1479. godine i braća Cambi za gradnju svoga kaštela na nasuprotnoj obali na kopnu.⁴¹⁴ Pozanto je da splitski plemić Alberti nekoliko godina nakon potpisivanja ugovora za izgradnju kuće, 1474. godine daje dozvolu Šimunu Ratkoviću iz sela Ostrog da se sa svojom obitelji doseli na njegovo imanje na Čiovu uz obavezu određenih davanja vlasniku. Ratkoviću je također dozvoljeno da ondje podigne svoju kuću.⁴¹⁵ Isto vrijeme i oklonosti nastanka utvrđenih sela- kaštela na nasuprotnoj obali upućuju na pretpostavku da se i na posjedu Albertijevih na Čiovu trebala izgraditi utvrđena kuća (kaštel) gospodara uz koju bi bile organizirane kuće težaka koji rade na okolnim posjedima. Nažalost nema nikavih tragova kuća, sačuvano je samo nekoliko fragmenta crkve sv.Mare, vjerojatno izvorno obiteljske kapele i cistrena uz crkvu. Početkom stoljeća stajao je još dio apside crkve i nadvratnik s grbom Albertijevih, te je tada njezina izgradnja datirana u XVI stoljeće.⁴¹⁶ Uz crkvu su pronađeni i grobovi. Imanje Albertijevih ucrtano je na karti Kolunića Rote iz 1550. godine gdje stoji natpis Dualberti. No čini se da je imanje ubrzo napušteno i da se nije ipak razvilo u utvrđeno selo poput onih u Kaštelima. U vizitaciji splitskog nadbiskupa Pacifika Bizzo 1750. spomenuta je crkva kao sv. Margarita, a tada je već srušena i bez krova kao i u katastru 1830. godine gdje je zabilježena kao vlasništvo općine, a od kuća više nije bilo nikakvih tragova.⁴¹⁷

Na trogirskom teritoriju, uz obalu zaljeva Saldun trogirске obitelji podižu svoje ljetnikovce, vjerojatno isključivo tijekom XVIII stoljeća. Godine 1655. kako je bilježio natpis uzidan nad ulazom, humanist i pravnik Ivan Nikola Andreis gradi svoj

⁴¹³ Cjeloviti tekst ugovora donesen je u radu : DUPLANČIĆ, A. (1995.-1996.), 302. O ljetnikovcu: RADIĆ, D. (2006.b), 151-152.

⁴¹⁴ MARASOVIĆ, K., (2010.), 119, 362

⁴¹⁵ OMAŠIĆ, V. (2001.), 95.

⁴¹⁶ DRAŽIN, M. (1933.), : DUPLANČIĆ, A. (1995.-1996.),289.302.

⁴¹⁷ KOVAČIĆ, S. (1966.), DAS, AM, Slatine, PE

ljetnikovac u dnu Salduna, u uvali Toč.⁴¹⁸ Na toj ploči stoji uklesano kako se ondje, u miru i tišinu povukao izmoren u obavljajnju parnica i gradskih poslova. Jednostavna prizemnica s puškarnicama na katu danas je posve pregrađena, sačuvano je tek nekoliko fotografija iz druge polovine XX stoljeća. U austrijskom katastru zabilježena je ondje jednokatnica s dvorom.⁴¹⁹ U istoj uvali, uz samo more podalje Andresiove kuće u istom je Katastru ucrtana još jedna građevina, tada ruševna, u vlasništvu Jerolima Polinia s prebivalištem u Kašel Štafiliću.⁴²⁰ Ovaj trogirski građanski rod odnosno posjedi koje su od komune zakupili u Okrugu je već spominjan u dokumnetima XVII stoljeća, pa je vjerojatno ondje bilo neko njihovo zadanje namjenjeno ladanju, ali i boljem nadzoru i upravljanju okolnim posjedima. U dnu zaljeva Saldun, nedaleko od crkve sv.Tudora pokušalo se smjestiti još jedan letnikovac i to obitelji Lucić.⁴²¹ Tragove mogućeg ljetnikovca, odnosno kuće-kule, uz samu obalu očitavalo se iz starijih zračnih snimaka no taj je dio obale danas posve nasut i izgrađen. Obitelj Lucić, isticano je ranije, imala je više posjeda na različitim predjelima Čiova, spominje se i jedan u Rošcu, kako se inače naziva obližnji položaj, sjeverozapadni dio zaljeva Saldun.⁴²²

Slika 58: Ostaci ljetnikovca Ivana Nikole Andresia u uvali Toč

⁴¹⁸ RADIĆ, D. (2006.b), 144.-145.

⁴¹⁹ DAS, AM, Okrug, PE

⁴²⁰ DAS, AM, Okrug, PE, Zabilježena je pod brojem 119.

⁴²¹ RADIĆ, D. (2006.b), 149.-150.

⁴²² FISKović, C. (1941), 59-84

Na ulazu u uvalu Panteru još strše ruševine ljetnikovca trogirskog patricijskog roda Racettini prema kojemu se češće ova uvala naziva Racetinovac. Ovaj ladanjsko-gopodarski sklop činile su jednokatnica slična onoj Andreis u Toču, kapela, cisterna, štala i dvorište. U začelju su još sačuvane terase nekoć kultiviranaog vrta i voćnjaka, a nedaleko je bilo guvno- prostor za mlaćenje žita.⁴²³ Sklop je podignut, pisao je Pavao Andreis, 1650. godine⁴²⁴ Kapela prislonjena uz kuću posvećena je sv. Antunu Opatu, pustanjaku, zaštitniku životinja i poljoprivrede, ali i zaštiniku od bolesti, pa se štovanje njegova kulta može ovdje protumačiti kao njegovanje prastare čiovske tradicije pustinjaštva, ali i u kontekstu održavanja okolnog obiteljskog godpodarskog posjeda koje je u ovom zaštićenom ambijentu, pored poljoprivrede, pružao i mogućnost bavaljenja ribolovom i branjem soli.

Slika 59: Uvala Pantera s ljetnikovcem obitelji Racettini
(Fototeka Konzervatorskog zavoda u Splitu)

Na jugozapadnoj strani Čiova, na predjelu Labadusa , nedaleko uvale Duga bio je ladanjsko- gospdarski sklop trogirske obitelji Paitoni. Ova se obitelj, u Trogir doseljava iz Brescie krajem XVII stoljeća, ubrzo pristupa plemstvu i ulazi u vlasništvo mnogih posjeda. Podizanje sklopa može se pretpostaviti početkom XVIII stoljeća.⁴²⁵ Sklop je podignut na maloj uzvisini nedaleko mora, odakle je omogućen dobar nadzor okolnih posjeda i morskog pristupa. U katastru iz 1830. godine je upisana kuća,

⁴²³ DAS,AM, Okrug, PE

⁴²⁴ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 341. , RADIĆ, D. (2006.b), 147.-148.

⁴²⁵ RADIĆ, D. (2006.b), 149.

štale, cisterna, dvorišta i jedna gospodarska zgrada u vlasništvu ove obitelji, od kojih više nema nikava traga.⁴²⁶

U maloj uvali nazvanoj Miševac, na sjevernoj obali Čiova, obitelj Lucića je također imala posejde. Ondje, na osami, uz more i kamenjar podiže crkvu sv. Jerolima. Kako bilježi natpis na crkvi iz 1646. godine koji daje sastaviti Ivan Lucić, crkvicu je dao podići njegov otac, a nastavila graditi teta Jakobina, potom je ona ostavljena na čuvanje pustinjacima.⁴²⁷ U oporuci Ivan Lucić ostavlja novac nekom pustinjaku koji je trabao uz sv. Jerolima sagraditi svoju kuću. Iako nema nikavih tragova gradnji, niti su ucrtane u katastru 1830. godine, u tekstu Frane Madiraze s početka XX stoljeća zabilježeno je sijačanje na crkvu, neke posjede i kuću koji su tada već napušteni, gdje je satanovao izvjesni Speranza“ Gdje su nekad bili posjedi (zemlje) Giovannija Lucia oca povijesti Dalmacije, niknulo je imanje izvjesnog Giovannija Speranze, grčkog izbjeglice koji je stigao u Trogir kao mladić zajedno s jednim lokalnim pomorskim kapetanom. Speranza, je nastanivši se u Trogiru, zahvaljujući trgovini stekao pristojnu imovinu. Umro je prije mnogo godina, zbog bolesti koja ga je, dok je bio u najboljim godinama, odvela do groba. Tako je posjed Lucić ostao napušten, u blizini mora i mirisnih aroma s otoka Čiova.⁴²⁸

Slika 60 Crkva sv. Jerolima

⁴²⁶ DAS, AM, Okrug, PE

⁴²⁷ FISKOVIĆ, C. 59-84

⁴²⁸ MADIRAZZA, F. (1900.)

2.8.5. Čiovska naselja
2.8.5.1. Slatine

Slika 62: Slatine, zračni snimak: 1 - zaravan Glavica, 2- župna crkva Uznesenja bl. Djevice Marije, 3 a,b - Selo, 4 - župna kuća i Brce, 5 - Kalalarga, 6 - Put Porta, 7 - položaj nekadašnjeg izvora vode i bunara Slatinjšćaka, 8 - luka, Porat, 9 - polje, 10 - put prema Trogiru

Položaj

Stara jezgra sela Slatine smještena je na uzvisini, dvjestotinjak metara od mora. Taj dio sela danas se naziva *Vrh Sela*. Najstarije aglomeracije današnjeg sela nalaze se južno od ceste koja slijedi trasu starog puta koji je prema zapadu išao uz morsku obalu, preko sela Arbanije do trogirskog predgrađa na Čiovu odnosno do mosta koji povezuje Čiovo s Trogirom. Taj stari put je još u XIX. stoljeću bio u lošem stanjem, gotovo neupotrebljiv, tako je opisan i u Operatu austrijskog katastra. „una inpraticabile viatala che lunga l'Isola à Traù.“⁴²⁹ Cesta je uređena tek početkom sljedećeg stoljeća.⁴³⁰ Zračna udaljenost između Slatina i mosta je sedam kilometara. Sjeverno od puta, preko puta jezgre sela, na zaravni rta nazvanog *Glavice* nalazi se župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije. Put se potom spuštao do pristaništa nazvanog *Porat (Strada al porto)*⁴³¹ pa je dalje uz obalu nastavljao preko uvale Supetarska do rta Čiova/Glave Čiova (*Strada Cieva*). Iza kuća koje čine staru jezgru sela rasprostire se prostrano polje koje je i danas većim dijelom obrađeno.

Uz put koji vodi prema Trogiru, na zapadnom ulazu u selo je župna kuća, sagrađena sredinom XIX. stoljeća. Pred župnom kućom bilo je proširenje, nazvano *Brce*, naziv koji se susreće u kaštelanskim selima, a odnosi se na proširenja, zajedničke javne prostore, svojevrsne seoske trgove. Danas je ta površina prometna pa je posve izgubila ulogu središnjeg seoskog prostora. Od župne kuće se prema jugu odvaja se jedan put, unutrašnja ulica sela koju je stanovništvo nazivalo *Kalalarga*, a vodila je prema grupaciji kuća koje su se nalaze na jugozapadnom rubu starog sela te dalje prema polju.

Naziv sela

Ime sela, kako je već ranije protumačeno, dolazi od riječi *slatina* u značenju izvora. Uz morsku obalu u luci podno starog sela bilo je nekoliko vrela boćate, slankaste vode pa se i danas taj predio naziva *Slatinjšćak*, a uz polje su zabilježeni i nazivi bliskog značenja *Bać*, *Studenac* i *Duboka voda*. Izvori boćate vode koji su se nalazili u luci Slatina danas su zatrpani.⁴³² Izvori oko lučice zabilježeni su u katastru iz

⁴²⁹ DAS, AM, Slatine, Operat

⁴³⁰ PIPLOVIĆ, S. (1996.).

⁴³¹ DAS, AM, Slatine.

⁴³² Izvori su spominjani i u župnim knjigama: ŽAS, Liber memorabilium, sv. IV, str. 34., 129.; KOVAČIĆ, S. (1996.), 14.-15.

1830., a njegov Operat spominje taj zdenac/lokvu kao *stagno d'acqua ad uso deli habitanti e animali*.⁴³³ Prema katastarskoj mapi taj nalazio se u blizini mora uz put koji se spuštao u luku, vjerojatno na onome mjestu gdje je današnja seoska cisterna. Može se pretpostaviti da je to upravo onaj već spomenuti, odavno poznati zdenac/lokva koji je ucrtan pod nazivom *Bagno* na karti Giovannija Francesca Camocija iz 1571., kao i na drugim kartama koje su nastale prema Camocijevom predlošku. Vjerojatno je upravo taj zdenac/lokva dao ime čitavom sela. Naime, u najranijem dosad poznatom zapisu o selu iz 1573. zabilježeno je ime sela u jednini, *Slatina*.⁴³⁴

U polju i uz rub polja također su zabilježeni brojni hidronimi *Lokva*, *Lokanac*, *Kalac*, *Studenac* i *Slatina*, a i do danas su sačuvane i koriste se mnoge lokve i zdenci. Prostor polja iza kuća naziva se *Podvornice*, što opisuje suhozidom ograđene obradive površine. Površine istočno od *Podvornica*, podalje od sela nazivaju se *Oklaj*, a zapadno *Ograde*, nazivi koji imaju slično značenje i svjedoče koliko je prostor oko sela nekada bio intenzivno obrađivan. Iza polja, na padinama brda *Mendulovac* na kojemu su tragovi prapovijesne gradine, velika je šuma, nazvana *Gaj*.

Naseljavanje Slatina

Najraniji tragovi naseljavanja na širem području sela Slatine već su pretpostavljeni u uvali Supetar koja se nalazi dva i pol kilometara istočno od sela. U dnu ove uvale koja je s istočne strane omeđena malim poluotokom nazvanim Punta Supetra stajala je crkva sv. Petra za koju je iznesena pretpostavka da je sagrađena u ranokršćansko doba na temeljima antičke gospodarske vile. Pojedini istraživači pišu da se oko crkve u VII. stoljeću naselio jedan dio stanovnika Salone nakon što su grad opustošili Slaveni i Avari, no tu se nisu dugo zadržali s obzirom na to da položaj nije bio zaštićen pa su potom našli trajno utočište na drugim otocima ili pak unutar Dioklecijanove palače.⁴³⁵ S obzirom na to da nema stvarnih podataka, ovi zapisi mogu se prihvatiti tek na razini pretpostavke. Svećenik i istraživač lokalne povijesti don Ivan Dellale donio je zanimljiv podatak iz, nažalost nedatiranog i danas nepoznatog, rukopisa naslovljenog *Istoria sagra della chiesa saolonitana* da se ovaj lokalitet nazivao *Kaštio Supetar*, što je s obzirom na postojanje crkve i

⁴³³ DAS, AM, Slatnine, Operato.

⁴³⁴ RADIĆ, D. (2006.b), 151.; PRIJATELJ, K. (1979.), 86.

⁴³⁵ DELALLE, I. (1930.); ŠIMUNOVIĆ, P. (1972.), 51.

utvrde na Balanu na Čiovu i brojne analogije na drugim otocima interpretirano kao vijest o mogućoj utvrdi s crkvom koja je nadzirala istočni ulaz u salonitansku luku. Sam naziv *kaštio* asocira na niz renesansnih kaštela, utvrđenih sela s kućom/kulom gospodara na nasuprotnoj obali na kopnu. Međutim, takvo datiranje i organizacija prostora oko crkve sv. Petra nije vjerojatna. Naime, zasigurno bi bilo pisanog traga iz novovjekovnog doba o takvim gradnjama te bi takav utvrđeni sklop „preživio“ do danas. Osim toga, kako je već navedeno, crkva sv. Petra bila je već početkom XVII. stoljeća u ruševnom stanju.

U pojedinim pregledima povijesti ovog područja piše kako je oko crkve sv. Petra u srednjem vijeku bilo organizirano selo čije se stanovništvo zbog nesigurnosti položaja u drugoj polovini XV. stoljeća naselilo na području Slatina te tako osnovalo novo selo.⁴³⁶ Takve su pretpostavke temeljene vjerojatno na mnogim sličnim prostornim i povijesnim prilikama mjesta na našoj obali od kraja XV. stoljeća, kada su ove prostore počeli ugrožavati ne samo Turci već i gusari i uskoci, a pučanstvo se često sklanjalo u zaseoke podalje od mora.⁴³⁷ Međutim, takve pretpostavke o postojanju srednjovjekovnog sela na teritoriju splitske komune na Čiovu ne treba držati vjerojatnima. Naime, oskudan fond podataka iz kasnosrednjovjekovnih statutarnih odredbi i dokumenata splitske komune u odnosu na one trogirске pokazuje da se ekonomsko eksploatiranje i nastanjivanje pa tako i organiziranje sela ovog dijela Čiova odvijalo slabijim intenzitetom i kasnije negoli na trogirskom dijelu otoka. U razdoblju XIII.-XIV. stoljeća moguće je na splitskom teritoriju pretpostaviti tek rijetke, raspršene, skromne nastambe koje je vjerojatno kao povremena boravišta koristilo zemljoradničko i stočarsko stanovništvo koje je radilo na posjedima ili koristilo čiovske pašnjake. Na to upućuje činjenica da je negdje početkom XIII. stoljeća uspostavljena već opisana komunalna podjela Čiova između dvije komune te da se na ovom splitskom dijelu teritorija također primjenjivao sustav prikupljanja prihoda od otoka. Važna je također vijest da je splitska komuna 1352. zabranila držanje stoke na širokom potezu splitskog polja od rijeka Žrnovnice do Jadra, zbog štete koju su te životinje nanosile te je naređeno da

⁴³⁶ DELALLE, I. (1930.); POMORSKA ENCIKLOPEDIJA (1975.), 101.-102.

⁴³⁷ MILIČIĆ, M. (1955.), 47.-58.

se sva stoka prebaci na Čiovo.⁴³⁸ Pretpostavljene nastambe zasigurno su bile organizirane na području kasnijeg sela Slatine s obzirom na položaj, podalje od mora, a opet nedaleko od uvale/pristaništa, plodne površine i nekoliko izvora vode. To daju naslutiti i arheološki tragovi. Naime, oko polja i maslinika na lokalitetu *Plikača* blizu sela, pod brežuljkom Mendulovac, nađena je ostava novca s ukupno 690 srednjovjekovnih novčića s natpisom *SPALATINO* ili *SPALTINVS*.⁴³⁹ Što se tiče nastanjivanja položaja oko crkve sv. Petra u kasnosrednjovjekovno doba, vjerojatnija je pretpostavka da su uz staru crkvu na osami, kao i na mnogim drugim položajima na Čiovu, boravile skupine pustinjaka.⁴⁴⁰

Prva vijest o naseljavanju Slatina nalazi se u djelu Ivana Lucića koji je rekao da je ovo selo, kao Okrug i Žedno, povećano u vrijeme pada Klisa 1537., kada ga je naselilo stanovništvo Velikog polja bježeći pred Turcima što pokazuje da je manje selo postojalo i ranije.⁴⁴¹ Usporedbom s naseljavanjem sela na trogirskom teritoriju Čiova koja se spominju već u drugoj polovini XV. stoljeća, može se pretpostaviti da su jednake prilike; opća nesigurnost na nasuprotnom kopnu, potakle i naseljavanje Slatina već od druge polovine XV. stoljeća kada je započelo raseljavanje kopnenog stanovništva. Tu pretpostavku potkrepljuje i podatak da se sedamdesetih godina XV. stoljeća na krajnjem zapadnom dijelu splitskog teritorija na Čiovu, oko dva kilometra zapadno od Slatina, uz granicu s Trogirom gradio ljetnikovac i gospodarsko imanje splitske plemićke obitelji Alberti, gdje se doselila i obitelj težaka Šimuna Ratkovića iz kaštelanskog sela Ostrog koji je obrađivao okolne zemlje.⁴⁴² Može se stoga pretpostaviti da je splitska komuna u tim ratnim okolnostima i ostalom stanovništvu koje je naseljavalo tada ugroženi kopneni teritorij dozvolila da se nastani na Čiovu te da se tada na rubu plodnog polja počelo formirati selo Slatine.

⁴³⁸ NOVAK, G. (2005.), sv. II, str. 198., sv. I, str. 326.; STATUT GRADA SPLITA (1988.), 875.

⁴³⁹ Dva novčića imaju urezana imena duždeva Enrica i Giovannija Dandola: BULIĆ, F. (1897.), 125.-126.; BULIĆ, F. (1911.).

⁴⁴⁰ Ante Belas je spominjao da su u XIV. stoljeću u osami oko te crkve živjele picokare „a zatim kada su toj mirnoj uvali zaprijetili iznenadni upadi turskih gusara, malo dalje u nekoj špilji u predjelu Prizidnica“. BELAS, A. (1938.b).

⁴⁴¹ LUCIĆ, I. (1979.), sv. II, str. 978.

⁴⁴² OMAŠIĆ, V. (2001.), 95.

Dakle, nakon pada Klisa uslijedio je novi val naseljavanja Slatina. Već 1557. selo je imalo 129 stanovnika.⁴⁴³ Daljnja izvješća splitskih knezova i providura iz vremena XVI.- XVII. stoljeća zabilježila su u Slatinama demografsku sliku sličnu onoj u selu Žedno, oko stotinu i pedeset stanovnika, s manjim padovima potom porastima što je bilo u vezi s epidemijama koje su poharale ovo područje u nekoliko navrata krajem XVI. i početkom XVII. stoljeća. Daniele Farlati početkom XVIII stoljeća navodi kako su sva ta otočna sela slabo naseljena: „Na ostalom dijelu otoka ima malo zaselaka, s malim brojem napučenih ognjišta.“⁴⁴⁴ Splitski knez Baldisere Contarini pisao je 1597. kako je selo imalo 157 stanovnika, od čega tek 37 sposobnih za oružje, ali više za veslanje negoli za borbu.⁴⁴⁵ Iz vremena neposredno nakon Kandijskog rata nema podataka, no zasigurno su te prilike donijele novi porast stanovnika. U rukopisu slatinske župe *Nota od puka* iz 1726. zabilježeno je 186 stanovnika.⁴⁴⁶ U Operatu austrijskog katastra zapisano je da je selo nastanjivalo 288 stanovnika koji su se bavili ribarstvom i poljoprivredom, a uzgajale su se ponajviše smokve, vinova loza i ječam.⁴⁴⁷

Župna crkva

U razdoblju od druge polovine XV. pa do kraja XVI. stoljeća stanovništvo je vjerojatno kao župnu crkvu koristilo onu Sv. Petra u uvali Supetarskoj. Ona je tijekom XV. stoljeća još uvijek bila u funkciji. Naime, na popisu crkvenih beneficija Splita i Splitske nadbiskupije sastavljenom između 1495. i 1498., koji je donio podatke o godišnjim prihodima njezinih imanja, zabilježena je kao crkva sv. Petra od Čiova. U XIV stoljeću spominju se posjedi ove crkve na nasuprotonom brdu Marjan.⁴⁴⁸

Crkva u Prizidnicama je podignuta 1546. pa je vjerojatno stanovništvo Slatina koristilo tu crkvu do podizanja crkve u samom selu početkom XVII. stoljeća,

⁴⁴³ Podatak iz relacije Luisea Loredana: NOVAK, G. (1977.), 109.

⁴⁴⁴ FARLATI, D. (2010.), 58.

⁴⁴⁵ NOVAK, G. (1966.), 218., 224. Godine 1603., nakon kuge na prijelazu stoljeća, u Slatinama je bilo 136 stanovnika: KOVAČIĆ, S. (1996.), 16.-17. Godine 1638. bilo je 153 stanovnika. Podatak iz izvješća splitskog kneza Pietra Basadonnea: NOVAK, G. (1977.), 224.

⁴⁴⁶ KOVAČIĆ, S. (1996.), 16.-21.

⁴⁴⁷ DAS, AM, Slatine, Operato

⁴⁴⁸ KOVAČIĆ, S. (1996.), 31., PRAGA, G. (1954.), 68

a stara crkva sv. Petra pomalo se napuštala i propadala pa je u vizitaciji papinskog pohoditelja Michelea Priulija 1603. zabilježena kao posve ruševna.⁴⁴⁹ Svetište u Prizidnicama od svog je osnutka pa sve do danas intenzivno vezano za duhovni i društveni život stanovništva Slatina, a slatinski župnici uglavnom su bili svećenici iz Prizidnica koji su tamo boravili češće negoli u selu.

Slika 63: Župna crkva Uznesenja blažene Djevice Marije u Slatinama

Sedamdesetih godine XVI. stoljeća, kad se selo povećalo stanovništvom koje je bježalo nakon gubitka Klisa, javila se potreba za podizanjem nove crkve u samom selu. O toj namjeri govori podatak da je splitski plemić Petar Alberti, koji je posjedovao spomenuto imanje zapadno od sela, 1573. ostavio neka sredstva za gradnju crkve u selu uz obavezu da se u crkvi/kapeli na njegovom imanju na blagdan Blažene Djevice služi misa.⁴⁵⁰ Apostolski vizitator Augustin Valier crkvu u Slatinama nije zabilježio na svom pohodu 1579., već su najranije zabilješke o crkvi iz 1603. s pohoda njegovog nasljednika Michelea Priulija. Priuli je zapisao da je bila sagrađena nova crkva troškom stanovnika koji su uokolo boravili.⁴⁵¹ Ime crkve bilježilo se različito, Blažena Marija od

⁴⁴⁹ Prijepis ovog dijela Priulijeve vizitacije donio je Lovro Katić: KATIĆ, L. (1954.), 184.

⁴⁵⁰ PRIJATELJ, K. (1979.), 86.

⁴⁵¹ Povijest slatinske župne crkve: KOVAČIĆ, S. (1996.).

sela Slatine, Blažena Marija Slatinska, a tek krajem XVIII. zabilježen je današnji naslovnik crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije. Crkva je jednostavna jednobrodna građevina s pravokutnom apsidom i sakristijom dodanom na sjevernoj strani. Oko te stare crkve bilo je uređeno groblje. U vrijeme gradnje crkve osnovana je i bratovština Bl. Djevice Marije, u kojoj je „bilo okupljeno čitavo seosko stanovništvo“.⁴⁵² U XIX. stoljeću crkva je proširena. Na istočnoj strani pridodano je novo svetište te je preoblikovan njezin interijer i pročelje.

Organizacija naselja

Najraniji izvor koji je dao podatke o stanju izgrađenosti sela spomenuti je rukopis iz 1726. koji je u selu brojao 32 kuće.⁴⁵³ Za rekonstrukciju izgleda starijih kuća odnosno ukupne slike Slatina prije XIX. stoljeća relevantni su podaci iz austrijskog katastra iz 1830., odnosno Operata i Upisnika građevinskih čestica. U selu je tada zabilježeno 50 kuća. Sve kuće su bile prizemnice (potleušice), sagrađene od kamena povezanog žbukom i pokrivene kamenim pločama (*case fate a malto e coperte di lustre di pietra (...) non vengono afasciate*). Gotovo sve građevinske čestice prikazane na katastarskoj karti bile su namijenjene stanovanju, a bilo je tek nekoliko štala i jedna gospodarska zgrada (*casa economica*).

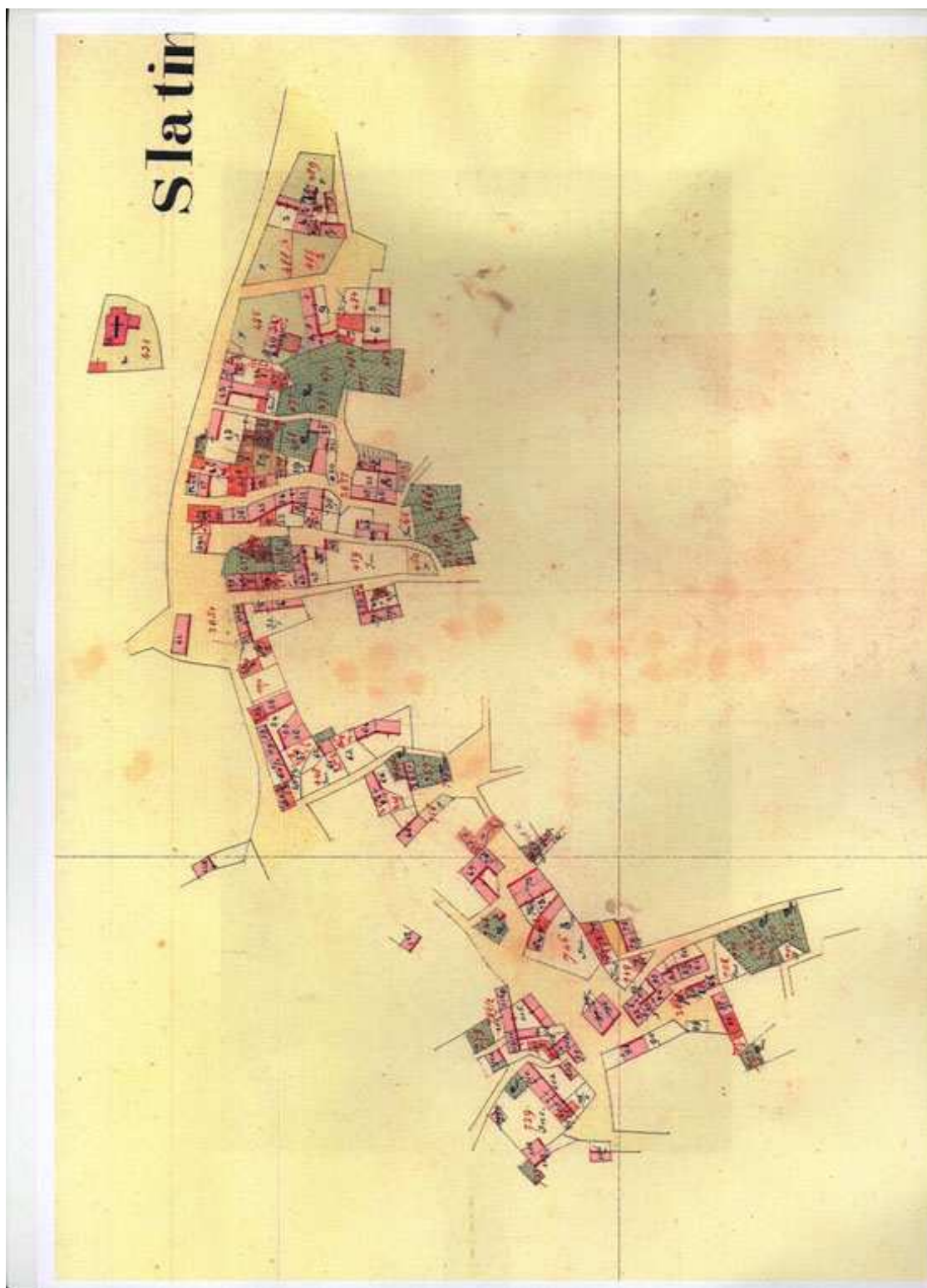
Prizemnice su bile organizirane u skupine. Može se prepoznati dva tip organizacije; kuće organizirane u pravilne nizove u odnosu na komunikacije te nepravilni sklopovi okupljeni oko dvorova i vrtova na južnom dijelu sela. Te su skupine uglavnom pripadale jednom rodu, što je bilo svojstveno seoskoj organizaciji prostora.⁴⁵⁴ I danas su zadržani nazivi za pojedine dijelove naselja, na primjer *Nakiri*, *Tiklini*, *Škrobićini*, *Ljubićini*, *Radunovi* koji upućuju na obitelji koje su tu živjele ili tu još uvijek žive. Organizacija kuća u nizove uočljiva je u sjevernom dijelu sela gdje su kuće smještene između putova/prilaza koji su vodili u polje, a koji su bili okomiti na glavni put.

Današnju jezgru sela čine uglavnom kamene jednokatnice s balaturama građene od druge polovine XIX. stoljeća. Sačuvano je tek nekoliko prizemnica u rubnom dijelu sela, uz polje.

⁴⁵² Bratovštinu je spominjao već apostolski pohoditelj Michele Priuli 1603. godine: KATIĆ, L. (1957.), 265.

⁴⁵³ KOVAČIĆ, S. (1996.), 16.

⁴⁵⁴ MILIČIĆ, M. (1955.), 83.-85.

Slika 64: Slatine, isječak iz katastarske mape iz 1830. (DAS, AM, Slatine)

2.8.5.2. Žedno

Slika 65: Žedno, zračni snimak: 1 - crkva bl. Ivana Trogirskog, 2 - cisterna/bunar, 3 a, b, c - zaseoci, 4 - crkva sv. Mavra, 5 - trasa starog puta prema Trogiru, 6 - trasa starog puta prema samostan sv. Križa, 7 - trasa starog puta prema Slatinama

Položaj

Selo Žedno nalazi se u unutrašnjem dijelu Čiova, na blagoj padini gorske kose *Kobijaka*. Zapadno od sela je zaravan *Rudine*, najviši vrh Čiova. Sjeverno od sela teren se strmo spušta prema obali i dominikanskom samostanu sv. Križa i selu Arbaniji koji su od sela udaljeni približno jedan i pol kilometara. Omanju uvalu pred samostanom stanovništvo Žednog je koristilo kao svoju luku. Padina je još i danas velikim dijelom pošumljena, a bilježi se imenom *Gaj*. Istočno, južno i zapadno od sela danas su uglavnom neobrađene površine pokrivene makijom koje su nekoć bile uglavnom zasađene maslinicima i vinogradima ili su pak korištene kao pašnjaci. Na to ukazuju i nazivi *Liveli*, u značenju nasljednih zemljišta na koje se plaćao porez (*livel*) te *Klarić Ograde*, koji opisuje suhozidom ograđena zemljišta koja su nekoć bila vlasništvo najmnogoljudnijeg roda Klarić u Žednom. Od sela prema zapadu vodi stari put koji je selo povezao s Trogirom. Taj put ide po hrbatu *Kobijaka*, potom prolazi kroz klanac između brežuljka *Balan* i uzvišenja *Gradina* gdje je smješten franjevački samostan sv. Ante. Put se zatim spušta preko trogirskog predgrađa na Čiovu do mosta. Udaljenost od sela do mosta iznosi tri i pol kilometara. Taj je put, koji dijelom prati današnja cesta, nekoć bio jedina komunikacija Žednog s Trogirom, odnosno s kopnom. Jedan se krak tog puta odvaja prema selu Okrug, od kojega je Žedno udaljeno dva kilometra.

Teren na kojemu se razvilo selo Žedno orijentiran je prema južnoj, prisojnoj strani. Područje je vrlo sušno pa je oskudijevanje vodom bilo motivacija nastanku imena sela. U pohodu trogirskog biskupa Ivana Krstitelja Jurilea iz 1826. zapisano je svjedočenje jednog župljanina o siromaštvu sela koje je prije svega bilo uzrokovano nedostatkom vode: „(...) župa je siromašna, svi mi župljani smo siromašni, a osnovni razlog naše bijede je nedostatak vode, koju smo u ljetnim mjesecima premoreni nositi iz Trogira, pa ovo bijedno stanovništvo nepotrebno gubi i svoje vrijeme.“⁴⁵⁵ Selo je imalo tek nekoliko lokvi nazvanih *Lanice*, *Krseljica* i *Šipurina*. Bile su smještene jugozapadno od sela i uz rub nekoć obrađenih površina. U Operatu austrijskog katastra iz 1830. zapisano je da je selo imalo neku lokvu/baru koju su koristili i stanovnici i stoka (*qualche stagno salamente che samministra l'acqua a gli abitanti ed al bestiame*).⁴⁵⁶ Sjeverozapadno od župne crkve bl. Ivana Trogirskog, uz put koji se spušta do sela

⁴⁵⁵ JURILEO, I.K. (1824.), f. 589.-592.

⁴⁵⁶ DAS, AM, Žedno, Operato

Arbanije, nalazi se jedna velika popločana lokva/cisterna ograđena visokim kamenim zidom koja se prema crkvi naziva Lokva sv. Ivana. Uređena je tek u drugoj polovini XIX. stoljeća. U narodu se zadržala predaja da je mještatinin Žednog, kapetan Maravić, dobio određenu nagradu za pothvate tijekom bitke kod Visa 1866., koju je darovao za gradnju cisterne. Lokva se bilježi i kao ribnjak jer se u vodu некоć ubacivala posebna vrsta ribe nazvane gambuzija zbog njenog učinkovitog djelovanja protiv malarije. Nekoliko manjih lokvi i cisterna nalazi se na sjeverozapadnom rubu sela.

Slika 66: Žedno, cisterna

Naseljavanje Žednog

Na spoju prodoline, drage i zaravni na kojemu je selo Žedno smještena je spomenuta crkva sv. Mavra, sagrađena na antičkom gospodarskom sklopu s cisternom. Udaljena je petstotinjak metara od sela. Ranije je iznesena pretpostavka o ranokršćanskom porijeklu crkve. U arheološkim istraživanjima prepoznati su u strukturi današnjeg zida tragovi romaničke jednobrodne crkve s polukružnom apsidom koja se datira u XII.-XIII. stoljeće.⁴⁵⁷ Najraniji spomen crkve je iz 1228., kada je u jednom notarskom zapisu zabilježen neki posjed oko crkve (*terram de cruco sancti Mauri*).⁴⁵⁸ Uokolo crkve pronađeni su grobovi iz kasnog srednjeg vijeka.⁴⁵⁹ Na osnovi tih nalaza iznesena je teza da je sv. Mavar služio kao župna i

⁴⁵⁷ BURIĆ, T. (2000.c); MARASOVIĆ, T. (2011.), 516.-517.

⁴⁵⁸ CODEX DIPLOMATICUS REGNI CROATIAE, DALMATIAE ET SLAVONIAE (1912.), 308.

⁴⁵⁹ BURIĆ, T. (2000.c).

grobišna crkva srednjovjekovnog sela koje je prethodilo nastanku sela Žedno na današnjem položaju. Pretpostavljeno je da se tada život nije odvijao na području uz crkvu već da je staro naselje bilo dislocirano. Položaj tog prvog naselja pretpostavljen je na lokalitetu *Kučerine/Čentrasi* koji se nalazi sjeverozapadno od crkve na približnoj udaljenosti od 400 metara. U ranijim istraživanjima i radovima, koja su prethodila spomenutim arheološkim iskapanjima oko sv. Mavra, također je spomenut lokalitet *Kučerine/Čentrasi* kao prvotno, staro srednjovjekovno selo.⁴⁶⁰ U pojedinim izvorima stoji zapisano da je selo *Čentrasi* napušteno jer ga je pokosila epidemija kuge u XV stoljeću.⁴⁶¹ Prema iskazima mještana vidljivi su ostaci kuća tog starog naselja. Međutim, obilaskom tog lokaliteta naišlo se tek na veće uzdužne skupine razvaljenog kamenja, u kojima je teško prepoznati tragove arhitekture, a doimaju se kao razvaljene kamene ograde nekad obrađivanih posjeda. Na samom položaju sv. Mavra odnosno kasnoantičke gospodarske vile ranije su također pretpostavljene moguće pustinjačke nastambe koje su bile kontinuirano korištene sve do novog vijeka. Lokalitet pod nazivom *Čentras* nije ipak poznat iz srednjovjekovnih dokumenata. Smatra se da je naziv novovjekovnog porijekla te da se odnosi na prezime ili obiteljski nadimak roda koji je na tom lokalitetu imao svoj zaseok ili posjede koji su napušteni jer se rod iselio pa se kod današnjeg stanovništva Žednog nije zadržao spomen na taj rod. Naime, postoje podaci s kraja XVIII. stoljeća da je neki pripadnik roda *Čentras* doselio iz Žednog u trogirsko predgrađe na Čiovo.⁴⁶²

Na veduti Simona Pinargentija iz 1573. na mjestu sela Žednog nacrtana je skupina kuća uz koju je zapisan naziv Bravar, koji nije poznat u drugim izvorima, a vjerojatno je riječ o nekom starom imenu sela koje je prethodilo današnjem nazivu Žedno ili o nazivu nekog obiteljskog zaseoka.⁴⁶³ Selo Žedno prvi se puta pod tim imenom spominje 1451. u odredbi kojom je bilo propisano da je njegovo stanovništvo trebalo trogirskom knezu donositi slamu.⁴⁶⁴ Selo je potom povećano prebjezima stanovništva pred Turcima koji su došli s kopnenog dijela teritorija, posebno u drugoj polovini XVI. stoljeća, nakon pada Klisa.⁴⁶⁵ U XVIII. stoljeću Pavao Andreis opisao je Žedno, kao i druga čiovska

⁴⁶⁰ ŠIMUNOVIĆ, P. (1972.), 56.; JURIC, A. (2005.), 150., 151.

⁴⁶¹ POMORSKA ENCIKLOPEDIJA (1975.), 101.

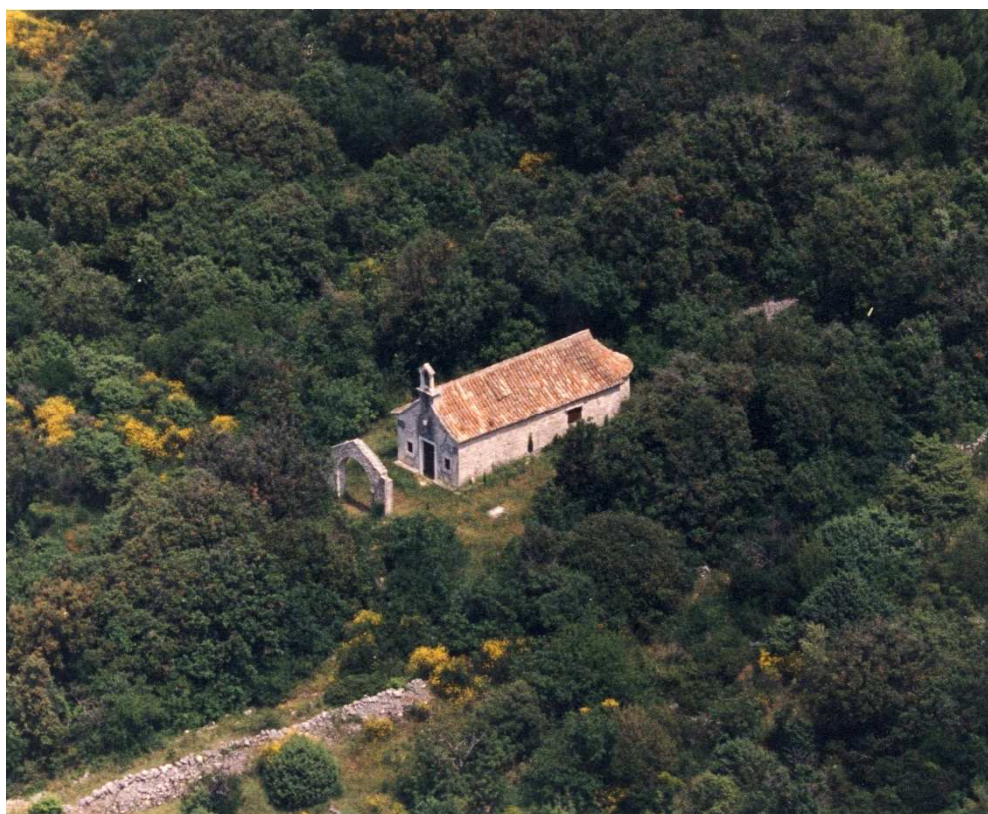
⁴⁶² ANDREIS, P. (1977.-1978.); ANDREIS, M. (rukopis).

⁴⁶³ Isole che sono da Venetia nella Dalmatia, e per tutto l'Archipelago fino a Constantinopoli, Venecija, 1573.

⁴⁶⁴ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 366.

⁴⁶⁵ LUCIĆ, I. (1979.), sv. II, str. 978.

sela, kao „napučeno i brojno ljudstvom“. Demografski podaci za Žedno odnosili su se na selo Žedno i na selo Arbaniju kao i na redovnike dominikanskog samostana sv. Križa s obzirom na to da su Arbanija i Žedno bila jedinstvena administrativna cjelina trogirskog teritorija potom jedna katastarska općina. Najraniji podatak nalazi se u relaciji trogirskog kneza Alvisea Barbara iz 1588. kada je u tim selima bilo 146 stanovnika. Njegov nasljednik Girolamao Minio zabilježio je 140 stanovnika.⁴⁶⁶ Približno isti broj stanovnika ovih dvaju sela 1663. spominjao je i trogirski biskup Ivan Pavao Garzoni.⁴⁶⁷ Tijekom XVIII. stoljeća nije se bitno mijenjala demografska slika, za razliku od sela Slatina i Okruga. U Operatu katastra iz 1830. u Žednom i Arbaniji zabilježeno je 169 stanovnika. Naime, sredene prilike koje su uslijedile od kraja XVII. stoljeća omogućile su stanovništvu sela Žedno da se iseli u sela smještena bliže obali, odnosno u trogirsko predgrađe na Čiovu nasuprot gradu. Selo Žedno ostalo je i danas najslabije razvijeo i naseljeno selo Čiova, a njegovi malobrojni stalni stanovnici pripadnici su istih obitelji koje su zabilježene u austrijskom katastru.

Slika 67: Crkva sv. Mavra (Joško Ćurković)

⁴⁶⁶ NOVAK, G. (1964.), 432.; NOVAK, G. (1966.), 263.

⁴⁶⁷ FARLATI, D. (2010.).

Sela Žedno i Arbanija bila su također jedna župa podređena trogirskoj biskupiji. Takva se organizacija zadržala i danas, a sjedište župe je seoska crkva bl. Ivana Trogirskog. Spomenuti biskup Garzoni pisao je da su se tada na otoku nalazile dvije župe, u Okrug i Žednom. Sjedišta župa tada su bile njihove stare crkve sv. Teodora i sv. Mavra, iako su već postojale nove crkve smještene u samim selima. U XVIII. stoljeću, kako se doznaje iz vizitacije biskupa Josipa Caccie, očito ispražnjeno i siromašno Žedno pripalo je okružskoj župi sv. Karla Boromejskog gdje je župnik i boravio.⁴⁶⁸ Kasnije, zapisao je biskup Ivana Krstitelj Jurileo, župne dužnosti obavljale su se u samostanu sv. Križa, a tadašnji župnik Nikola Madirazza boravio je u Trogiru, a u Žedno je samo povremeno dolazio služiti misu.⁴⁶⁹

Seoska crkva

Stanovništvo sela Žedno je negdje do XVII. stoljeća kao župnu crkvu koristilo staru crkvu sv. Mavra. Dio grobova pronađenih uokolo crkve datira u novovjekovno razdoblje, što potvrđuje da je ona selu služila kao grobišna crkva. Od izgradnje dominikanskog samostana u Arbaniji krajem XV. stoljeća, stanovništvo se pokapalo na samostanskom groblju.

Slika 68: Žedno, župna crkva bl. Ivana Trogirskog, pročelje

Slika 69: Žedno, župna crkva bl. Ivana Trogirskog, istočna i sjeverna fasada crkve

⁴⁶⁸ CACCIA, J. (1737.), 37., 38.

⁴⁶⁹ JURILEO, I.K. (1824.), f. 589.-592.

O gradnji crkve u selu, posvećene bl. Ivanu Trogirskom ne zna se mogo. Pavao Andreis pisao je da su crkvu sagradili mještani kad je ona sv. Mavra postala premalena i suviše udaljena od sela.⁴⁷⁰ Potreba da se podigne nova crkva u samom selu vjerojatno se javila negdje u drugoj polovini XVI. stoljeća kada se selo povećalo prebjezima stanovnika nakon pada Klisa pa je nova crkva bila podignuta negdje početkom XVII. stoljeća. Crkva je jednostavna jednobrodna građevina s polukružnom apsidom i preslicom nad pročeljem. Preuređena je na prijelazu XIX. u XX. stoljeće kada je uređen i prostor oko crkve.⁴⁷¹

Život oko sv. Mavra se nakon podizanja crkve u selu nije ugasio. Pavao Andreis je spominjao da su oko crkve stanovali neki pustinjaci kojima je komuna dozvolila boravak i obrađivanje okolnih zemljišta.⁴⁷² U blizini crkve pustinjaci su izgradili kuću za stanovanje. Stanovništvo je i dalje ostalo vezano uz staru crkvu. Kako se doznaje iz vizitacija trogirskih biskupa u XVIII. stoljeća, crkva je bila dostatno opremljena i u njoj su se povremeno služile mise. Crkva je u XVIII. stoljeću produžena te joj je obnovljen oltar. Smatra se da je tada opremljena ranije spomenutim predromaničkim ulomcima koje je stanovništvo Žednog donijelo iz ruševne crkve sv. Vitala u Divuljama, gdje su posjedovali i obrađivali zemlje.

Organizacija naselja

Selo Žedno činilo je nekoliko raštrkanih skupina najstarijih kuća, što je uobičajena organizacija naselja smještenih u unutrašnjosti otoka.⁴⁷³ Razmještaj tih skupina kuća, zaseoka, bio je uvjetovan konfiguracijom terena, položajem u odnosu na pristup pašnjacima i malim površinama, česticama plodne zemlje. Svaku skupinu/komšiluk činilo je nekoliko kuća, staja i drugih gospodarskih objekata koji su pripadali istom rodu. Prema tim starim žednjanskim rodovima i danas se nazivaju pojedini dijelovi sela (*Svilanovi, Franini, Klaricevi, Aničini*). Na zapadnom dijelu sela, južno od ceste koja spaja Žedno s Okrugom tri su manje skupine kuća sa štalama te svaka ima svoj prilaz cesti. U istočnom dijelu sela, na čijem je rubu bila župna crkva, nalaze se dvije skupine kuća koje su pripadale starim seoskim rodovima Maravić i Klarić. Uz kuće su sačuvani minijturni, suhozidom ograđeni vrtovi. Južno od crkve bile su još dvije odvojene skupine kuće. Župna crkva nalazi se na raskršću putova koji

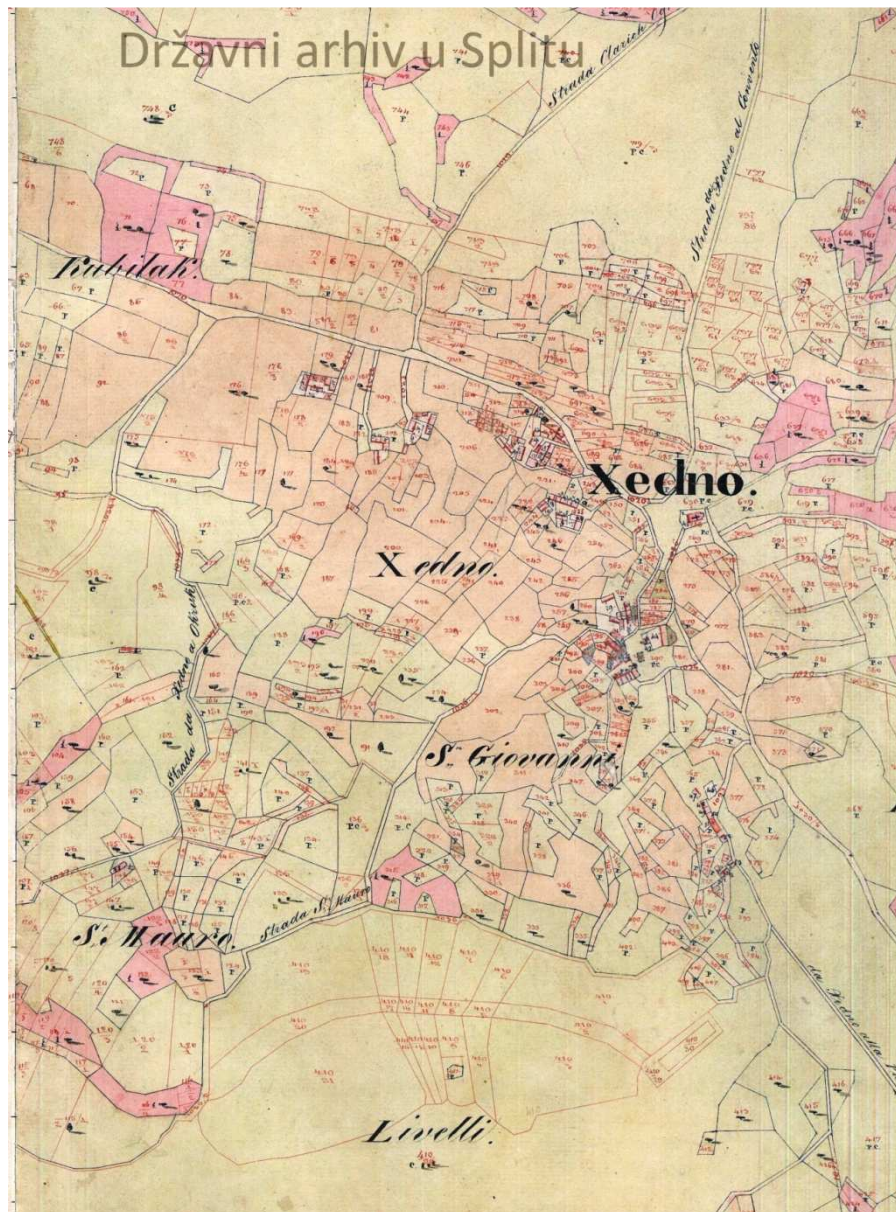
⁴⁷⁰ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 340.

⁴⁷¹ PIPLOVIĆ, S. (1996.), 79.-80.

⁴⁷² ANDREIS, P. (1977.-1978.), 340.

⁴⁷³ FREUDENREICH, A. (1962.), 217.-218.

vode u Trogir i Arbaniju, a južno je jedan put koji vodi preko hrbata otoka do sela Slatine. Pred župnom crkvom je proširenje, a taj se dio kao središte sela naziva Vrh Sela. Iz protokola građevinskih čestica austrijskog katastra iz 1830. doznaje se da su sve kuće bile prizemnice najskromnije gradnje; u suhozidu prekrivene slamom (*le case sono quasi tutte costruite da mura a secca e coperte di paglia*).⁴⁷⁴ Nekoliko tih starih kuća, potleušica urušenih krovova sačuvano je do danas.

Slika 70: Žedno, isječak iz katastarske mape iz 1830. (DAS, AM, Žedno)

⁴⁷⁴ DAS, AM, Žedno, PE.

Slika 71: Žedno, zaseok Maravić/Klarić: potleušica s pripadajućim vrtom

2.8.5.3. Arbanija

Slika 72: Arbanija, zračni snimak, 1 - dominikanski samostan sv. Križa, 2 - selo, 3 - *Put Vlaka*, 4 - lučica, 5 - šuma *Gaj*, 6 - trasa starog puta prema selu *Žedno*

Položaj

Staro selo Arbanija leži pod krševitim obronkom Rudina, 700 metara istočno od dominikanskog samostana sv. Križa. Selo je tristotinjak metra udaljeno od mora. Od sela prema obali spušta se put nazvan *Put Vlaka*, naziv koji podsjeća na male, nekoć obrađene površine, razmještene na krševitim padinama uokolo sela. Taj se put potom spaja s ranije spomenutim putem, današnjom cestom koja ide uz obalu od Slatina, preko samostana sv. Križa do Trogira. Selo Arbanija je kao pristanište koristilo malu istoimenu uvalu uz koju je bio smješten samostan, a u novije doba uređeno je pristanište pod samim selom, nazvano *Porat*. Staro selo nije imalo izvora ili većeg sakupljališta vode. Tek je nekoliko lokvi bilo razmješteno na rubu sela, a stanovništvo je stoljećima vodu crpilo iz cisterne koja se nalazila u samostanskom klausturu.

Naseljavanje i ime sela

Naseljavanje sela Arbanije, za razliku od područja na kojemu su se razvila druga čiovska sela, započelo je tek u novovjekovnom razdoblju. U blizini sela nije bilo starijih, ranokršćanskih ili srednjovjekovnih crkava. S obzirom na smještaj sela, na krševitom terenu koje je oskudijevalo plodnim zemljištima, relativno blizu mora i nezaštićene obale, nije vjerojatno da su postojali neki raniji sklopovi kuća ili jednostavnih nastambi vezanih za posjede koji su pretpostavljeni u drugim selima na Čiovu.

Počeci Arbanije vežu se za podizanje dominikanskog samostana sv. Križa sredinom XV. stoljeća. Uvriježeno je mišljenje da su prvi stanovnici bile obitelji kolona koje su redovnici doveli da bi obrađivale samostanske zemlje. Niz je primjera naselja duž naše obale čiji je nastanak i razvoj vezan uz obližnje samostane ili samostanske posjede. Traba navesti primjer na obližnjoj Šolti gdje naselje Stomorska osnivaju obitelji zemljoradnika koje rade na samostanskim posjedima.⁴⁷⁵ Naime, čiovski dominikanci posjedovali su mnoge zemlje ne samo u okolici samostana, već i drugdje na Čiovu. Jedan mali rt na južnoj obali otoka pored hridine *Orlice* i okolne zemlje zabilježen je u katastru iz 1830. kao njihovo vlasništvo, a rt se nazivao *Punta Santa Croce*. Samostan je imao i posjede na kopnu, u Velikom trogirskom polju te veliki ribnjak na Pantanu.

Među lokalnim stanovništvom zadržala se predaja da su se ti koloni naselili prvo oko minijaturnog poluotoka Miševac, smještenog jedan kilometar zapadno od samostana, gdje je bilo nešto više obradivih površina.

⁴⁷⁵ BADURINA, A. (1978.), 131.-134. ŠIMUNOVIĆ, P. (1986.), 153.

Naziv sela tumači se podatkom, nažalost nepoznatog izvora, da su to prvo stanovništvo bile tri albanske obitelji koje su se doselile u XVI. stoljeću iz okolice Drača.⁴⁷⁶ Ovo tumačenje je sasvim prihvatljivo ne samo iz jezičnih već i stvarnih, povijesnih razloga. Naime, poznate su veze Dalmacije i Albanije u vrijeme pritisaka Turaka, kada se albansko katoličko stanovništvo raselilo na druga područja Mletačke Republike, pa tako i u Dalmaciju. Albanski redovnici Jeronim iz Ulcinja i Ivan iz Drača bili su, uz Trogirana Nikolu Milinovića, osnivača samostana sv. Križa, jedni od prvih reformiranih redovnika dominikanske provincije Dalmacije, kojoj su pripadali svi samostani od Istre do Drača.⁴⁷⁷ Selo Arbanija nije jedinstveni primjer doseljavanja albanskog stanovništva na prostor Dalmacije. Područje današnjeg Zemunika i Arbanasa pored Zadra naselilo je albansko stanovništvo koje je pristiglo iz sela oko Skadarskog jezera. U slučaju zadarskih Arbanasa također, glavna spona između katoličkih albanskih obitelji i novih krajeva bila je crkvena ličnost, Vicko Zmajević, barski, potom zadarski nadbiskup.⁴⁷⁸ Doseljavanje tih albanskih obitelji na teritorij zadarske komune odvijalo se tijekom XVIII. stoljeća u nekoliko valova: prvi je bio 1726., potom 1733. i 1754. godine. Ti su prebjezi bili dakako motivirani pritiskom Turaka, ali su bili i dio tadašnje mletačke politike kojom se nastojalo naseliti opustjele dijelove. Istraživanja o povijesti albanskog stanovništva na području Dalmacije su pokazala da su se u isto vrijeme i u istim okolnostima doselile i zadarske i čiovske albanske obitelji.⁴⁷⁹ Međutim, oni su se na Čiovo doselili ipak mnogo ranije, početkom XVI. stoljeća, dakle još u prvim desetljećima postojanja samostana sv. Križa. Poznato je da su Turci zauzeli grad Drač 1501. godine.⁴⁸⁰ Selo *Arbanija* spominjao je još u XVII. stoljeću Pavao Andreis, što je inače i prvi spomen imena sela.⁴⁸¹ Sačuvan je prijepis jedne isprave iz 1760., a koja potječe iz 1600., o čudotvornom raspelu koje se nalazilo u samostanu sv. Križa, gdje su među brojnim svjedocima zabilježeni i neki Grci i Albanci.⁴⁸² Tijekom XVI. stoljeća među stanovništvom trogirskog predgrađa na Čiovu nalazila se bogata obitelj Castrati (Katsrati, Castriotti) iz Ulcinja. Istraživač lokalne povijesti Ante Belas pisao je o specifičnostima u govoru

⁴⁷⁶ ŠIMUNOVIĆ, P. (1966.); ŠIMUNOVIĆ, P. (1972.), 56.

⁴⁷⁷ KRASIĆ, S. (1973.), 80.

⁴⁷⁸ BARANČIĆ, M. (2008.), 552.-568.

⁴⁷⁹ BARANČIĆ, M. (2008.), 552.-568.

⁴⁸⁰ NADIN, L. (2013.).

⁴⁸¹ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 299.

⁴⁸² DAS, FI, HR DAST373.

stanovnika Arbanije u kojima se kao i u običajima i načinu živta oni razlikuju od drugih sela Čiova, a koja su se prepoznavala još u prvoj polovini XX. stoljeća, što bi također moglo ukazivati na etničke specifičnosti njenih prvih stanovnika.⁴⁸³ Smatra se da je ime i danas najbrojnijeg seoskog roda Belas, koji je u izvornom obliku glasio Blasi, albanskog porijekla.

U nekim je dokumentima selo zabilježeno pod imenom Albanija. Tako je upisano na mapi austrijskog katastra iz 1830., kao i na Arheološkoj karti Solina i okolice iz 1894. godine.⁴⁸⁴

Pavao Andreis donio je podatak da je selo u njegovo vrijeme, kao i druga čiovska sela na trogirskom teritoriju, bilo napučeno i brojno ljudstvom.⁴⁸⁵ Međutim, kako je ranije spomenuto, u izvješćima knezova i providura o stanju duša na trogirskom teritoriju i Operatu austrijskog katastra ne nalaze se zasebni podaci za Arbaniju, već se to stanovništvo pribrajalo onom sela Žedno. U katastarskom Upisniku građevinskih čestica u selu nalaze se samo tri roda: Belas, Uljević i Korlanić čiji potomci i danas žive u naselju Arbanija. Može se stoga zaključiti da se nakon doseljavanja obitelji kolona, koje su redovnici samostana doveli početkom XVI stoljeća, demografska slika u Arbaniji nije bitno mijenjala za razliku od drugih sela na otoku na čiju je demografsku sliku snažno utjecalo raseljavanje stanovništva s kopna. Sela Arbanija i Žedno bila su tijekom povijesti, a i danas, povezana ne samo geografski već i socijalno i gospodarski. Naime, njihovo je stanovništvo obrađivalo posjede na Čiovu uokolo samostana sv. Križa, no bilo je svakodnevno upućivano i na obrađivanje posjeda s druge strane kanala, u Divuljama.⁴⁸⁶ Današnje naselje Arbaniju, pored onih starosjedilačkih rodova naseljavaju uglavnom obitelji koje su se doselile iz Žednog. Stanovništvo je, kako je već spomenuto, pripadalo istoj župi kao što je to i danas slučaj.

Dominikanski samostan sv. Križa

Dužd Francesco Fosacari je 1432. nalaže tadašnjem trogirskom knezu Magdalenu Contarniju da izda dozvolu za gradnju jednog malog samostana na Čiovu na lokalitetu zvanom *Čićmanova njivica (Zizmana Gniviza)*, među kršem,

⁴⁸³ BELAS, A. (1938.c).

⁴⁸⁴ JELIĆ, L., BULIĆ, F., RUTAR, S. (1894.).

⁴⁸⁵ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 299.

⁴⁸⁶ BELAS, A. (1938.c).

gajevima i kamenjarom.⁴⁸⁷ Dozvolu je iste godine, na traženje Trogirana fra Nikole Milinovića, izdao i papa Eugen IV.. Samostan je već 1458. bio dovršen.⁴⁸⁸ Nad portalom samostanske crkve bio je istaknut natpis koji je spominjao godinu 1499. i tadašnjeg priora Dominika Duoda.⁴⁸⁹

Samostan je bio namijenjen redovnicima reformiranog dominikanskog reda koji su tu boravili do sredine XIX. stoljeća, kada je samostanski život ugašen. Crkva je, i nakon ukinuća samostana, kao i ranije, povremeno bila korištena za župnu službu, a u samostanskim prostorijama je i danas župni stan.⁴⁹⁰

Slika 73: Dominikanski samostan sv. Križa (preuzeto iz knjige: IVEKOVIĆ. Ć. M. (1910.b))

Samostan je podignut na samoj obali pa je s obzirom na taj izolirani položaj organiziran kao zatvoren, kompaktan sklop, a njegova sjeverna strana se doima poput

⁴⁸⁷ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 345.-346.; FARLATI, D. (2010.), 332.

⁴⁸⁸ O samostanu sv. Križa: KOVAČIĆ, V. (2011.); KRASIĆ, S. (1991.).

⁴⁸⁹ ZELIĆ, D. (2007.), 67.

⁴⁹⁰ JURILEO, I. K. (1824.), f. 589-592.

fortifikacije, s dvije kule između kojih je velika terasa nad morem. U središtu sklopa je unutrašnje dvorište s klaustrom okruženim trijemom na stupovima s gotičkim kapitelima. Nasred dvorišta bila je kruna cisterne s grbovima. Unutar sklopa bile su uobičajene samostanske prostorije: kapitularna dvorana s kasnogotičkim obojanim i izrezbarenim stropom, blagovaonica, spavaonice, kuhinja i spremišta. Južnu stranu klaustra zatvara crkva. Uz crkvu je sa zapadne strane zgrada hospicija, gostinjaca rastvorena gotičkim lukovima. Sa zapadne strane samostana je prostrani, ograđeni vrt. Zapadno uz vrt, pored male uvale, lučice bilo je spremište za brodice. Istočno od sklopa bilo je groblje gdje su se pokapali redovnici, ali i stanovništvo Žednog i Arbanije.

Samostanska crkva je jednobrodna građevna gotičkih stilskih obilježja. Na pročelju je prozorska ruža s dva gotička prozora kakvima je rastvorena i južna fasada crkve. U luneti portala je reljef Oplakivanje Krista koji se pripisuje krugu Nikole Firentinca.⁴⁹¹ Sa sjeverne strane crkve je zvonik pri vrhu rastvoren biforama. Crkva je presvođena prelomljenim gotičkim svodom, ima izdignuti prezbiterij u kojemu su sačuvane korske klupe također kasnogotičkih stilskih obilježja. Pod prezbiterijem je kripta u kojoj je smještena grobnica fra Nikole Milinovića, najzaslužnije ličnosti za podizanje samostana.

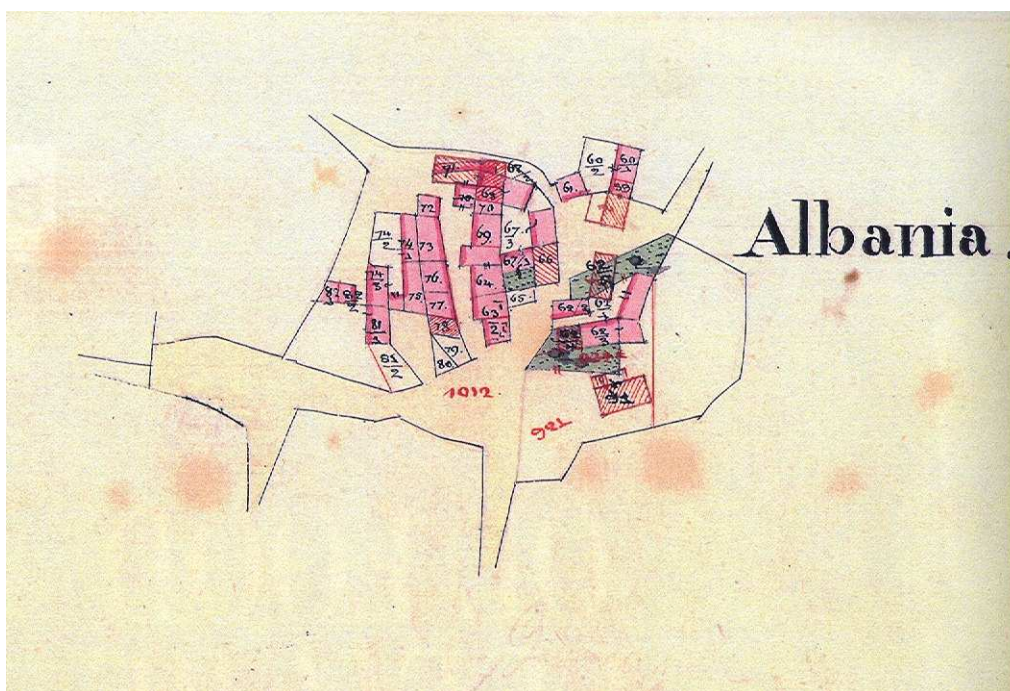

Slika 74: Samostan sv. Križa, klaustar i kruna bunara

⁴⁹¹ ŠTEFANAC, S. (2006.), 135.

U prezbiteriju se čuvalo spomenuto čudotvorno kasnogotičko raspelo. Prema legendi, izrezbario ga je jedan pustinjač koji je boravio oko crkve Gospe od Prizidnice. Na Veliku subotu 1600., kako se čita iz spomenutog rukopisa, taj je kip raspetog Isusa prokrvario, otvorio usta i oči te mijenjao boje.⁴⁹² Samostan u Arbaniji postao je tako stjecište hodočasnika Trogira i njegove okolice, čak i Splita i okolnih otoka. Hodočasnici su stoljećima samostanu donosili brojne milodare i zavjetne darove.⁴⁹³ Do danas se u svetištu sačuvalo obilje zavjetnih darova okolnog stanovništva i hodočasnika.⁴⁹⁴ U sakristiji je ormar kasnogotičkih stilskih obilježja,⁴⁹⁵ gdje je nekoć bilo pohranjeno mnoštvo relikvija, koje je kao i crkveni inventar opisao još papinski vizitator Agostino Valier 1579., obilazeći crkvu.⁴⁹⁶

Organizacija naselja

Slika 75: Arbanija, isječak iz katastarske mape građevinskih čestica iz 1830. (DAS, AM, Žedno)

⁴⁹² DAS, FI, HR DAST373.

⁴⁹³ KRASIĆ, S. (1991.), 87.

⁴⁹⁴ RADIĆ, D. (2005.a).

⁴⁹⁵ BABIĆ, I. (2006.a), 29.-49.

⁴⁹⁶ KRASIĆ, S. (1991.), 85.-86.

Staro selo Arbanija činile su četiri zbijene skupine kuća. Ti su sklopovi, od kojih je svaki pripadao jednoj obitelji, imali nepravilnu organizaciju. Sve su kuće, kako se iščitava iz Operata i Upisnika austrijskog katastra, bile prizemnice najskromnijeg načina gradnje - u suhozidu i pokrivene slamom.⁴⁹⁷ One su bile razmještene oko dvorišta uz koja su bile štale i odvojene kuhinje. Imena seoskih rodova zadržala su se do danas u nazivima pojedinih dijelova sela: Belasovo, Klarićevo, Mišino, Uljevićeva ulica. Ambijent rodnog sel i svakodnevicu njegovog skromnog stanovništva opisao je početkom XX stoljeća Ante Belas; Selo leži na obronku Rudina. Iznad sela je goli krš i šikara (...)Uglanom se bave stočarstvom, što im donosi male prihode od vune i mlijeka. Selo čine međusobno blizu položena četiri jata kuća.Svakodnevno se odlazi u polja, preko puta kanala u Divuljam gdje su im vinogradi. Nama ih na otoku, već trava koja je ja blago za stoku, bajame, smokve, masline i pokoji dolac gdje se zasije žito. „, Opisuju ponajviše ambijent tih odvojenih kuhinja , koje su po hladnom vremenu postaju mjesto socijalnih kontakata.⁴⁹⁸

⁴⁹⁷ DAS, AM, Žedno, Operato, PE.

⁴⁹⁸ BELAS, A. (1938.c)

2.8.5.4. Okrug

Položaj

Naziv Okrug odnosi se na današnja dva naselja smještena na zapadnom istaku Čiova koji zatvara južnu stranu zaljeva Saldun: Okrug Gornji na istočnom dijelu i Okrug Donji na zapadnom. Udaljenost je približno tri kilometra. Stara sela Okrug Gornji i Donji čini nekoliko rodovskih skupina kuća. Oba sela nalaze u na uzvišenjima podalje od mora. Takav položaj uvjetovali su egzistencijalni čimbenici: manje plodne površine uokolo sela. Današnje se naselje Okrug Gornji proširilo, a gusta izgradnja prekrila je i obale nekoć nenaseljene uvale *Mavarštica* na južnoj strani otoka, a dijelom i susjednu uvalu *Tatinja*. Naselje Okrug Donji proširilo se sve do samog zapadnog rta Čiova/Punte Okruga.

Cijela južna, prisojna strana tog zapadnog istaka Čiova nekoć je bila prekrivena maslinicima i vinogradima pa je čitavo područje, iako poljoprivredno zapušteno, ostalo razdijeljeno suhozidnim ogradama koje su odjeljivale parcele. U jednom opisu Čiova iz XIX. stoljeća naglašeno je kako su od cijelog otoka najviše obrađeni bili predjeli oko sela Okrug.⁴⁹⁹ Manje plodne površine uokolo sela bile su iskrčene za vrtove i oranice na kojima se sijalo žito. Na mapi austrijskog katastra iz 1830. zabilježeno je na nekoliko mjesta na području Okruga nazivanih *aja*. Naziv se odnosio na guvno, dakle mjesta gdje se mlatilo i vršilo žito. Nalazi ih se tako uz staro selo današnjeg Okruga Gornjeg, kao i uz njegove zaseoke Radići i Pivetovi, potom uz uvale Labadusu, Toč i Racetinovac/Panteru gdje su bili ladanjski posjedi trogirskih plemićkih obitelji. U katastarskoj mapi ucertana je i jedna kuća s pripadajućim dvorištem, opisana kao promatračnica u vlasništvu komune (kat.čest. 128, *casa ad sus odi guardio*) koja je bila postavljena iznad plodne udoline Labadusa na južnom dijelu otoka. Zasiurno je na području Okruga bilo nekoć više takvih promatračnica koje su nadzirale brojne komunalne posjede.

Okrug Donji smješten je 500 metra od mora, na uzvišenju podno brežuljka Gornja Glavica. Jedan put se iz sela spuštao prema obali, maloj uvali nazvanoj *Stari porat*. Stari dio sela također se nazivao *Selo*. Činile su ga tri skupine kuća smještene zapadno od crkve sv. Ivana Krstitelja. Krševiti teren južno od sela bio je nekad intenzivno obrađivan, što je ostavilo traga u toponimiji pa se tako nailazi na nazive

⁴⁹⁹ PETER, F. (1834.), 127.

Njivina, Polaščina, Doca. Stanovništvo Okruga Donjeg do XX. stoljeća nije imalo skupljalište vode već se služilo spomenutim izvorom/bunarom Šepurine, udaljenom od sela oko jedan kilometar. Bunar *Šepurine* zapravo je jama na čijem dnu izvire slankasta bočata voda. Na vrhu jame napravljen je zdenac, a nad njim je greda s koloturnikom preko kojega se izvlačila voda.

Između Okruga Gornjeg i Donjeg čitava je mreža starih putova koji su vodili do posjeda i uvala na južnoj i sjevernoj strani ovog zapadnog istaka Čiova. Najvažniji je onaj koji je sa sjeverne strane obilazi uzvišenje *Glavica* i vodi prema spomenutom starom bunaru/izvoru Šepurine pa je na mapi austrijskog katastra upisan kao *Strada Glavizze alla sorgente*.

Ime sela

Dokument iz 1228. u kojem se spominjala zemlja *uokolo, kod* crkve sv. Mavra (*terram de cruce ecclesiae sancti Mauri*) interpretira se kao mogući rani spomen imena sela Okrug.⁵⁰⁰ U latinskoj riječi *cruco* nastojalo se pročitati toponim s obzirom na sličnost s riječju/nazivom okrug.⁵⁰¹ Međutim, crkva sv. Mavra je ipak udaljena i kotlinom razdvojena od uzvišenja na kojemu je staro selo Okrug Gornji, a u vrijeme nastanka spomenutog dokumenta selo zasigurno još nije postojalo pa se ova pretpostavka ne bi mogla prihvatiti. Don Ivan Delalle je riječ *cruco* povezao s latinskom riječju *cruce, cruice* u značenju križ te je iznio pretpostavku da se ta riječ odnosila na neki križ ili na neku staru kapela na raskrižju u selu poput one koja je u novije doba izgrađena nedaleko od obale ispod starog sela.⁵⁰²

Prihvatljivo je tumačenje Petra Šimunovića koji kao korijen riječi/naziva *okrug* pretpostavlja riječ *krug*, koja u toponomastici ima značenje kamena, grebena ili gomile. Navodi da slični nazivi postoje na obližnjim otocima Drveniku Velikom i Drveniku Malom/Ploči, kao i na Šolti.⁵⁰³ Također, iznesena je pretpostavka da je prvo nazivom Okrug imenovan istureni, zapadni rt Čiova (*Rt Okruga/Punta Okruga*) koji je potom dao ime selu odnosno selima.⁵⁰⁴ Ogoljela uzvišenja koja se dojmaju poput velikih kamenih gomila zaista

⁵⁰⁰ CODEX DIPLOMATICUS REGNI CROATIAE, DALMATIAE ET SLAVONIAE (1912.), sv. III, str. 308.

⁵⁰¹ ŠIMUNOVIĆ, P. (1972.), 57.; JURIĆ, A. (2005.), 151.

⁵⁰² Don Ivan Delalle je riječ *cruco* povezao s latinskom riječju *cruce, cruice* u značenju križ te je iznio pretpostavku da se ta riječ odnosila na neki križ ili na neku staru kapela na raskrižju u selu poput one koja je u novije doba izgrađena nedaleko od obale ispod starog sela: DELALLE, I. (1930.).

⁵⁰³ ŠIMUNOVIĆ, P. (1972.), 57

⁵⁰⁴ HRVATSKA ENCIKLOPEDIJA (1990.), Čiovo.

dominiraju pjesažem zapadnog rta Čiova. Nedaleko isturenog rta Čiova strše uzvišenja Stražica i Donja Glavica. Iznad samog sela Okrug Donjeg uzdiže se vrlo markantan brežuljk Gornja Glavica.

Pavao Andreis je zabilježio naziv *Ocruch* kao ime za selo u današnjem Okrug Donjem, dok je prostor današnjeg Okrug Gornjeg zabilježio tek nazivom jednog obiteljskog zaseoka, Maravići. Može se dakle zaključiti da je imenom okrug prvo nazvan današnji Okrug Donji i to prema prirodnim obilježjima okolnog pejzaža. Potom se naziv Okrug ustalio kao zbirno ime svih zaseoka koji se nalaze na zapadnom istaku Čiova, koji su dakako izvorno imali svatko svoj naziv prema imenima rodova koji su ih osnovali.

Opozicije Donji-Gornji smatraju se nazivima novijeg datuma. Na mapi austrijskog katastarsa Okrug Gornji zabilježen je samo nazivom *Ocruch*, a Okrug Donjem je, kako bi se razlikovao, dodana oznaka *donji* (Dogni *Ocruch*). Riječi donji - gornji uobičajene su opozicije u imenima naselja i označavaju prostorni odnos između naselja prema stranama svijeta: zapad (dolje, zalazak sunca) - istok (gore, izlazak sunca).⁵⁰⁵

Naseljavanje Okrug

Na ovom širokom potezu zapadnog istaka Čiova, kao i na području Žednog, već je pretpostavljeno da tijekom kasnog srednjeg još nisu postojala sela, ali je bilo raštrkanih nastambi stanovništva koje je obrađivalo okolne poljoprivredne površine, koje su spomenuti i u nekim ranije navedenim odredbe Statuta. U pojedinim pregledima povijesti ovog područja piše kako je staro, srednjovjekovno selo Okrug bilo prvo organizirano uokolo crkve sv. Tudora potom se stanovništvo, zbog nesigurnosti položaja, u drugoj polovini XV. stoljeća preselilo na današnji položaj na uzvišenju.⁵⁰⁶ Međutim, takve pretpostavke o ranom organiziranju nekog sela uz samu obalu uokolo crkve ne treba držati vjerojatnima.

Početke razvoja sela Okrug može se postaviti u prvu polovinu XV. stoljeća, odnosno u početke mletačke vlasti. Najraniji zapis o stanovnicima sela Okrug nalazimo u djelu Pavla Andreisa u kojem je izvještavao o već spomenutoj odredbi iz 1461. tj. o obvezama stanovnika Okrug i Žednog koji su trebali redovito donositi snopove slame trogirskom knezu. Sačuvan je izvorni tekst te odredbe u kojoj ipak nisu spomenuta čiovska sela poimenice već svi stanovnici i zemljoradnici na Otoku

⁵⁰⁵ JURIĆ, A.,(2005.), 169.

⁵⁰⁶ DELALLE, I. (1930.); POMORSKA ENCIKLOPEDIJA (1975.), 101.-102.

(*laboratores et habitatores insule Bue*) koje je kasnije Andreis, zasigurno ne bez osnove, prepoznao kao stanovnike Okruga i Žednog. U istom dokumentu iz 1461. spomenuto je i dopuštenje obrađivanja otoka, koje je dano još 1420. godine. Kako se doznaje iz Lucićevog djela, od druge polovine XVI. stoljeća, nakon pada Klisa, povećano je stanovništvo Okruga doseljenicima s ugroženih kopnenih dijelova teritorija.⁵⁰⁷

Slika 76: Crkva sv. Teodora

Nema dokumenta iz kojih bi se dalo zaključiti koje je od dva Okruga starije selo, no pretpostavlja se da je prvo naseljen Okrug Gornji, s obzirom na to da je bliži Trogiru. Okrug Donji se ponegdje u literaturi krivo tumači kao mnogo mlađe mjesto, koje su tek krajem XVIII. i početkom XIX. stoljeća naselili težaci iz Segeta Gornjeg i sela Zagore koji su došli kao težaci na posjede obitelji Madirazza i Alfirev.⁵⁰⁸ Naime, selo na

⁵⁰⁷ LUCIĆ, I. (1979.), sv. II, str. 978.

⁵⁰⁸ JURIĆ, A. (2005.), 151.

području današnjeg Okruga Donjeg, kako je već navedeno, spominjao je još u XVII. stoljeću Pavao Andreis pa se vrijeme početaka naseljavanja može smjestiti u doba bijega pred Turcima, posebno od sredine XVI. stoljeća.⁵⁰⁹ Krajem XVIII. stoljeća u Okrug Donji su se vjerojatno tek doselile nove obitelji Ilak i Vukman, za koje se inače smatralo da dolaze iz Segeta.

Najraniji demografski podatak za Okrug je iz 1588. kada je zabilježeno 228 stanovnika, što je znatno više negoli tih godina u selima Žednom i Slatinama.⁵¹⁰ Nakon velike epidemije kuge 1590. u selima Žedno i Okrugu zajedno je bilo tek 338 stanovnika.⁵¹¹ Iz XVII. stoljeća nema točnih podataka za Okrug, tek je 1663. trogirski biskup Ivan Pavao Garzoni zabilježio da je u selu Okrug bilo oko 150 stanovnika.⁵¹² Tijekom XVIII. stoljeća, kao i u drugim selima Čiova, povećavan je broj stanovnika. Trogirski biskup Jerolim Caccia 1737. zapisao je da je u Okrugu i Žednom bilo četiristotinjak župljana.⁵¹³ U Operatu katastra iz 1830. zabilježeno je da je u Okrugu bilo 288 stanovnika.⁵¹⁴

Iz Operata se također doznaje da su se svi stanovnici bavili poljoprivredom (*economia rurale*). Naime, može se pretpostaviti da su osim spomenutih težaka doseljenih u Okrug Donji, i mnoge druge obitelji Okruga bile isključivo težaci-zemljoradnici na brojnim okolnim imanjima koja su trogirске plemićke i građanske obitelji stoljećima posjedovale ili uzimale zakup od komune. Spomenuti su već u komunalnog konetkstu sustava davanja u zakup, dokumenti XVII. stoljeća koji bilježe posjede koje su zakupile trogirске obitelji Kvarantan, Polini, Sartori i Borgoforte, na kojima su radili težaci iz obitelji Buličić i Maravić.⁵¹⁵ Uz obalu, ispod sela Okruga Gornjeg obitelj Lucić imala je posjede koje su obrađivali pripadnici roda Dobričić.⁵¹⁶ U Upisniku građevinskih čestica katastra iz 1830.

⁵⁰⁹ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 163.

⁵¹⁰ Relacija trogirskog kneza Alvisea Barbara: NOVAK, G. (1964.), 432.

⁵¹¹ Relacija trogirskog kneza Giovannija Battiste Michielija: NOVAK, G. (1964.), 462.

⁵¹² FARLATI, D. (2010.), 411.

⁵¹³ CACCIA, J. (1737.), 37., 38.

⁵¹⁴ DAS, AM, Okrug.

⁵¹⁵ ZKZ, Ostavština Andreis, sign.15261-ms 309, f.143.-145.

⁵¹⁶ FISKOVIĆ, C. (1941.), 22.

zabilježeni su veliki posjedi obitelji Garagnin,⁵¹⁷ Polini i Stafileo.⁵¹⁸ Ruševni samostan na obližnjem otočiću Fumiji, kako se doznaje iz istog izvora, bio je u vlasništvu starog trogirskog plemićkog roda Cega i trgovca Antonija Gattina, nastanjenog u trogirskom predgrađu na Čiovu. Spomenute su već ladanjske kuće i posjedi u okolnim uvalama koje su podigle obitelji trogirskih plemići iz rodova Andreis, Racetini i Paitoni.⁵¹⁹

Čiovska sela na trogirskom teritoriju Okrug i Žedno, kako potvrđuju izvori iz XVII. stoljeća, imala su svoje seoske upravitelje, *gaštalde*. Tijekom Kandijskog rata njihova je zadaća bila okupljanje stanovništva te organiziranje dnevne i noćne straže. Mirnodopska uloga *gaštalda* bila je pak prikupljanje prihode od zemlje za račun općinske blagajne te prenošenje i provođenje odluke Vijeća u selima.⁵²⁰

Seoske crkve

Stara crkva sv. Teodora smještena uz samu obalu, petstotinjak metara od sela služila je selu Okrugu Gornjem negdje do sredine XVIII stoljeća kao župna crkva. Župa sv. Teodora prvi je put zabilježena u zapisima papinskog pohoditelja Agustina Valiera 1579. godine.⁵²¹ Prostor oko crkve je vjerojatno od početka formiranja sela pa sve donedavno bio korišten kao groblje. U unutrašnjem zidu crkve, lijevo od vrata uklesana je najstarija dosad poznata nadgrobna ploča s imenom pokojnika, izvjesnog Petra Užigovića (*Pietro Uzigovic*) i godinom 1580., uz koju su uklesani motika, čekić i kosir, koji opisuju djelatnost kojom se pokojnik za života bavio. Nije poznato kada je stara crkva obnovljena. Crkva se spominje 1439. kao pripadajuća crkva trogirskog kaptola, imala je tada u svome vlasništvu jedan posjed i svoga upravitelja. Crkva nije imala izrazitih stilskih obilježja. Ona je jednobrodno zdanje s pravokutnom apsidom, a na pročelju je uz vrata sa svake strane po jedan pravokutni prozor. Nad pročeljem, u osi simetrije je prozorska ruža uokvirena motivom naizmjeničnih zubaca u kasnogotičkoj tradiciji. Nad pročeljem se diže preslica s dva glatka stupa koji nose polukružni otvor koji je na vrhu ukrašen akroterijem s

⁵¹⁷ DAS, GF, Zemlje, Fascikl 9/II, Administracija, Fascikl 23/IV.

⁵¹⁸ DAS, AM, Okrug, Operato, PT.

⁵¹⁹ RADIĆ, D. (2006.b), 143.-153.

⁵²⁰ LUCIĆ, I. (1979.), sv. II, str. 691.; ZKZ, Ostavština Andreis, sign.15261-ms 309, f.143.-145.

⁵²¹ VALIER, A. (1576.).

lisnatim motivom. Konceptija pročelja s dva prozora te rozetom i preslicom u osi simetrije uobičajeno je rješenje koje se može naći i na drugim čiovskim crkvama. Najsličnije je rješenje pročelja crkve sv. Petra u trogirskom predgrađu na Čiovu pa se prema ovoj crkvi podizanje nove crkve sv. Tudora može okvirno datirati u početak XVII. stoljeća.

Slika 77: Okrug Gornji, crkva sv. Karla Boromejskog

Crkva sv. Karla Boromejskog smještena je uz staro selo Okruga Gornjeg, sjeverno od puta, nasuprot jezgre sela. Prvi spomen o crkvi nalazi se u vizitaciji trogirskog biskupa Pacea Giordana iz 1640. koji je pisao da je „bila sagrađena posljednjih godina“.⁵²² Pavao Andreisa je zapisao da se crkva nalazi u selu Maravići, napomenuvši kako mu nije poznata povijest crkve niti njezina dobra, a zaključuje da je podignuta pobožnošću okolnih stanovnika.⁵²³ Vjerojatno je tu ranije bila tek mala

⁵²² NAS, GIORDANO, P. (1645.)

⁵²³ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 341. GIORDANO, P. (1645.) Visitation canonicae episcopi Pacis Iordani, NAS, T, 10 A B.

zavjetna kapela podignuta nakon neke od brojnih epidemija kuge. Naime, sv. Karlo Boromejski, milanski nadbiskup, istaknuo se brigom za oboljele tijekom velike epidemije kuge koja je harala krajem XVI. stoljeća, a njegov se kult slavio od 1610. godine. Iz vizitacije biskupa Josipa Caccie iz 1737. doznaje se da je stara crkva sv. Karla bila srušena te da je brigom mještana i župnika Nikole Pavkovića sagrađena nova, veća crkva koja je pripala župi sv. Teodora Mučenika.⁵²⁴ Crkva je jednobrodna s pravokutnom apsidom i preslicom nad pročeljem na tri stupa nad kojima je luk s uklesanom godinom izgradnje 1735. Južno od ulaznih vrata crkve je uklesana stara škropionica na kojoj je motiv ribe i naknadno isklesan djelomično otučen natpis koji je spominje župana neke okruške bratovštine (NO(VA)K SCRIPCINI ZUPAN P(OSTAVI)N.N), koji je škropionicu postavio na ovo mjesto. Smatra se da je ona pripadala opremi stare, ranokršćanske ili ranosrednjovjekovne crkve sv. Teodora.⁵²⁵ Motiv ribe čest je motiv u ranokršćanskoj umjetnosti, ali kao simbol Krista i krštenja koristio se i u kasnijim stoljećima pa je škropionica možda pripadala opremi starije crkve sv. Karla.

Slika 78: Škropionica na crkvi sv. Karla Boromejskog

Može se pretpostaviti da je ubrzo nakon izgradnje nova crkva sv. Karla, s obzirom na to da je bila smještena u samom selu, postala župnom crkvom Okruga Gornjeg. Sv. Tudor je i dalje ostala grobišna crkva. U spomenutoj vizitaciji Jerolim

⁵²⁴ CACCIA, J. (1737.), 37., 38.

⁵²⁵ N.N. (1903.), 41.-42.

Caccia je zapisao da je groblje oko sv. Tudora bilo zapušteno i zaraslo pa je nadbiskup naredio da se taj okolni prostor uredi. Iz istog izvora se doznaje da su tada u selu djelovale čak tri bratovštine, sv. Teodora, Bogorodice koje nije imala nikakve prihode te velika bratovština (*Scuola grande*) sv. Karla, koja je imala tek prihode od trećine ulja koje se radilo na blagdan ovog sveca kojeg se slavi početkom studenog. Prihodi crkve bile su skromne količine vina, ječma i sira.

Slika 79: Okrug Donji, crkva sv. Ivana Krstitelja

Crkva sv. Ivana Krstitelja u Okrugu Donjem također je jednobrodna crkva s pravokutnom apsidom. Nad ulaznim vratima s profiliranim nadvratnikom je prozorska ruža i preslica. Nije poznato kada je podignuta. Spominjao ju je Pavao Andreis koji je

zabilježio da su je podigli okolni stanovnici.⁵²⁶ Prostor oko crkve korišten je za groblje pa je i u austrijskom katastru zabilježena kao crkva s grobljem.⁵²⁷

Organizacija naselja

Okrug Gornji

Stari dio naselja Okrug Gornji, koji se naziva *Selo*, smješten je na uzvisini između zaljeva Saldun sa sjeverozapadne strane i uvale Mavraštica s jugoistočne strane. *Selo* čini nekoliko skupina kuća koncentriranih s južne strane puta, nekoć glavne komunikacije prema Trogiru. Sa sjeverne strane puta je stara župna crkva sv. Karla Boromjeskog. Put je išao preko uzvišenja *Kobijak*, koje se protezalo istočno od *Sela* do uzvisine nazvane *Vrh Saludna* gdje se spajalo sa spomenutim putem koji ide iz sela *Žedno*. S *Vrha Salduna* put se preko franjevačkog samostana sv. Ante spuštao preko trogirskog predgrađa na *Čiovu* do mosta. Jedan krak tog puta, naznačen u katastarskim kartama Okruga iz 1830. kao *Strada Tudore*, prema obližnjoj crkvi sv. Teodora,⁵²⁸ od *Kobijka* se spuštao prema malom poluotoku *Rožac* na istočnoj obali *Salduna* te je dalje u liniji obale vodio do brijega *Balan* i crkve sv. Andrije odakle se spuštao u trogirsko predgrađe na *Čiovu* do mosta.

⁵²⁶ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 341.

⁵²⁷ DAS, AM, Okrug, PE, kat. čest. 130.

⁵²⁸ DAS, AM, Okrug, PE.

Slika 80: Okrug Gornji, zračni snimak, 1 - crkva sv. Karla Boromejskog, 2a - zaseok Kuzmanića, Buffalisa, Baretinih i Maravića, 2b - zaseok Mišinih, Buličića i Pivetovih, 2c - zaseok Radića, 3 - trasa starog puta prema Trogiru, 4 - trasa starog puta *Put Glavice* prema Lokvama i Okrugu Donjem, 5 - lučica, uvala Toč, 6 - položaj ljetnikovca Andreis

Slika 81: Lokva i izvor Pišćet kod Okruha Gornjeg

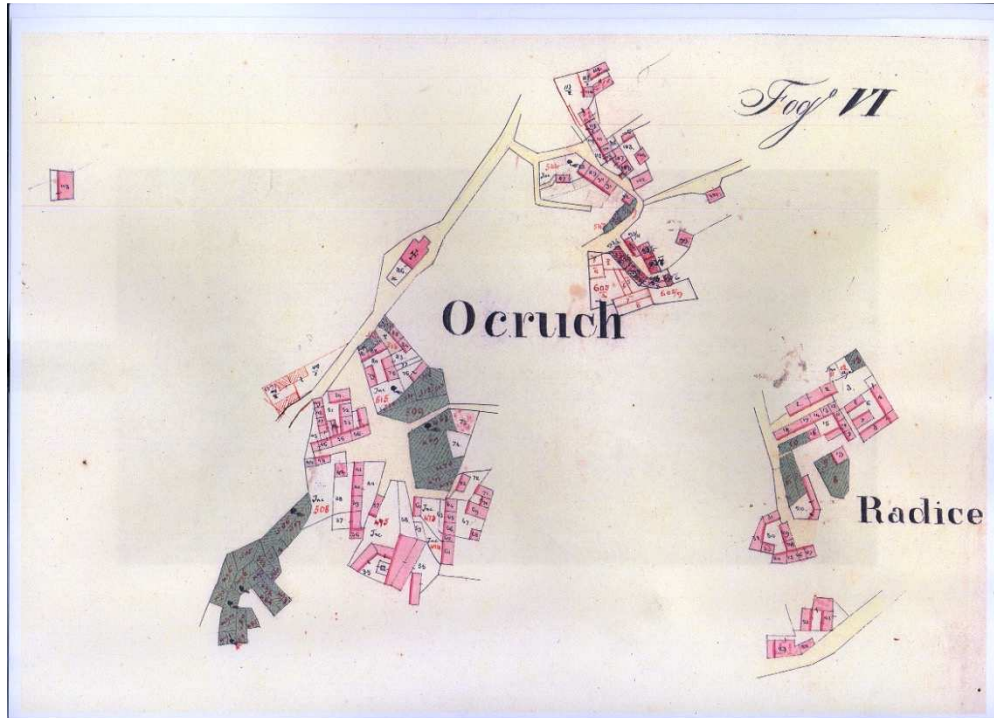
Otprilike stotinu i pedeset metra zapadno od sela, na raskrižju glavnog puta i puta koji je vodio prema jugu, prema uvali Mavarštica, jedan je zaseok nazvan *Radići*. Zapadnije, na uzvisini, tristotinjak metara od obale uvale *Kuzmići*, je još manji izolirani zaseok nazvan *Pivetovi*. Prema njemu uzvišenje nosi ime *Pivetova Glavica*.

Izvori vode su oskudni. U samoj jezgri sela dvije su cisterne izgrađene u prošlom stoljeću. Stanovnici su ranije sakupljali vodu u dva sabirališta nazvana *Lokva i Lokvica* koja se nalaze zapadno od sela, a međusobno su udaljena 200 metara. Ta je voda bila korištena za stoku i za poljoprivredu. Veće sabiralište *Lokva* u prošlom je stoljeću bilo betonirano. S njegove istočne strane nalazi se izvor pitke vode nazvan *Pišćet*. Nad njim je sagrađena cisterna/čatrnja od kamena sa svodom u obliku kupole koja završava zdencem odakle se grabila voda. Kako se čita u Operatu austrijskog katastra lokve bi u ljetnim mjesecima presušile pa je stanovništvo bilo prisiljeno donositi vodu iz Trogira.⁵²⁹

Za rekonstrukciju izgleda sela Okruha Gornjeg relevantni su podaci iz Operata i Upisnika građevinskih čestica austrijskog katastra iz 1830. kao i prateće mape. U oba

⁵²⁹ DAS, AM, Okrug, Operato.

sela tada je zabilježeno ukupno 46 kuća. Kuće su prizemne, izgrađene u kamenu, povezanim žbukom i pokrivene kamenim pločama, a dio kuća je izgrađen u suhozidu s pokrovom od slame.

Slika 82: Okrug Gornji, isječak iz katastarske mape iz 1830. (DAS, AM, Okrug)

Svaki je sklop pripadao jednoj obitelji pa se još i danas pojedini dijelovi naselja nazivaju prema imenima tih rodova. Razabiru se dvije, međusobno odvojene cjeline sastavljene od više zbijenih sklopova kuća, na istočnom i zapadnom rubu selu. Između njih je neizgrađeni prostor koji su prekrivali vrtovi i pašnjaci, nasuprot kojega je, sa sjeverne strane, crkva sv. Karla Boromejskog.

Istočni dio sela činilo je nekoliko sklopova kuća koje su uglavnom bile organizirane u pravilne nizove u odnosu na prilazni put koji je ovaj dio sela povezivao s glavnim putem U austrijskom katastru tu su bili zabilježeni sklopovi kuća obitelji Kuzmanić, Bufalis i Bareta te dvije kuće (kat.čest. 90, 92) koje su pripadale rodu Maravić. Vjerojatno je nekoć tomu starom rodu pripadao veći sklop kuća oko kojega su se okupile druge kuće. Naime, zaselak Maravić se spominje još 1570., prigodom

krštenja Ilije Maravića.⁵³⁰ Pavao Andreis, kako je već bilo spomenuto, također je zabilježio da se kod crkve sv. Karla nalazilo „selo“ Maravić.⁵³¹

Zapadni dio sela bio je veći, činilo ga je nekoliko zbijenih, također obiteljskih, sklopova kuća organiziranih uglavnom oko unutrašnjih dvorišta. Između tih sklopova bila je jedna veća zajednička, neizgrađena površina nepravilnog tlocrta, odnosno proširenje koje se doimalo poput seoskog trga. Na zapadnom rubu tog dijela naselja bio je jedan kompaktni sklop kuća grupiranih oko unutrašnjeg dvorišta koji je pripadao rodu Miše, a dvije kuće unutar tog sklopa bile su upisane kao vlasništvo župe (kat. čest. 49, 50). U ovom dijelu naselja isticao se i jedan sklop koji su činile prostranije kuće (uz jednu stoji *casa con pione/picone*) i štale organizirane oko dvorišta s cisternom koji je pripadao rodu Pieveta (kat. čest. 35). Ostali sklopovi pripadali su rodovima Buličić, inače osobito brojnom okružskom rodu. Mnoge pripadnike ovog starog čiovskog roda koji su u maticama krštenih bilježeni od 1569., nalazi se od početka XVIII. stoljeća u trogirskom predgrađu na Čiovu, gdje je kasnije formiran zasebni obiteljski zaseok.

Zapadno od jezgre sela Okruga Gornjeg jedna je izolirana, veća skupina kuća, odnosno zaseok koji je u katastru zabilježen nazivom *Radice* pa se i danas taj dio naselja naziva Radićevi. Zaseok je smješten sjeverno od križanja glavnog puta koji je vodio prema zapadu i puta koji je vodio prema jugu, prema uvali Mavarštica. Zaseok je imao i svoj pristup glavnom putu. Dio kuća bio je pravilno organiziran u nizove postavljene okomito na taj prilaz. Drugi dio kuća u zaseoku imao je nepravilnu organizaciju oko dvorišta.

⁵³⁰ Podaci iz Matice krštenih iz župnog arhiva Župe sv. Karla Boromejskog u Okrugu.

⁵³¹ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 341.

Okrug Donji

Slika 83: Okrug Donji, zračni snimak, 1 - crkva sv. Ivana Krstitelja, 2 a,b- Selo, 3 - lučica *Stari porat*, 4 - trasa puta koji se kasnije račva u put prema bunaru Šepurina i put *Galvice* prema Okrugu Gornjem

Okrug Donji smješten je na uzvišenju od 45 metara nadmorske visine, podno brežuljka Gornja Glavica. Čine ga tri skupine kuća smještene zapadno od crkve sv. Ivana Krstitelja. U Okrug Donjem se u austrijskom katastru razabiru tek tri skupine kuća, prizemnica, također obiteljskih grupacija koje su tada pripadale rodovima Biočić, Vukman i Maković (Miaković). Južno od crkve bio je jedan manji sklop organiziran oko dvorišta, druga dva, veća sklopa bila su smještena zapadno od crkve te je svaki imao svoj prilaz na glavni put.

Slika 84: Okrug Donji, isječak iz katastarske mape iz 1830. (DAS, AM, Okrug)

3. POVIJESNI I PROSTORNI RAZVOJ TROGIRSKOG PREDGRAĐA NA ČIOVU

3.1. NASTANAK I IZGRADNJA TROGIRSKOG PREDGRADJA NA ČIOVU

Prilog 8 - Katastarska mapa iz 1830. godine

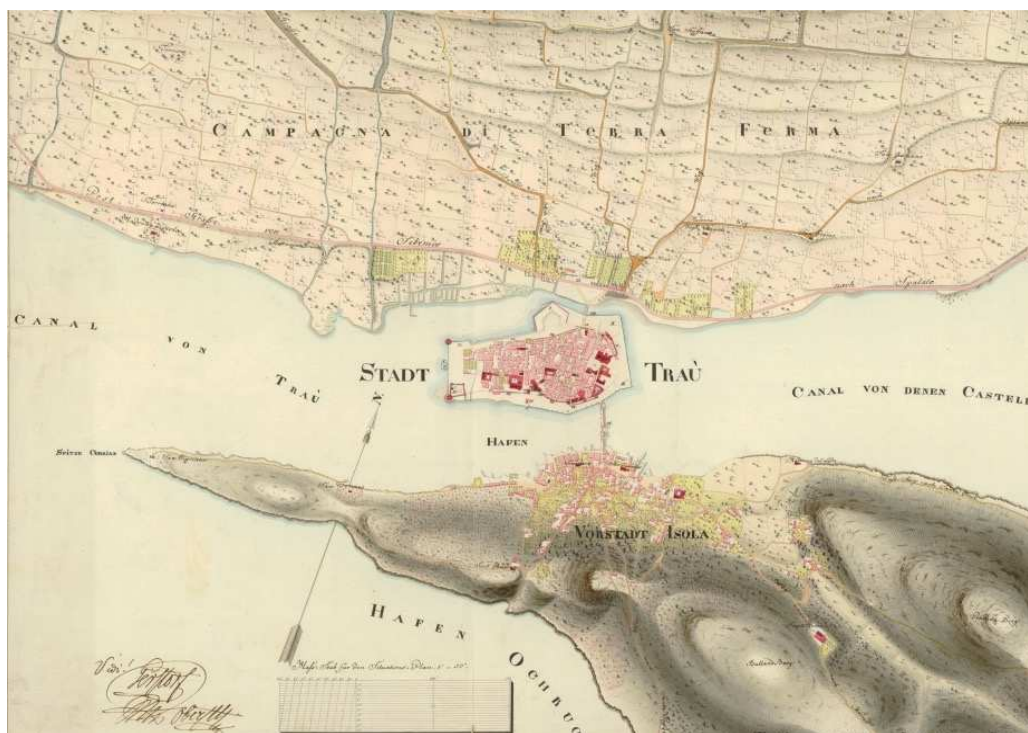
3.1.1. Uvod

3.1.1.1. Položaj

Prostor na kojemu se razvilo trogirsko predgrađe nalazi se preko puta samog grada na onom dijelu Čiova koji se najviše približio Trogiru, dakle na položaju koji je oduvijek bio prometno i strateški značajan za grad pa je, kako je ranije pretpostavljeno, već negdje početkom XIII. stoljeća sagrađen most. Širina morskog kanala između Trogira i tog dijela Čiova iznosi između 150 do 200 metara.

Slika 85: Zračni snimak povijesne jezgre Trogira i trogirskog predgrađa na Čiovu

Slika 86: Trogir i dio otoka Čiova s trogirskim predgrađem na karti iz 1828. (Središnji arhiv u Beču, Inland c III. a, Traù nr. 06.)

Prostorom dominira uzvišenje Balan, koje ujedno čini južnu granicu predgrađa. Najviši vrh *Veli Balan* (93 metra) uzdiže se nad istočnim dijelom predgrađa te se spušta prema zapadu do zaravni na kojoj se nalazi crkva sv. Andrije. S obzirom na takav položaj, Balan je oduvijek bio važan prostorni orijentir predgrađa pa se i danas bilježe brojni toponimi koji opisuju položaj u odnosu na brdo: *Vrh/Navr Balana* i *Pod Balan*, *Mali Balan* ili su pak pojedini dijelovi brda nazvani prema rodovima čije su kuće ili zemlje tu od starine smještene: *Belavin Balan*, *Minjerov Balan*, *Gazin Balan*, *Šundrov Balan*.

Zapadno se pruža izduženi, šiljati poluotok Cumbrijan. Istočno od prostora na kojemu se razvilo predgrađe uzdiže se brdo Gradina (111 metara). U usjeku između uzvišenja Gradina i Balan spušta se prema moru plodna udolina Bilin dolac, danas potpuno izgrađena.

3.1.1.2. Izvorna konfiguracija terena

Na temelju starih planova, austrijskog katastra i detaljne analize slojnice terena može se pretpostaviti izvorna linija obale na prostoru trogirskog predgrađa. Proučavajući razvoj jadranskih priobalnih naselja pokazalo se da je teren uz obalu, visine oko 1,0-1,6 metara nad geodetskom nulom, koji je gotovo horizontalan,

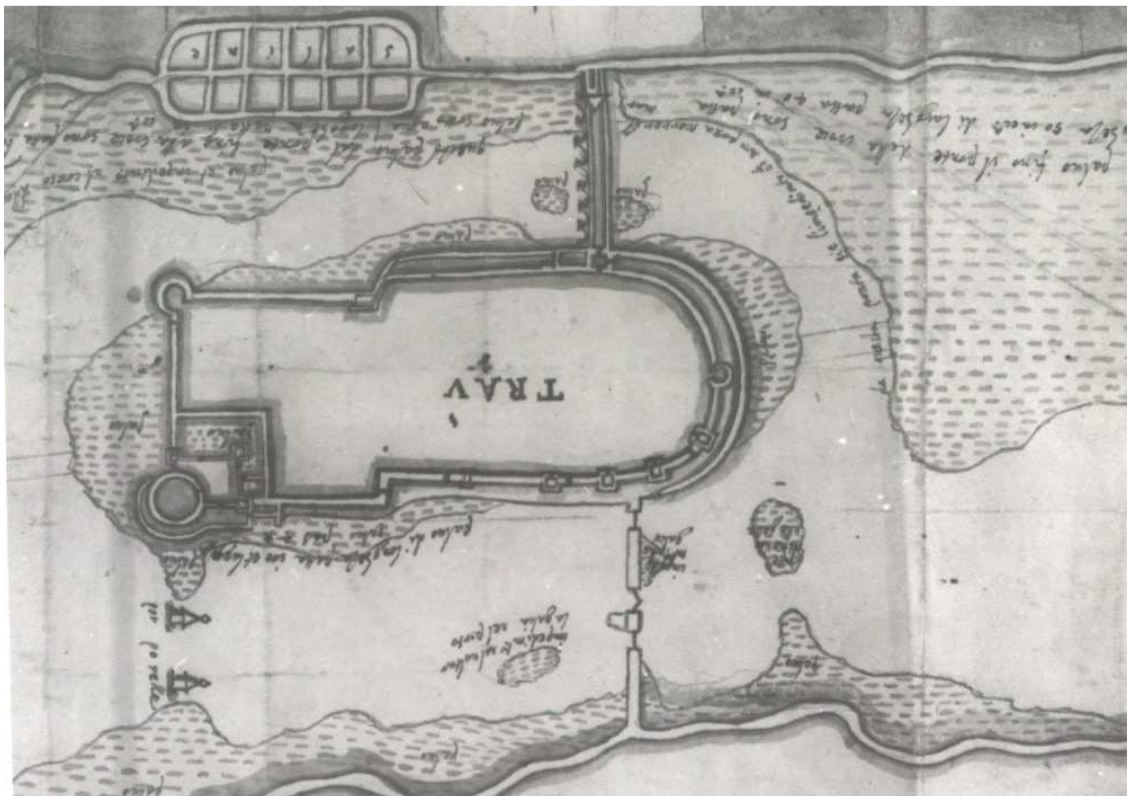
nastao nasipavanjem. Prirodnu liniju obale može se pretpostaviti na onom mjestu gdje se prirodni pad terena presijeca s ravninom mora.⁵³²

Slika 87: Pretpostavljena izvorna linija obale (D. Babić)

⁵³² Usporedi istraživanja: MARASOVIĆ, K. (2002.); MARASOVIĆ, K. (1999.), 133.-146.

Središnji dio obale budućeg predgrađa na koji se oslanja most bio je izvorno mnogo više isturen negoli danas, dok se za zapadne i istočne strane nastavlja niz uvala (lučica) koje su u kasnijim stoljećima dijelom nasute. Još su komunalni propisi s kraja XIII. stoljeća određivali da se mulj koji se vadio iz luke (kanala) između otočića i kopna odlaže kod mosta na Čiovu. Ivan Lucić je spominjao jednu takvu odredbu iz 1292., napominjući da su se ti pothvati vađenja nanosa iz kanala u vrijeme srednjovjekovne komunalne uprave odvijali svake godine: „Tamo se naređuje da se očisti od nanosa luka prema kopnu i da se glib koji se bude izvadio odloži kod mosta koji vodi na Otok, iz čega se vidi s kolikom su brigom u staro doba građani svake godine, kada je more bilo nisko, vadili onu zemlju i šljunak koje su nanosile kiše zato da ne bi ostala zatrpana luka.“⁵³³ To je pitanje bilo regulirano i već spomenutom odredbom Statuta.

Slika 88: Zacharia Negro, Prikaz trogirskih solana, 1580. godina

Stotinjak metara istočno od mosta započinjala je jedna prostranija uvala, u novije doba posve nasuta, a taj se prostor i danas naziva *Malo More*. Manja, duboka uvala nazvana *Lučica* nalazi se oko 150 metara zapadno od mosta, a dno te uvale danas

⁵³³ LUCIĆ, I. (1979.), sv. II, str. 1009.

je također nasuto. Obala budućeg predgrađa bila je izvorno vrlo uska te se već dvadesetak metara od podnožja mosta teren počinje strmo penjati prema uzvišenjima Balana. Strmi i stjenoviti teren pred mostom naziva se *Skalice*. Ovaj je toponim vrlo star, zabilježen još 1316. u jednom dokumentu u kojem se spominje zemlja trogirskog benediktinskog samostana sv. Nikole koja se tu nalazila.⁵³⁴ Istim toponimom naziva se još od srednjeg vijeka izvangradsko područje sjeverno od Splita, zabilježeno prvi put u jednom dokumentu iz 1336. (*terra posita ad Scalellas*).⁵³⁵

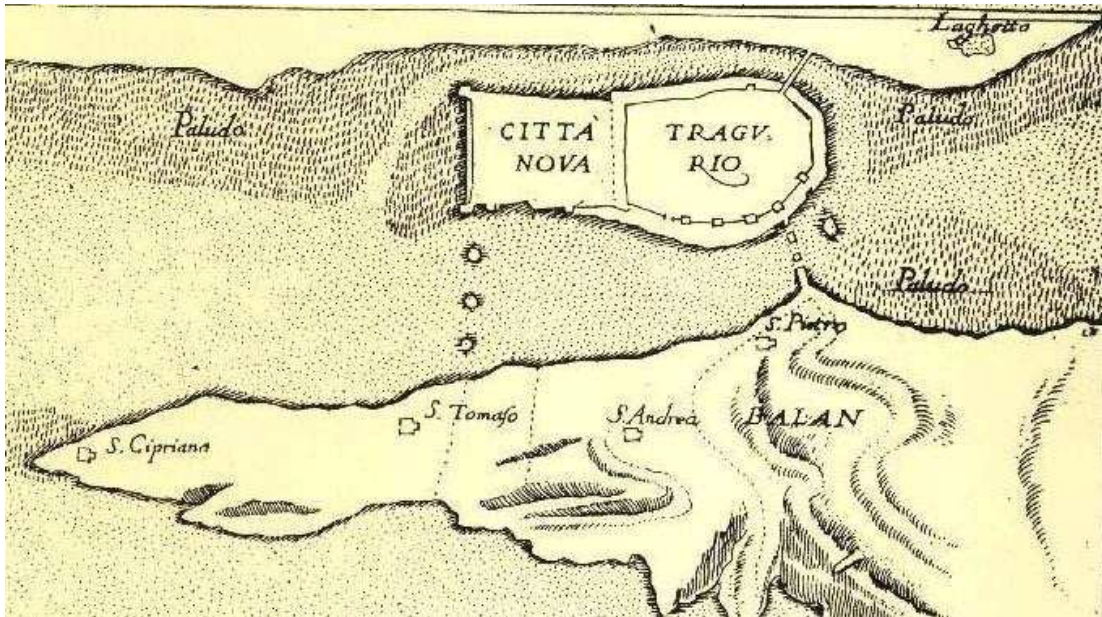
Izgled prirodne linije obale, koja je stoljećima bila nasipavana za potrebe izgradnje kuća predgrađa, mulova i kasnije ceste, može se dijelom rekonstruirati i prema nekim starijim planovima Trogira. Na prikazu trogirskih solana iz 1580. autora Zacharie Negria duž čitave obale Čiova nasuprot gradu, prikazani su močvarni plićaci uz koje je na više mjesta upisano *palus* (lat. bara odnosno močvara).⁵³⁶ Sam most vjerojatno se oslanjao na jedan čvrsti teren, hridinu koja se doimala poput malog rta. Istočno i zapadno od mosta te uz sam most ucrtani su umjetni obrambeni nasipi napravljeni od potopljenih galija. Materijal kojima su bili ispunjeni plićaci istočno od mosta mogao je dijelom biti od nanosa blata i mulja koji je donosila bujica vode s kopna, no vjerojatno je to ipak većim dijelom spomenuti materijal što se stoljećima vadio tijekom produbljivanja kanala između Trogira i kopna. Na zapadnom pristupu luci nacrtane su dvije porporele sa svjetionicima koje su tu stajale još početkom XIX. stoljeća.⁵³⁷ Na karti koja prikazuje izgled srednjovjekovnog Trogira koju je objavio Ivan Lucić u svom djelu iz 1673., uz obalu Čiova istočno od mosta te na samom rtu Cumbrijan također su iscrtani močvarni plićaci, uz koje stoji riječ *plaudo* te tri porporele na istom mjestu kao i na karti iz 1580. godine. Na mjestu na kojem se oslanjao most prikazan je šiljasti istak. Ove karte pokazuju da je upravo taj dio istočno i zapadno od mosta kasnije najviše nasipavan pa je do danas dobio polukružni oblik.

⁵³⁴ BARADA, M. (1988.), 172.-173.

⁵³⁵ SKOK, P. (1952.), 34.

⁵³⁶ ZKZ, Rukopisi, Disegno di Traù, MS, 311., f.1.

⁵³⁷ BABIĆ, I. (2010.), 412.

Slika 89: Područje Trogira iz knjige Ivana Lucića, 1673. godina: *Memorie istoriche di Tragurio ora detto Trau di Giovanni Lucio*, Venecija, 1673., bakrorez, *Teritorio di Trau e Spalato* (Preuzeto iz knjige: KOZLIČIĆ, M. (1995.), 225.)

3.1.1.3. Raspored crkava i mreža putova

Budućem predgrađu na Čiovu prethodila je cijela jedna prostorna mreža crkava zadana dijelom još u ranokršćansko doba i to, valja ponovno istaknuti, uglavnom u vezi s pustinjačkim životom. Iznimka bi bila crkva i položaj sv. Andrije koji je izgrađen zbog nadziranja ulaza u gradsku luku. Istočni rub budućeg predgrađa označavala je spomenuta crkva Gospe pokraj mora, izgrađena na malom rtu koji je s ove strane zatvarao trogirski kanal. Do gradnje postojeće obalne ceste ona je stajala uz samo more, u osami. Na zapadnom ulazu u luku, na samom sjeverozapadnom istaku otoka Čiova, bila je crkva sv. Ciprijana. Još u XX. stoljeću ovaj je rt bio sasvim neizgrađen, tu su bili uglavnom pašnjaci. U srednjem vijeku na zapadnom rubu budućeg predgrađa, na pristupu istom rtu sv. Ciprijana, već je bila izgrađena crkvice sv. Tome Apostola, danas također srušena.⁵³⁸ Najraniji izvor o crkvi je iz 1274. kada se spominju njezini osnivači i rektor.⁵³⁹ Predgrađu prethode i crkva sv. Petra od Drofina i ona sv. Jakova smještene u neposrednoj blizini mosta uz put koji je kasnije postao glavna komunikacija unutar predgrađa.⁵⁴⁰

⁵³⁸ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 399.

⁵³⁹ Dokument se tiče prava izbora plebana. Spominje se imena patrona - Natalis Lupis: BARADA, M. (1950.), 44., 146.

⁵⁴⁰ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 339.; BARADA, M. (1950.); KARBIĆ, M., LADIĆ, Z. (2001.).

Dakle, podizanjem crkava već su u srednjem vijeku stvorene naznake za organizaciju budućeg predgrađa. Osim tih pojedinačnih crkava za kasniju urbanizaciju važne su bile redovničke nastambe, kolibe i izbe koje su postojale uz te crkve. Uz crkvu sv. Andrije bio je organiziran skromni samostan benediktinki, a od srednjeg vijeka već su bilježene njegove redovnice. Pavao Andreis spominjao je da su se još u njegovo doba na tom mjestu uočavali tragovi bunara i skromnih samostanskih gradnji.⁵⁴¹ Bogomolja sv. Lazara i dva kućerka za gubavce sagrađeni su uz uvalu istočno od mosta 1414. zaslugom kanonika Luke Stalija (Luke Ilijinog).⁵⁴² Treba pretpostaviti i skromne kućerke spominjanih osamljenica (rekluzi) uokolo crkava sv. Jakova, sv. Petra i Gospe pokraj mora.

Slika 90: Mreža starih putova i crkava na širem prostoru uokolo trogirskog predgrađa na Čiovu

U organizaciji prostora na kojemu se kasnije razvilo predgrađe od presudne važnosti bila je i mreža već zatečenih putova koji su se od mosta račvalo prema istoku, jugu i zapadu. Ta je mreža vrlo stara i zadana naprosto prirodnim okvirom. Kako je to

⁵⁴¹ *Monasterium sancti Andree* je spomenut u jednoj ispravi iz 1273. godine: Barada (1948.), 471. Godine 1331. spomenute su koludrice „*monacarum sancti Andree*“: BARADA, M. (1950.), 422.; OSTOJIĆ, I. (1964.), 294. ANDREIS, P. (1977.-1978.), 338, BELAS, A. (1938.b).

⁵⁴² LUCIĆ, I. (1979.), sv. II, str. 965.,1005.-1006.; ANDREIS, P. (1977.-1978.), 341.-344.

uobičajeno u prostornom razvoju naselja općenito, trase starih putova se zadržavaju te su se sačuvale od izgradnje. Putovi su tako postali ulice kasnijeg predgrađa. Oni su išli optimalnim geografskim linijama kako bi svladali relativno strmi i krševiti teren. Put koji je od mosta kreće prema istoku, uspinje se pod padinama brijega Balan do franjevačkog samostana sv. Ante potom preko brda Kobijak nastavlja prema selu Žednom (kat. čest. 4282, *Strada che conduce al Convento dei Dritti*). Jedan put se penje prema jugu, preko predjela Skalice, potom se račva u dva pravca, zapadno prema uzvišenju na kojemu je crkva sv. Andrije (čest. zemlj. 4269, *Strada che dalla`Isola mette alla chiesa di San Andrea*) te istočno, preko Balana vodi do sela Okrug (4267 *Strada che dall`Isola Bua metta ad Okruk*). Od Sv. Andrije još je jedna staza zapadnije vodila do obale Salduna gdje je pretpostavljen položaje solana, no ona je danas ipak dijelom zakrčena. Od mosta prema zapadu išao je put koji je pratio liniju obale i vodio do samog rta Cumbrijan, gdje se nalazila istoimena crkva (čest. zemlj. 4281, *Strada che del caseggiato dell`Isola Bua mette alla punta Ciubrian*).

3.1.1.4. Naseljavanje

O izgradnji i naseljavanju područja današnjeg predgrađa na Čiovu prije XV. stoljeća nema puno informacija. Pored mreže crkava, redovničkih nastambi, koliba i izbi u kojima su boravili pustinjaci i oboljeli od kuge, postojale su i neke kuće, podignute uz manje plodne površine na padinama Balana. Te male plodne površine bile su i prije izgradnje predgrađa iskorištene kao vrtovi, bilo komunalni, crkveni, samostanski ili pak privatni, zabilježeni u ranije spomenutim srednjovjekovnim dokumentima. Vrtovi, odnosno poljoprivredne kulture koje su oni podrazumijevali, tražili su stalnu njegu i rad pa su uz njih podignute i skromne kuće i prateći gospodarski objekti, u kojima je boravilo stanovništvo koje ih je obrađivalo i održavalo. Korčulanskom predgrađu, koje se razvilo unutar sličnog prostornog okvira, u stiješnjenom prostoru, niskoj prevlaci između jezgre i kopna prethodile su isto tako, kako svjedoče srednjovjekovni dokumenti, kuće koje su se podizane izvan zidina uz vrtove (*domum extra civitatem prope hortum*).⁵⁴³

Naseljavanje i izgradnja prostora budućeg predgrađa u XIV stoljeću naslućuju se iz citiranih odredbi statuta koje bilježi stanovnike Čiova, posebno u onoj o obavezi

⁵⁴³ STATUTA ET LEGES CIVITATIS ET INSULA CURZULAE (1877.), 206.-207.

iskapanja i održavanja kanala iz 1322. godine.⁵⁴⁴ Ona obavezuje na to stanovnike Grada, Pasika i otoka Čiova što se odnosi najvjerojatnije isključivo na ovaj dio Čiova uz mosta, a ne na udaljena sela na otoku kao što odredba nije obvezivaala niti stanovnike sela na kopnu. Ivan Lucić na jednom mjestu piše kako su te obaveze morali redovito obavljati svi građani.⁵⁴⁵ Opisujući tijek sukoba između mornarica Venecije i Genove koji su se krajem XIV. stoljeća odvijali u trogirskoj luci, Ivan Lucić je na prostoru predgrađa spominjao neke odavno srušene vrtove i kuće od suhozida: „Čekajući da neprijateljska vojska doplovi ban i Đenovežani imali su vremena porušiti kuće od suhozida koje su odavna prazne i zidove vrtova koji su se nalazili na otoku i tako zatvorili padine spajajući jarke na zapadu balvanskom pregradom, a na istoku nasipom mostova. Na otoku sada postoje neznatni tragovi, zbog dvorišta i nastambi što se danas tamo nalaze, nema traga ni kamenju od suhozida koje je bilo prenošeno na obližnje mjesto gdje se balvanska pregrada spajala s prvim lukobranom.“⁵⁴⁶ Od tih suhozida, balvana, dasaka i greda sagradile su se još tada, obavijestio je Lucić, skromne utvrde na uzvišenjima Balan i zaštitni zidovi prema obali. Danas na prostoru predgrađa nema nikakvog traga tih improviziranih obrambenih gradnji i zidova. Sličnim suhozidnim ogradama bilo je još dijelom zatvoreno onodobno predgrađe u Pasikama. Na spomenutom planu Trogira iz Lucićeva djela ucrtane su linije suhozidnih ograda na prostoru budućeg predgrađa, koje su se spuštale od uzvišenja Balan prema luci. Na tom strmom, hridinastom terenu, kasnije gusto izgrađenom, koji se od crkve sv. Petra uzdiže prema sv. Andriji može se među malim vrtovima pretpostaviti te prve skromne kuće. U spomenutim ratnim sukobima krajem XIV stoljeća koji su se odvijali u luci, ubrzano se podižu zaštitni zidovi u Pasikama, unutar kojih su, obavještava Lucić, povučeni svi stanovnici otoka.⁵⁴⁷

S obzirom na navedene odredbe o zabrani naseljavanja Čiova iz 1372. i 1416., te mnogobrojne dokumente iz XIII. i XIV. stoljeća u kojima se spominjala sustavna izgradnja trogirskog predgrađa na samom otočiću na predjelu Pasike, ipak nije

⁵⁴⁴ STATUT GRADA TROGIRA, knjiga I.,15.

⁵⁴⁵ LUCIĆ, I. (1979.), 1009.

⁵⁴⁶ LUCIĆ, I. (1979.), 680.

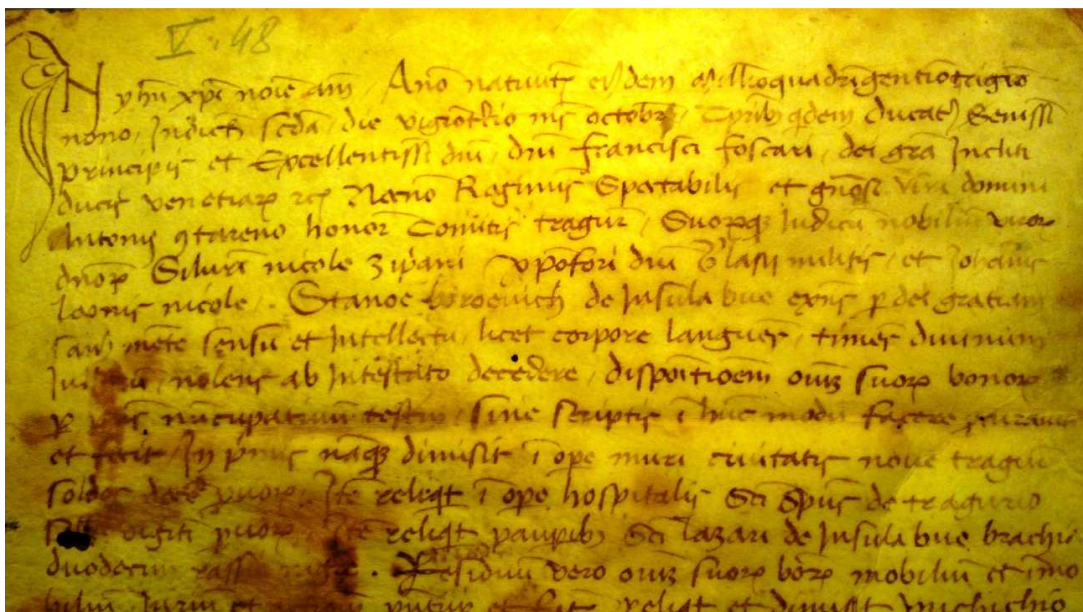
⁵⁴⁷ LUCIĆ, I. (1979.), 657.

vjerojatno da se u to doba intenzivnije naseljavao prostor Čiova koji se nalazi nasuprot grada.

Od početka mletačke uprave u Trogiru 1420. nastupilo je razdoblje intenzivnijeg naseljavanja i izgradnje predgrađa na Čiovu, kada se, kako je ranije izneseno, sve više naseljavao čitav trogirski teritorij na Čiovu i kada su se formirala sela Okrug i Žedno. Presudnu ulogu u tomu imala je državna politika. Naime, spomenuta dukala iz 1421. kojom je odobreno obrađivanje Čiova, za što je trogirski knez morao izdati posebnu dozvolu, ali i vršiti nadzor, omogućila je vjerojatno da dio stanovništva, bilo grada ili pak distrikta, naseli i ovaj dio Čiova u neposrednoj blizini grada. Komunalne vlasti i dalje su u Statut unosile reformacije koje su regulirale iskorištavanja pojedinih prirodnih resursa otoka, no može se zaključiti da je mletačka politika bila ipak blaža u pitanjima modaliteta nastanjivanja Čiova pa se od trećeg desetljeća XV. stoljeća spominju otočna sela, njihovi stanovnici - zemljoradnici, ali i prvi stanovnici predgrađa na Čiovu. Bilježe se od XV stoljeća u dokumentima nastambe od kamena i u drvetu preko puta grada i na Čiovu i na kopnu.⁵⁴⁸ Najraniji dosad poznati dokument o stanovniku predgrađa na Čiovu jedna je oporuka iz 1439. koju je dao sastaviti izvjesni Stanoje Biroević (Birojević) kojom je, između ostalog, obdario hospital sv. Duha u gradu i lazaret za oboljele koji se nalazio u samom predgrađu, uokolo crkve sv. Lazara podignute u prvom desetljeću XV. stoljeća.⁵⁴⁹ Oporučitelj je naveden kao stanovnik (*habitor*) otoka Čiova (*de Insula Bua*), što se smatra, kako će kasnije biti pokazano, da se odnosilo isključivo na naselje pred gradom (predgrađe) na Čiovu, a ne na njegova sela. Kao svjedok oporuke koju je notar sastavio u kući oporučitelja, zabilježen je još jedan stanovnik predgrađa - Juraj Maravić (Maravich?).

⁵⁴⁸ PLOSNIĆ, A. (2010.), 44.

⁵⁴⁹ HDA, FG, Pergamene, DMV 260.

Slika 91: Dio oporuke Stanoja Birojevića iz 1439. godine
(HDA, Pergamene, zbirka Documenta medievalia varia 1.1 A I (DMV))

U dokumentima iz XVII. stoljeća, odnosno prijepisima pisama koje su ondašnji stanovnici predgrađa upućivali duždu, moleći ga da ih se rastereti brojnih nameta i ograničenja stanovanja, stanovnici su se pozivali na jednu ispravu iz 1459. godine. Prema toj je ispravi, može se pročitati iz dokumenata, Veliko vijeće pojedinim obiteljima dalo dozvolu boravka na otoku Čiovu.⁵⁵⁰ Naime, u jednom od brojnih pisama koje je u ime stanovnika Čiova sastavio Nikola Borghesalo i predstavio duždu 6. srpnja 1628., sažeta je na neki način povijest nastanjivanja tog područja. U istom dokumentu, poziva se na tradiciju dvije veoma stare bratovštine koje su stoljećima djelovale u predgrađu sv. Jakova i Gospe pokraj mora, koje su štitile te stanovnike predgrađa kao i njihove pretke. Bratovština Gospe pokraj mora utemeljena je još u prvoj polovini XIV stoljeća, a ona sv. Jakova sredinom XV. stoljeća. Osnivanje tih mjesnih, kasnije profesionalnih bratovština također je naznaka o tijeku nastanjivanja područja predgrađa. Stanovnici, nadalje, naglašavaju trud svojih predaka koji su uložili radeći na čiovskoj zemlji. Ovdje su donesene te zaključne misli u kojima su prokurator stanovnika tražili od Dužda da se im žurno pomogne u njihovoj nevolji: „... ti jadnici koji se sjećaju dvije obrtne bratovštine Svetog Jakova i Blažene Djevice Marije kraj mora, koje predstavljaju dvije od 6 koji će čine Kongregaciju pučana koju drži 6 branitelja puka koji brinu o potrebama naroda, oni imaju još druga sela na otoku kao što grad ima Split, ima ih na

⁵⁵⁰ ZKZ, Ostavština Andreis, 15236/ms296, f.53-64, 15261/ms 309, f.53-54.

otoku oko 2 tisuće i 3 tisuće životinja, tamo borave od 1459. do danas. Zato Vi, Uzvišeni, odlučite koje pravo i koje slobode imaju njihovi preci i njihovi nasljednici koji su tu uložili svoj rad i znoj i uzdaju se u pravdu Serenissime da ih trogirsko plemstvo neće otjerati zbog nameta i da ne moraju uokolo tražiti milost.“⁵⁵¹

Sačuvana je i jedna isprava kneza Alviza Barbariga iz 1496. kojom je dozvolu za stanovanje na Čiovu dao Ivanu Markoviću.⁵⁵² Može se pretpostaviti da su od početka venecijanske uprave gradski knezovi dodijelili niz takvih pojedinačnih odobrenja nastanjivanja na Čiovu koja su upućena bilo skupinama, obiteljima novopridošlih stanovnika, bilo pojedincima, poput onih kneževih dozvola za obrađivanje čiovskih zemljišta koje su spomenute u navedenoj odluci iz 1421. godine.

S obzirom na slične prilike koje su diktirale nastanjivanje i urbanizaciju obližnjih otoka Drvenika i Ploča, isprave o stanovanju na Čiovu mogu se usporediti sa sačuvanim dokumentima koji se tiču ovih otoka, a koji su, pored izricanja dozvole nastanjivanja, uređivali i obveze i načine korištenje njihovih gospodarskih kapaciteta. Naime, novija su istraživanja pokazala da su ti otoci bili naseljeni i prije 1500., koju je Pavao Andreis zabilježio kao godinu kada je, uslijed straha pred Turcima, započelo nastanjivanje dotad nenastanjenih otoka.⁵⁵³ Isprava iz 1459. zasad je najranija poznata isprava kojom je dano pravo stanovanja na prostoru budućeg predgrađa na Čiovu te je važno naglasiti da datira iz vremena koje je prethodilo prvim turskim prijetnjama odnosno raseljavanju stanovništva koje su one potakle. Naime, prvi mletačko-turski ratovi trajali su od 1463. do 1479., no oni na trogirskom teritoriju nisu imali takve snažne demografske posljedice kao prilike koje su uslijedile u iduća dva stoljeća.⁵⁵⁴

Društvene i političke promjene u Trogiru te njegov postepeni prostorni razvoj na područje Čiova preko puta mosta, kao i na ono na kopnenoj strani treba sagledati i u kontekstu razvoja dalmatinskih gradova tijekom XV. stoljeća kada su uključeni u posjed

⁵⁵¹ „*detti poveretti cui hanno a memoria hominda le due fraglie di S. Giacomo, e della Madonna del litto, che sono doi della 6 che faranno l'Università tenuta con 6 deffensori che prevedono a tutti i bisogni del popolo cui hanno ancora diverse Ville Come anco la Città di Spalato ne ha nella qual Isola s'atrovano 2 o tre mille animali de lor ragione con fermo, et comodo domicilio da 1459. in qua per parte dell Ecc.mo Consiglio dire sotto la qual fede e con la qual liberta hanno gli antenati loro è dappo i predetti abitanti speso ed impiegato i sudori loro in detto loco dal quale confidano per Giust.a che la benignità di questa Serenissima Reppublica no sia per discacciarli tutto che per loro indebiti fini detti Nobili di Traù, lo vadino per tutte becarie procurando, et alla Gratia.*“ ZKZ, Ostavština Andreis, 15236/ms296, f.53-64, 15261/ms 309, f.53-54.

⁵⁵² AT, Pergamene, kutija III, 284.

⁵⁵³ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 203., 208., 299., 306.; PAŽANIN, I. (2000.b), 5.-219.; ANDREIS, M. (2000.), 507.-535.; ANDREIS, M. (1997.), 253.-260.

⁵⁵⁴ OMAŠIĆ, V. (1971.).

Mletačke Republike, ali i šire u kontekstu ondašnjeg osvajanja terraferme same Venecije te razvoja i migracija stanovništva koje je potom uslijedilo.⁵⁵⁵ Od toga su razdoblja dalmatinski gradovi doživjeli značajne demografske i prostorne promjene kada je uglavnom započeo razvoj novovjekovnih predgrađa odnosno gradskih predjela izvan srednjovjekovnih zidina. Širi se prije svega Zadar koji je tijekom XV stoljeća postao najveće gradsko središte istočne obale Jadrana.⁵⁵⁶ Proširio se gradski prostor Šibenika, posebno njegov sjeveroistočni dio.⁵⁵⁷ Tijekom XV. stoljeća zabilježene su i prvi podaci o predgrađu izvan zidina Splita,⁵⁵⁸ razvio se tada i korčulanski *borgo*.⁵⁵⁹ Počinje se tada izgrađivati i hvarsko predgrađe Burak, prostor na nasuprotnoj starni trga- Dolca.⁵⁶⁰ Prostorni razvoj izvan zidina doživio je i Dubrovnik, gdje se tijekom XV. stoljeća oblikovalo zapadno predgrađe Pile.⁵⁶¹ Jezgre tih novih predgrađa bile su također starije crkve, ali i pravci starih putova. Primjerice, dubrovačke su se Pile razvile oko linije putova uz koje su bile nanizane crkve, a koji su vodili iz grada prema luci i posjedima u Gružu i Rijeci dubrovačkoj.

Nastanjivanje i izgradnja u neposrednoj okolini Trogira, osim navedenim vanjskim čimbenicima, bilo je uvjetovano dakako i prilikama u samom gradu. Naime, grad na otočiću je tijekom XV. stoljeća posve prostorno definiran i izgrađen, kako najstarija jezgra tako i predgrađe Pasike. Ono je, kako je napomenuto, bilo intenzivno naseljavano i izgrađivano tijekom XIII. i XIV. stoljeća, a početkom XV. stoljeća obuhvaćeno je gradskim zidinama te se počelo, od 1418., službeno nazivati Novim gradom (*Città nouva*).⁵⁶² Važan čimbenik kretanja gradskog stanovništva, pa tako i izgradnje prigradskog područja, bilo je izbivanje epidemija kuge u Trogiru šezdesetih godine XV. stoljeća. Takve su prilike bile jedan od ključnih čimbenika razvoja predgrađa i u sljedećim stoljećima. Slična je situacija bila i

⁵⁵⁵ O ovoj temi usporedi: RAUKAR, T. i sur. (1987.).

⁵⁵⁶ RAUKAR, T. i sur. (1987.), 61.

⁵⁵⁷ TADIĆ, B., MARKOVIĆ, J., HORVAT- LEVAJ, K. (1987.), 5.-9.

⁵⁵⁸ JELASKA, J. (2001.); BOŽIĆ-BUŽANČIĆ, D. (1992.), 39.-62.

⁵⁵⁹ FAZINIĆ, A. (2000.), 209.-210.; KALOĐERA, B. (1995.).

⁵⁶⁰ BABIĆ, I. (1989), 20., FISKOVIĆ, C. (1977.), 460.

⁵⁶¹ PLANIĆ-LONČARIĆ, M. (1980.), 117.-120.

⁵⁶² LUCIĆ, I. (1979.), sv. II, 908.; BENYOVSKY LATIN, I. (2009.), 76.

drugdje u Dalmaciji, primjerice unutar zadarske komune, gdje su te epidemije od sredine XV. stoljeća bile bitan poticaj izgradnji i naseljavanju šireg komunalnog teritorija.⁵⁶³

U ranije raspravljanim dokumentima XV. stoljeća u kojima se govorilo o naseljavanju prostora budućeg trogirskog predgrađa na Čiovu, taj se prostor bilježio imenom otok Čiovo (*Isola Bua*) ili samo Otok (*Isola*). Smatra se da se u navedenim dokumentima taj naziv odnosio isključivo na prostor predgrađa, a ne na cijelo Čiovo. Brojne su analogne, toponomastički istražene situacije, posebno na zadarskom otočju gdje se naziv *Isola* uglavnom odnosio na određeno naselje na otoku, a ne na čitav otok.⁵⁶⁴ On se i drugdje odnosio na veće, najznačajnije otočno naselje, dok su se druga, manja naselja označavala uglavnom nazivom *villa*.

Raspravljajući o nazivu predgrađa na Čiovu treba spomenuti pretpostavku koju je iznio Vjeko Omašić na osnovi jednog pravnog akta iz 1271. godine. Naime, u tom je tekstu zabilježen naziv „Vrtal“, dakle na hrvatskom jeziku i to s velikim početnim slovom pa se promišljalo da je riječ o nekom toponimu („...*in Vrtal cum arboribus seu ortum ipsius Dabre sclave...*“). Međutim, u daljnjem tekstu nije podrobnije opisano gdje se taj lokalitet odnosno vrt nalazio. Donoseći topografiju trogirskog kraja isti autor spomenuti Vrtal smjestio je na Čiovo, na područje nasuprot gradu gdje je bilo gradskih vrtova pretpostavljajući „kako su već tada tamo bili nastanjeni neki privilegirani pojedinci“ te je nadalje zaključio da je na Čiovu u srednjem vijeku postojalo naselje koje je nosilo ovaj naziv.

Naziv Vrtal, naveden kao jedan od četiri predjela trogirskog distrikta u rukopisu iz 1470. o opremanju galije soprakomita Jakova Andreisa, tumačio se također kao naselje na Čiovu preko puta mosta. Spominju se tako grad (*città*), predgrađe (*borgo*), Vrtal (*Orto*) te Otok (*Isola*). Iz ovog dokumenta vjerojatnije bi bilo zaključiti da je bila riječ o predjelu na kopnu, gdje su uostalom bili smješteni brojni vrtovi i plodne zemlje koji su se spominjali još u srednjovjekovnim dokumentima i oporukama. U već spomenutoj odredbi Statuta iz 1436. bili su izričito navedeni vlasnici vrtova na kopnu (*patronos hortorum terre firme*). Pavao Andreis je opisao kako je crkva sv. Jurja koja je stajala pred starim mostom s kopnene strane bila priljubljena uz vrt Zuanea Buffalisa. U dokumentima iz XV. stoljeća crkva sv. Barbare na predjelu Travarica bilježila se kao *ecclesia Sancte Barbare in hortis* odnosno *ecclesia Sancte Barbare de hortis Tragurii*.

⁵⁶³ SORIĆ, S. (2013.), 24.

⁵⁶⁴ JURAN, K. (2006.); GRANIĆ, M. (1987.); LONČAR, M. (2007.).

Vrtove u kojima su bili nastanjeni neki pučani spominjao je i Ivan Lucić: „Kongregacija građana i pučana redovito se okuplja u dvorani sv. Duha. U njoj uzima učešće šest građana s titulom defenzora puka i ovima je povjerena sva ona vlast koju su u staro vrijeme imale bratovštine građana pučana svih onih koji su stanovali u vrtovima i bili nazivani Vrtljani, i stanovnika Čiova koji su nazivani Otočani.“ Naime, crkve na tom dijelu kopnenog prigradskog teritorija također su imale svoje bratovštine; djelovala je tako ona sv. Marije od Anđela (Gospe od Anđela), sv. Jurja te sv. Kuzme i Damjana.

Da je Vrtal zaista bio predio na kopnu potvrđuje jedan rukopis iz 1869., prijepis nekog starijeg dokumenta o starim trogirskim bratovštinama, koji je upotpunio Lucićevu vijest: „*L'università del popolo di Traù consisteva de (...) antichi da quelli, che abitavano entra la mura della città, da alcuni altri, che avevano le abitazioni nel'Orti di Terraferma, e perciò si chiamavano Ortolani e dagli abitanti dell' Isola Bua, la maggior parte di quelli avevano particolari Confraternità.*“⁵⁶⁵

Na tom širokom prostoru na kopnu, zvanom Malo polje, može se isto tako pratiti pokušaj stvaranja predgrađa. Nastambe uz vrtove zabilježene su još u XIV. stoljeću. Osovine urbanizacije bile su put koji je od mosta vodio prema bunaru Dobrić te franjevački samostan koji se spominje od XIII. stoljeća. Kada su započeli ratovi s Turcima, s obzirom na izloženost položaja, mnoge se nastambe dalo porušiti. Na tom se prostoru spominjala i kuća u koju su se sklanjali turski podanici kada bi stizali na pazar.⁵⁶⁶ Na ranije spomenutoj karti iz 1580. autora Zacharie Negria na kopnu preko puta mosta nacrtana je skupina kuća. Ni u kasnijim stoljećima, kada je opasnost od Turaka jenjavala, potreba čuvanja plodnih površina nije dozvolila da se oblikuje kompaktno prigradsko naselje. Još u prvoj polovici XIX. stoljeća, kako je zabilježeno u Katastru, taj je prostor ostao posve neurbaniziran. Bilo je tek nekoliko štala i kućeraka raštrkanih po polju uz vrtove i stare staze.

Spomenuti dokument iz 1470. u kojemu su po naredbi kneza Karla Capellija popisani veslači jedne trogirske galije daje sažetu sliku onovremene prostorne organizacije područja grada Trogira. Četiri su, dakle, cjeline koje su pripadale gradu: područje na kopnu pred gradom (Vrtal odnosno *Orto*), grad na otočiću (*Città*) i njegovo predgrađe Pasike (*borgo*) te naselje na Čiovu (*Otok/Isola*). Slijede potom zasebno popisana sela trogirskog distrikta. Ovaj je izvor potvrdio da je stanovništvo budućeg predgrađa na Čiovu od samih

⁵⁶⁵ DAS, FI, Rukopisi, Prijepisi iz 1869., Congregazione de Cittadini, suoi Privileggi, Cariche, che dispensa, e con quali fondamenti, dok. 483.

⁵⁶⁶ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 267.-268., 281.

početaka bilo smatrano stanovništvom Grada, a ne šireg trogirskog teritorija odnosno distrikta. Primjerice, stanovnici splitskih predgrađa koji, kao i ona sela u distriktu, nisu bili niti plemići niti građani niti pučani, uglavnom su navođeni kao *districtulaes*.⁵⁶⁷

Vrtal i Otok dakle, iako nisu činili kompaktne jezgre obuhvaćene zidinama i iako su fizički bili odvojeni od grada, bilježeni su kao gradski predjeli, a ne zasebna sela. Ona su prostorno, društveno i administrativno u potpunosti pripadala gradu. Njihove su bratovštine uz one gradske sudjelovale u Kongregaciji građana i pučana. Zanimljiv je podatak iz ovog dokumenta da je Vrtal dao 18 veslača, grad 23, predgrađe 17, a Otok samo četiri. Može se tako približno rekonstruirati demografska slika i prostorni odnosi između ovih cjelina krajem XV. stoljeća; predgrađe na Čiovu, bilo je tek u formiranju te je još rijetko bilo naseljeno u odnosu na prostor na kopnu, gdje su ratne okolnosti ubrzo zaustavile daljnji razvoj.

3.1.1.5. Prvo stanovništvo predgrađa

Zanimljivo je da se pripadnik roda do sad najranije poznatog zapisanog stanovnika predgrađa Stanoja Birojavića, nalazi i među najranijim zabilježbama o stanovništvu Drvenik. Ondje je 1438. spomenut Juraj Birojević (*Juray Biroieulich de Insula Zirone*).⁵⁶⁸ Porijeklo ovog roda nije poznato i ne nalazi se u starijim popisima gradskog stanovništva Trogira. U kasnijim zabilješkama i matičnim knjigama stanovništva Drvenika, kao i onima predgrađa na Čiovu, također se više ne nailazi na pripadnike ovog roda pa se nažalost ne može ući u trag ovom starom, očito rano izumrlom, rodu.

Na osnovi transkripcije i proučavanja spomenutih rukopisa iz ostavštine Pavla Andreisa, u kojima je spominjana dozvola stanovanja u predgrađu iz 1459., doznaje se da se ta dozvola odnosila na rodove Paladini, Jura, Calebotta, Ostojić, Castriotti i Molizza (Moglić). Svi ovi rodovi također nisu ranije zabilježeni u samom gradu ili Pasikama. Temeljem tih, iako malobrojnih, dokumenta iz XV. stoljeća može se ipak donijeti zaključak da je nastanjivanje predgrađa započelo prije vala raseljavanja uglavnom zemljoradničkog i stočarskog stanovništva trogirskog distrikta, koje su od kraja XV. stoljeća potaknuli turski upadi, kao i kasnijeg raseljavanja gradskog stanovništva uslijed nepovoljnih higijenskih uvjeta i epidemija u samom gradu.

⁵⁶⁷ JELASKA, J. (2001.), 160.

⁵⁶⁸ ANDREIS, M. (2000.), 507.

Proučavajući porijeklo tih najranijih obitelji uočava se da je riječ uglavnom o novopridošlom stanovništvu iz drugih krajeva Dalmacije, ali i čitave Republike, a dozvola iz 1459. važan je podatak i za istraživanje povijesti pojedine obitelji, s obzirom da je to u većini slučajeva mnogo ranija potvrda o njihovoj prisutnosti na širem trogirskom gradskom području u odnosu na dosad poznate podatke.⁵⁶⁹ Rod Castriotti (Castrato, Kastriotti, Castriotti), kako je pokazao jedan kasniji natpis s njihove kuća u samom predgrađu, došao je iz Ulcinja. Obitelj Paladini vuče podrijetlo iz Bergama, odakle su kasnije u čiovske predgrađe pristigle i neke druge, uglavnom trgovačke obitelji. Porijeklo obitelji Moglić, kojemu se nakon XVI. stoljeća gubi trag, nije nažalost znanstveno utvrđeno kao niti porijeklo obitelji Calebotta, no prema obiteljskoj predaji i razgovorima s informatorima zabilježeno je vjerovanje da dolazi iz sjevernotalijanskih pokrajina. Obitelj Jura, kako su rasvijetlila najnovija istraživanja, potječe od starog zadarskog plemićkog roda Jurjević.⁵⁷⁰ Obitelj Marković, koja je dobila dozvolu nastanjivanja na Čiovu nešto kasnije, plemićki je rod porijeklom iz Budve, a pripadnici ovog roda zabilježeni su na mnogim mjestima diljem mletačkih posjeda na Jadranu. Ovaj je rod zabilježen i u samom gradu u drugoj polovini XV. stoljeća.⁵⁷¹

Pripadnike obitelji Moglić, Jura, Calebotta, Paladini, Kastriotti, kao i njihove kuće i posjede u predgrađu, nalazi se i u kasnijim stoljećima, oni se spominju uglavnom kao zanatlije, trgovci, pomorci, mornari (Calebotta, Paladini, Kastriotti) i vojne ličnosti koje su bile obdarene od Serenissime za svoje zasluge u ratovima s Turcima (Jura, Moglić, Marković).

Dakle, početke formiranja predgrađa treba sagledati u svjetlu novih društvenih i ekonomskih prilika tek uspostavljene mletačke vlasti s kojom dolazi novo stanovništvo, uglavnom građanske obitelji trgovaca i zanatlija. Na osnovi navedenih dokumenta može se već u ranom razdoblju predgrađa pretpostaviti složenu socijalnu sliku stanovništva koje ga je naseljavalo. Prostor budućeg predgrađa bio je itekako privlačan s obzirom na blizinu i dostupnost grada. Blizina mosta i luke zanatlijama i trgovcima bila je prikladna za trgovinu i skladištenje. Prostor predgrađa na Čiovu vjerojatno su rano počele

⁵⁶⁹ RADIĆ, D. (2015.); ANDREIS, M. (rukopis).

⁵⁷⁰ RADIĆ, D. (2015.), 244.

⁵⁷¹ RADIĆ, D. (2015.), 271.-272.; ANDREIS, M. (rukopis).

nastanjivati i obitelji ribara i mornara, brodograditelja, koje su spominjane u mnogim kasnijim dokumentima. Njima su bile pogodne mnoge male uvale u kojima su mogli izgraditi gatove za svoje lađe. Pomorske i brodograditeljske obitelji bile su upravo okosnica razvoja i gospodarske djelatnosti i u korčulanskom borgu i dubrovačkim Pilama i Gružu.⁵⁷² Kao stanovnik Čiova zabilježen je 1468. u ugovoru o gradnji oltara kapele bl. Ivana Trogirskog, majstor Antun Firentinac, jedna od sinova Nikole Firentinca.⁵⁷³ Prostor predgrađa i dalje je, dakako, nastanjivalo i zemljoradničko stanovništvo, čemu je potvrda i zabilješka Juraja Maravića u spomenutoj oporuci iz 1436., pripadnika roda čija je rana prisutnost već utvrđena u selu Okrug, koje je i bilježeno imenom Vrh Maravića.

⁵⁷² FAZINIĆ, A. (2000.), 209.-210.; KALOĐERA, B. (1995.), 119.-120.; PLANIĆ-LONČARIĆ, M. (1980.), 117.-119.

⁵⁷³ ANDREIS, P. (1977.-1978.), sv. II, str. 338.

3.1.2. Preoblikovanje crkava i osnivanje samostana

Slika 92: Prostor trogirskog predgrađa na Čiovu s naznačenom prirodnom linijom obale i položajem starih crkava sv. Lazara, sv. Jakova i sv. Petra (D. Babić)

Tijekom XV. stoljeća kada je započelo naseljavanje i formiranje trogirskog predgrađa na Čiovu i dalje su funkcionirale stare crkve sv. Petra, sv. Andrije i sv. Tome, a da nisu doživjele bitne preinake. Druge, pak crkve poput sv. Jakova, sv. Lazara i Gospe pokraj mora radikalno su obnovljane.

3.1.2.1. Crkva sv. Jakova

Crkva sv. Jakova smještena je nedaleko od mosta, uz stari put koji je od mosta vodio prema istoku, prema selu Žedno. Stara crkva, kojoj se može pretpostaviti ranosrednjovjekovno porijeklo, obnovljena je i proširena na samom početku XV. stoljeća. O tomu je izvještavao Pavao Andreis: „Crkva sv. Jakova Apostola bila je u staro vrijeme mala i tijesna, a povećao ju je u sadašnje stanje Marko Čipiko, koji je pobožno odan Sv. Kristoforu Mučeniku, izmolio ovlaštenje da je ponovno sagradi i poveća u njegovu čast.“⁵⁷⁴ Štovanje kulta sv. Kristofora, koji je preko vode prenio Isusa i sv. Jakova, zaštitnika putnika i hodočasnika, sasvim je prikladan s obzirom na položaj crkve, pored mjesta gdje se stoljećima iz grada prelazilo preko mora na Čiovo, ranije brodom, kasnije preko mosta. Treba navesti blizak primjer, u Zadru, gdje se izvan gradskih zidina, uz samo more, na mjestu važnog pristaništa nalazila crkva sv. Jakova.⁵⁷⁵

Darovatelj crkve Marko Čipiko (+1417) javljao se više puta kao obnovitelj crkava i naručitelj njihove opreme.⁵⁷⁶ Iste podatke o crkvi prenio je i Vicko Celio Cega u svojom opisu trogirskih crkava.⁵⁷⁷ Iz zabilježki Vijeća koje je prikupio Ivan Lucić doznaje se da je to ovlaštenje Čipiko dobio 1406. godine.⁵⁷⁸ Širenje stare, vjerojatno trošne crkve moglo bi se također objasniti kao naznaka početaka stvaranja predgrađa odnosno nastanjivanja novog stanovništva pa je stara crkva postala pretijesna, što je napomenuo i Andreis. Proširenje i

⁵⁷⁴ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 339.

⁵⁷⁵ KLAIĆ, N., PETRICIOLI, I. (1976.), 286.

⁵⁷⁶ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 339.-340; ANDREIS, M. (2006.), 178. „...Zanimljiv je i spomen Marina Čipika, koj je, među ostalim, dao preurediti crkvu sv. Jakova na Čiovu zbog posebnog pijeteta prema sv. Kristoforu...“. BABIĆ, I. (1978.), 105.

⁵⁷⁷ „*Anticamente angusta. Ampliata da Marco Čipiko, devoto a S. Cristoforo M. Era beneficio semplice. Aveva ed ha una confrateria.*“ CELIO-CEGA, 59.

⁵⁷⁸ RAČKI, F. (1881.), 261.

pregradnja crkava uobičajeno je odraz demografskog i prostornog razvoja u okolnom prostoru. Treba spomenuti primjer proširenja crkve sv. Petra u splitskom predgrađu Lučac.⁵⁷⁹

Današnja crkva iznova je sagrađena 1708. godine. Od prijašnje crkve podignute zaslugom spomenutog Ćipika nije ostalo nikakva traga. Naime, iz vizitacija trogirskih biskupa Didaka Manole i Antuna Kačića doznaje se da se nalazila zapadnije od postojeće crkve. Prostirala se, kako je dao zapisati Manola, do ulaza u dom obitelji Nutrizio (kat. čest. 13, 14, 15).⁵⁸⁰ Na osnovi ranije iznesenog istraživanja izvorne linije obale predgrađa uočava se da je ona nekoć bila smještena gotovo uz samu morsku obalu. Iz istih zapisa trogirskih biskupa doznaje se da je ta crkva bila znatno manja od postojeće te da je imala dimenzije slične crkvi sv. Petra u predgrađu. Manola je na mjestu te starije crkve zabilježio groblje pa se može pretpostaviti da se ono tu nalazilo i prije izgradnje nove crkve odnosno da je područje oko crkve bilo staro mjesto ukopa, vjerojatno iz još ranijih faza, kada su oko crkve, kako je već izneseno, boravile rekluze.

O staroj crkvi obavijestio je i apostolski vizitator Agostino Valier 1579. godine. Smještaj crkve zabilježio je kao *extra muros in Insula Bua* te je spomenuo oltar sv. Filipa i sv. Jakova, na kojem je štovana drevna slika (*pala honorifica, pala veteri*).⁵⁸¹ Oltar posvećen sv. Filipu zabilježio je i apostolski vizitator Michele Priuli 1603., zapisavši također da je crkva jednostavni beneficij s prihodima od jednog dukata (*beneficium simplex valoris ducati unius*). Spomenuta pala je poliptih, potpisano djelo Blaža Jurjeva Trogirana, u kojem je u sredini reljef s likom sv. Jakova pod kojim kleče bratimi.⁵⁸²

⁵⁷⁹ PITEŠA, A. (2007.), 111.

⁵⁸⁰ MANOLA, D. (1756.), f. 146. r.

⁵⁸¹ VALIER, A. (1576.), f. 50.

⁵⁸² PRIJATELJ, K. (1985.), 185.-188.; DEMORI-STANIČIĆ, Z. (1986.–1987.), 93.

Slika 93: Blaž Jurjev Trogiranin, detalj poliptiha s prikazom sv. Jakova i bratima, 1436. Godine

Bratovština sv. Jakova na Čiovu jedna je od najstarijih na otoku i najdugotrajnijih trogirskih bratovština. Tu staru bratovštinu *Otočana* koja je sudjelovala u kongregaciji građana i puka, spominjao je i Pavao Andreis,⁵⁸³ a zabilježena je također u gotovo svim zapisima bilo apostolskih, bilo biskupskih vizitacija. U zabilješkama iz vizitacije Didaka Manole može se pročitati kako je stara bratovština hodočasnika sv. Jakova iz Compostelle (*Societas peregrinantia ad Sanctis Jacobus in Compostelle*) utemeljena 1452., u vrijeme biskupa Jakoba Torlona, dužda Francesca Foscarija i rektora Bendeta Contarinija. U *reguli* (matrikuli) bratovštine koja je, kako se doznaje, tada sastavljena, može se pročitati da je svaki budući bratim prije negoli je pristupio morao obaviti hodočašće sv. Jakobu u Galiciji i dati 20 soldi, a onaj koji to ne bi obavio, bio je dužan podariti 40 soldi.⁵⁸⁴ Bratovština sv. Jakova bila je, poput mnogih drugih bratovština u čiovskom predgrađu,

⁵⁸³ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 380.

⁵⁸⁴ MANOLA, D. (1756.), f. 146.-149.

jedno vrijeme isključivo profesionalna bratovština koja je okupljala ribare. Tako ju je 1603. zabilježio vizitator Priuli (*confraternitas piscatoris*).⁵⁸⁵

Bratovština je do najnovijeg funkcionirala kao središnja ustanova vjerskog i društvenog žiovota predgrađa pa se još donedavno stanovništvo predgrađa dijelilo na bratime *Jakovljane* te *Osibare*, bratime vezane za crkve sv. Josipa, ranije sv. Lazara. Kada je Ivo Delalle 1936. pisao svoj vodič po Trogiru, bratovština sv. Jakova još je bila aktivna.⁵⁸⁶ U zapisima o Čiovu i njegovim crkvama iz 1900., Frano Madirazza posebnu je pažnju dao bratovštinama u predgrađu na Čiovu, nadasve onoj sv. Jakova. Opisao je njihove bijele tunike, baldahine, okupljanja bratima, od težaka, zanatlija do građana, kada su ispraćali pokojne članove bratovštine te posebno slikovite procesije na Veliki Petak kada se niz uske ulice predgrađa slijevala svjetina ljudi prema mostu i obali.⁵⁸⁷

3.1.2.2. Crkva sv. Lazara

Crkva (bogomolja) sv. Lazara nalazila se na istočnom rubu budućeg predgrađa, u spomenutoj ovećoj uvali Malo More, na mjestu postojeće crkve sv. Lazara, čija je gradnja započela krajem XVI. stoljeća, a dovršena je, prema Pavlu Andreisu, nakon 1625. godine.⁵⁸⁸ Oko crkve je kasnije podignut samostan. Crkva se nije nalazila uz samo more, već se sjeverno od nje prema moru pružala veća plodna površina, danas samostanski vrt. S južne strane crkve prolazio je segment starog puta koji je išao do sela Žedno.

Na tom mjestu podalje od grada, izolirali su se oboljeli od gube. Bogomolja i dva kućerka za gubavce sagrađeni su 1414. zaslugom kanonika Luke Stalija (Luka Ilijin?).⁵⁸⁹ Za gradnju cisterne sv. Lazara za siromahe mnogi su stanovnici oporučno ostavljali novac, pa tako i spomenuti stanovnik predgrađa Birojević. Koriolan Ćipiko također je u svojoj oporuci iz 1493. ostavio 25 dukata za izgradnju cisterne sv. Lazara za siromahe.⁵⁹⁰

Kako se doznaje iz odluka trogirskih knezova XVI. stoljeća, kada su u više navrata dodijelili franjevcima zemljište sv. Lazara za izgradnju samostana, područje oko

⁵⁸⁵ PRIOLUS, M. (1603.), 508.

⁵⁸⁶ DELALLE, I. (2006.), 147.

⁵⁸⁷ MADIRAZZA, F. (1900.).

⁵⁸⁸ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 343.

⁵⁸⁹ LUCIĆ, I. (1979.), sv. II, str. 965.,1005.-1006.; ANDREIS, P. (1977.-1978.), 341.-344.; DELALLE, I. (2006.), 178.

⁵⁹⁰ BABIĆ, I. (2006.a), 36.

crkve je i dalje bilo namjenjeno za smještaj gubavaca. Knez Zaccaria Orio dao je tako redovnicima, u zamjenu za porušeni samostan na kopnu, kućice i zemljište uz crkvu sv. Lazara, uz uvjet da ne smiju izbaciti gubavce o kojima je brinula gospoda Đelina.⁵⁹¹ Knez Nicola Priuli ponovno je 1553. izdao dokument kojim je dozvoljena gradnja franjevačkog samostana uz crkvu sv. Lazara i dvije kućice, s obvezom da se sačuva boravište oboljelih od „bolesti svetog Lazara“.⁵⁹²

3.1.2.3. Crkva Gospe pokraj mora

Crkva Gospe pokraj mora smještena je uz samu obalu, nekoć u osami, okružena borovim i čempresima izvan istočnog ruba predgrađa.⁵⁹³ Od starog puta koji vodi prema Žednom jedan se krak, vjerojatno također veoma stari put, odvaja prema sjeveru i vodi do same crkve. Uz taj se put kasnije razvila rubna skupina skromnih kuća predgrađa, a u okolini crkve početkom XV. stoljeća može se pretpostaviti tek skromne kućerke pustinjakinja, osamljenica koje su tu boravile. Spominjao ih je Ivan Lucić govoreći o ponovljenoj zabrani nastanjivanja Čiova iz 1418., koja je pored skupina oboljelih i drugih čiovskih pustinjaka izuzimala i žene koje su se povukle u samoću, a stanovale su blizu Gospe od Obale.⁵⁹⁴

U povijesnim izvorima bilježi se kao Gospe od Obale ili Gospe pokraj/onkraj mora (*S.Maria propre litus maris*, *S.Maria apud*⁵⁹⁵/*de litus maris*,⁵⁹⁶ *Lido del mar*,⁵⁹⁷ *Madonna del lido*⁵⁹⁸).

⁵⁹¹ LUCIO, G. (1683.), 474.; LUCIĆ, I. (1979.), sv. II, str. 965., 1006.

⁵⁹² FARLATI, D. (2010.), 380.-583.

⁵⁹³ DELALLE, I. (2006.), 176.

⁵⁹⁴ LUCIĆ, I. (1979.), sv. II, str. 1006.

⁵⁹⁵ PRIOLUS, M. (1603.), 546.

⁵⁹⁶ VALIER, A. (1576.), 42.

⁵⁹⁷ MANOLA, D. (1756.), 150.

⁵⁹⁸ LUCIO, G. (1683.), 475.; LUCIĆ, I. (1979.), sv. II, str. 1006.

Slika 94: Crkva Gospe pokraj mora,
pogled sa sjeverozapada

Slika 95: Crkva Gospe pokraj mora,
pogled s jugoistoka

Stara ranosrednjovjekovna crkva, odnosno *kapela*, kako se može pročitati kod Pavla Andreisa bila je produžena inicijativom bratovštine, budući da je bila „uska i tijesna“ te je posvećena Marijinu Očišćenju, no ne navodi se kada se to dogodilo.⁵⁹⁹ Na osnovi arhitektonskih i kompozicijskih odlika i crkvenog inventara može se pretpostaviti da je crkva to preoblikovanje doživjela tijekom XV. stoljeća. Zapadni dio stare crkve je tada srušen te je postao svetište nove, proširene crkve. Novi, zapadni dio crkve veći je i duži. Vertikalnost tog novog korpusa u duhu je kasnogotičkog poimanja prostora. Pročelje s preslicom te s vratima uz dva prozora, kako je već navedeno, često je koncepcijsko rješenje u trogirskim i čiovskim crkvama XV. i XVI. stoljeća. Na pročelju je mali okulus unutar kojega je upisan križ. Pod njim je kamena greda s pet reljefnih polja na kojima je prikazana lubanja, ukrštene kosilce, anđeoska krila, anđeo s pastirskom frulom te prazan grob u sredini koji je danas zamijenjen novim reljefnim prikazom uskrslog čovjeka. Ove se prikaze tumači kao motive protiv zlih jezika, no može ih se čitati i općenito kao simbole koji upozoravaju na prolaznost života.⁶⁰⁰ Sličan reljefni prikaz/rebus s motivima krila, kose, mrtvačke glave te tri kocke i boce postavljen je na jednoj kući u Šibeniku, u predjelu Dobrić te se tumači slično,

⁵⁹⁹ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 338.

⁶⁰⁰ DELALLE, I. (2006.), 176.

mletačkom izrekom „*dalle false bocche sorte le morte*“ („Iz varljivih usta izlazi smrt“).⁶⁰¹

Slika 96: Crkva Gospe pokraj mora, reljef na pročelju

Spomenuta bratovština, inicijator proširenja crkve, spominje se, kao i ona sv. Jakova, kao jedna od šest najstarijih u gradu.⁶⁰² U zapisima iz pohoda trogirskog biskupa Manole doznaje se da je ta bratovština osnovana još 1338., kada je sastavljena njena Regula, potom je ukinuta dekretom iz 1348., kada su inače ukinute i mnoge druge trogirске bratovštine te je, kao i bratovština sv. Jakova, obnovljena 1455. za vrijeme biskupa Jakova Torlona.⁶⁰³ Već je spomenuta njezina matrikula iz 1552. (*Matrikula allitivam Naredbe Skupščine B. D. Marie u Čihovo kod Troghira*) gdje je prvi put zabilježen hrvatski naziva Čiovo.⁶⁰⁴

Na oltaru je izvorno stajao kasnogotički poliptih u čijem je središnjem polju bila prikazana Bogorodica koja doji dijete. Zbog tog se prizora crkva spominjala i kao Gospe od mlika. Poliptih je pripisan splitskom slikaru Dujmu Vuškoviću (oko 1400. – oko 1460).⁶⁰⁵ Vjerojatno je ovaj poliptih bio dio nove opreme proširene crkve. Može se pretpostaviti da je

⁶⁰¹ ZENIĆ, M. (2010.), 270.

⁶⁰² ANDREIS, P. (1977.-1978.), 380.

⁶⁰³ MANOLA, D. (1756.), 150.

⁶⁰⁴ STROHAL, I. (1914.); BELAS, A. (1938.d).

⁶⁰⁵ TOMIĆ, R. (1997.), 96.; CICARELLI, K. (2006.), 131.-136.

naručen inicijativom bratovštine, što pomaže točnijem datiranju njezine obnove, u sredinu XV. stoljeća. Ovaj prikaz Bogorodice naveden je u mnogima vizitacijama kao stara, vrlo štovana slika Bogorodice pa su se svake godine na Marijino Očišćenje, 2. veljače, običavala obavljati slavlja.⁶⁰⁶ Pavao Andreis je također spominjao tu čudotvornu sliku.⁶⁰⁷

Prema tradiciji koju je prenio Pavao Andreis, potom mnogi drugi autori, crkva je bila podignuta kao zavjet za „glasovitu pobjedu“ Trogirana nad Splitsanima u pomorskoj bitci koja se zbilila 1243., što je već utvrđeno da ne može biti stvaran datum podizanja prvotne crkve koja je znatno starija. Običaj je bio svake godine na Tusti četvrtak ovdje „služiti svečanu misu na oltaru sv. Ivana Zaštitnika i ubiti jednog bika u kneževoj prisutnosti s onim izlivima radosti koji prate trijumfe i pobjede“.⁶⁰⁸ Kasnija predaja koju je donio Ivan Tonko Mrnavić govorila je da je u kapelici na Čiovu u kojoj se štovala čudotvorna slika Bogorodice 1470. svoju prvu misu služio Petar Berislavić, budući biskup i hrvatski ban, što se prepoznaje kao crkva Gospe pokraj mora.⁶⁰⁹ Drugi izvori spominjali su također da se u starije doba hodočastilo ovoj crkvi i Bogorodičinoj slici, kada su dolazili čak i hodočasnici iz Bosne.⁶¹⁰

Uokolo ove crkve, na prikladnom, osamljenom položaju podalje od predgrađa i grada, stoljećima se pokapalo. U mnogim zapisima s pohoda trogirskih biskupa zabilježeni su grobovi, a ukopi su zabilježeni još od 1807. godine. Naime, tada je zabilježeno groblje uokolo crkve („*In cemetrio B.M.V: ad litus maris de insula Bua*“).⁶¹¹

3.1.2.4. Crkva sv. Ante

Postojeća crkva i franjevački samostan nalaze se podalje od predgrađa, na usjeku između brijega Balan i Gradina. Njihova jezgra je već spomenuta pećina, kasnoantičko i ranosrednjovjekovno zaklonište pustinjaka. U XV. stoljeću, prije postojeće crkve na istom je mjestu postojala starija crkva s kućerkom za redovnike. Na tom su mjestu u XV. stoljeću franjevci opservanti (opslužitelji) nastojali utemeljiti samostan čijem su se

⁶⁰⁶ MANOLA, D. (1756.), 150.

⁶⁰⁷ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 338.

⁶⁰⁸ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 338.

⁶⁰⁹ MRNAVIĆ, I. T. (2008.), 7.

⁶¹⁰ DELALLE, I. (2006.).

⁶¹¹ BEZIĆ-BOŽANIĆ, N. (1995.), 54.

osnivanju opirali franjevci konventualci, koji su napokon kasnije u predgrađu na Čiovu sagradili svoj samostan uz crkvu sv. Lazara.

Dukalom od 23. veljače 1432. fra Nikola Trogiraniin, „gvardijan samostana sv. Antuna (pustinjaka) i sv. Marije Magdalene“, stavljen je u zaštitu od „zavidnika“ te ga nisu smjeli ometati fratri konventualci. Na zamolbu fra Nikole Trogiraniina 18. lipnja 1432. ishodaena je od Pape bula kojom je dopuštena gradnja nove crkve i samostana.⁶¹² Pavao Andreis je pisao da su protivljenje braće konventualaca i potom epidemija ubrzo naveli fratre da napuste to mjesto. Međutim, crkva je i dalje bila u službi, povjerena jednom svećeniku.⁶¹³

Gradnja postojeće crkve započela je međutim tek sredinom XVI. stoljeća.⁶¹⁴ Tragovi ranije crkve ne mogu se uočiti u strukturi postojeće niti je poznata njezina oprema. Može se pretpostaviti da je to bila tek neka skromna kapelica oko koje su bile pustinjačke nastambe koje su povremeno koristili i fratri, dok se nisu u prvoj polovini XVII. stoljeća stalno naselili na tom položaju i započeli gradnju samostanske kuće.⁶¹⁵ Ta stara crkva spominje se u jendom dokumentu iz 1426. kao crkva sv. Antuna.⁶¹⁶ Međutim, moguće je da je prije gradnje postojeće crkve, pustinjacima i braći redovnicima kao svetište služila isključivo pećina. Spominje se tako kao crkva sv. Magdalene u oporuci Vitka Klobučarića iz 1370. godine.⁶¹⁷ Apostolski vizitator Michele Priuli u svom je izvješću iz 1603. opisao crkvu sv. Marije na brdu Drit kao duboku i visoku kriptu (špilju) u kojoj se nalazio elegantni kip sv. Marije Magdalene.⁶¹⁸ Kip u pećini spominjao je i Pavao Andreis.⁶¹⁹ Riječ je o kipu svetice očuvanom u samostanu koji je pripisan krugu kipara Ivana Duknovića.⁶²⁰ Spomenuto je već pismo braće opseravanata u kojem su se protivili podizanju nove crkve konventualaca jer je

⁶¹² FABIANICH, D. (1854.), sv. II, str. 68.-69.; ŠKUNCA, S. J. (1990.), 11.-26.

⁶¹³ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 344.

⁶¹⁴ FISKOVIĆ, C. (1958.b), 281.-295.

⁶¹⁵ FARLATI, D. (2010.), 398.

⁶¹⁶ NERALIĆ, J. (2007.), 180. Marin Chisanz(Čizanaac) prije izbora za arhidakona trogirke crkve u svom je posjedu imao kanonikat s prebendom u katedralnoj crkvi, sv. Maura, sv. Antuna i sv. Jakova na Čiovu...

⁶¹⁷ KARBIĆ, M., LADIĆ, Z. (2001.), 188.

⁶¹⁸ PRIOLUS, M. (1603.), 507.-508.

⁶¹⁹ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 345.

⁶²⁰ FISKOVIĆ, C. (1990.b), 31.-36.

pećina sv. Marije Magdalene, u kojoj se, kako se doznaje, služila misa i vršili ukopi, mogla primiti čak dvije stotine ljudi.⁶²¹

Slika 97: Ivan Duknović, Sv. Marija Magdalena, kraj XV. stoljeća

3.1.3. Izgradnja naselja

Prve kuće stanovništva koje se naseljavalo uz vrtove, a koje je zabilježio Ivan Lucić, vjerojatno su bile vrlo skromne potleušice kakvih i danas ima na rubnim dijelovima predgrađa. Pretpostavljene su na osnovi karte koju je donio isti izvor, južno od srednjovjekovne crkve sv. Petra, kao i na predjelu Skalice, na stjenovitom terenu između manjih plodnih površina koje su još u katastru iz 1831. sačuvane od izgradnje i

⁶²¹ Tako su naveli opservanti u jednom pismu upućenom knezu. ANSS, Nr.

iskorištene za vrtove. Taj je dio predgrađa i kasnije bio gusto izgrađen pa je nemoguće očitati tragove tih najstarijih suhozidnih kuća.

Pored ovih najskromnijih kuća, u XV. stoljeću može se pretpostaviti podizanje prizemnica s prostorijom u potkrovlju ili jednokatnica sa ili bez potkrovlja, nepravilnog rasporeda otvora, s uobičajenim unutrašnjim rasporedom gdje je u prizemlju bila konoba, a na katu spavaonica. Takvi si primjeri iz istog vremena nalaze u trogirskom predgrađu u Pasikama ili pak trogirskim Kaštelima.⁶²² Slični primjeri uočavaju se i među najstarijim kućama Stona, koje je pored trgovaca naseljavalo uglavnom zemljoradničko stanovništvo.⁶²³ Jednokatnica s potkrovljem i unutrašnjim stubištem koja se nalazi u predjelu Skalice (kat. čest. 118), vrlo blizu mosta, na račvanju putova ili pak ona s vanjskim stubištem u blizini crkve sv. Petra (kat. čest. 229) primjeri su takvih kuća kakvih je zasigurno bilo više.

Slika 98: Kuća na Skalicama (kat.čest. 113)

Slika 99: Kuća u blizini crkve sv. Petra (kat.čest. 229)

Kuće spomenutih trgovačkih, zanatlijskih i pomorskih obitelji koje su u XV. stoljeću dobile pravo nastanjivanja u predgrađu sigurno su bile prostranije i vjerojatno su, s obzirom na profesiju stanovništva odnosno potrebe za drugačijim korištenjem prostora negoli težaci, već u ovom razdoblju formiranja predgrađa zauzele položaje uz samu obalu, blizu mosta i luke gdje se i danas nalaze reprezentativnije višekatnice. Zabilježeno je da je sredinom XV. stoljeća na izgradnji kuća na Čiovu radio dubrovački

⁶²² BABIĆ, I. (1981.), 140.-141.

⁶²³ PLANIĆ-LONČARIĆ, M. (1980.), 33.-48.

majstor Rado RadmoniĆ, jedan od brojnih graditelje tada zaposlenih na podizanju dominikanskog samostana sv. Križa.⁶²⁴

U postojećoj strukturi kuća teško je tražiti i uočiti povijesne sljedove, tek su na nekim kućama uočljivi znakovi nadograđivanja. Austrijski katastar, ali i neki raniji povijesni dokumenti pomažu određivanju mjesta gdje su se nalazile kuće tih rano doseljenih obitelji. Kuća obitelji Jura (kat. čest. 77-79), nalazi se nedaleko od crkve sv. Jakova, južno od puta prema Žednom. Kuće obitelji Moglić (kat. čest. 98) i Ostojić (kat. čest. 99-101) nalaze se uz isti put nasuprot južnog zida crkve. Rod Calebotta, u vrijeme sastavljanja katastra posjedovao je velik broj kuća u predgrađu, a kao najstariju, prvu kuću ovog roda može se pretpostaviti kuću u njihovom vlasništvu u predjelu Skalice (kat. čest. 117-118) i onu nedaleko od obale, uz uvalu Malo More, u blizini crkve sv. Lazara (kat. čest. 37). Rod Paladini nije zabilježen u katastru, no u nekim ranijim izvorima doznaje se da su imali kuću negdje u blizini crkve sv. Nikole.⁶²⁵ Širenjem obitelji, poboljšanjem njihovog imovinskog stanja, posebno onih trgovačkih, pomorskih obitelji i obitelji vojnih ličnosti koje su od Venecije dobivale posebne zasluge, javila se dakako potreba za poboljšanjem kvalitete stanovanja pa je u sljedećim razdobljima došlo do značajnih pregradnji. Stoga je teško prepoznati izvorni izgled tih kuća.

Većina kuća u predgrađu je bez izrazitih stilskih elementa, što također otežava određivanje vremenskog okvira njihovog nastanka. Ipak, na nekim kućama predgrađa, primjerice kod crkve sv. Petra (kat. čest. 201), ili pak na zapadnom dijelu predgrađa nedaleko od obale (kat. čest. 223) ili u istočnom dijelu, također uz obalu (kat. čest. 29-30) nailaze se na vrata s kamenim dovratnicima koji u sredini imaju poprečno umetnutu konzolu, što je arhitektonski element u tradiciji gotike.

Na nekim kućama nailazi se i na druge kasnogotičke arhitektonske elemente, ali oni se uglavnom nalaze u sekundarnoj uporabi. Sačuvana su ulazna vrata kuće (kat.čest. 213) oivičena štapom s dva uklesana križa s trilobama na nadvratniku. Jednokatnica na kojoj se nalaze ova vrata nekoć je bila u vlasništvu obitelji Alegretti, imala je gospodarsku namjenu (kasnije je korištena konjušnica) pa je vrlo vjerojatno da su vrata naknadno priklesana, a moguće da su izvorno pripadala nekoj sakralnoj građevini, možda srednjovjekovnoj fazi obližnje crkve sv. Petra. Na južnom pročelju iste kuće,

⁶²⁴ FISKOVIĆ, C. (1947.), 99.

⁶²⁵ DAS, FI, Rukopisi, dok. 438. Biskupski sinodi i različiti dokumenti, 160.-172.

visoko pod krovom, uklesan je grb gotičkog stila uokviren nizom naizmjeničnih zubaca i ukrašen lišćem s inicijalima *Z I O / M.*. Prepoznaje se kao grb obitelji mletačke plemićke obitelji Zorzi, a vjerojatno datira iz vremena kada je pripadnik ove obitelji Giacomo Zorzi obnašao dužnost trogirskog kneza (1424.-1426.). Smatra se da je ovdje priklesan kao spolija te da je pripadao gradskim bedemima.⁶²⁶ Ipak, koncentracija spolija na ovoj kući ukazuje na pretpostavku da su ovi elementi pripadali nekom starijem zdanju XV. stoljeća, koje se nalazio u blizini, možda u komunalnom vlasništvu.

Slika 100: Okvir vrata (kat.čest. 201)

Slika 101: Grb obitelji Zorzi uklesan na južnom zidu kuće (kat. čest. 213)

⁶²⁶ RADIĆ, 424.

Slika 102: Gotički okvir vrata na kući kat.č. 213

Unutar bloka kuća koji se nalazi uz obalu, na zapadnom dijelu predgrađa (kat. čest. 259-260) ugrađeno je nekoliko fragmenata izraziti kasnogotičkih stilskih kartakteritika. Nad apsidom crkve sv. Nikole, koja čini dio toga bloka, podignutoj na samom kraju XVI. stoljeća, ugrađen je gornji dio monofore s motivom naizmjeničnih zubaca. Na sjevernom zidu bloka, nad ulaznim dvorišnim vratima, ugrađena je bifora također ukrašena motivom naizmjeničnih zubaca (kat. čest. 258-257). U ulazu u prizemlje kuće pod katastarskim brojem 260 ugrađeni je kansogotički okvir vrata s motivom štapa. U dvorištu unutar istog bloka kuća sačuvana je na balkonu pred ulazom u prvi katu kuće (kat.č.259) kasnogotička balkonska ograda. Ograda ima bogati sitni ukras; stupiće lisnatih glavica koji nose trolisne lukove nad kojim je traka ukrašena nizom rombova. Ograda je gotovo identična balkonskim oradama sačuvanim u gradu na kući Borgoforte i na palači Stafilić. Balkonska ograda na palači Stafilića se datira u kraj XV stoljeća zahvaljujući sačuvanoj narudžbi o njezinoj izradi, odnosno ugovoru s korčulanskim majstorom iz 1472. godine, što pomaže pri dataciji ograde u predgrađu.⁶²⁷

⁶²⁷ PLOŠNIĆ, A. (2010.), 127, 130.

U vizitaciji biskupa Manole iz sredine XVIII stoljeća, koja bilježi povijesti izgradnje crkve sv. Nikole, čita se da je i prije njezine izgradnje u blizini postojala kuća s atrijem starog trogirskog plemićkog roda Dragač. Zaslugom Dragačevih potom je podignuta crkva sv. Nikole.⁶²⁸ Ova vijest iz vizitacije upućuje na pretpostavku da su svi ovi komadi kasnogotičke arhitektonske plastike izvorno pripadali nekoj reprezentativnoj kući Dragačevih podignutoj u predgrađu krajem XV stoljeća, vjerojatno na mjestu današnje kuće pod katastarskim brojem 259. Iz istog izvora doznaje se da su u idućim stoljećima na imanju Dragačevih uslijedile pregradnje, ali i promjene vlasništva pa je danas vrlo teško na čitavom skolpu isčitavati povijesne slijedove. U nekim dosadašim istraživanjima kasnogotičke arhitekture u gradu, iznesena je pretpostavka da je bifora ukelsana nad ulazom u ovaj sklop izvorno pripadala jednoj kući u gradu koja ima vrlo slične prozorske okvire.⁶²⁹ Poznato je da su arhitektonski ukras u kasnijim stoljećima, osobito u XIX stoljeću, premještali se s kuće na kuće, a ovako bogata arhitektonska oprema u predgrađu koje je tek u formiranju isprva iznenađuje posebno s obzirom da je u samom gradu postojalo tek nekoliko primjera kanogotičke balkonske ograde, nameće se pretpostavka da je ova oprema naknadno ugrađena.⁶³⁰ Treba ipak spomenuti da se u isto vrijeme krajem XV stoljeća u izvangradskom teritoriju, u Kaštelima, podižu kuće-kule trogirskih plemića od koje neke dobivaju arhitektonski ukras kasnogotičkih i renesansnih stilskih obilježja.⁶³¹ Treba naglasiti i društveni kontekst Trogira krajem XV stoljeća koji dozvoljava pretpostaviti podizanje jednog reprezentativnog zadanja u predgrađu na Čiovu. Rod Dragač, u Trogiru se bilježi od prve polovine XV. stoljeća. Oni su pristalice Mlečana koji im prvi otvaraju gradska vrata, isticali su se tada svojim bogatstvom kao mesari, bilježe se također kao veleposjednici, potom obavljaju različite službe koje su pokazuju da su uživali poverenje mletačke valasti.⁶³² Kao i drugi trogirski građani i plemići, Matija Dragač, je 1543. godine dobio dozvolu da može u Velom polju, uz more podići utvrdu, međutim ona ipak nije nikada dovršena.⁶³³ Kao

⁶²⁸ MANOLA, D. (1756.), 152.-153.

⁶²⁹ PLOSNIĆ, A. (2010.), 87-89.

⁶³⁰ RADIĆ, D. (2005.b), 102-130.

⁶³¹ Usporedi: MARASOVIĆ, K. (2002.)

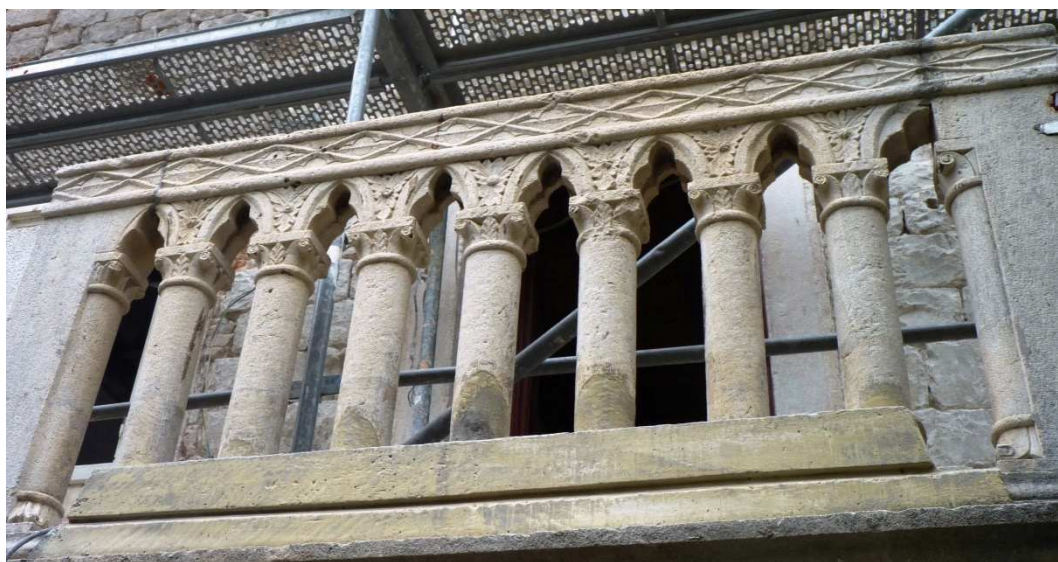
⁶³² ANDREIS, M. (2006.), 193-197.

⁶³³ ANDREIS, P. (1977.-1978.), I, 320—32., OMAŠIĆ, V., (2001.), 172.-173, 522.

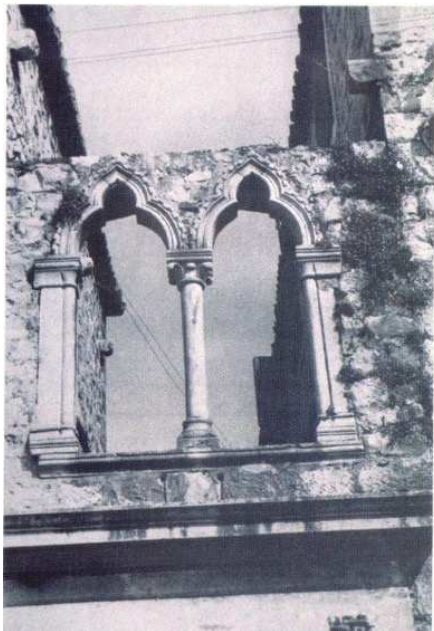
imućni i sposobni obrtnici i ugledni građeni, Dragačevi su mogli prepoznati atraktivnost ovog položaja, uz obalu, pred gradom, u licit te ishodiš od komune među prvima dozvolu da ondje podignu svoju kuću, moguće i neke gospodarske prostore, skladišta, konobe.

Slika 103: Crkva sv. Nikole s uklesanom kasnogotičkom monoforum

Slika 104: Fragment kasnogotičke balkonske ograde

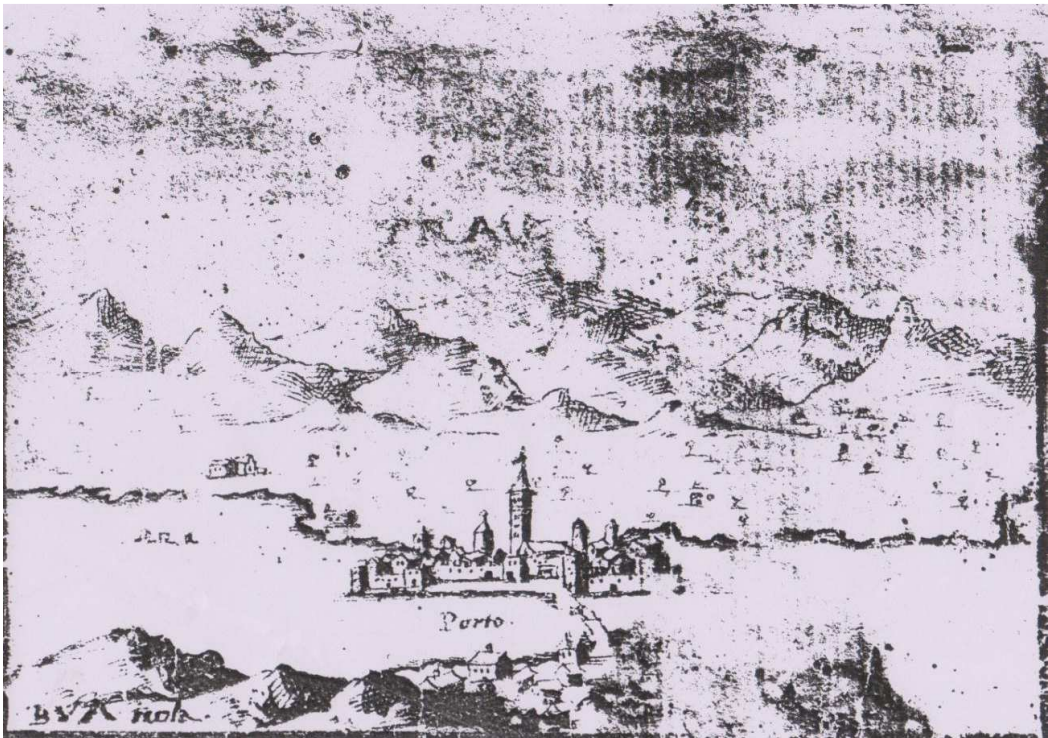
Slika 105: Bifora uklesana nad ulazom u kuće
(kat. čest. 257-258)

Slika 106: Ovir vrata s motivom štapa (kat.č.260)

Iako su dakle, već prve kuće predgrađa imale poneka urbana obilježja, a neke i stiske oznake, u cjelini predgrađe ipak nije još dobilo urbani izgled niti je bilo kompaktno kao ono u Pasikama. Također, nema stvarnih naznaka ili povijesnih dokumenata ikakve planirane izgradnje ili komunalnog reguliranja tog prostora, kao što je to slučaj u Pasikama. Ta je razlika dakako nastala slijedom različitih okolnosti u kojima su se razvijala ova trogirski predgrađa. Posve je različit sam prostor na kojem je nastalo čiovsko predgrađe; ono se fizički ne naslanja na grad i njegovu mrežu ulica ili pak poteze zidina pa kao i većina drugih, novonastalih prigradskih prostora dalmatinskih komuna, predgrađe nije trebalo biti zatvoreno zidinama.

Na jednom prikazu Trogira koji se datira u XV. stoljeća, nažalost vrlo nečitkom, prikazano je predgrađe na Čiovu uz koje je u lijevom uglu slike napisano *Bua*. Pred mostom su nacrtane nepravilno raspoređene prizemnice, a uz sam most jedna uska kuća, višekatnica, koja se doima poput kule. Zapadno od mosta, uz samu obalu nacrtana je jedna građevina položena u smjeru istok-zapad s malim zvonikom (preslicom) pa ju se prepoznaje kao crkvu sv. Petra. Zanimljivo, kuću-kulu koja se nalazi neposredno uz most moguće je naći i na nekim kasnijim kartografskim i grafičkim prikazima, koji će biti obrađeni u daljnjem tekstu. Iako su ovi prikazi često neprecizni i veoma shematski, ipak upućuju na pretpostavku da se neka

imućnija obitelj već u XV. stoljeću naselila na ovom gospodarski i ambijentalno atraktivnom mjestu uz sam most, s pogledom na Grad. S obzirom na izloženost položaja bilo je nužno podići u prizemlju zatvorenu, dobro utvrđenu građevinu. Položaj pretpostavljene kuće-kule moglo bi se prepoznati na mjestu novije kuće koja je u austrijskom katastru zabilježena kao trokatnica, tada u vlasništvu trgovačke obitelji Cindre (kat. čest. 7). Ovdje se također isčitava da je bila kvadratnog tlocrta i relativno uska u odnosu na druge kuće predgrađa, a nalazila se na uglu između pristupnog puta mostu i starog puta koji je vodio prema istoku.

Slika 107: Trogir i kuće trogirskog predgrađa na Čiovu na crtežu iz XV. stoljeća

Složena slika socijalne strukture prvog stanovništva predgrađa koja je ranije izložena, imala je dakle već u razdoblju razvitka predgrađa odraza u fizičkom izgledu predgrađa; njegovim prostornim i arhitektonskim karakteristikama. U blizini obale i mosta smjestile su se kuće spomenutih zanatlijskih, pomorskih i trgovačkih obitelji. Na strmom terenu, na pristancima brda Balan, podižu se skromnije kuće, uglavnom ruralnih obilježja u kojim su živjeli težaci. U mnogim kasnijim opisima predgrađa naglašavana je ta socijalna diferencijacija stanovnika koja je bila u korelaciju s izgledom predgrađa, gdje su reprezentativnije kuće poput kulise maskirale one skromnije u pozadini. Posve je različita situacije bila primjerice u splitskim predgrađima, čije je stanovništvo bilo

isključivo težačko, a u nekim izvorima to predgrađe čak naziva Selom. Još u XVI. stoljeću ondje su, osim kuće kapetana, bile isključivo potleušice.⁶³⁴

Na osnovi prepoznavanja položaja kuća najranije naseljenih rodova te ponekih arhitektonskih i stilskih karakteristika koje se mogu datirati u XV. stoljeće, dobiva se okvirna slika opsega prostornog razvoja tada još ipak rijetko naseljenog predgrađa. Nastanjen je poglavito predio Skalice, koji je zasigurno već tada postao gospodarski atraktivan prostor za zanatske i trgovačke radnje i skladište. Naseljavali su se položaji u blizini crkava sv. Jakova i sv. Petra, na način da su kuće bile nanizane s južne strane starog puta. Sjeverno od puta prema morskoj obali do izgradnje je došlo tek kasnije, kada se obala sustavno nasipavala. Raspored kuća na pristancima brda bio je u potpunosti je organski, izgradnja i položaj kuća i pratećih objekata prilagođavala se konfiguraciji terena koji se postepeno spušta prema obali.

⁶³⁴ BOŽIĆ-BUŽANČIĆ, D. (1992.), 39.-62.

3.2. PREDGRAĐE U RAZDOBLJU OD XVI. DO KRAJA XVIII. STOLJEĆA

Slika 108: Trogir i predgrađe na Čiovu gledano s uzvišenja brijega Balan, početkom XX. stoljeća

3.2.1. Uvod

Tijekom XVI. stoljeća, poglavito od sredine stoljeća u brojnim se službenim dokumentima trogirске komune poput izvješća knezova i zaključaka Vijeća, kao i drugim izvorima mnogo opširnije piše o naseljavanju i izgradnji predgrađa na Čiovu. Rast i postorne promijene odrazi su dakako ključnih događaja; prekretnica- ratovi, migracije stanovništva, epidemije u gradu, donošenje novih komunalnih i državnih propisa.

Za daljnji rast i naseljavanje predgrađa važna povijesna odrednica bio je pad Klisa 1537. godine. Taj je događaj potaknuo raseljavanje stanovnika iz trogirskog distrikta te, kako je već više puta isticano, odrazio se na demografskoj situaciji na čitavom otoku, što su naglašavali Pavao Andreis i Ivan Lucić.

Važan su izvor za proučavanje daljnjeg razvoja predgrađa relacije trogirskih knezova i drugih državnih službenika Venecije. Ne postoje pojedinačni podaci o broju stanovnika koji su nastanjivali predgrađe na Čiovu prije kraja XVI. stoljeća jer se ono, kako je već spomenuto, pribrajalo gradskom stanovništvu. Okvirni broj može se izračunati na osnovi podataka iz relacije sindika Michaela Bona i Gaspara Erizza iz 1559., kada je u Gradu, Pasikama i predgrađu na Čiovu ukupno zbrojeno 3450

stanovnika.⁶³⁵ Trogirski je knez Alvise Barbaro 1588. prvi donio zasebne demografske podatke za predgrađe, gdje je bilo zabilježeno čak 912 stanovnika.⁶³⁶ U gradu je tada bilo 1709, a u Pasikama 1208 stanovnika pa kad se zbroji taj broj stanovništva na samom otočiću i oduzme od broja stanovnika koji su zabilježili sindici Bona i Erizzo 1559., dobije se podatak da je još sredinom XVI. stoljeća u čiovskom predgrađu stanovalo oko 500 stanovnika.

Sindik Venecije za Dalmaciju i Albaniju Giovanni Battista Giustiniano u svom je opisu iz 1553., kako je već spomenuto, naglašavao važnost otoka Čiova za komunu te je spominjao da su se tada u predgrađu nalazile mnoge kuće.⁶³⁷ Od toga vremena brojni su se opisi Trogira osvrtni na taj sve napučeniji dio pred gradom, ističući često njegove *lijepo i solidne* kuće i građane koje ih nastanjuju. Godine 1571. prokurator providura Zuane da Lezze zabilježio je predgrađe kao „*isola Bua popolata da Buon gente*“.⁶³⁸

Knez Giovanni Battista Michieli 1590. u predgrađu je zabilježio 884 stanovnika.⁶³⁹ Zapisi ovog trogirskog kneza vrlo su važni i kao izvor za upoznavanje okolnosti napućivanja predgrađa i razloga naglog porasta broja stanovnika u odnosu na pretpostavljenu situaciju iz sredine stoljeća. Pri koncu stoljeća broj stanovnika gotovo je dosegnuo broj stanovnika u Pasikama. Naime, Michieli je napisao da je grad, nakon kuge koja ga je poharala prethodne godine (1589.) i odnijela više od četiri stotine života, bio ispražnjen. O tim nevoljama u gradu, koje su bile popraćene još k tome i glađu, pisao je i njegov nasljednik, knez Dolfin Dolfini. Michieli je spominjao loš zrak od solana koje su se nalazile uz grad na kopnu pa je knez razmišljao o njihovom izmještenju. Napomenuo je da su tada morali biti poduzeti radovi na iskopavanju kanala koji je odvajao grad od kopna, a na koje su kao i dosad bili primorani i stanovnici grada, kao i oni predgrađa na Čiovu. Njih je knez nazvao Otočanima (*Isolani*).

Upravo te povoljnije higijenske uvjete koje je nudio prostor predgrađa u odnosu na skućeni grad i *borgo* (Pasike) unutar zidina, treba gledati kao važan motiv naseljavanja predgrađa. Grad su u više navrata tijekom XVI. stoljeća pogodile epidemije pa je njegovo stanovništvo bilo primorano privremeno iseliti ili je pak u potrazi za boljom kvalitetom

⁶³⁵ LJUBIĆ, Š. (1880.), sv. III, str. 125.

⁶³⁶ NOVAK, G. (1964.), 432.

⁶³⁷ NOVAK, G. (1964.), 207.-212.

⁶³⁸ NOVAK, G. (1964.), sv. IV, str. 259.

⁶³⁹ NOVAK, G. (1964.), 462.

života i udobnosti bilo potaknuto napustiti grad. Epidemije kuge su i u drugim dalmatinskim gradovima izazvale iseljavanje stanovništva što je potom potaklo izgradnju na prostorima izvan gradskih zidina, čak i na udaljenim posjedima ili pak otocima.⁶⁴⁰ Primjerice, u Zadru su početkom XVI. stoljeća gradski knezovi izvještavali o dramatičnoj situaciji kada su iza snažne epidemije kuge u gradu ostali samo knez i vojni zapovjednici, a potom su zapisali da su „u gradu kuga, glad i Turci“.⁶⁴¹

Trogirski je knez Bernardo Venier 1596. također upozoravao državne vlasti na napuštanje grada unutar zidina, a posebno na njegovu posljedicu: intenzivno napučivanje Čiova što je činilo štetu gradu, ali i stanju državne blagajne. Predložio je Vladi, kako bi se zaustavio taj proces, da se stanovnicima Čiova oduzmu privilegije koje su imali građani unutar zidina te da tako budu podvrgnuti službi držanja straže kao i drugim obvezama, a ukoliko su htjeli zadržati spomenute privilegije, morali bi se nastaniti u gradu. Raspravljao je općenito o uvođenju novog sustava reguliranja prihoda za naoružavanje galija, predlažući da se visina plaćanja uskladi s prihodima pojedinca: „Za obnovu stanovništva Trogira i njegovog teritorija, ponizno molim da Vaša Visost naredi da za opremu galije potrebne vašem gradu, svatko doprinese tim troškovima koliko može, bogati i (još više?) siromašni. A drugo je da mnogi naseljavaju otok Čiovo, napuštajući grad na njegovu štetu. Posebno želim naglasiti da bi trebalo prisiliti stanovnike Otoka da čuvaju brda (što se odnosi na straže na brdima na kopnu, ali i na brdu Balan, op.a.) i ostale dijelove, kao što to rade ostali koji žive na ovom području i da ne mogu biti privilegirani u odnosu na stanovnike grada, osim ako dođu živjeti u grad. To je ono što sam smatrao potrebnim iznijeti Vam o Vašem gradu Trogiru i njegovom području.“⁶⁴²

U izvješćima Venierovih nasljednika ne nailazi se na rasprave o ovoj temi pa se čini da njegova upozorenje nisu imala učinka sve do tridesetih godina XVII. stoljeća, kad se ponovno reguliralo pitanje naseljavanja predgrađa na Čiovu. Kako se iščitava iz

⁶⁴⁰ SORIĆ, S. (2013.), 24.

⁶⁴¹ RAUKAR, T. i sur. (1987.), 183.

⁶⁴² „Per il restauro de gl'habitanti di Traù et suo territorio reverentemente raccordo, che in occasione di armar quella galera che tocca à quella Città Vostra Serenità commandi che ogn'uno contribuischi à questa spesa per le sue forze, et non tanto peso porti il ricco, quanto il povero. L'altra è che riducendosi molti ad habitare l'isola Bua, s'abandona la Città con molto danno di lei, et delli dati particolarmente pero vorrei che gl'habitanti del Isola fossero astretti alle guardie dei monti, et à tutte l'altre fattioni, come fanno quelli del territorio, ne possino godere alcun privilegio delli Citadini di dentro, si non quando venghino ad habitare nella Città, et questo è quanto ch'io ho giudicato necessario di rapresentare alla Serenità Vostra della sua Città di Traù et del suo territorio“: NOVAK, G. (1966.), sv. V, str. 159. – 161.

relacije sljedećeg trogirskog kneza, Girolama Minija, napučivanje predgrađa nije bilo zaustavljeno, već je njegov broj i dalje rastao. Tada je u predgrađu bilo 952 stanovnika.⁶⁴³

O prilikama razvitka predgrađa te o prednostima i ljepoti samog položaja opširno je izvjestio Pavao Andreis pa valja citirati nekoliko isječaka iz njegova djela: „Zato su u dijelu koji se nalazi nasuprot gradu bila sagrađena razna zdanja, lijepe tvorevine koja oplemenjujući ovaj položaj čine da izgleda drukčijim nego što jest. Nastavaju ga također mnogi dobrostojeći građani, a u unutarnjim dijelovima mornari i seljaci koji se bave ribolovom i obrađivanjem s velikim naporom zlopate. Da nije bilo odluka s kojima se zabranilo u njemu stanovati bio bi i još više napučen plemenitim i uglednim ljudima. Među mnogim strogim čini mi se najsvježija od 28. veljače 1625., kojom se ostajući zabranjeno graditi na Čiovu i nastaviti ga, proglašava lišenim naslova građanina onaj koji bi ga nastavao te kao lišen svake povlastice podložan plaćanju dvostruke carine, teretima straže i nametu galiota. Usprkos svakoj odluci razni su se uvukli da u njima stanuju. Nestašica vode ne bi možda bila dovoljna da uspori taj učinak kad osim blizine kopna gdje se nalaze u obilju, dolaze mnogo u prilog neke cisterne u koje stječući se kišnice održavaju se shodno i po provedbi za upotrebu.“⁶⁴⁴

Ugodnost položaja predgrađa Andreis je naglasio na još jednom mjestu, donoseći okviri broj od 1800 stanovnika što je ipak vjerojatnije da se odnosilo na stanovništvo čitavog trogirskog teritoija na Čiovu; „(...)ali zrak je na otoku savršeniji nego u gradu pokvaren smrdljivim isparavanjem jedne blizu močvare što uzrokuje ljetu smrtnu bolest. Zato su mnogi građani priskrbili svoje boravište na otoku gdje su prijatniji zrak disali. Ali jer se predviđjela depopulacija grada, zreloom odlukom bilo je zabranjeno ići dalje. Sa svim tim vrlo je napučen i broji malo manje toliko duša koliko sam grad, brojeći ovaj 1800, a ovaj 2000 ali s razlikom kako je otok nastavan ponajviše od ribara i seljaka, tako je grad ponajviše od plemića i uglednih i časnih ljudi.“

Razlog donošenja ove smjele uredbe 1625., u vrijeme kada je predio Čiova preko puta grada naseljavao već gotovo jednak broj žitelja kao i onaj u gradu i u predgrađu Pasike jest prije svega strah od pustošenja samog grada koji su poharale teške epidemije kuge i zabrinjavajuća demografska slika o čemu su upozoravali trogirski

⁶⁴³ Relacija trogirskog kneza Girolama Minija: NOVAK, G. (1966.), 263.

⁶⁴⁴ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 299.

knezovi još krajem XVI. stoljeća. Međutim, razloge treba tražiti i u daljnjim posljedicama iseljavanja stanovnika, koja je tada bilo mnogo teže nadzirati negoli gradsko stanovništvo unutar zidina, kao i općenito onovremenim ratnim okolnostima te općoj promjeni prostorne i društvene situacije.

Nadzor i provođenje komunalnih pravila bilo je uvelike otežano pa tako i primjerice zaustavljanje nezakonite trgovine koja je bila zabilježena upravo u predgrađu. Na povratku s dužnosti kneza Trogira, Marko Molin (1630.-1632.) se žalio kako su stanovnici predgrađa, kao i oni Kaštela, bili posebno neposlušni. Zbog njihove oštre naravi („*di natura assai aspra*“) bilo ih je teško podvrgnuti pravilima. Okruženi širokim morem, vični ribarstvu i plovidbi na mnogim barkama koje su posjedovali, stanovnici Čiova znali su dobro iskoristiti prednost boravljenja na Otoku pa ih je bilo gotovo nemoguće nadzirati, za razliku od stanovništva zbijenog unutar zidina. Knez je također upozoravao na opasnost koju su predstavljale mnoge kuće uz zidine i dućani u luci zbog toga što je preko njih postojala mogućnost probijanja u grad, ali posebno zbog mogućnosti da se ondje na otoku Čiovu, preko puta grada, na opću štetu lako organizira krijumčarenje robe i tako naštetiti blagajni i prihodima.⁶⁴⁵ Desetljeće kasnije, u vrijeme Kandijskog rata, ti su dućani uz zidine prema naredbi generala bili porušeni.⁶⁴⁶ Stanovnici splitskog predgrađa također su bili osumnjičeni za trgovanje bez komunalnog nadzora, kao i za pomaganje u krijumčarenju pa je knez kapetanu Varoša, pored organiziranja straže, izdao posebno zaduženje uvođenja reda među neposlušnim stanovništvom.⁶⁴⁷

Među obimnom građom koju je sastavljajući svoje djelo sakupio Pavao Andreis, sačuvan je niz ovjerovljenih prijepisa dokumenta, odnosno žalbi stanovnika otoka Čiova nastalih kao reakcija na spomenutu strogu odluku Senata iz 1625. godine.⁶⁴⁸ Riječ je uglavnom o dokumentima sastavljenim 1628., u vrijeme službe kneza Lorenza Minija, sačuvanim u knjigama Velikog vijeća. Ove su molbe u većini slučajeva bile upućivane preko defenzora (zastupnika) Kongregacije građana i pučana (*Univesita dei populi*).

⁶⁴⁵ „... secondo le dette botteghe per commodo di quelli che vogliono far contrabandi col caricar di notte nelle barche quanta robba il pare; come puri in questo la prescritta isola Bua dall'altra riva del porto è commodissimo adito à contrabandieri di defraudar le publiche rendite et datii.“: NOVAK, G. (1977.), 172., 175.

⁶⁴⁶ DIFNIK, F. (1986.), 221.-222.

⁶⁴⁷ NOVAK, G. (2005.), 504.-507.

⁶⁴⁸ ZKZ, Ostavština Andreis, Fascikl A, 15236/ms296, f. 53-64; Fascikl C, 15261/ms 309, f. 53-54.

Stanovnici Čiova žalili su se na prenatu odluku Senata koja je, kako navode, narušila njihov položaj i dovela u pitanje svu njihovu imovinu. Za donošenje takvih odluka optužili su nepravedne odluke trogirskih plemića koje je zastupao advokat, gospodin Bernardo Marcello i koji su na taj način željeli tom bijednom stanovništvu oduzeti sve.⁶⁴⁹ Bile su to zle namjere plemića, kako su napominjali stanovnici Čiova, donesene pod izlikom očuvanja grada i općeg interesa („*havendo detti nobili havuto altro fine che della Conservatione della Città di Traù, et del mantenimento delli pubblici interessi di S.Serenita come debitore posara considerato*“).

To bijedno stanovništvo (nazivali su sebe *poveri populo, poverini, poveretti*), kojeg je bilo, kako se doznaje, oko dvije tisuće, što se očito odnosilo na stanovništvo čitavog otoka, smatralo je da im je nametnut preveliki teret; sudjelovanje u javnim radovima, dnevne i noćne straže u luci, naoružavanje galija, veslanje na brodovima. Plaćanje dvostrukih nameta i pretjeranih dacija toliko ih je opteretilo da ih je natjeralo da zauvijek napuste taj kraj. Napominjali su kako je za njih bilo nemoguće povući se sa svim svojim životinjama u tijesni grad unutar zidina. Taj poslušni narod (*fedelissimo popolo*) ponizno, „klečeći“, molio je mletačke vlasti da ponovno razmotre njihovo pitanje, odbace nametnute im terete te donesu blaže odredbe.

Molbe stanovnika bile su, preko poslanika Nikole Borghesala, Filipa Molizze (Moglića) i Zuanea Castriotta (Kastratija), upućene i samom duždu. Ovi su dokumenti vrijedni i s aspekta socio-demografske slike Čiova. Među zastupnicima čiovskih stanovnika zabilježena su već spomenuta prezimena koja su se susretala i u prethodnom stoljeću, a nailazilo se na njih i u kasnijim stoljećima (Paladini, Jura, Calebotta, Castriotti, Molizza (Moglić), Marković) pa se zahvaljujući tim prijepisima može pratiti kontinuitet boravljenja određenih rodova na Čiovu. Također se doznaje o njihovim zanimanjima; naglašavaju su tako trgovci, oni su upravo ti koji su zastupali interese svih stanovnika i potpisivali molbe. Navedeni su i mornari koji sa svojim brojnim „kućama ukrašavaju ovu obalu“ te posebno brojni ribari: „*buon numero di gente che ultimamente rende quella ubertosa di paese come loco ottissimo per la moltitudine di miseri pescadori che in quellla s`attrovano impiegati all`esercito della pescagione*“.

⁶⁴⁹ „(...) ..che i Nobili della Città di Trau sono quelli che li hanno per loro ingiusti fini machinato, et ordido ogni male, havendo finalmente sfogato lo sdegno loro col prender nel loro Consiglio un parte, con la quale se sono dichiariti di volersi opponer un tal negotio e dar ordine a Loro Avocati in questa Ser.ma Città perche procurino a tutto poter loro di turbar a detto poveri populo ogni loro bene...“. ZKZ, Ostavština Andreis, Fascikl A, 15236/ms296.

Ne postoje podaci o tomu da li je Vijeće ili pak Senat prihvatilo molbe čiovskih stanovnika i rasteretilo ih dijela nameta i obveza. Iz bilježaka s pohoda trogirskog biskupa Ivana Pavla Grazonija iz 1663. doznaje se da je prema odluci Senata na Čiovu, odnosno na dijelu preko puta grada, još uvijek bilo zabranjeno daljnje nastanjivanje. Kao razlog ponovno je istaknuto zaustavljanje iseljavanja iz samog grada, gdje su zdravstveni uvjeti bili znatno lošiji.⁶⁵⁰ Zanimljivo je da je ondje biskup nabrojio tek nešto više od pet stotina ljudi „koji se bave plovidbom i ribolovom“, što je znatno manje u odnosu na broj od preko devet stotina duša zabilježenih krajem XVI. stoljeća.

Upitna je ipak vjerodostojnost podataka iz ove biskupske vizitacije s obzirom na broj stanovnika iz izvora istog vremena, no zasigurno je odluka o zabrani i prijetnja o oduzimanju povlastice građanima imala za posljedicu zaustavljanje iseljavanja jednog dijela stanovništva. Samo desetljeće kasnije, negdje po završetku Kandijskog rata, Pavao Andreis je napisao kako je na trogirskom dijelu otoka (dakle, uključujući i sva sela) bilo oko 1800 stanovnika.⁶⁵¹ Nakon 1663. ne nailazi se više na podatke o zabrani nastanjivanja Čiova.

Iz XVIII. stoljeća poznato je i obrađeno nekoliko anagrafa trogirskog stanovništva koji su zasebno zabilježili stanovništvo trogirskog predgrađa na Čiovu u kojima se pratio njihov stalni porast.⁶⁵² Na popisu iz 1702. i 1723. zabilježen je jednak broj, 924 stanovnika, potom 1743. godine 1211 stanovnika. Sredinom stoljeća Daniele Farlati zapisao je kako je predgrađe bilo vrlo napučeno i gusto naseljeno.⁶⁵³ U jednom rukopisu iz istog vremena zabilježeno je da je Otok/Bua pored Trogira (dakle, predgrađe) bilo toliko napučeno i puno kuća da je gotovo premašilo sam Grad pa se tako moglo nazivati Trogirom ili bolje Otok Trogira (*Isola di Traù*) negoli otok Čiovo (*Isola Bua*).⁶⁵⁴ Početkom XIX. stoljeća nastavljen je daljnji rast predgrađa. U anagrafu iz 1814. zabilježeno je 1211 stanovnika, a u Upisniku katastra iz 1831. čak 1830, dok je u čitavom gradu na otočiću bilo 1750 stanovnika.⁶⁵⁵ Iz dnevnika Franje I se čita da je to „jedno poprilično veliko predgrađe s čvrstim višekatnicama“.⁶⁵⁶

⁶⁵⁰ FARLATI, D. (2010.), 427.

⁶⁵¹ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 365.

⁶⁵² ANDREIS, M. (rukopis).

⁶⁵³ FARLATI, D. (2010.), 46.

⁶⁵⁴ HDA, FG, Salnitana et Spalatensia Varia, kutija 12, f. 1.

⁶⁵⁵ DAS, AM, Trogir, Operato.

⁶⁵⁶ PEDERIN, I. (1989.), 84.

GODINA	Broj stanovnika					
	Grad	Pasike	Predgrađe na Čiovu	Žedno	Okrug	Slatine
1557. ¹						129
1559. ²		3450				
1583. ³	1709	1208	912	146	216	
1588. ⁴						177
1590. ⁵	1281	1048	884	338		
1597. ⁶						157
1598. ⁷	2042		952	140	175	
1603. ⁸						136
1628. ⁹				~2000		
1638. ¹⁰						153
1663. ¹¹	< 2000		>500	<150	<150	
~1670. ¹²	~2000			~1800		
1702. ¹³			924			
1723. ¹⁴			924			
1725. ¹⁵						101
1743. ¹⁶			1084			
1824. ¹⁷			1211			
1831. ¹⁸	1750		1830	169	288	288

¹ Podatak iz relacije Luisa Loredana: NOVAK, G. (2005.), 109.

² Podaci iz relacije sindika Michaela Bona i Gaspara Erizza: LJUBIĆ, Š. (1880.), 125.

³ Relacija trogirskog kneza Alvisa Barbara: NOVAK, G. (1964.), 432.

⁴ Podatak iz relacije Corra: NOVAK, G. (2005.), 109.

⁵ Relacija trogirskog kneza Giovannija Battiste Michielija: NOVAK, G. (1964.), 462.

⁶ Podatak iz relacije splitskog kneza Baldiscera Contarinija: NOVAK, G. (1966.), 218.

⁷ Relacija trogirskog kneza Girolama Minija: NOVAK, G. (1966.), 263.

⁸ KOVAČIĆ, S. (1996.), 16.-17.

⁹ ZKZ, Ostavština Andreis, 15236/ms296, f.62r.

¹⁰ Podatak iz izvješća splitskog kneza Pictra Basadonna: NOVAK, G. (1977.), 218., 224.

¹¹ Podaci iz vizitacije trogirskog biskupa Ivana Pavla Garzonija: FARLATI, D., (2010.).

¹² Okvirni broj stanovnika donio je Pavao Andreis: ANDREIS, P. (1977.-1978.), 365.

¹³ Anagraf iz godine 1702.: ANDREIS, M. (rukopis).

¹⁴ Anagraf iz godine 1723.: ANDREIS, M. (rukopis).

¹⁵ ZELIĆ-BUČAN, B. (1967.), 274.

¹⁶ Popis stanovništva iz 1743.: ANDREIS, M. (rukopis).

¹⁷ Anagraf iz godine 1824.: ANDREIS, M. (rukopis)

¹⁸ DAS, AM, Trogir, Operato, Žedno, Operato, Okrug, Operato, Slatine, Opertao

Prilog 9: Podaci o broju stanovnika u trogirskom pregrađu na Čiovu i u čiovskim selima koji se uspoređuju s podacima o broju stanovnika u samom Gradu i srednjovjekovnom predgrađu Pasike (D. Babić)

	A	B	C	D	E	F	G
1	MORNARI/POMORCI	RIBARI	ZEMJORADNICI	POSJEDNICI		OSTALI	
2	ALEGRETTI(od Veselić)	BOTTA	BALE	CERINEO		ADRARIO (Osor)	KATALINIĆ
3	CARRARA	KALAMARKOVIĆ	BARTUL	ČIPIKO		BARETA	KAZIMIR
4	CAZZALO(KASALO)	LENKOVIĆ	BELAS	DRAGO		BARIŠIĆ	KORLANIĆ
5	CINDRE	ROŽIĆ	BERNIĆ	GARAGNIN		BAUČIĆ	KVARANTAN
6	DEMICHELI	RUSSO	BILIĆ	GATTIN		BELABARIĆ	LAŽO
7	DRAGO(DRAGILO?)	SONJARA	BREŠAN	HRABAR		BELFIO	MALIKOVIĆ
8	GABRE(od Veselića)		BUČIĆIĆ	KALEBOTA		BERNARDI (Korčula)	MARKOVIĆ (Brač)
9	GARBUJA		BULIĆ	KATALINIĆ		BUBLE	MATAS
10	GLIUBALO(od Veselića)	BRODOGRADITELJI	CAMERLENGO	LAURIĆ		BUKAREO(Pučišća)	MICHELI(Pučišća)
11	GORICA (Vis)	ALEGRETTI	COCE	MADONICA		CAPOGROSSO	MILUČIĆ
12	HRABAR (od Rosenović)	BELAS	DENONA	MORETTI (Cavtat)		Ček(Čeh) (Lovran)	MINIO
13	IVANKOVIĆ	CICILIANI	DUNE(HRABAR)	NUTRIZIO		CENTRAS	MLINARIĆ
14	IVČEVIĆ(Štafić, Vis)	KATALINIĆ	GHERLIZZA(GRLICA, Drvenik)	ROŽIĆ		CRNICA (Zadar)	PAIĆ (Split)
15	KALEBOTA	KOŠĆINA	GIACIĆ	SIROVICA (Trijanj)		ČIKARA	PALADINI
16	KATALINIĆ	PETRIĆ (Vis)	GUINA			ČOLE	PARUN
17	LUBIN		HRABAR			ČUDINA	PASSALONGO GANDOLFI
18	MILUĆ		KARARA			DEANKOVIĆ	PAUT
19	RUSSO	JURA	KRAJEVIĆ	CARRARA		DELALLE	POLITEO(Hvar)
20	SKAKOC	LATINIĆIĆ	KRAVARIĆ	KATALINIĆ		DEVIĆ (Ploča)	PUDVIĆ(Makarska)
21	SLADE		LAŽE-LAXE	OSTOJIĆ		Domjanović (Split)	RADIČIĆ
22	SUPPA		LENKOVIĆ(LENKOVIĆ)			DRAGOZETOVIĆ	RIBOLI (Split)
23	VESELIĆ	ZANATLJE/TRGOVCI	LOJE			FARAC	RISPOLI
24	VIDOTTI	CINDRE	MADONICA	UČITELI		FRANKOVIĆ (Trijanj)	ROSANI
25	ZEČIĆ (Hvar)	CINDRE	MARAVIĆ	CARRARA		GALEŠIĆ	SACCAI (Rovinj)
26	ŽERAVICA	FESTE	NOVAKOVIĆ			GARGATEO	SMIRČIĆ (Premuda)
27		FORTIS	OSTOJIĆ			GAZZINI (Zadar)	SVILAN
28		GODOEVIĆ	PANTOV(BILIĆ)	ZIDARI		GRČIČEVIĆ	TIRONI (SUPETAR)
29		KOŠĆINA	PILENDRA	MAZZONI(MAZZIERI?)		GRLICA/GRLIČIĆ Veli Drvenik	UŽIGOVIĆ
30		LAPIZZAR	PRIRAD	CERINEO		GUNJAČIĆ	VELIĆ/veljić
31		LUBIN	RADAČIĆ			IVANIVIĆ	Vidović (Rogoznica)
32		LUBIN	RADAN			JVULA	VUŠKOVIĆ (Brač)
33		MILUĆ	RADIĆ			JURILEO	ZEBIĆ
34		RUBINJONI	ROŽIĆ				
35		SASSO	RUŠE (BILIĆ)				
36		STELLA	RUŽIĆ-RUŠIĆ(RUŽIČIĆ)				
37		SULEŠIĆ	SCHITARELLI(Pag)				
38		TOLETTI	SILOBRČIĆ				
39		TRAVIRCA	SLADE				
40		VITEZICA	STUDE				
41	GRAD, PASIKE		TARMADA	GRAD, PASIKE			
42	NEPOZNATO PROJIEKLO		VITEZICA	OKRUG, ŽEDNO, ARBANJA			
43	OKRUG, ŽEDNO, ARBANJA		VUČIĆ	ZAGORA			
44	ZAGORA		ZALANTE	ITALIJA			
45	ITALIJA		ŽIŽAK	DALM. OTOCI, OBALA			
46	DALM. OTOCI, OBALA			AUTOKTONI/STARIJI RODOVI			
47	AUTOKTONI/ STARIJI RODOVI						
48							

Prilog 10: Porijeklo stanovništva trogirskog predgrađa na Čiovu prema angrafima iz 1702., 1723. i 1824., popisu stanovništva iz 1743. te Operatu katastra iz 1831. godine prema tradicionalnim obiteljskim djelatnostima (D. Babić)

3.2.1.1. Porijeklo i socijalna struktura stanovništva

Tijekom raspravljanog razdoblja XVI.-XVIII. stoljeća rast predgrađa nije bio uvjetovan samo prilikama u gradu te šire, ratnima okolnostima. Naime, kako su pokazala istraživanja porijekla obitelji koja su zabilježena u spomenutim anagrafima,⁶⁵⁷ ali i drugi istraženi dokumenti te provedena ispitivanja informatora, u predgrađe su se i dalje doseljavale nove obitelji trgovaca i zanatlija, posebno brodograditelja iz drugih dijelova Dalmacije i čitave Republike. Nastanile su se tako s italskog poluotoka obitelji Bacci iz Chioggie, Mazzieri iz Verone, Mazzoni iz Arzignana te Passalongo-Gandolfi iz Cremona kao i mnoge druge koje će kasnije biti spomenute. Osim brodogradnje, novopridošle obitelji iz udaljenih krajeva privukla je mogućnost bavljenja različitim oblicima trgovine, s obzirom na blizinu grada i luke. Kao važnu gospodarsku granu valja naglasiti trgovanje ribom, koje se u Dalmaciji osobito razvijalo od početka XVI. stoljeća, kada su uvedeni novi način izlova srdela korištenjem mreža potežača (trate). Primjerice, na području zadarske komune, taj je gospodarski napredak tijekom XVI. stoljeća potaknuo doseljavanje mnogih bogatih, trgovačkih obitelji iz Italije. Vlasnici mreža potežača na Visu stječu tijekom XVII stoljeća također veliko bogastvo koje se odrazilo u podizanju i preuređenju njihovih reprezentativnih sklopova.⁶⁵⁸

U tome se razdoblju ne samo u trogirskom predgrađu već posvuda u Republici bilježi veliki broj obitelji porijeklom iz sjeverne Italije. One se kreću prema Veneciji, ali i drugim pomorskim i trgovačkim gradovima Republike. Pčetakom XVII stoljeća providr kopnenih posjeda Antonio Lando piše kako „možemo reći da ondje proizlaze kolonije prema čitavom svijetu“. Iako plodan dolinski kraj očito ipak nije imao dovoljno ekonomskog potencijala da *odhrani* svo stanovništvo.⁶⁵⁹

U predgrađu se i dalje očitovala društvena raznolikost koju je u citiranom opisu naglasio i Pavao Andreis. Tako su se iz grada naselile neke bogate trgovačke obitelji, poput obitelji Capogrosso i Nutrizio (Babić). Obitelj Capogrosso je doselila 1556. iz Venecije. Pripadnici obitelji Nutrizio, osim kao trgovci spominjani su i kao pravnici,

⁶⁵⁷ ANDREIS, M. (rukopis); RADIĆ, D. (2015.).

⁶⁵⁸ TUDOR, A. (2011.), 140.

⁶⁵⁹ .ORTHALI,G. i sur. (2007.), 248.

komunalni djelatnici, pomorci, vlasnici brodova, a također i kao svećenici i redovnice. Prvi su put zabilježeni krajem XVI. stoljeća. Taj građanski rod, prema obiteljskoj tradiciji iz Poljica, kasnije se orodio s mnogim trogirskim građanskim i plemićkim obiteljima, među kojima su mnoge obitelji koje su se stoljećima nalazile u predgrađu: Ostojić, Paladini, Jura, Skakoc, Rossignoli, Tirnoi i Alegretti.⁶⁶⁰

Od XVI. stoljeća, a posebno u XVIII. stoljeću istaknute plemićke i građanske obitelji iz samog Trogira doselile su ili su pak posjedovale različite gospodarske prostore u predgrađu. U popisu imovine kaptolske menze iz 1730. spomenuta je kuća s vrtom koju je darovao Ivan Čipiko.⁶⁶¹ Veoma stara plemićka obitelj Buffalis, koja se u gradu spominjala od XII. stoljeća, imala je neke posjede na Balanu i uokolo samostana sv. Ante.⁶⁶² U predjelu Lučica, vjerojatno još u XV. stoljeću, naselio se istaknuti građanski rod Dragač (Dragazzo). Od sredine XVII. stoljeća u predgrađu, kao i u gradu, bilježen je plemićki rod Grazio, čiji su pripadnici, kao vojni časnici došli u Dalmaciju iz Bergama preko Venecije. Oni su u predgrađu posjedovali neki vrt te kuću uz samu obalu koju su kasnije, 1789. prodali obitelji Moretti.⁶⁶³ Bogata trogirski obitelj Garagnin je tijekom XVII. i XVIII. stoljeća u predgrađu na Čiovu kupovala kuće, skladišta i parcele. Posjedovali su zemlje uokolo crkve sv. Andrije i na rtu Cumbrijan.⁶⁶⁴ U otkupu nekretnina u predgrađu, uz Garagninove, spominjala se obitelji Paitoni, koja je u predgrađu imala skladišta u svojem vlasništvu. Paitoni su bili zemljoposjednička obitelj koja se u Trogir doselila iz Brescie u XVII. stoljeću, a krajem XVIII. stoljeća primljeni su u trogirsko plemstvo.⁶⁶⁵ Već je spomenut njihov ladanjski posjed na južnoj strani Čiova, a zakupljivali su i otok Drvenik. Uz Garagninove se vezano za kupnju kuće u predgrađu bilježila i bogata, iako ne plemićka, obitelj Pollini, koja se u Trogir doselila u XVI. stoljeću. Plemićka obitelj Cerineo, nasljednici obitelji Lucić, također je posjedovala kuće u predgrađu. Naselili su se ovdje i pripadnici obitelji

⁶⁶⁰ BABIĆ, I., DUPLANČIĆ, A. (1990.), 329.-345.

⁶⁶¹ AT, Popis nekretnina i zemalja iz 1730., n. VII.

⁶⁶² RADIĆ, D. (2015.), 130.

⁶⁶³ RADIĆ, D. (2008.b), 19.

⁶⁶⁴ DAS, GF, Poljoprivreda, Kutija 1/IIa.

⁶⁶⁵ RADIĆ, D. (2015.), 294.-296.

građanskog porijekla, Rosani. Oni su u Trogiru zabilježeni od XV. stoljeća, a obiteljska predaja prepričava da potječu iz Mantove.

U predgrađe se iz Pasika doselio i građanski rod Politeo, porijeklom s Hvara. Od sredine XVI. stoljeća, točnije od 1560. na Čiovu je zabilježen rod Zečić (Zecca). Smatra se da je obitelj Zečić odvjetak hvarskog roda Leporini. Naime, rod pod imenom Leporini zabilježen je na popisu obitelji koje su od 1551. do 1570. imale juspatronat nad crkvom sv. Barbare na kopnu pred Trogirom.

Predgrađe su naseljavale brojne obitelji čiji su pripadnici tradicionalno bili pomorci poput obitelji Gattin, doseljene u XVI. stoljeću ili Dragozetović, koju se nalazi i kao naručitelje opreme crkava u predgrađu. U predgrađe dolazi i obitelj Moretti (Morović), porijeklom iz Cavtata, čiji su se pripadnici doselili u Trogir u XVIII. stoljeću. Više članova ove obitelji bili su poduzetni pomorski kapetani koji su plovili na vlastitim brodovima.⁶⁶⁶ Istaknute pomorske kapetane dao je i rod Radetić, koji se smatra autohtonim rodom predgrađa na Čiovu. Zabilježen je još 1556., a na popisu stanovništva predgrađa iz 1702. nalazi se čak pet kućanstava ovog roda. Međutim, u notarskim zapisima iz sredine XV. stoljeća desetak se puta spominje prezime Radetić pa je moguće da su ovamo doselili i ranije, još u ranom razdoblju formiranja predgrađa, tijekom XV. stoljeću.

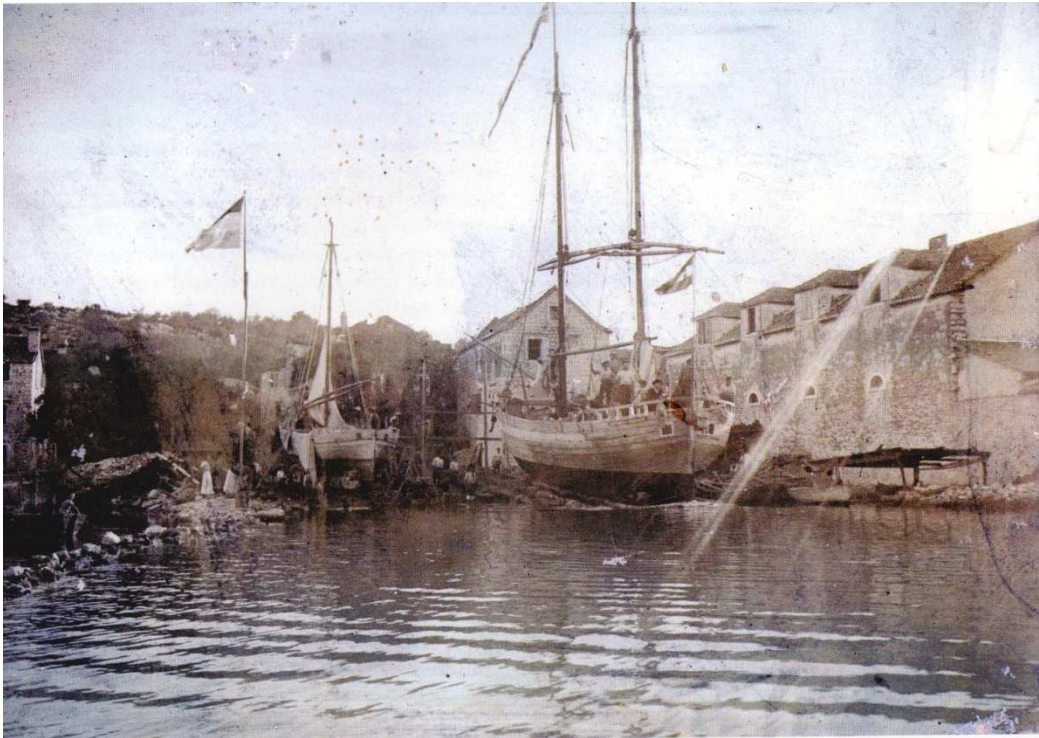
Bile su vrlo brojne obitelji brodograditelja. Brodogradnja je, kako je navedeno, postala veoma važan dio trogirskog gospodarstva XIX. stoljeća kada su se, posebno u predgrađu na Čiovu, razvila mnoga obiteljska brodogradilišta. Ona su postojala ovdje i ranije, no Venecija je, kao i drugdje u Dalmaciji, ograničavala razvoj ove djelatnosti. Poticaj doseljavanju mnogih brodograditeljskih obitelji i preduvjet razvoju brodogradnje u predgrađu na Čiovu zasigurno je bilo to što je otok Čiovo imao sirovine neophodne za brodogradnju; čitav otok nekoć je bio pošumljen hrastom crnikom, a nedaleko od samog predgrađa postojao je rudnik pakline.⁶⁶⁷

Treba navesti brodograditeljske obitelji Katalinić, Stella, Lubin, Russo, Petrić s Visa, Madonica, Demicheli, Alegretti, Ciciliani, koje su vjerojatno doselile također krajem XV. i tijekom XVI stoljeća. Među najstarijim brodograditeljskim rodovima na Čiovu ističe se nadsve rod Koščina. Imali su svoj *škver* u lučici u istočnom dijelu

⁶⁶⁶ RADIĆ, D. (2008.b).

⁶⁶⁷ PEDERIN, I. (1990.), 166., 172.; CELIO-CEGA, F. (1999.), 173.-191.

predgrađa, u uvali zvanj Malo more, koji se spominje još od XVI. stoljeća.⁶⁶⁸ Ovo slikovito brodogradilište, slično onome San Trovaso u Veneciji postojalo je sve do XX. stoljeća. Obitelj Koščina se u predgrađe na Čiovu, prema tradiciji koja se zadržala u obitelji, doselila iz Grčke još u XVI. stoljeću.⁶⁶⁹ Tu se obiteljsku predaju može uzeti točnom, naime poznate su migracije stanovnika s mletačkih posjeda u Grčkoj koje su uslijedile u XVI stoljeću kada Venecija ondje gubi pred turskim osvajanjima. Stanovništvo se tada uputilo prema Venciji, ali i drugim dijelovima *Stato del Mar*.⁶⁷⁰ Izdanak obitelji Koščina posjedovao je svoja brodogradilišta i uz obale splitskog predgrađa. Ondje neki izvori ističu njihovo porijeklo s otoka Krfa.⁶⁷¹ Porijeklom s grčkog otočja, točnije s Krete, smatra se i obitelj Rubinjoni, koja se u predgrađe doselila iz grada. Na Čiovu je prvi put zabilježena 1755. godine.

Slika 109: Brodogradilište obitelji Koščina, početak XX. stoljeća

⁶⁶⁸ M.P. (1987.), 9.

⁶⁶⁹ CELIO CEGA, F. (1999.), 185.

⁶⁷⁰ ORTHALI, G. i sur. (2007.), II, 248.

⁶⁷¹ MATOŠIĆ, J. (2005.)

Mnogobrojne su obitelji ribara pa je u mnogim dokumentima i starim zapisima o Trogiru, od kojih su neki već citirani, naglašavana prisutnost tih ribara na Čiovu. U novijoj stručnoj literaturi čitavo se predgrađe nazivalo ribarskim.⁶⁷² Tijekom XVI. i XVII. stoljeća uz sve su crkve u predgrađu, bilo dužeg ili kraćeg vijeka, djelovale bratovštine ribara.

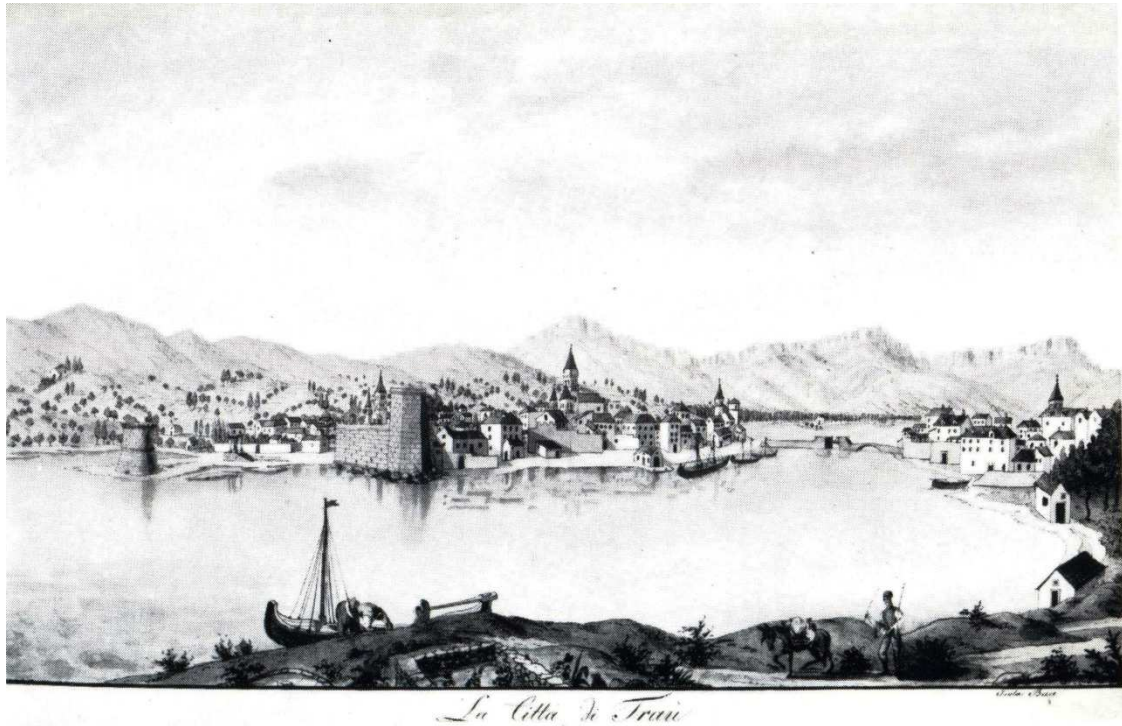
Dakako, najveći dio stanovništva Čiova bile su težačke obitelji. One su doselile uglavnom iz trogirske zagore i potkozjačkih sela pod pritiskom ratnih okolnosti na tim područjima tijekom XVI. stoljeća, a posebno nakon Kandijskog rata, u drugoj polovini XVII. stoljeća kada je, kako je već navedeno, došlo do ponovnog značajnog porasta broja stanovnika. Jednim od starijih težačkih rodova u predgrađu smatra se rod Ružičić, zabilježen u matičnim knjigama od 1581. te rod Hrabar, porijeklom iz trogirske zagore. Bilježio se još od 1550., a smatra se da potječe od izvjesnog Pavla Rosenovića zvanog Hrabri, vjerojatno zbog nekih zasluga u tursko-mletačkim ratovima. Naime, među članovima ovog, i danas mnogoljudnog, čiovskog težačkog roda i kasnije su se tijekom ratnih okolnosti isticali neki pojedinci. Zabilježeno je tako da su u doba Kandijskog rata stanovnici predgrađa bili pod zapovjedništvom kapetana Bratua Zborovca i Pavla Hrabrog.⁶⁷³ Među starijim rodovima, treba spomenuti rod Rožić koji je zabilježen od 1589. godine. Tada su se u predgrađu nastanili i pripadnici obitelj Slade, porijeklom iz trogirskih Poljica. Tijekom Kandijskog rata u predgrađe su iz trogirske zagore pristigle težačke obitelji Coce, Kraljević, Brešan i Bilić, također mnogoljudni rodovi, koji se u predgrađu nalaze i danas. Nekoliko težačkih obitelji doselilo je iz čiovskih sela. Primjerice iz Okruga su došli već spomenuti stari rodovi Maravić i Buličić. Prezime Buličić zabilježeno je u najranijim trogirskim maticama krštenih 1569. godine. Tijekom XVIII. stoljeća nastavljen je priljev novih obitelj težaka. Tako su se početkom stoljeća u predgrađu nastanili pripadnici roda Žižak, Vučić i Latinčić.

U jednom opisu Trogir s kraja XVI. stoljeća, nepoznati autor, spominjući predgrađe naglasio je trud njegovih mnogih težačkih i ribarskih obitelji. Zapisao je tako, kako se „na ovom otoku blizu grada nalazi se mnogo lijepih zdanja, posebno onih s kojih se pruža pogled na grad, luku i dio polja. Bit će ih još, ako Gospodin Bog u svojoj milosti bude držao zemlju i more jer je ribarstvo od velike koristi za ovaj grad. Korist

⁶⁷² PIPLOVIĆ, S. (1996.), 10.

⁶⁷³ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 264.

od srdela ponekad nije manja od koristi od rada na zemlji koju obrađuju ovdašnji ljudi.“⁶⁷⁴ U tom kontekstu treba spomenuti i grafiku Fedora Karačaja nastalu negdje između 1837. i 1838., koja prikazuje Trogir i predgrađe na Čiovu gledano s rta Cumbrijan, na kojemu su prikazani mornar i težak s magarcem pred ograđenim vinogradom.⁶⁷⁵

Slika 110: Trogir i predgrađe na Čiovu na slici Fedor Karačaja, 1827.-1828. godine

Valja parafrazirati opis predgrađa lokalnog povjesničara Frane Madirazze iz 1900. godine. Taj dio Čiova opisao je kao jedno moćno predgrađe, smješteno u slikovitom pejzažu odakle se pogled otvarao s jedne strane na kaštel Kamerlengo, u sredini na južna gradska vrata koje naziva „dorskim“ vratima u tradiciji Sanmichelea te na drugom kraju na toranj biskupske palače i samostan sv. Ivana Krstitelja. Osvrćući se na prošlost predgrađa, njegovih crkava i bratovština, nastojao je rekonstruirati sliku njegova svakodnevnog društvenog života; pisao je kako bi nekoć u brodogradilištima odzvanjali udari čekića i sjekira snažnih ruku otočnih drvodjelaca i *kalafata*. Međutim, tada su zbog nedostatka posla, ta mala brodogradilišta koja naziva *squerajuoli*, vrijednih Trogirana bila prebačena drugdje. Još se uvijek trudio preživjeti pokoji bačvar, kao i

⁶⁷⁴ BABIĆ, D. (2012.), 50.

⁶⁷⁵ FISKOVIĆ, C. (1993.-1994.), 191.-196.

trgovac hranom koji je pred vratima izlagao veoma skromnu robu. Prolazile su seljanke lica zamotanih u rupce, potom težaci sa svojim magarcima i kolima natovarenim travama i trsjem loze, nad brjegovima koji su uzvisivali predgrađe vukle su se koze, a u pozadini su se čuli udarci zvona iz samostana sv. Ante na Dridu. Uz rubove mosta sjedili su ribari, lovili orade, brancine i drugu ribu, pozdravljajući brodove koji su se približavali i kada bi brod uspješno prošao uski prolaz pod mostom, začuo bi se aplauz šarolike publike; težaci bi podigli crvene kape.⁶⁷⁶

Slojevita socijalna slika predgrađa na Čiovu, koja je prepoznata još u XV. stoljeću, u vrijeme početaka formiranja predgrađa, imala je odraza u njegovoj daljnjoj prostornoj organizaciji. Na osnovi analize situacije koja je zabilježena u Upisniku građevinskih čestica katastra iz 1831., kao i popisa stanovništva iz 1824., u kojemu su obitelji prikazane po domaćinstvima i dijelovima predgrađa gdje koje su nastanjivale, uočava se izrazito društveno grupiranje stanovnika. Tako su u predjelu koji se uspinjao južno od crkve sv. Petra te uz stari put koji je vodio prema Okrugu bila brojna kućanstva obitelji ribara i mornara.

Veoma je izrazito grupiranje kuća brodograditelja koje su se smjestile uz obalu, na rubovima predgrađa. Tako su se i u Veneciji obitelji brodograditelja, takozvanih *kalafata*, koncentrirale u skromnijim *sestierima* na otocima i u Castellu oko Arsenala.⁶⁷⁷ U predgrađu na Čiovu one su se okupile u predjelu oko crkve sv. Lazara, kasnije preimenovane u sv. Josipa prema njihovom zaštitniku, odnosno uz uvalu Malo more u zapadnom dijelu predgrađa, u predjelu nazvanom Lučica, uokolo crkve sv. Nikole. Pred njihovim su se kućama potom oblikovala i obiteljska brodogradilišta, poglavito u kasnijem razdoblju, tijekom XIX. stoljeća.⁶⁷⁸

Imućnije obitelji; one pomoraca, trgovaca, posjednika, obrtnika i zanatlija, podigle su svoje kuće uz samu obalu, luku i most. Kuće zemljoradničkih i stočarskih obitelji ostale su i dalje u rubnim dijelovima predgrađa, s njegove južne, istočne i zapadne strane vezane uz okolne vrtove i zemljišta koja su obrađivale te pasišta pri vrhovima Balana i na rtu Cumbrijan. U tim rubnim dijelovima, na kojima su mahom

⁶⁷⁶ MADIRAZZA, F. (1900.).

⁶⁷⁷ ČORALIĆ, L. (1999.).

⁶⁷⁸ O povijesti tih brodogradilišta: RADIĆ, D. (2013.).

stanovali težaci, uočava se i izrazito obiteljsko/rodovsko grupiranje kao prastari način društvenog organiziranja svojstven ruralnim cjelinama.

3.2.1.2. Problem naziva predgrađa

Naziv *Isola Bua* odnosno *Isola* u raspravljanim izvješćima o broju stanovnika trogirске komune koja su priložili knezovi, kao i u izvorima iz XV. stoljeća isključivo odnosio na područje predgrađa, a ne na čitav trogirski teritorij na Čiovu. Sela su se, naime, bilježila zasebno. Predgrađe se dakle nazivalo Otok (*Isola*) ili pak opisno kao „Otok pred gradom“ (*Isola dinanzi alla città*). U jednom opisu trogirskog teritorija iz 1591. ovaj je predio opisan kao *Isola all'incontro della città*.⁶⁷⁹

Apostolski i biskupski vizitatori, čiji se zapise prati tijekom dugog vremenskog raspona od kraja XV. do kraja XVIII. stoljeća, dakle u razdoblju kada je razvijeno povijesno predgrađe prostorno definirano, zabilježili su stanje njegovih crkava, a uz njihov naslov, odnosno titulara stavljali su istu naznaku položaja; na Otoku odnosno od Otoka (*In Insula (Bua)/dell'Insula (Bua)*) ili su pak samo naznačili položaj u odnosu na grad, terminom *extra civitatem* (izvan grada) koji se koristio i u opisu crkava razmještenih pred gradom na kopnu. Biskup Michele Priuli 1602. nazvao je čiovsku bratovštinu sv. Jakova; *Confraternitetè S.Jacobi extra civitatem*.⁶⁸⁰

U svim ovim navedenim službenim dokumentima, bilo komunalnim bilo crkvenim, za ovu cjelinu nije korišten termin predgrađe (*borgo*). Ivan Lucić tek na jednom mjestu, gdje govori o nasipavanju čiovske obale uz most, naziva naselje „novim predgrađem“.⁶⁸¹ Iako su, kako je naglašeno, Pasike još u prvoj polovini XV. stoljeća bile fizički povezane s gradom pa su službeno prestale biti predgrađe (*borgo*) te su prozване „Novi grad“, u mnogim su dokumentima još uvijek nazivane predgrađem. Primjerice, u izvješću kneza Giovannija Battiste Michielija iz 1590. Pasike su nazvane „*Città noua cioè borgo*“,⁶⁸² a taj stari, očito uvriježen naziv srastao je s nazivom crkava u tom dijelu grada. Često je tako u vizitacijama središnja crkva Pasika, Gospe od Karmela, bilježena kao sv. Marija od Burga.

⁶⁷⁹ BABIĆ, D. (2012.).

⁶⁸⁰ PRIOLUS, M. (1603.), f. 547.

⁶⁸¹ LUCIĆ, I. (1979.), I, 236.

⁶⁸² NOVAK, G. (1964.), 462.

Činjenicu da naselje na Čiovu, iako gusto izgrađeno i nastanjeno, nije u izvorima iz XVI. kao ni iz XVII. stoljeća službeno nazivano predgrađem moglo bi se pokušati objasniti samim položajem u odnosu na grad. Iako je ono administrativno pripadalo gradu i njegovo se stanovništvo, kako je već istaknuto, pribrajalo gradskom stanovništvu, ono je od njega fizički bilo odvojeno i nije bilo naslonjeno na gradske zidine. Takav pomalo izolirani položaj bio je, kako je već zaključeno, i poticaj iseljavanja gradskom stanovništvu, a potom i zabrani nastanjivanja. Isto tako, bio je zaštićen neprijateljskim prijetnjama s kopna, što je također uvjetovalo ubrzan razvoj i širenje, za razliku od prostora pred gradom na kopnu.

Takva situacija činila je naselje na Čiovu posebnim u odnosu na onovremena novovjekovna prigradska naselja/predgrađa drugih dalmatinskih komuna. Primjerice, za predgrađa koja su se razvijala zapadno, sjeverno i istočno od zidina Splita, iako mnogo izloženija neprijateljskim upadima, u komunalnim vijestima i zapisima knezova i providura nisu zabilježena donošenja ikakvih zabrana nastanjivanja.⁶⁸³ Tijekom mletačko-turskih ratova mnoge kuće u splitskom predgrađu potpuno su stradale, što neprijateljskim rušenjem, što iz predostrožnosti. Tijekom Ciparskog rata neprijatelj je tako razrušio većinu kuća, a u doba Kandijskog rata, naredbom providura Catherina Cornara, srušeno je stotinu i četrdeset kuća te franjevački samostan. Međutim, ova se predgrađa, čiji se počeci smještaju u isto vrijeme kao oni na Čiovu, vrlo rano u izvorima zajednički nazivaju *borgo*, a njihov kapetan i glavar *Capo del Borgo* i *Gastaldo del Borgo*. Naime, termin *borgo* prvi je put zabilježen već 1439. u matrikuli bratovštine sv. Križa. Od XVI. stoljeća nailazi se i na hrvatski naziv za predgrađe *zagradie* ili *sagragie*. Zasebna imena za pojedina splitska predgrađa (Veli Varoš, Dobri, Manuš i Lučac) ustalila su se tek u XIX. stoljeću. Ranije su zabilježeni različiti nazivi, čiji su referenti najčešće bile pojedine crkve. Nailazi se tako na imena predgrađa sv. Dominika, sv. Križa, sv. Frane ili pak. sv. Roka.⁶⁸⁴

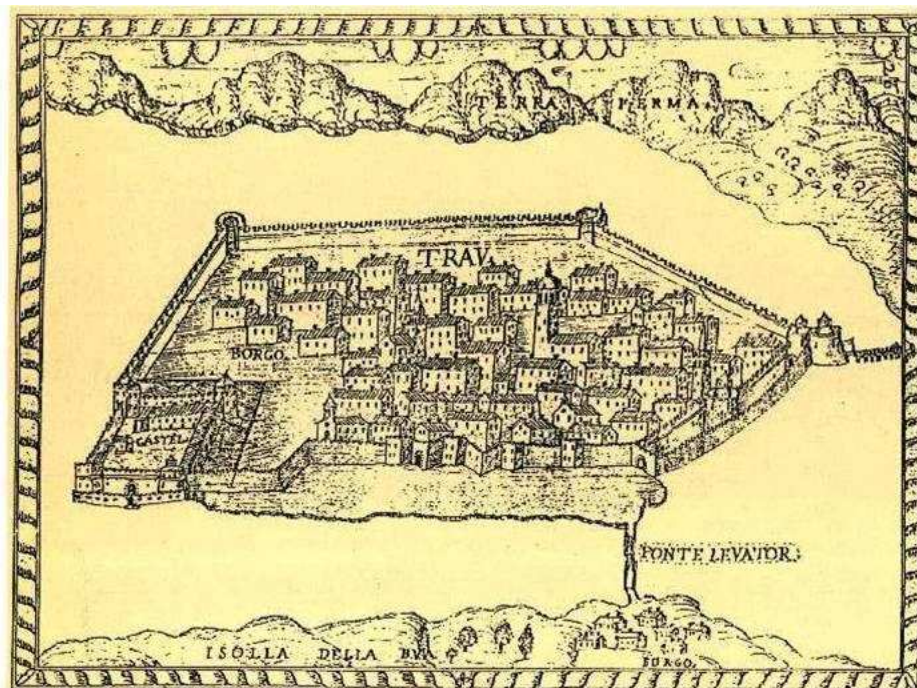
U isto se vrijeme zadarsko predgrađe, koje se spominjalo od kasnog srednjeg vijeka, također bilježilo pučkim nazivom *varoš*.⁶⁸⁵

⁶⁸³ Godine 1553. zabilježeno je u predgrađu 308 kuća, a 1583. tek 60. Zamisao providura Cornara bila je srušiti čitavo predgrađe, kao i crkvu sv. Frane, no zahvaljujući molbama njegovih stanovnika, jedan dio kuća i spomenuta crkva ipak su sačuvani: NOVAK, G. (2005.), 501.-502.

⁶⁸⁴ OREB, F. (1975.), 64.-65.; NOVAK, G. (2005.), 510.-511.; ERCEGOVIĆ, A. (2002.), 12.-31.

⁶⁸⁵ KLAJČIĆ, N., PETRICIOLI, I. (1976.), 501.-504.

Slične prilike kao u splitskim predgrađima nalaze se i u onom koje se od kraja XV. stoljeća razvija pred poluotočićem na kojemu je smještena srednjovjekovna Korčula. Godine 1571. bio je opljačkan samostan sv. Nikole, a crkva sv. Sergija i Bakha je zbog sigurnosti bila porušena te potom iznova sagrađena. Ipak, zabrana nastanjanja izvangradskog prostora iz 1495. nije bila obnavljana. Čini se da su poput naselja na Čiovu, mnogi stanovnici ubrzo iskoristili prednost i udobnost toga položaja. Već od XVI. stoljeća taj se predio nazivao predgrađem, odnosno *borgom*. Od toga su se vremena sve češće spominjali njegovi stanovnici uz koje je stajala naznaka *de burgo* koji su u svojim kućama dali sastaviti oporuke. Doznaje se da su u vrijeme turske opsade Korčule 1571. mnoge kuće predgrađa bile srušene i opljačkane. Također su vrlo rano zabilježeni zasebni nazivi za cjeline koje su se oblikovale istočno odnosno zapadno od grada: *Borgo Superiore* i *Borgo Inferiore*.⁶⁸⁶

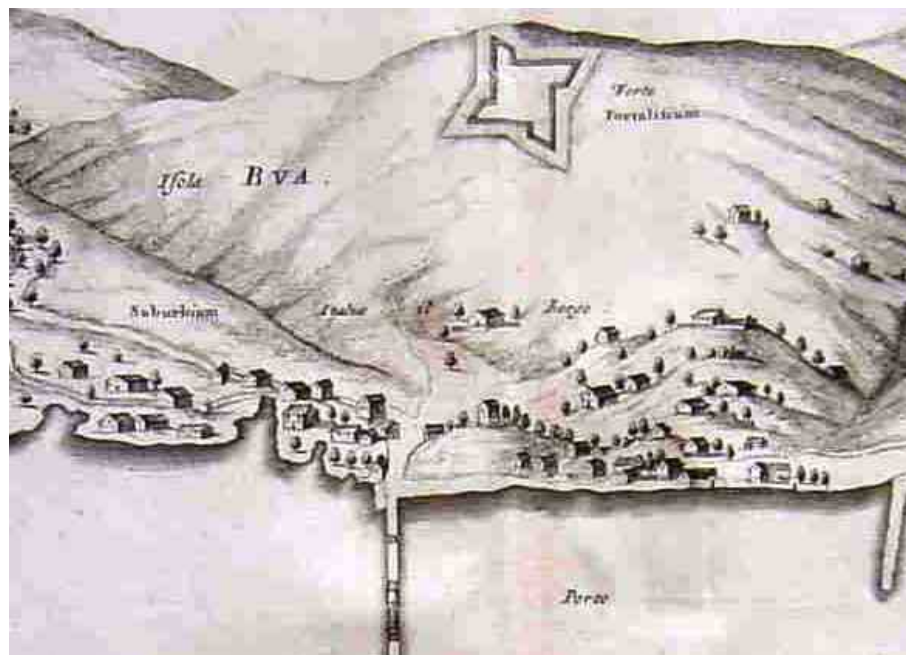
Slika 111: Trogir i trogirsko predgrađe na Čiovu na prikazu Angiela Degli Oddija iz 1584. godine

Najstariji poznati izvor u kojemu je za naselje na Čiovu zabilježen termin *predgrađe* je crtež Angiela Degli Oddia iz 1584. Ondje stoji naziv *borgo*.⁶⁸⁷ Isti naziv je

⁶⁸⁶ FAZINIĆ, A. (2000.), 209.-210.; KALOĐERA, B. (1995.), 119.-120.; ROZANOVIĆ, A., MATIJACA, I. (1971.).

⁶⁸⁷ Angiolo Degli Oddi, *Viaggio de le proincie di mare della signoria di venetia cominciando*, Venecija, 1584. Karta je objavljena u knjizi Mithada Kozličića: KOZLIČIĆ, M. (1995.), 165.

zapisan na grafici izdavača Jeana Bleaua iz osamdesetih godina XVII. stoljeća. Za ovu je grafiku, koja je prikazala stanje utvrda grada Trogira oko 1670-tih godina, predloške na terenu najvjerojatnije izradio mletački vojni inženjer Alessandro Magli.⁶⁸⁸ Uz skicozni, perspektivni prikaz naselja na Čiovu upisani su latinski i talijanski nazivi - *suburbium* odnosno *borgo*.

Slika 112: Isječak grafike Jeana Bleau, oko 1680. godine

Opisujući, oko 1740. panoramu Čiova gledanu iz trogirске luke, kao vrlo napučeno i gusto naseljeno začelje otoka, Daniele Farlati donosi i na jednom napomenu kako je taj dio Čiova “na onoj strani s koje gleda na Trogir pun kuća i stanovnika i smatra se predgrađem“.⁶⁸⁹ Zanimljiv je opis Alberta Fortisa nastao nekoliko desetljeća kasnije, koji je zaključio kako bi ova cjelina zavrjedila nositi naslov predgrađa.⁶⁹⁰ U daljnjim zapisima s otoka Čiova, Fortis ga je nazivao predgrađem, primjerice opisujući izuzetno plodnu palmu (datulju) koja se nalazila *nella borgata di Bua*.⁶⁹¹

⁶⁸⁸ Ova je grafika objavljena 1704. u Amsterdamu u albumu grafika talijanskih gradova: LUCIĆ, I. (1979.) je u pismima spominjao da posjeduje Maglieve karte. O djelatnosti Alessandra Maglia i njegovom boravku u Trogiru: DIFNIK, F. (1986.).

⁶⁸⁹ FARLATI, D. (2010.), 46., 58.

⁶⁹⁰ FORTIS, A. (1986.), 125.

⁶⁹¹ FORTIS, A. (1986.), 126.

Tek se u XIX. stoljeću ustalio termin *predgrađe*. U putopisnim crtama Franje I. opisano je veliko predgrađe koje je bilo smješteno na podnožju brda (pobrđa).⁶⁹² U izvješću porezne procjene iz 1840., koje je pratio ranije sastavljen katastar, također se koristio termin *borgata* (*Borgata Bua*).⁶⁹³ Frano Madirazza je u spomenutom opisu Čiova iz 1900. koristio termin *sobborgo* („*Dalla parte di Traù, la Bua costituisce un forte sobborgo*“). U jednom rukopisu još iz 1780., korespondenciji između stanara predgrađa, obitelji Cerineo i Jura, za ovo se predgrađe isto tako upotrebljava termin *sobborgo*.⁶⁹⁴ Naziva ge tako i Marko Kažotić sredinom XIX stoljeća „..all’isola Bua, ove un sobborgo che prende il nome dell’isola stessa...”.⁶⁹⁵

Na razini pretpostavke može se, za neka daljnja lingvistička istraživanja, postaviti pitanje razlike u značenju termina *borgo* (predgrađe) te termina *borgata* i *sobborgo*. Uvidom u različite riječnike talijanskog jezika daje se zaključiti kako se *borgo* isključivo odnosi na dio grada izvan odnosno uz gradske zidine, fizički vezan uz stari grad, koji je s vremenom postao gradska četvrt ili kvart.⁶⁹⁶ *Borgata* opisuje malo naselje, skupinu kuća, organiziranu često uz ili duž nekoga puta, koja se nalzi uglavom na periferiji, udljena od grada, u ruralnom ambijentu. Kao sinonim za *borgata* u talijanskom jeziku koristi se i riječ *casale/casalino*, u značenju zaseok. Termin *sobborgo*, koji se najčešće koristi za predgrađe na Čiovu, znači i četvrt i mali naseljeni centar koji se nalazi izvan zidina, ali u neposrednoj blizini starijeg i važnijeg naslja.⁶⁹⁷ Moguće je dakle da se ovim terminima prije svega nastojalo razlikovati predgrađe na Čiovu od predgrađa u Pasikama koje je tada već “unutar zidina”, potom naglasiti manje urbani izgled predgrađa na Čiovu u odnosu na arhitekturu, raster i fizionomiju Pasika, ali i njegovu odvojenost odnosno razdvojenost od grada, a terminom *borgata* ukazati i

⁶⁹² PEDERIN, I. (1989.), 82.

⁶⁹³ DAS, AM, Trogir, Operato.

⁶⁹⁴ HDA, FG, Korespondencija, 2.1.49.

⁶⁹⁵ KAŽOTIĆ, M. (2015), 176.

⁶⁹⁶ Uaporedi: SMIRIĆ, (1904.), TERMINOLOGIJA UFFICIALE ITALIANA-SERBA O CROATA - TEDESCA, ZINGARELLI, (2002.)

⁶⁹⁷ LO ZINGARELLI - VOCABOLARIO DELLA LINGUA ITALIANA, ZANICHELLI, 2002

na osobitu dispoziciju naselja, koje je izduženo i nastaje zaista duž puta odnosno na raskršću putova te na njegovu primarno ruralnu i gospodarsku funkciju.⁶⁹⁸

3.2.2. Preoblikovanje crkava i podizanje samostana

Tijekom raspravljano razdoblja od XVI. do kraja XVIII. stoljeća, kada se predgrađe ubrzano napučuje i izgrađuje, javila se dakako potreba za proširenjem, obnovom i opremanjem postojećih i podizanjem novih crkava, kako onih unutar predgrađa tako i onih na njegovim rubnim dijelovima. Uz predgrađe su podignuta i dva franjevačka samostana u čiju je izgradnju i opremanje bilo živo uključeno njegovo stanovništvo.

3.2.2.1. Crkva sv. Jakova

Kako je već napomenuto, krajem XVII. stoljeća, stara crkva sv. Jakova je porušena te je započela izgradnja postojeće crkve pa ove graditeljske pothvate oko podizanja nove i znatno veće crkve treba gledati u kontekstu ponovnog rasta predgrađa i povećanja njegova stanovništva koje je uslijedilo u drugoj polovini XVII. stoljeća. Postojeća crkva je jednobrodna s izduženom pravokutnom apsidom. Pročelje ima barokna stilska obilježja; portal s nadvratnikom ukrašenim lisnatim motivom, dok su dovratnici u donjem dijelu ukrašeni dijamantnim motivom upisanim u dvostruki kvadrat. Iznad portala je rozeta te preslica s dva luka. Jednostavni barokni ukras nadvratnika ponovljen je na bočnom ulazu na južnom zidu te na elipsoidnim prozorima poput kartuša na bočnim zidovima i apsidi.

⁶⁹⁸ *Borgo, Borgata - parte della città fuori del recinto murato, che dicesi anche sobborgo; Borgheto/borghetto- s.m.- piccolo borgo. borgheto de case, casalino, sust.dimin. di Casale, aggregato di alcune piccole e poche case in Contado: BOERIO, G. (1856.); VOCABOLARIO TRECCANI (2008.).*

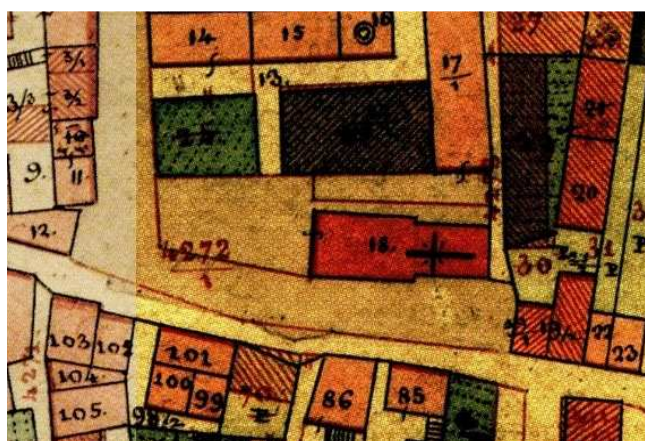

Slika 113: Crkva sv. Jakova

Slika 114: Crkva sv. Jakova, portal

O vremenu i tijeku podizanja postojeće crkve doznaje se iz zapisa koji su dali sastaviti Antun Kačić, koji je vršio dužnost trogirskog biskupa od 1722. do 1731. te Didak Manola koji je tu dužnost obnašao od 1755. do 1766. godine. Zapise ovih dvaju biskupa sastavio je svećenik Marko Perojević, a podatke o sv. Jakovu crpio je pak iz pismenih svjedočenja njihovog prethodnika, biskupa Ivana Kuparea (1684.-1695.). Doznaje se tako kako je stara crkva stajala zapadnije od nove, pored ulaza u dvorište obitelji Nutrizio tamo gdje se, kako je Perojević pisao, tada nalazilo groblje. Međutim, Petar Nutrizio i Ivan Nutrizio su, na vlastiti trošak (*propriis expensis*) i na odobrenje i brigu biskupa Ivana Kuparea, naručili gradnju nove crkve (*fabrica commendaverat*).⁶⁹⁹

Slika 115: Crkva sv. Jakova i okolne kuće na katastarskoj mapi iz 1830. (DAS, AM, Trogir)

⁶⁹⁹ KAČIĆ, A. (1723.), 135.,136.

Poticaji podizanju veće crkve, osim potrebe da se sagradi prostranija crkva, bili su, čini se, i proširenje kuća obitelji Nutrizio se nalaze sjeverno od crkve (kat. čest. 14, 15, 16). To se daje naslutiti iz zapisa u vizitaciji Didaka Manole,⁷⁰⁰ gdje se podrobnije doznaje da je stara crkva bila naslonjena uz sam zid vrta Nutriziovih, pored ulaza u njihovo dvorište. Dakle, razlozi njena rušenja (*distruta fuit*) i novih gradnji koje su naručili Nutriziovi bili su i značajni graditeljski zahvati na njihovim kućama, čiji je arhitektonski ukras stilski bio veoma blizak onomu na crkvi sv. Jakova. Arhitektonsko rješenje ulaznih vrata prvoga kata kuće Nutrizio (kat. čest. 14) identičan je onomu glavnog portala crkve sv. Jakova pa se može pretpostaviti da je krajem XVII. stoljeća isti graditelji radio na crkvi i domu Nutiriziovih.

Petra Nutrizija se, na osnovi podataka iz Manoline vizitacije, u dosadašnjoj literaturi tumačilo isključivo kao graditelja crkve pa ga se tako može naći u pregledima baroknih graditelja u Dalmaciji, iako dosad nisu prepoznati ili pretpostavljeni neki njegovi drugi zahvati.⁷⁰¹ Kod Manole stoji zapisano da je Petar Nutrizio „*propriis expensis...aedificare fecit*“ pa ga se, s obzirom na ovaj navod, kao i ranije iznesene okolnosti gradnje nove crkve, može s većom sigurnošću iščitati tek kao naručitelja. U obitelji Nutrizio kao graditelj je potvrđen tek Ivan Krstitelj Nutrizio (1689.-1752.), koji je izradio nacрте i nadzirao tijek radova na crkvi sv. Marije u selu Blizna, u trogirskoj zagori, koja je bila podignuta sredinom XVIII. stoljeća. Naime, u Manolinim zapisima o gradnji ove crkve u Bliznoj spominje se da je trebala biti slična onoj sv. Jakova na Čiovu.⁷⁰² Graditelja Ivana Krstitelja Nutrizija treba razlikovati od Ivana Nutrizija, koji je živio ranije, a koji se uz Petra spominjao u narudžbi izgradnje crkve na Čiovu.

Nova crkva sv. Jakova napokon je bila izgrađena 1708., a iduće ju je godine posvetio kanonik i vikar biskupa Petra Pavla Calorija, Stjepan Tracaffa te je tada u njoj služena prva misa. U novoj se crkvi zadržalo štovanje starih svetaca sv. Jakova te sv. Filipa pa su njihovi oltari, pored Manolinih i Kačićevih, zabilježeni i u kasnijim vizitacijama, primjerice apostolskog vizitatora Oktavijana Garzadorija iz 1725.⁷⁰³ te biskupa Antuna Miočevića iz 1767. godine.⁷⁰⁴ Biskup Pace Giordano je 1628. čitavu

⁷⁰⁰ MANOLA, D. (1756.), 146.

⁷⁰¹ HORVAT, A., MATEJČIĆ, R., PRIJATELJ, K. (1982.), 711.; BABIĆ, I., DUPLANIČIĆ, A. (1990.), 334.-336.

⁷⁰² ČORALIĆ, L., PRIJATELJ-PAVIČIĆ, I. (2011.), 132.

⁷⁰³ GARZADORI, O. (1603.), 1044.

⁷⁰⁴ MIOČEVIĆ, A. (1767.), 12.

crkvu zabilježio imenom obaju titulara: sv. Filipa i sv. Jakova. Od stare crkve je, kako se doznaje od Kačića, bilo sačuvano zvono, koje je bilo postavljeno u *fenestrellu* (preslicu) nad glavnim ulazom. Skromne mogućnosti stanovništva otežavale su dovršetak i odugovlačile opremanje nove crkve pa su se tako spominjali svećenici koji su uporno prikupljali sredstva za nova zvana, prozorska stakla i drvena vrata, ali i pojedinci, mahom imućniji stanovnici predgrađa koji su naručivali crkvenu opremu.⁷⁰⁵ U više je izvora u prvoj polovini XVIII. stoljeća, dakle u razdoblju izgradnje i opremanja crkve, spomenut izvjesni Mihovil Havambafin, kasnije kanonik trogirске katedrale, pobožni svećenik iz Kaštel Novog, koji je bio smješten u predgrađu u domu Franje Capogrosso, a u ovoj je crkvi slavio misu. On je marljivo prikupljao milodare i brižno njima upravljao te je pribavio veliko zvono sa župne crkve u Kaštel Novom i sve što je potrebno za održavanje mise.⁷⁰⁶

Obitelj Capogrosso također se spominjala kao dobročinitelj crkve; oni su ostavili novac za podizanje mramornog oltara te mramornog tabernakula. Na latinskom natpisu na glavnom oltaru zabilježena je godina podizanja - 1759., i naručitelj Franjo Capogrosso te obveza da mu se služi dvanaest misa godišnje. Ova je trgovačka obitelj posjedovala kuću negdje u blizini crkve sv. Jakova pa je bilo uobičajeno da su se pripadnici takvih imućnijih rodova, poput Nutriziovih, vezivali za opremanje i održavanje obližnjih crkva. Kuća braće Capogrosso spominjala se i u opisu svečanog prijenosa tijela bl. Ivan Trogirskog iz 1681., a nalazila se, kako u tekstu stoji, uz morsku obalu, blizu mosta do kuće Nutriziovih.⁷⁰⁷ Može ju se, prema tom opisu, pretpostaviti negdje u bloku kuća koje su bile smještene istočno od mosta, uz samu obalu (kat. čest. 1-12). Franjo Capogrosso je, kako se doznaje iz vizitacije biskupa Manole, ostavio crkvi sv. Jakova svoju kuću u gradu te dvije zemlje na kopnu, na predjelu Balancane i pored crkve Gospe od Demunta.⁷⁰⁸

Uz spomenuti glavni oltar stajali su postamenti za dva drvena anđela, djelo iz sredine XVII. stoljeća, danas postavljeno u crkvi sv. Lazara. Bila je to također narudžba jednog stanovnika predgrađa, Jeronima Dragozetovića, ipak oni su izvorno bili naručeni za kapelu sv. Ivana Trogirskog u katedrali.⁷⁰⁹ Vjerojatno je riječ o pomorcu Jeronimu Dragozetoviću,

⁷⁰⁵ KAČIĆ, A. (1723.), 135., 136.

⁷⁰⁶ MANOLA, D. (1756.), 146.-148.

⁷⁰⁷ ANDREIS, P. (1977.-1978.), sv. II, str. 350., 364.

⁷⁰⁸ MANOLA, D. (1756.), 148.

⁷⁰⁹ TOMIĆ, R. (1995.), 180.; LUCIĆ, I. (1979.), sv. II, str. 1036.; FISKOVIĆ, C. (1940.), 44.

kojeg se kasnije susreće kao donatora u crkvi sv. Lazara, uz koju je inače bila vezana ova, mahom pomorska, obitelj.

U vrijeme sustavnog opremanja novoizgrađene crkve sv. Jakova, nabavljena je privatnom narudžbom i pala za glavni oltar. Čita se tako da ju je vlastitim sredstvima pribavio izvjesni Ivan Luka Colnago 1728., a ikonografski program odabrao je kanonik Havambafin. Predstavljena je Bogorodica uz sv. Luku, sv. Jakova i sv. Franju Kasverskog, kojega je kanonik slavio kao svog zaštitnika. Dosad ga se u literaturi prepoznavalo kao sv. Ignacija Lojolu.⁷¹⁰ Isti dobročinitelj Colnago dao je nabaviti i velike skulpture za bočne oltare.⁷¹¹

Slika 116: Crkva sv. Jakova, pala glavnog oltara s prikazom Bogorodice uz sv. Luku, sv. Jakova i sv. Franju Ksaverskog

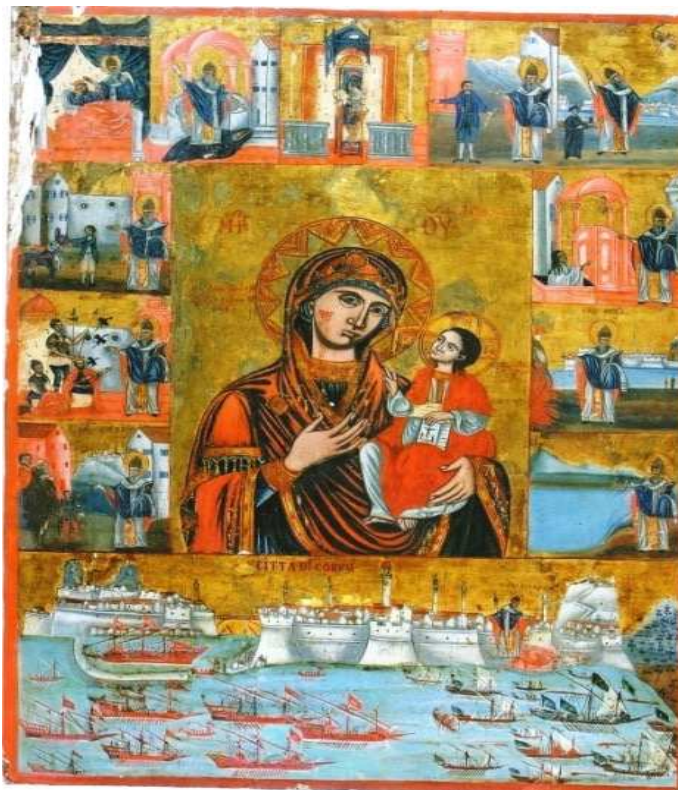
Među ostalom crkvenom opremom koja je u literaturi obrađena i datirana uglavnom u XVIII. stoljeće,⁷¹² dakle u vrijeme kad su svećenici, bratimi i okolno stanovništvo intenzivno opremali novu crkvu, valja spomenuti ikonu Bogorodice,

⁷¹⁰ TOMIĆ, R. (2005.), 158.

⁷¹¹ KAČIĆ, A. (1723.), 135v, 136r.

⁷¹² TOMIĆ, R. (1997.), 155.-156.

Hodegetrie–Putovoditeljice, s malim Djetetom, uz koju su prikazani mnogi prizori iz života sv. Spiridona popraćeni zabilješkama na talijanskom i grčkom jeziku. U pozadini je naslikan grad Krf, kojemu je sv. Spiridon zaštitnik te pomorska bitka između mletačkog i turskog brodovlja koja se dogodila 1716. godine. Naime, u čitavoj Dalmaciji bilo je rašireno štovanje tog pravoslavnog sveca, zaštitnika putnika, brodolomaca, pomoraca i maslinara.⁷¹³ Poznata su mnoga privatna štovanja u kućama pomoraca, trgovaca, plemića i pučana pa tako i na nedalekom otoku Drveniku Velikom. Štovanje i narudžbu ove slike u čiovsjoj crkvi moglo bi se objasniti i užim kontekstom, prisutnošću obitelji mnogih pomoraca i brodara u samom predgrađu, od kojih su neke, kako je već navedeno, vukle porijeklo iz grčkih krajeva koji su došli pod tursku vlast. Moguće je da je ova ikona bila zavjetni dar nekoga pomorca ili pak narudžba bratovštine. Pomorska obitelji Ivčević u Trogiru također je posjedovala zavjetnu sliku sa sv.Spiridonom.⁷¹⁴

Slika 117: Bogorodica s djetetom i čudima sv. Spiridona, XVIII. stoljeće

⁷¹³ DEMORI-STANIČIĆ, S. (2005.), 161.-176.

⁷¹⁴ CELIO-CEGA, F. (1999.)

Uz crkvu se i dalje, nakon obnavljanja stare bratovštine sredinom XV. stoljeća okupljalo sve brojnije stanovništvo predgrađa. Godine 1510. njezin je župan bio Ivan Ostojić, iz starog čiovskog roda, koji je posjedovao kuću južno od crkve.⁷¹⁵ Krajem XVI. stoljeća apostolski vizitator Agostino Valier zapisao je da se bratovština koju su činili Otočani (*Isolani*) okupljala iza jutarnje mise te da je posjedovala jednu kuću i konobu (*cantina*), imala je prihode koje je donosio neki posjed, *livei* te milodare koje su davali bratimi i drugi vjernici koji su se u ovoj crkvi okupljali.⁷¹⁶ Michele Priuli je početkom XVII. stoljeća također zabilježio bratovštinu sv. Jakova. Tadašnji rektor crkve bio je Nikola Andreis, pripadnik trogirskog plemićkog roda čiji su članovi stoljećima obavljali mnoge svećeničke dužnosti.⁷¹⁷

Manola je, sredinom XVIII. stoljeća, zapisao da je bratima bilo šezdeset, a nabrajajući imovinu crkve spomenuo je kućicu (*domuncula*) u kojoj je tada stanovala obitelj Koščina. Vjerojatno je u ovim izvorima riječ o bratovštinskoj kući (kat. čest. 102) koja se nalazi jugozapadno od crkve. Na toj uskoj dvokatnici, na jednostavnom profiliranom nadvratniku prozora prvog kata, uklesan je natpis, koji spominje župana Luku Baučića i nečitko neku godinu XVII. stoljeća (IN TEMPO DEL ZUPANADO DE LUCHA BAUCIHI 16(?)7). Vjerojatno je tada, možda 1697., na samom kraju stoljeća u vrijeme gradnje nove crkve, proširena ili obnovljena stara bratimska kuća. Obitelj Baučić, koja vjerojatno vuče porijeklo s otoka Hvara, posvjedočena je među stanovništvom predgrađa na popisu stanovnika iz 1702., kada je u predgrađu bilo čak 5 domaćinstava.⁷¹⁸ Bratovština sv. Jakova ostala je aktivna sve do novijeg doba. Zabilježena je tako i u kasnijim vizitacijama. Primjerice, biskup Ivan Krstitelj Jurileo 1823. je zapisao kako bi trebalo povisiti godišnja davanja bratima kako bi i danju i noću svijetlile svijeće u toj crkvi koja je bila na dobrobit čitavom stanovništvu predgrađa, ali i grada. Crkvu je inače tada zatekao veoma zapuštena i dotrajalog inventara i liturgijskih predmeta.⁷¹⁹ Na samom početku XX. stoljeće Frano Madirazza je, opisujući predgrađe, istaknuo tu staru bratovštinu sv. Jakova, koja se, kako je kazao, nazivala

⁷¹⁵ DAS, FI, Rukopisi, Svezak 445, Prijepisi iz 1869., *Congregazione de Cittadini, suoi Privileggi, Cariche, che dispensa, e con quali fondamenti.*

⁷¹⁶ VALIER, A. (1576.), 33.

⁷¹⁷ PRIOLUS, M. (1603.), 508.

⁷¹⁸ ANDREIS, M. (rukopis).

⁷¹⁹ JURILEO, I. K. (1824.), 48., 49.

mletačkim terminom *scuola*, u kojoj bi se ujediniли i težaci i zanatlije i građani, kako za života tako i u smrti u zajedničkim grobovima.⁷²⁰

Slika 118: Natpis na kući bratovštine sv. Jakova na kojem se spominje župan Baučić

Sačuvan je pravilnik bratovštine iz 1777. pisan talijanskim jezikom naslovljen *Madreregola della scolla di. S.Gaiacomo in questa Isola Bua di Traù*.⁷²¹ Bratovština *Jakovljana* bila je početkom XX. stoljeća najveća bratovština Trogira te je imala čak stotinu bratima.⁷²²

3.2.2.2. Crkva sv. Petra

Nije poznata točna godina kada je obnovljena stara crkva sv. Petra u središnjem dijelu predgrađa, zapadno od mosta. Južno od stare srednjovjekovne crkve pretpostavljene su najranije nastambe u predgrađu iz XIV. i XV. stoljeća. Međutim, o samoj crkvi nakon druge polovine XIV. stoljeća pa do početka XVII. stoljeća nema dosad poznatih podataka.

O izgradnji odnosno obnovi stare crkve obavijestio je u drugoj polovini XVII. stoljeća Pavao Andreis. Ne navodeći točnu godinu kada je podignuta postojeća barokna crkva, Andreis je o crkvi napisao kratak, pomalo sjetan tekst o tomu kako je crkva „nedavno obnovljena od povreda vremena koje nas, uništavajući same mramore, tjera da neki put čitamo i u najčvršćim stvarima na žalost istinite primjere naše prolaznosti.

⁷²⁰ MADIRAZZA, F. (1900.).

⁷²¹ Čuva se u kaptolskom arhivu u Trogiru (AT): STROHAL, I. (1914.), 168.,169.

⁷²² STROHAL, I. (1914.), 66.

Godine 1605. osnovala se u ovoj crkvi jedna bratovština ali, pošto je trajala malo godina, samo po sebi se poništila.⁷²³

Slika 119: Crkva sv. Petra

Slika 120: Crkva sv. Petra, pogled s jugoistoka

Slika 121: Crkva sv. Petra i okolne kuće na katastarskoj mapi iz 1830. (DAS, AM, Trogir)

⁷²³ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 340.

Postojeća crkva je jednobrodna građevina s niskom pravokutnom apsidom, pravilne orijentacije istok-zapad. Sa sjeverne strane apside je proširena te je u njoj smještena sakristija.

Uz vrata crkve sa svake je strane jedan pravokutni prozor. U osi simetrije nad vratima je rozeta uokvirena kasnosrednjovjekovnim motivom naizmjeničnih zubaca usred koje je krug s perforiranim četverolistom i stupićima koji se zrakasto šire. Nad pročeljem je postavljena preslica s tri stupca i dva otvora za zvono, zabatom i akroterijem na kojem je željezni križ sa zastavicom i likom sveca. Na istočnom zabatu crkve također strši perforirani akroterij. U zidu postojeće crkve, arhitektonskoj plastici ili pak njezinoj unutrašnjoj opremi ne raspoznaju se tragovi stare srednjovjekovne crkve pa se može pretpostaviti da je došlo do temeljite obnove očito zapuštene i dotrajale crkve. Jednostavna koncepcija pročelja bliska je rješenjima već spominjanih kasnorenesansnih i baroknih crkava u samom predgrađu, po čiovksim selima te u Gradu.

Sv. Petar nije spomenut u zapisima vizitacije Agostina Valiera iz 1579. pa se pretpostavlja da je tada stara crkva bila izvan funkcije. Crkvu je zabilježio tek Mihchele Priuli u izvješću s ophoda koji je obavio 1602.-1604., u kojem je spomenuo njezinu bratovštinu (*confraternitates S. Petri di Drafine in Insula Bua*).⁷²⁴ Ovi su izvori tako dali vremenski okvir gradnje crkve: sam kraj XVI. stoljeća ili početak XVII stoljeća jer se pretpostavlja da je osnivanje bratovštine uslijedilo nakon obnove crkve.

Dakle, temeljita obnova uslijedila je u vrijeme kada je od druge polovine XVI. stoljeća predgrađe sve intenzivnije i gušće naseljavano, što su pokazali ranije spomenuti demografski podaci pa su takve prilike uvjetovale dakako i svojevrsni graditeljski zamah u predgrađu. U vrijeme obnove crkve i nakon toga uslijedila je gusta stambena izgradnja uokolo crkve pa je ona postala središte jedne veoma kompaktne cjeline predgrađa. Izvorno starija crkva, kako je ranije pretpostavljeno, stajala je gotovo uz samu obalu. Međutim, obala je, vjerojatno nakon njezine obnove, dakle od početka XVII. stoljeća nasipavana te je ondje izrastao oveći, zatvoreni sklop kuća (kat. čest. 219-225). Uokolo crkve formiran je trg. Taj je slobodni okolni prostor negdje do kraja XIX. stoljeća bio mnogo veći negoli danas. Naime, velike parcele južno te sjeveroistočno od crkve bile su još za vrijeme izrade katastra 1831. neizgrađene. One su zabilježene kao pašnjaci (zemlj. čest. 211, 16), a uz samu obalu bio je veliki vrt u državnom vlasništvu (zem. čest. 15).

⁷²⁴ PRIOLUS, M. (1603.), 546.

Uz naziv nove, obnovljene crkve, uz titulara sv. Petra nalazi se, u različitim varijantama i oznaka u/od Drofine odnosno u/kod Drofine. Primjerice, u Priulijevoj vizitaciji zapisane su *S.Pietri di Dafine*,⁷²⁵ u vizitaciji Didaka Manole *Divi Petri in Drophina*.⁷²⁶ Kod Pavla Andreisa, u izvornom talijanskom tekstu stoji pak *San Pietro, detto di Drofine*.⁷²⁷ Objašnjenje značenja imena Drofina ili Dropina ne nalazi se u nekom ikonološkom programu koji bi se odnosio na štovanje sv. Petra,⁷²⁸ a s obzirom na to da se naziv ne nalazi u srednjovjekovnim zapisima o staroj crkvi sv. Petra vjerojatnije je zaključiti da je riječ o nekom toponimu, nazivu koji se odnosio na mjesto, odnosno koji je opisivao prostor ondašnjeg predgrađa u kojemu je se nalazi crkva. Riječ *dropina* odnosno *drofina* mogla bi se protumačiti kao izvedenica riječi *drop*, u značenju istiještenog grožđa, a njezine izvedenice *drofa* i *tropa*, kao i augmentativa *dropina* poznate su primjerice u govoru, ali i toponimiji na nekim jadranskim otocima.⁷²⁹ Moguće je da se ondje uokolo crkve mljelo grožđe i radilo vino, odnosno da je ondje bila postavljena sprava za tiješnjenje mošta. Zbog svoje masivnosti, ali prije svega javne namjene, takve bi sprave nerijetko bile postavljene na otvorenim, zajedničkim prostorima.⁷³⁰ Naziv koji se nalazi kod Priulija, *Dafina* upućuje pak na tumačenje da je možda bila riječ o stablu biljke dafine, vrste masline, nazivane također divlja maslina, stabla koje je nekoć stajalo uz crkvu pa je kao markantna odrednica prostora sraslo uz naziv crkve. Tako primjerice starije stanovništvo današnjeg predgrađa čuva živo sjećanje na stablo trna/trnine koje je donedavno bilo dio ambijenta na trgu oko crkve sv. Jakova.

U opisima oltara i inventara crkve sv. Petra koji se iščitavaju u biskupskim vizitacijama, spominju se imena mnogih pojedinaca, kanonika i laika uglavnom iz obitelji koje su bile nastanjene upravo u predjelu uokolo crkve. Isticao se tako Martin Zecca (Zečić) koji je 1623. dao podići oltar sv. Križa, na kojemu je bila ovješena ikona s prikazom sv.

⁷²⁵ PRIOLUS, M. (1603.), 546.

⁷²⁶ MANOLA, D. (1756.), 153v.

⁷²⁷ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 313.

⁷²⁸ Treba ipak spomenuti zanimljivo tumačenje da je izvorni naziv ove crkve bio sv. Petar od Tropine, s obzirom na uobičajen prelazak glasa t u p. *Tropina* bi dolazila od riječi *trop* u značenju obrat, okret, odnosno od grčke riječi *trope* - preokret, zalaz sunca, suncostaj (solsticij). Po tomu bi sv. Petar od Tropine bio onaj sv. Petar kojega se slavi 21. prosinca (sv. Petar Kanzije) kada je solsticij, za razliku od ostalih datuma na koje se slavi ime Petrovo: Duško Geić, Rječnik i gramatika trogirskog čakavskog govora, u pripremi.

⁷²⁹ SKOK, P. (1973.). Navode se ovdje primjeri u Blatu na Korčuli i u Komiži na Visu: VINJA, V. (1998.), 133.

⁷³⁰ MILIČIĆ, M. (1955.), 195.

Križa.⁷³¹ Na južnom zidu crkve je uklesana ploča s natpisom na latinskom jeziku: *BENEFICII RECTORE DOMINICO CAPOGROSSO CANONICO HVC ALTARE TVV(m) TRA(n)SLATV(m) BARBARA VIRGO BARBARA NE THRACIS DESTRVET ENSE MANVS HOC PIA CVRA TVI RECTORIS PRAESTITIT AT TV BARBARA SVBDE TVO BARBARA COLLA IVGO MDCXLVI*. Dakle, natpis spominje kanonika, upravitelja crkve Dominika Capogrossa čijom je zaslugom 1646. tu iz crkve sv. Barbare na kopnu, koja je inače u vrijeme Kandijskog rata porušena iz predostrožnosti,⁷³² prenesen oltar iste svetice kako ga ne bi mačem razorila turska ruka. Potom je oltar odlukom kanonika Lovre Rispolija početkom XVIII. stoljeća porušen te je napravljen novi oltar posvećen sv. Didaku.⁷³³ Spominju se i zasluge kanonika Dominika Gattina, iz obitelji čije su se kuće nalazile sjeverno od crkve.

Među dobročiniteljima crkve kojima se imala svakodnevno služiti misa, isticali su se supružnici, Justina i Josip Ostojić, koji su krajem XVII. stoljeća obdarili crkvu i ostavili joj jednu kuću. Kuća je ipak potom dana na korištenje nekom siromahu iz obitelji Kraljević. Jednu kućicu (domunculo) u blizini crkve ostavila je i Magdalena Užigović.⁷³⁴ U sv. Petru je postojala obveza da se svakodnevno održi misa za Gašpara Zečića de Zechisa (Zečića), osim za blagdana, kada se misa trebala služiti u crkvi Gospe od Karmela u Pasikama.⁷³⁵

Relativno bogati inventar crkve, danas posve osiromašen ili raznesen po drugim crkvama, popisao je 1866. brigom svećenika Mate Ivčevića.⁷³⁶ Zabilježeni su brojni votivni darovi stanovnika predgrađa, primjerice onih iz obitelji Barada i Belas, predmeti od srebra, zlata, sedefa, koralja, od kojih su neki danas pohranjeni u crkvi sv. Ante na Dridu. Naime, crkva sv. Petra je kratko vrijeme tijekom XIX. stoljeća, služila kao hospicij dridskih franjevaca. Među posebno zaslužnim dobročiniteljima spominju se stanovnici predgrađa, obitelji Puović, Moretti, Ivčević, Demichieli, Gattin, Bagala, Katalinić i Gorica te brižni sakristan Giovanni Ciciliani, iz obitelji koja je bila nastanjena nedaleko od crkve.

Bratovština sv. Petra je, kako je naveo Andreis, bila kratkog vijeka. Biskup Didak Manola zapisao je da je osnovana 1605., a ugašena već 1660. godine.⁷³⁷ Siromašnu

⁷³¹ MANOLA, D. (1756.), 153v, 154.

⁷³² ANDREIS, P. (1977.-1978.), 267.-268.

⁷³³ MANOLA, D. (1756.), 153v.

⁷³⁴ MANOLA, D. (1756.), 154., 155.

⁷³⁵ GIORDANO, P. (1637.), f. 24.

⁷³⁶ DAS, FI, Annotazioni.

⁷³⁷ MANOLA, D. (1756.), 153v, 154.

bratovštinu spominjao je još Michele Priuli u zapisima s ophoda koji je učinio 1602.-1603. pa moguće da je tek 1605. dobila svoj statut. Stoga se ta godina kasnije uzima kao vrijeme njezina osnutak. Na glavnom oltaru stajala je slika Bogorodice s djetetom, sv. Petrom i bl. Ivanom Trogirskim, potpisano djelo Giovannija Battiste Argentija, pod kojom je natpis, dijelom sačuvan, koji spominje 1600. te župana i bratima Matiju (..MATIO MECI...).⁷³⁸ Bratovština je, kako je zabilježeno 1625., uredno skrbila o crkvi, redovno održavajući misu na svečev blagdan.⁷³⁹ Prema zabilješkama biskupa Pacea Giordana sredinom XVII. stoljeća, dakle vjerojatno po ukidanju bratovštine, ona je dana na upravljanje pojedinim laicima.⁷⁴⁰

Slika 122: Pala glavnog oltara s prikazom Bogorodice, Giovanni Battista Argenti, 1600. godina

3.2.2.3. Crkva sv. Ivana Krstitelja / sv. Nikole

Crkva sv. Nikole, izvorno posvećena sv. Ivanu Krstitelju nalazi se u zapadnom dijelu predgrađa i jedina je potpuno iznova izgrađena crkva u predgrađu. Podignuta je

⁷³⁸ TOMIĆ, R. (1997.), 161.

⁷³⁹ GIORDANO, P. (1625.), 546r.

⁷⁴⁰ GIORDANO, P. (1637.), f. 24.

na samom kraju XVI. stoljeća, u prostoru koji je već bio zadan postojećim kućama i starim putom, odnosno glavnom ulicom koja je iz predgrađa vodila prema zapadu. Takav položaj uvjetovao je nepravilno usmjerenjem crkve u pravcu sjever–jug. Pročelje je na sjevernoj strani, slijedi konfiguraciju hridinastog terena i smjer zatečenog puta, a zapadnom stranom crkva se oslanja na stariji zid.

Crkva je jednobrodna, završava polukružnom apsidom. Nad pročeljem se uzdiže visoka preslica s dva luka i kaneliranim stupovima. Pročelje ima uobičajnu simetričnu kompoziciju s vratima jednostavne profilacije i po jednim prozorom sa svake strane te prozorskom ružom u sredini. Sa strane vrata crkvi su prizidane kamene klupe. Nad apsidom je uski prozor šiljastog luka nad kojim je priklesan već spomenuti fragment monofore ukrašen motivom naizmjeničnih zubaca, a nad zabatom južne fasade strši akroterij. Ne samo arhitektonski ukrasi južnog dijela, već i naglašena vertikalnost čitave građevine, crkvi daju izraziti kasnogotički izgled.

O gradnji crkve govori ploča uklesana nad portalom:

*FRANCISCVS DRAGATIVS ET CATHA
RINA IVGALES, FANVM HOC DIVO
IO: BAPT: EX DEVOTONE DICATVM,
PROPRIA IMPENSA, EXIMIA CVM PIE
TATE DOTAVERUNT ET EREXERVNT
ANNO. DMN. M.D.XCIII.*

Dakle, crkva je podignuta zaslugom supružnika Katarine i Franje Dragača u zavjet sv. Ivanu Krstitelju koji „svojim sredstvima ovaj hram osobitom pobožnošću obdariše i podignuše godine Gospodnje 1594.“ Iznad natpisne ploče ugrađena je spolija, ranosrednjovjekovni tegurij s motivom price i križa, a uokolo njega je naknadno uklesan natpis: *SVB FAELICIB: AUSB:CL.MI D:BERNARDI VENIERO.*⁷⁴¹ Podignuta je dakle pod „sretnim znamenjem Bernarda Veniera“, koji je u vrijeme podizanja crkve obnašao dužnost trogirskog kneza.

⁷⁴¹ BURIĆ, T. (1982.); BELAMARIĆ, J. (1981.), 157.-162.; PITEŠA, A. (2007.), 115.

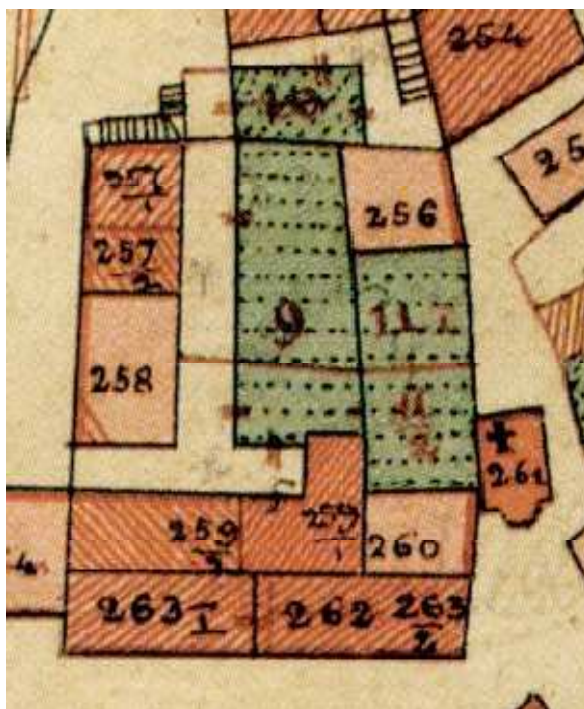
Slika 123: Crkva sv. Nikole

Slika 124: Zazidana vrata na sjevernom zidu crkve

Neka istraživanja porijekla ovog tegurija dovela su ga u vezu s obitelji Dragač, odnosno Matom (Matijem) Dragačem, ocem Franje, koji je 1569. naslijedio dio patronatskih prava nad crkvom sv. Ivana Krstitelja, sagrađenoj na mjestu ranosrednjovjekovne crkve sv. Marte u Bijaćima.⁷⁴² Time bi se moglo objasniti ne samo porijeklo ovog tegurija već i odabir patrona prvotne crkve, sv. Ivana Krstitelja. Možda je obitelj Dragač odabrala štovanje ovog sveca-pustinjaka nastavljajući tako pustinjačku tradiciju Čiova i okolnih crkva u predgrađu. Međutim, spomenuta je već u kontekstu predgrađa i iseljavanja grada strašna epidemija kuge koja je poharala Trogir 1589. godine, a poznato je da se u takvim okolnostima obraćalo svecima zaštitnicima poput sv. Ivana Krstitelja, sv. Roka i sv. Sebastijana.

⁷⁴² BABIĆ, I. (rukopis); PEROJEVIĆ, M. (1933.), 6.

Slika 125: Crkva sv. Nikole i okolne kuće na katastarskoj mapi iz 1830. (DAS, AM, Trogir)

O podizanju ove crkve i njezinoj daljnjoj sudbini koja je bila vezana uz društveni život predgrađa doznaje se iz zapisa koje je dao sastaviti trogirski biskup Didak Manola sredinom XVIII. stoljeća.⁷⁴³ Franjo Dragač sagrađio je crkvu nakon smrti oca Mate i podjele obiteljske imovine među braćom. Tada je naslijedio očevu kuću koja se nalazila nedaleko i podigao crkvu. Očevu kuću je prošio, podigao i neke druge gradnje te se tada počinje razvijati čitva jedan, veoma kompleksan sklop kuća sjeverno od crkve. Dragačevi su tako imali vlastiti ulaz u crkvu odnosno u pjevalište crkve. Vide se na sjevernom zidu crkve zazidana vrata kroz koja se crkvi pristupalo iz kuće (kat.č.260.)

Zapisničar Manoline vizitacije je piše kako je Dragač sudeći po natpisu na pročelju crkvu svime obdario, međutim, napominje kako ne vidi čime ju je obdario jer crkva nije posjedovala nikakve beneficije niti nekretnine. Tako se doznaje da je nakon nagle smrti Franje Dragača ostala bez ikakvih sredstava, skrbi i vlasnika. Crkvu je potom preuzela bratovština pomoraca sv. Nikole (*societate nautario*) koja je u njoj ustanovljena 1625. godine. Titular crkve tada je postao sv. Nikola, a bratovština je, umjesto obitelji Dragač preuzela brigu nad njom. Vlasništvo nad crkvom kao i kućom Dragač 1700. preuzeo je Jura Jura, samostan sv. Križa, Lovre Rispoli i Frederik Paitoni.

⁷⁴³ MANOLA, D. (1756.), 152.,153.

Bratovština je brinula o tomu da crkva bude svime opremljena. Sredstva su se prikupljala od udjela od prihoda dobivenog „od male ili velike trgovine na ribarskim brodovima“. Za sretnu plovidbu trgovačkih lađa morala se služiti misa na oltaru sv. Nikole.⁷⁴⁴ U vrijeme sastavljanja ove vizitacije ona je još uvijek bila aktivna, redovito su se u njoj slavile mise, a zabilježen je i njezin župan koji je marljivo prikupljao prihode za crkvu i kapelan Nikola Godojević, iz obitelji koja je bila nastanjena nedaleko od crkve. Zaslugom bratima nabavljeno je veliko brončano zvono na zvoniku, vjerojatno ono koje još visi nad ulazom.

Bratovštinu je u drugoj polovini XVII. stoljeća zabilježio i trogirski biskup Pace Giordano kao udruženje mornara (*societas marinarios*). Termin *societas*, zabilježen je uz *confrateritas* i u Manolinoj vizitaciji pa se zaključuje da je to bilo pravo profesionalno udruženje, svjetovna organizacija, nad kojom, kao niti nad samom crkvom, kaptolska menza nije imala pravo upravljanja. Napomenuto je tako da se niti unutar niti izvan crkve nisu prikupljali milodari, već je sredstva isključivo prikupljao župan.

Sačuvana je knjiga pravila tog mornarskog bratstva (*Fraterna di marineri*) crkve sv. Nikole na Čiovu iz XVIII. stoljeća, u kojoj je priložena i pjesma o životu sv. Nikole pisana na hrvatskom jeziku pa je zanimljiva za jezična proučavanja onovremenog pučkog govora Čiova i Trogira.⁷⁴⁵ Pored uobičajenih odredbi i pravila bratovštine ondje su upisane mnoge kaznene odredbe, osobito za međusobne povrede poštenja bratima, ali i one koje su se ticale pomorskog prava. Štitila su se tako prava prednosti domaćeg broda u trogirskoj luci pred stranim, određeno je koliko je svaki bratim trebao dati za bratovštinu prilikom odlaska na more te kako pružiti pomoć u traganju i spašavanju bratima koji bi se izgubio na moru.⁷⁴⁶

Oltarna slika s prikazom sv. Nikole, koja je bila postavljena u apsidi crkve, vjerojatno je bila narudžba bratovštine. Pripisuje se, poput one u crkvi sv. Petra, slikaru Giovanniju Battisti Argentiju pa ju se može datirati oko 1625., u vrijeme osnivanja bratovštine.⁷⁴⁷

⁷⁴⁴ MANOLA, D. (1756.), 153.

⁷⁴⁵ ČULIĆ, M. (1805.); STROHAL, I. (1914.), 167.-168.

⁷⁴⁶ STROHAL, I. (1914.), 60.

⁷⁴⁷ TOMIĆ, R. (1997.), 150.-151.

3.2.2.4. Crkva sv. Lazara / sv. Josipa i samostan franjevacu konventualaca

Prostor ukolo male bogomolje posvećene sv. Lazaru i obližnjih kućica za oboljele dodijeljen je 1538. franjevcima za gradnju njihovog samostana. Zahvaljujući zapisima Pavla Andreisa i Ivana Lucića, potom povjesničara Daniela Farlatija, kao i novijim istraživanjima, poznata je duga i kompleksna povijest ovoga reda u Trogiru, čiji je samostan na kopnu iz predostrožnosti više puta rušen. Nakon toga uslijedilo je seljenje franjevacu i dugo traganje za mjestom za izgradnju novog samostana, ali i negodovanje redovnika oko položaja koji im bivaju dodijeljeni.⁷⁴⁸ Jedno od mjesta namijenjenih za gradnju bila je uvala Saldun na mjestu crkve sv. Tudora, a potom i crkva Gospe kraj mora.⁷⁴⁹ Legati iz oporuke Koriolana Čipika iz 1493. bili su namijenjeni za gradnju samostana posvećenog Tijelu Isusovu na rtu Cumbrijan, no nikad nije došlo do izgradnje, a sami franjevci su se bunili da je mjesto krševito i nepristupačno.⁷⁵⁰

Dozvole za izgradnju samostana na zapadnom rubu predgrađa izdali su trogirski knezovi Zaccarija Orio 1538., potom Nikola Priuli 1553., obvezujući franjevce svaki put da moraju zadržati i poštovati pravo oboljelih „od bolesti sv. Lazara“ na korištenja toga mjesta.⁷⁵¹

Franjevci su se ovdje konačno nastanili negdje krajem XVI. stoljeća, kada su proširili crkvu te započeli s izgradnjom samostanske zgrade. Godine 1625. Oktavijan Garzadori zabilježio je tako dva redovnika, a 1655. već spominjani trogirski biskup Paolo Garzoni pisao je kako bi samostan valjalo ukinuti jer je u njemu boravio tek jedan ili dva redovnika.⁷⁵² Samostan je ukinut tek 1787., potom je ondje dozvolom mletačkog Senata otvoreno učilište (gimnazija), zatim škola, kolegij sv. Lazara, a kratko je od 1807. do 1822. djelovala visoka škola – licej, u kojoj su se održavali medicinski tečajevi.⁷⁵³

Samostan nije imao odlučujuću ulogu u demografskom ili prostornom razvoju naselja, kao što je to čest slučaj s podizanjem samostana prosjačkih redova u rubnim

⁷⁴⁸ LUCIĆ, I. (1979.), sv. II, str. 965.,1005.-1006.; ANDREIS, P. (1977.-1978.), 341.-344.; FARLATI, D. (2010.), 380.-583., DELALLE, I. (1936.), 178.; IVANIŠEVIĆ, M. (2001.-2002.), 149.-184.; BUŽANČIĆ, R. (2012.), 70.

⁷⁴⁹ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 311.

⁷⁵⁰ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 340.; BABIĆ, I. (2006.a), 36.

⁷⁵¹ LUCIĆ, I. (1979.), sv. II, str. 965.,1006.; FARLATI, D. (2010.), 380.-583.

⁷⁵² GARZADORI, O. (1603.), f. 1130.; FARLATI, D. (2010.), 412.

⁷⁵³ BELAS, A. (1938.f),10.; DELALLE, I. (1936.), 78.; FISKOVIĆ, C. (2005.),192.; CELIO-CEGA, F. (1997.), 7.-12.

gradskim dijelovima koji postaju tako polovi izgrdanje novih pregrađa ili pak u izvangradskim područjima poput dominikanskog samostana sv. Križa na samom Čiovu, koje je potaklo razvoj jednog novog naselja.⁷⁵⁴ Naime, počeci naseljavanja i izgradnje predgrađa prethodili su podizanju samostana konventualaca te je on sve do kraja XIX. stoljeća ostao zapadna granica povijesnog predgrađa. Podalje od samostana bili su tek izolirani obiteljski zaseoci. Međutim, kao i druge crkve u predgrađu, Sv. Lazar bio je važan dio vjerskog i društvenog života njegovog stanovništva. Ono je opremalo crkvu i davalo donacije za izgradnju samostana. Okolno stanovništvo organiziralo se u bratovštinu koja je opstajala sve do nedavno. Sama crkva postala je i mjesto ukopa *Otočana* pa se tako u podu crkve nalaze grobni natpisi na kojima se spominju prezimena od onih težačkih do imućnijih, pomorskih obitelji predgrađa. Pred zapadnim pročeljem crkve sačuvana je veća neizgrađena površina, koja je do novijeg doba bila mjesto okupljanja u tom zapadnom dijelu predgrađa. Doznaje se također da su se braća franjevci stoljećima marljivo zauzimali za spasenje i kršćansko podučavanje *Otočana*.⁷⁵⁵

Crkva

Apostolski ophoditelj Agostino Valier obišao je crkvu sv. Lazara 1579. godine. Kako je zabilježio, ona se nalazila *extra muros civitati* te je napomenuo da je pripadala maloj braći konventualcima (*fratrum ordinis minorum conventuali*) te da je imala dva oltara.⁷⁵⁶ U crkvi je našao vrlo štovanu sliku sv. Marije. Vjerojatno je zbog te slike Bogorodice kao titular čitave crkve ponegdje zabilježena sv. Marija. Naime, kako je bilo napomenuto, tijekom XVI stoljeća vjerojatno se ipak izgubila izvorna namjena svetišta i čitavog prostora da u izolaciji čuva oboljele do gube. Sačuvan je i jedan dokument iz 1579. godine o tome kako crkva sv. Lazara postaje crkva sv. Marije.⁷⁵⁷

⁷⁵⁴ BADURINA, A. (1978.). SVALDUZ, E., i sur. (2004.),122.

⁷⁵⁵ FARLATI, D. (2010.), 69.

⁷⁵⁶ VALIER, A. (1576.), 41v.

⁷⁵⁷ AHAZU, Pisana ostavština Ivana Lucića, knjiga 10, str.95.

Slika 126: Crkva sv. Lazara

Slika 127: Crkva i samostan sv. Lazara na karti iz 1828. (DAS, AM, Trogir)

Valierova zabilješka je dakle potvrda da je tada već malena bogomolja proširena. Dakle, vjerojatno je u drugoj polovini XVI. stoljeća, kada su franjevci dobili konačnu dozvolu za gradnju, stara crkvice proširena, tako da je podignut prvo postojeći, zapadni korpus, a potom istočni dio crkve koji je činila vrlo izdužena, znatno niža pravokutna apsida uz koju je bila dodana i sakristija. Naime, Pavao Andreis je napomenuo da je crkva dovršena tek iza 1625. godine.⁷⁵⁸ Na zapadnom korpusu crkve, izrazite vertikalnosti, posebno na njegovom zidu na južnoj fasadi uočavaju se tragovi pregradnji te zazidani prozor i vrata. Na toj je fasadi sačuvan veliki prozor skošenih rubova koji završava šiljastim lukom, posred pročelja je prozorska ruža uokvirena motivom naizmjeničnih zubaca, što se prepoznaje kao arhitektonski ukrasi u kasnogotičkoj tradiciji koji su vjerojatnije pripadali prvoj fazi izgradnje postojeće crkve iz druge polovine XVI. stoljeća negoli prvoj crkvi sv. Lazara podignutoj početkom XV. stoljeća, a koja je, kako je napomenuto, bila tek mala bogomolja, kapelica pa takvoj građevini ne bi veličinom odgovarali spomenuti arhitektonski elementi. Istom razdoblju pripadaju i profilirana vrata u slogu kasne renesanse.

⁷⁵⁸ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 343.

Slika 128: Crkva sv. Lazara, južna fasada

Dva kasnorenesansna bočna oltara podignuta su i opremljena privatnim donacijama. Na sjevernom oltaru, pod polustupovima bili su uklesani grbovi s motivom križa i polumjeseca koji su prepoznati kao grbovi već spominjane obitelji Dragozetović. Pomorac Jeronim Dragozetović, ranije istaknut kao donator u crkvi sv. Jakova, spominje se u latinskom natpisu umetnutom u pod crkve, u kojem je napomenuto kako je dao podići taj oltar 1653., sebi i svojoj predragoj pokojnoj supruzi, zahvalan na dobročinstvima sveca/titulara. Ovaj je donator sklopljenih ruku prikazan na slici postavljenoj na istom oltaru, poznatom djelu pripisanom slikaru Mateju Ponzoniju-Pončunu,⁷⁵⁹ koja prikazuje Boga Oca, sv. Josipa i još nekog dominikanskog sveca, a uz donatora je natpis: *ADVRESA PEPIGI IACTATUS FULMINUS UNDA VOTUM TIBI REDDO STELLA SECUNDA MARIS*, dakle kao i čitav oltar slika je bila votivni dar; zavjet koji je pomorac Jeronim Dragozetović „bacan morskim valovima“ dao Bogorodici, Zvijezdi mora. U ovu je oltarnu sliku nekoć bila umetnuta *pala portaille* zasigurno štovana ikona koju je spominjao Valier, zamijenjena novom ikonom u XIX. stoljeću.

⁷⁵⁹ TOMIĆ, R. (1997.), 94.-95.; TOMIĆ, R. (2005.), 154.

Slika 129: Matej Ponzoni-Pončun, slika na oltaru na kojoj je prikazan donator Jeronim Dragozetović

Na južnom oltaru, na kojemu je uklesana godina 1600., postavljena je slika s prikazom sv. Bonaventure, uz kojega je također naslikan neki donator u franjevačkoj odori, koja je pripisana XVII. stoljeću.⁷⁶⁰

U podu crkve nalaze se grobne ploče redovnika i laika, stanovnika predgrađa nastanjenih u blizini crkve, s natpisima i biljezima koji opisuju njihove djelatnosti, a datirali su od kraja XVI. do XVIII. stoljeća. Redovnički grobovi imaju uklesane simbole franjevačkog reda - ukrštene ruke sa stigmama. Nailazi se tako i na grob redovnika Jeronima Dragozetovića s motivom lubanje. Možda je i ovaj pripadnik obitelji Dragozetović onaj nepoznati donator prikazan u franjevačkom habitu na južnom oltaru. Među laicima, nalazi se natpise od težačkih obitelji Žižak (1640.), Bilić i Krinčić koje su pak dale uklesati svoje zemljoradničke djelatnosti - kosir, potom grobovi pomorskih obitelji Ružičić (1790.), Gattin (1687.) i Miheta (1563.) uz koje je isklesano kormilo, potom grob Vicenza Deanovića te grob obitelji zanatlija i pomoraca Calebotta u sakristiji, obitelji koja je nastanjivala obližnje kuće uz obalu (kat. čest. 37, 34). Najstariji grobni natpis u njenoj unutrašnjosti je iz 1583. godine.⁷⁶¹

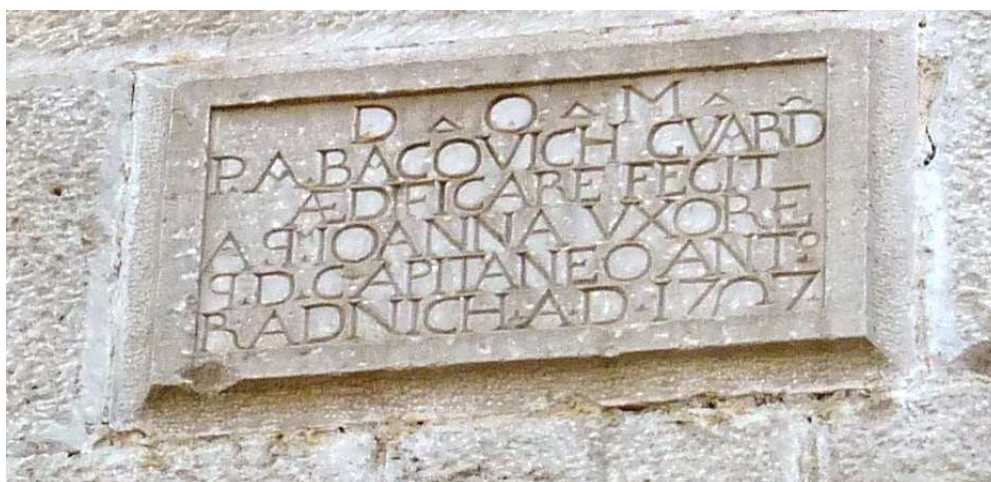
⁷⁶⁰ TOMIĆ, R. (1997.), 93.-94.

⁷⁶¹ OSS, SLADE - ŠILOVIĆ, R., Pabirci, rukopis, 367.; RADIĆ, D. (2005.c), 92.-93.

Slika 130: Grobna ploča pomorca Matije Mihete

Zahvaljujući privatnim donacijama 1707. je, sjeverno uz crkvu, podignut zvonik s ložom na završnom katu, koji je pripisan krugu graditelja Macanovića.⁷⁶² Na natpisu na zvoniku spominje se donatorica Ivanka, udovica kapetana Ante Radnića te ondašnjeg gvardijana samostana A. Bakovića.⁷⁶³

Slika 131: Natpis na zvoniku sv. Lazara

⁷⁶² BABIĆ, I. (rukopis).

⁷⁶³ FISKOVIĆ, C. (2005.), 94.

Nije poznato kada je službeno titular crkve postao sv. Josip. Ivan Lucić još je pisao da je crkva posvećena Bezgrešnom začecu.⁷⁶⁴ Vjerojatno je tijekom XVII. stoljeća izbljedilo štovanje sv. Lazara, koje se inače bilo pomalo izgubilo u Dalmaciji te je uvedeno štovanje sv. Josipa kojeg je naručitelj Dragozetović sredinom XVII. stoljeća dao prikazati na oltarnoj pali. Ne začuđuje štovanje sv. Josipa, zaštitnika brodograditelja, čije su mnoge obitelji nastanjivale predgrađe, a obitelji Stella, Calebotta, Koščina i Demicheli imale su svoje kuće u neposrednoj blizini crkve i samostana. Nije poznato kada je osnovana bratovština sv. Josipa. Primjerice, na Korčuli takva je bratovština formirana 1623. kao svojevrsni ceh brodograditelja, gdje je svaki bratim plaćao pristojbu od novosagrađenog broda.⁷⁶⁵

Još donedavno, iako bratovština više nije formalno postojala, okolni stanovnici nazivali su se Osibari, kako bi se razlikovali od onih koji su živjeli uokolo crkve sv. Jakova, koji su se uobičavali nazivati Jakovljani ili pak onih oko sv. Nikole, takozvanih Lućicara.

Bratovštini sv. Josipa prethodila je bratovština ribara organizirana još krajem XVI. stoljeća o čijem je osnivanju obavijestio apostolski pohoditelj Agostino Valier. Naime, sam Valier potvrdio je 1579. pobožnu bratovštinu ribara, koja je mogla primiti u članstvo i braću i sestre, ustanovljenu u crkvi sv. Lazara za posebno štovanje Tijela Kristova. Sačuvan je tekst te odluke u kojemu se Valier obratio ribarima i drugim stanovnicima koji su obitavali u predgrađu: „(...) vi koji provodite život na otoku nazvanom Čiovo, dakle izvan grada Trogira, potaknuti pobožnom revnošću, žarko želite osnovati i ustanoviti društvo odnosno bratovštinu koja se naziva ribarskom u čast i pod nazivom presvetog Tijela Kristova, u crkvi blažene Djevice, inače sv. Lazara smještene na istom otoku, prema kojoj gajite posebni osjećaj pobožnosti (...)“.⁷⁶⁶ Štovanje svetog Sakramenta, Tijela Isusovog zabilježeno je u Trogiru još krajem XV. stoljeća. Spomenuto je da je 1493. Koriolan Ćipiko ostavio značajan iznos za gradnju franjevačkog samostana *Corpus Christi* na rtu Cumbrijan.⁷⁶⁷

⁷⁶⁴ LUCIĆ, I. (1979.), sv. I, str. 475.

⁷⁶⁵ PEDERIN, I. (1990.), 166.

⁷⁶⁶ FARLATI, D. (2010.), 388.

⁷⁶⁷ BABIĆ, I. (2006.), 26.

Samostan

Na mjestu nekadašnjeg samostana početkom XX. stoljeća sagrađena je jednokatnica u neoklasičnom stilu. Izvorni izgled nije poznat, već samo prostorni raspored, koji dijelom prati i postojeća zgrada, a koji se očitavao na katastarskoj karti iz 1830., kao i na onoj ranijoj, iz 1828. godine. Samostan je organiziran uokolo unutrašnjeg dvorišta (klaustra). Sjevernu, zapadnu i istočnu stranu dvorišta zatvara samostanska zgrada (kat. čest. 426), a južnu stranu crkva. Ta je građevina u austrijskom katastru zabilježena kao državno vlasništvo, bivši samostan sv. Lazara s dvorištem i cisternom. Sjeverno od samostana, uz samu zgradu nalazi se velika cisterna, sve do morske obale, a zapadno od samostana proteže se prostrano dvorište, s pašnjacima, vrtovima i maslinikom. Podalje od samostanske zgrade, prema zapadu ucrтана je još jedna građevina (kat. čest. 424, u katastru zapisana kao ruševina, dio bivšeg samostana), mogući položaj na kojem su se, izolirano od same crkve i samostana, nalazile kućice koje su franjevci trebali zadržati za skrb o oboljelima od lepre.

Slika 132: Crkva i samostanska zgrada na katastarskoj mapi iz 1830. (DAS, AM, Trogir)

Franjo Madirazza u svom je zapisu o Čiovu iz 1900., dakle prije podizanja nove zgrade, pisao o nekadašnjem samostanu, u kojemu se tada nalazio dom za siromahe i bolesne, kojima je, kazao je, ovaj položaj izvorno i bio namijenjen. Pisao je kako je u potkrovlju boravio taj bijedni svijet, „ljudske ruševine“, a spominjao je i prostrani vrt, u kojemu su izbijale hridine iz mora, mirišljivo cvijeće koje je raslo na povoljnom čiovskom suncu, ali su tu ljepotu kvarili neugodni mirisi tih zaraznih bolesti i osušenih algi i pakline koji su izbijali iz obližnjeg *škvera* obitelji Koščina.⁷⁶⁸

Od ranije samostanske zgrade sačuvani su samo neznatni detalji. Gradnja samostanske zgrade se po svoj prilici odvijala u isto vrijeme kada i podizanje nove crkve, u drugoj polovini XVI. stoljeća. Nad ulazom u postojeću zgradu uklesana je 1597., očito godina dovršetka gradnje i grb s inicijalima ondašnjeg kneza Girolama Minija te natpis *AVXILIVM .MEVM. A. DOMINO* („Moje zaklonište je u Gospodinu“). Nad natpisom je priklesan reljef s prikazom sv. Franje i sv. Ante Padovanskog, oblikovan u kasnogotičkoj tradiciji te je datiran u XV. stoljeće. Smatra se da je ovamo donesen iz starog samostana na kopnu.⁷⁶⁹

Slika 133: Reljef nad ulazom u samostansku zgradu

Na jednoj kući u predgrađu (kat. čest. 20) smještenoj uz obalu zapadnije od sv. Lazara, na dva su lučna prozora ugrađeni okviri s motivom naizmjeničnih zubaca kakve se nalazi i na južnom pročelju crkve pa je moguće da su pripadali staroj samostanskoj zgradi čiovskog samostana. Ta je kuća navedena u katastru 1830. kao prizemnica u vlasništvu obitelji Calebotta, koja je inače stanovala u spomenutoj kući vrlo blizu

⁷⁶⁸ MADIRAZZA, F. (1900.).

⁷⁶⁹ FISKVIĆ, C. (2005.), 190.-191.

samostana (kat. čest. 34, 37) pa je moguće da su početkom XX. stoljeća, kada je pregrađena spomenuta prizemnica i sagrađena nova zgrada na mjestu samostanskog kompleksa, njegovi dijelovi ugrađeni na novu kuću.

Slika 134: Okviri prozora uklesani na kući Calotta

U postojećem je dvorištu postavljena kruna bunara, na naplovu stare cisterne. Na sve četiri strane isklesani su reljefi, među kojim je na uglovima bogato povijeno lišće; prikazan je prizor susreta Krista i Samarićanke s poznatim citatom iz Evanđelja „Ženo daj mi piti“, okrunjena Bogorodica s natpisom „Kraljica neba“, Bog Otac s golubicom te grb s prikazom lađe razapetih jedara što se raspoznaje kao prisjećanje na ophode samostana ove provincije.⁷⁷⁰ Prema stilskom izražaju kićenog manirističkog stila kruna se može datirati na kraj XVI. stoljeća te pripisati krugu radionice Bokanića, koji su u to vrijeme radili na mnogim spomenicama u Gradu.

⁷⁷⁰ FISKOVIĆ, C. (2005.), 190.-191.

Slika 135: Kruna bunara iz samostana sv. Lazara

Naime, kako se doznaje iz iscrpnog izvješća kneza Giovannija Battiste Michielija iz 1590., namjeravala se sagraditi velika cisterna na Čiovu, po svoj prilici negdje u predgrađu, u blizini grada.⁷⁷¹ Cisterna je prije svega bila nužna zbog sprječavanja bolesti koja je tada uzela maha, a širila se isparavanjima i lošim zrakom od solana na kopnu koje je, po mišljenju kneza, trebalo zatvoriti. Javnom su se dražbom prikupljala sredstva za njezinu gradnju, a određeni novac donirao je tek izvjesni Alviz Rudičić, mještanim predgrađa. Drvo se namjeravalo prikupiti od prihoda posada na galijama, koje bi zauzvrat bile zauvijek lišene službe galiota i javnih radova. Malter namijenjen za gradnju cisterne utrošio se pak na popravak mlinova i gradnju kuće za vojsku u Kaštelu (Kamerlengo). Može se pretpostaviti da je bila riječ upravo o podizanju velike cisterne uz novi samostan čije je izgradnja bila u tijeku. Naime, u predgrađu nema nikakvih tragova ili spomena neke druge cisterne za javnu uporabu. Možda je ovaj graditeljski zahvat ipak ostvaren nešto kasnije, za vrijeme kneza Girolama Minija koji je stupio na dužnost 1596., a čijom je zaslugom dovršena samostanska zgrada. Naime, za vrijeme njegove vlasti učinjena je i regulacija zapadnog ruba predgrađa, koje je tada bilo definirano samostanskom zgradom. Nešto zapadnije od samostana, na križanju puta koji vodi prema samostanu na Dridu, koji je

⁷⁷¹ NOVAK, G. (1964.), 460.-461.

također tada izgrađen te puta koji vodi prema sjeveru, prema crkvi Gospe pokraj mora, postavljen je javni spomenik, spomen stup na čijem je kapitelu istaknut knežev grb, vjerojatno povodom uređenja ovih putova, koji se također može pripisati Bokanićevoj radionici.

Slika 136: Spomen stup kneza Girolama Minija

3.2.2.5. Crkva sv. Ante i samostan franjevacu opservanata

Trogirski franjevci koji su posjedovali samostan na kopnu, kako je spomenuto, još su tridesetih godina XV. stoljeća dobili dozvolu za podizanje nove crkve i gradnju samostana. Međutim, protivljenje braće drugog usmjerenja, opservanata, zatim epidemije kuga koje su poharale Trogir 1437. i 1476., odgodili su njihovo trajno doseljenje i podizanje samostana. Oni su tako krajem XV. stoljeća duže vrijeme izbivali s Čiova pa su tijekom XVI. stoljeća, smatra se, tek povremeno dolazili, boraveći u starim pustinjačkim nastambama, a o samom svetištu i dalje su se brinuli pustinjaci. U arhivskom je izvoru oko 1490. zabilježen neki pustinjač Andrija Plavanić (*heremitam Sancte Marie de Insula Bua*), koji je okolno zemljište

dijelom koristio za ispašu stada, a dijelom za poljoprivredu te je tako prihodio za svoj bijedni život.⁷⁷²

Tijekom XVI. stoljeća čak se promišljalo o gradnji franjevačkog samostana na novoj lokaciji na Čiovu, na rtu Cumbrijan, ali se odustalo od gradnje jer je teren bio suviše krševit i nepristupačan.⁷⁷³ Pavao Andreis je zabilježio da su franjevci 1607. zbog izbjavanja još jedne epidemije kuge morali ponovno napustiti položaj na Dridu.⁷⁷⁴

Važan događaj za povijest ovog mjesta bilo je prenošenje zavjetne slike Bogorodice iz crkve sv. Marije na brežuljku zvanom Drid, pored sela Marine, na zapadnom dijelu trogirskog teritorija. O tomu događaju izvijestio je Ivan Lucić: „(...) zbog provale Turaka 1500. bila prenesena zavjetna slika Marije božje i položena na otok Čiovo u crkvu sv. Antuna i Pavla Pustinjaka, koja je kasnije zbog velike posjećenosti pobožnih vjernika bila proširena i po onoj slici dobila ime Gospa od Drita koje još i danas nosi.“⁷⁷⁵

Takvo snažno širenje kulta Bogorodice i hodočašćenje njezinoj slici objašnjava se vremenom ratnih prijetnji, nevolja, nesigurnosti i raseljavanja stanovništva koje se za pomoć i zaštitu obraćalo čudotvornim svetačkim slikama. Primjerice, u Splitu se pohodilo slici Bogorodice iz XVII. stoljeća u franjevačkom samostanu Gospe od Zdravlja oko kojega se također razvilo svetište, što je doprinijelo ubrzanoj izgradnji samostana.⁷⁷⁶

Vjerojatno je ovaj događaj potakao crkvene i komunalne vlasti da pomognu franjevcima u konačnom podizanju samostana na Dridu. Posebno su zaslužni biskup, Splitsanin Toma Niger koji je tu dužnost obnašao kratko, 1534. te potom 1535. njegov nećak Kristofor de Balistris. Tada je započelo podizanje nove crkve na čijem su zapadnom pročelju ugrađeni njihovi grbovi.⁷⁷⁷ U jednom prijepisu dokumenta iz 1622. zabilježeno je da je stara crkvice (*chiesola*) sv. Marije od Drida pregrađena i povećana jer je bila stara i minijturna ruševina. Zaslužni za njenu pregradnju i obnovu bili su svećenici-pustinjaci Grgur Jakovljević iz Poljica, koji je tu boravio u prvoj polovini XV.

⁷⁷² ANSS, Nr.

⁷⁷³ LUCIĆ, I. (1979.), sv. I, str. 121.

⁷⁷⁴ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 344.

⁷⁷⁵ LUCIĆ, I. (1979.), sv. I, str. 121.

⁷⁷⁶ CRNICA, A. (1939.).

⁷⁷⁷ FISKVIĆ, C. (1958.b), 281.–295.

stoljeća te svećenik Franjo Radanović koji je tu boravio osamdesetih godina istog stoljeća.⁷⁷⁸ Pred samostanom je još sačuvana grobna ploča svećenika Jakovljevića iz 1555. godine.⁷⁷⁹

Ubrzo zatim, kako je već navedeno, uslijedilo je napuštanje mjesta te se nakon duge odsutnosti, 1621. vratilo nekoliko fratara. Uslijedio je potom iznova niz sukoba s konventualcima, o čemu su sačuvane brojne prepiske između braće. Iz tih dopisa koje su braća, tražeći zaštitu, upućivala biskupima, gradskom knezu pa i duždu, doznaje se, kako je već bilo citirano, da su se mise služile, pored crkve sv. Marije, i u groti odnosno u kapeli sv. Magdalene koja je mogla primiti najviše pedesetak osoba te da se u njoj i pokapalo. Iz jednog kasnijeg pisma pak doznaje se da je tu neki fratar bio ubijen pa je od tada bilo zabranjeno služiti mise.⁷⁸⁰ Opservanti su ponovno 22. travnja 1663. od mletačkih vlasti dobili dozvolu za gradnju samostana uz crkvu sv. Marije na Dridu.⁷⁸¹ Tada se kao važan dobročinitelj javio biskup Marko Andreući (Andreuzzi), zaslužan za nastavak gradnje crkve.

Crkva

Crkva je jednobrodna građevina s pravokutnom apsidom, s južne strane prislonjena na zgradu samostana. Na sjevernom zidu uočavaju se faze njezine izgradnje te zazidani tragovi prozora koji završavaju šiljastim gotičkim lukom. Na pročelju je okulus te naknadno postavljena kamena greda s grbovima trogirskih biskupa, Splićana Tome Nigera (1524.) i Kristofora Balistrića (1525.-1560.). Uz grbove je dijelom očuvan natpis, čiji je tekst donesen u arhivskom dokumentu: *THOME NIGRO SPALATEN ANTISTITI OPT CHRISTOPHORVS BALIST EX SORORE NEPOS SUCCESSOR AEDEM HOC SI (...) POSVIT (...) MDLII DIE XX (...)*. Nad ulazom je natpis koji podsjeća na ponovo vraćanje franjevacu, vjerojatno i značajne graditeljske zahvate oko dovršetka crkve i podizanje samostana, u čemu su imali potporu ondašnje crkve i svjetovne vlasti. Na natpisu se može pročitati: „Prejasni Venecijanski senat ovo je mjesto i samostan ustupio braći od opsluživanja i mnogopoštovani u Kristu Gospodin Marko Andreuzzi biskup trogirski s godišnjom obavezom služenja jedne mise za njegovu dušu. Godine od utemeljenja Gospodnjega 1623. 17. svibnja.“

⁷⁷⁸ ANSS, Nr.

⁷⁷⁹ ŠKUNCA, S. J. (2005.), 16.

⁷⁸⁰ ANSS, Nr.

⁷⁸¹ FARLATI, D. (2010.), 398., 411.

Slika 137: Crkva sv. Ante

Među opremom crkve valja istaknuti ulje na platnu na sjevernom oltaru, potpisanu sliku Palme Mlađeg, nastalu oko 1620., dakle u vrijeme intenzivnog uređenja i opremanja samostana i crkve.⁷⁸² Slika prikazuje, oslanjajući se na drevnu pustinjačku tradiciju ovog mjesta, sv. Pavla Pustinjaka i sv. Antuna Opata. Sačuvano je mnoštvo srebrnih, zavjetnih predmeta, u obliku ljudskih likova, dijelova tijela, životinja, nadasve riba, lađa koje je obližnje stanovništvo, ali i ono iz udaljenih krajeva, stoljećima donosilo ukrašavajući Bogorodičinu sliku, danas

⁷⁸² TOMIĆ, R. (1997.).

nažalost izgubljenju.⁷⁸³ Obilje zavjeta na glavnom oltaru zabilježio je 1603. apostolski vizitator Michele Priuli.⁷⁸⁴

Slika 138: Jacopo Palma mladi, Sv. Antun Opat i sv. Pavao Pustinjak

U crkvi i uokolo nje pokapalo se negdje do kraja XVIII. stoljeća, nakon čega je, kako se doznaje iz arhivskih dokumenata, ukop u crkvi bio zabranjen, ali se ipak ta zabrana nije poštovala.⁷⁸⁵

Sudeći po nadgrobnim pločama danas postavljenim u dvorištu pred crkvom, tu su bili grobovi fratara, ali i stanovnika predgrađa. Zabilježen je natpisi uglednog trogirskog građana Jeronima Testa u spomen na njegove pretke, obitelj Kraljević iz 1617. i 1628., koja je naseljavala kuće u rubom dijelu predgrađa, pod samostanom, koji se nazivao Bilin Dolac, potom obitelj Roženović te još jednu obitelj koja je nastanjivala predgrađe Rusov (Russo) iz 1590., što je vrlo rani spomen ovog roda, koji se inače bilježio tek od kraja XVII. stoljeća. Sačuvan je i natpis s groba zaslužnog svećenika Grgura iz Poljica iz 1555. godine. Na nadgrobnim pločama spominju se i braća (1657.) i

⁷⁸³ RADIĆ, D. (2005.a), 27., 32.; RADIĆ, D. (2005.c), 82.-87.

⁷⁸⁴ PRIOLUS, M. (1603.).

⁷⁸⁵ ANSS, Nr.

sestre (1659.) bratovštine sv. Antuna, s napomenom da se živeća braća sjete pokojnih. O ovoj bratovštini ne zna se mnogo, spomenut je njen župan u jednom dokumentu iz sredine XVII. stoljeća.

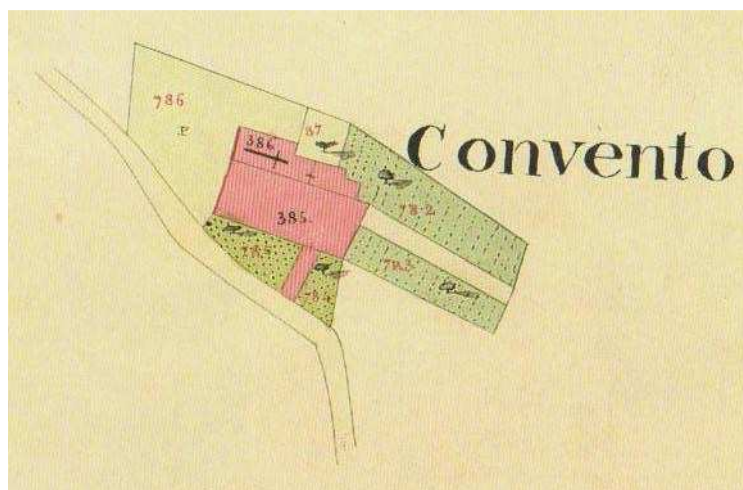

Slika 139: Nadgrobna ploča ženske bratovštine sv. Antuna

Samostan

Samostanska zgrada podignuta je vjerojatno sredinom XVII. stoljeća, nakon što su se franjevci ponovno vratili na Drid. Prije gradnje postojeće zgrade uz južnu stranu crkve, Michele Priuli je 1603. spominjao tek neke kućerke koji su se nalazili uz crkvu u kojima su boravili fratri.⁷⁸⁶ Zgrada je jednokatna, bez izrazitih stilskih obilježja, osim glavnih ranobaroknih lučnih vrata obrubljenih bunjatom. Na jednom potprozoriku na istočnoj strani uklesan je natpis *CONCOR(des) ANIM(o) Vota SEQU(entu)R DISCOR(des) FRUSTRALABORA(n)T* („Duhom složni ostvaruju planove, nesložni se uzalud muče“).

⁷⁸⁶ PRIOLUS, M. (1603.), 508.

Slika 140: Samostan sv. Ante na katastarskoj mapi iz 1830. (DAS, AM, Trogir)

Slika 141: Kapitel sačuvan u samostanu

Istočno od samostana pruža se šetnica s odrinom koja vodi do samostanskih posjeda: vrta i šume. Njima se pristupa kroz portal srušene kapele posvećene sv. Antunu Opatu, sv. Pavlu Pustinjaku i sv. Mariji Magdaleni. Pod šetnicom, sa sjeverne strane nalazi se i danas samostanski vrt.

Slika 142: Šetnica i portal kapele sv. Antuna Opata, sv. Pavla Pustinjaka i sv. Marije Magdalene

Slika 143: Šetnica s odrinom (Slika preuzeta iz IVEKOVIĆ, Ć. M. (1910.a))

U samostanu se nalazi zbirka slika, različitih umjetnina, zbirka knjiga nabožnog karaktera, koja je velikim dijelom stradala u požaru 1948. godine.⁷⁸⁷ Među umjetninama svojom se vrijednošću ističe platno u samostanskom refektoriju s prikazom Posljednje večere, kopija po potpisanoj slici Palme Mlađega koja se čuva u Poreču⁷⁸⁸ te četiri pozlaćene kasnogotičke krune.⁷⁸⁹

Slika 144: Zavjetna kruna, druga polovina XIV. stoljeća

Stari put koji vodi iz predgrađa prema samostanu uređen je krajem XVI. stoljeća zalaganjem ondašnjih gradskih knezova. Poticaj tomu urbanističkom uređenju zasigurno je bilo podizanje nove crkve na Dridu posvećene Bogorodici, kamo su preko grada i predgrađa pristizali brojni hodočasnici. Na početku tog puta, na samom rub predgrađa, istočno od crkve sv. Lazara postavljen je već spomenuti memorijalni stup s obilježjima zaslužnog kneza Girolama Minija (1596.-1598.). Dalje prema samostanu, na mjestu odakle se od glavnog puta prema sjeveru odvaja put koji vodi do zaseoka u predjelu Bilin Dolac, stoji kapela sv. Ane, takozvana kapela krajputašica, s malom nišom u kojoj je nekoć stajao kip sv. Ane, a iznad koje je natpis s grbom kneza Francesca da Mosta (1582.-1585.).⁷⁹⁰ Od toga mjesta do samostana, s južne strane puta nalazi se niz kapelica, postaja križnog puta. Taj segment puta s kapelicama dao je urediti i

⁷⁸⁷ DUJMOVIĆ, D. (2005.), 29.-55.

⁷⁸⁸ PRIJATELJ, K.(1983.b), 55.-58.; TOMIĆ, R. (2005.), 152.-154.

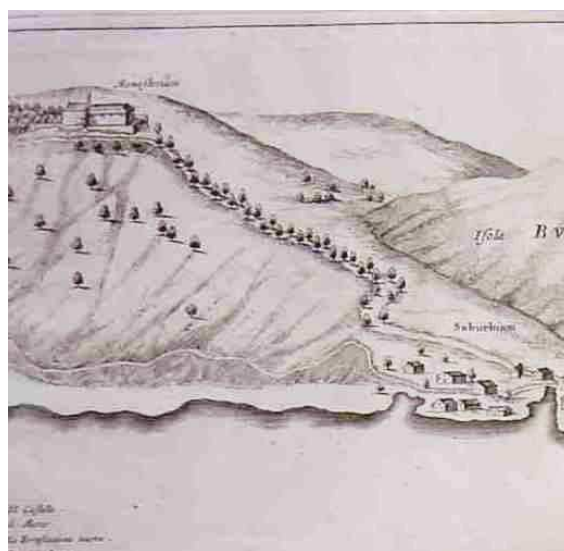
⁷⁸⁹ BABIĆ, I. (2001.), 41.,121.-123.; BABIĆ, I. (2005.a), 54.-57.

⁷⁹⁰ OSS, SLADE-ŠILOVIĆ,R., Pabirci , rukopis.

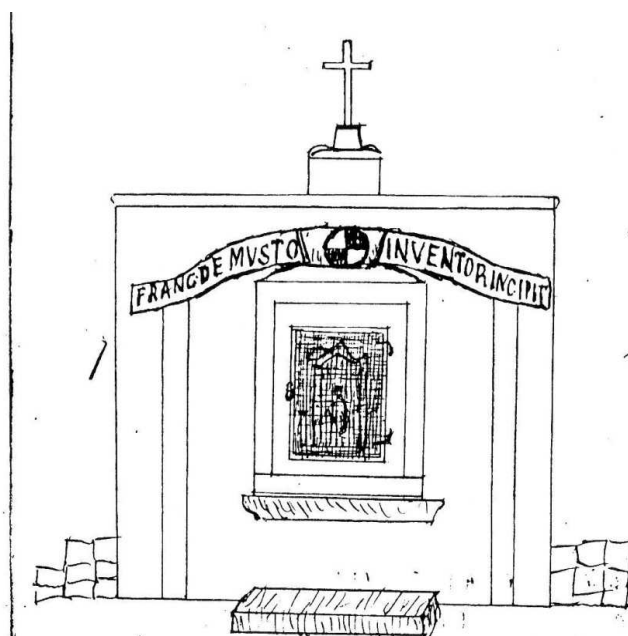
popločati biskup Giuseppe Caccia (1731.-1769.).⁷⁹¹ Naime, Donato Fabianich zabilježio je kako je biskup osobno potpomogao namjeri gvardijana samostana da se podigne križni put te poploča staza koja bi služila mnogim posjetiteljima (hodočasnici), ali i drugima koji su ovdje prolazili na putu k svojim vinogradima. Do danas je preživjela tek jedna kapelica, a niz od šest kapelica ucrtan je na karti Trogira iz 1828. godine.

Slika 145: Samostan i pristupni put s nizom kapela prikazan na karti iz 1828. (Središnji arhiv u Beču, Inland c III. a, Traù nr. 06.)

Slika 146: Samostan i pristupni put na grafici Jeana Blauea, oko 1680. godine

Slika 147: Crtež kapele sv. Ane (OSS, SLADE ŠILOVIĆ, R. Pabirci, rukopis)

⁷⁹¹ FABIANICH, D. (1854.), sv. II, str. 71.

Za razliku od samostana konventualca, ovaj samostan djeluje i danas, a u njemu boravi tek jedan franjevac, gvardijan. Samostana je kao i druge crkve predgrađa pridružen aktualnoj župi sv. Jakova. Među starijim čiovskim stanovništvom još je živo sjećanje na brojne hodočasnike iz Zagore koji bi noćili na rastrtim tkaninama posred samostanskog hodnika, na nekoliko kapelica posvećenih različitim svecima koje stoje uz put prema samostanu i na fratre koji su i ljeti i zimi imali obuvene sandale. I u arhivskim dokumentima se nazivaju „fratrima u cokulama“ (*fratri Zoccolanti*).

3.2.2.6. Crkva Gospe pokraj mora

Stara crkva, kako je utvrđeno, bila je proširena i preuređena tijekom XV. stoljeća pa u idućim stoljećima nije bilo potrebe za daljnjim pregradnjama, za razliku od mnogih drugih crkava u predgrađu. U zapisima s biskupskih i apostolskih pohoda koji su nastali od kraja XVI. do XVIII. stoljeća, čita se kako je crkva kontinuirano bila vezana uz duhovni i socijalni život predgrađa, nadasve onog skromnijeg stanovništva, obitelji težaka i ribara koje su naseljavale nedaleke rubne, istočne dijelove predgrađa.

Taj je pučki element ovdje bio vrlo izražen, kako u opremi i uređenju crkve, tako i u ustrojstvu njezine bratovštine. Samo ime crkve Gospa pokraj mora, koje se danas ustalilo, bio je tek pučki naziv crkve, kako se može pročitati kod trogirskog biskupa Antuna Kačića 1730. godine. Službeni naziv bio je, doznaje se, crkva Očišćenja Blažene Djevice Marije (*ecclesia Purificationis B.M.V., vulgo Lito di Mar*).

Davno ustanovljena, potom ponovno, 1465., osnovna bratovština kontinuirano je djelovala i u sljedećim stoljećima. Zahvaljujući pritiscima ove bratovštine, kao i čitavog zbora pučana, odustalo se od namjere da se uokolo crkve izgradi samostan franjevac trećoredaca što je franjevcima odobrilo Veliko vijeće 1549. godine.⁷⁹² Sredinom XVII. stoljeća, kako se doznaje iz zapisa biskupa Pacea Giordana u crkvi je još djelovala bratovština koja je o njoj i skrblila te ju je otvarala svake prve nedjelje u mjesecu i na dan blagdana Bogorodice. Sredinom XVIII. stoljeća biskup Didak Manola obavijestio je da je ona brojala šezdeset bratima. Oni su uglavnom bili težaci, a među njima je bio tek pokojni ribar. Zahvaljujući njima crkva je bila opskrbljena svime onim što je bilo potrebno za održavanje mise. Kako crkva nije

⁷⁹² ANDREIS, P. (1977.-1978.), 311.

imala u svojem vlasništvu posjede ili neke druge nekretnine, ovi prihodi pristizali su prije svega od zemlje koju su obrađivali bratimi i drugi laici koji su se ovdje okupljali.⁷⁹³

Već spomenuta matrikula bratovštine iz 1552. pisana je na hrvatskom (pučkom) jeziku (*lingua Illyrica*) što su isticali i neki biskupi u svojim zapisima, primjerice Michele Priuli 1603. godine.⁷⁹⁴ U naslovu matrikule stajalo je *Matrikula allitivam naredbe skupščine B. D. od kraj mora*, a u nastavku piše „(...) *mi bratimi od zarque slavne djevice Marie od kraj mora v Čiovo od Trogira hočiamo(...)*“ potom je dopisana potvrda pravila s kraja XVIII. stoljeća.⁷⁹⁵ Statut je bio ispisan mnogim kaznenim normama, posebno za međusobne povrede među bratimima, bilo fizičke bilo verbalne.⁷⁹⁶ Dozvoljeno je bilo da osim braće pristupe i „*sestrime*“, a zadaća ženskih članova bratovštine bila je „*trganje*“ bratovštinskih vinograda.⁷⁹⁷

Oltare u crkvi, posebno staru, štovanu sliku Bogorodice, crkveni pohoditelji nalazili su prekrivene mnoštvom votivnih predmeta, znakovlja pučke pobožnosti, za koja se redovito nalagalo da ih se ukloni.⁷⁹⁸ Zabilježen je vanjski kameni oltar uz crkvu, uobičajen element u malenim izvangradskim crkvama, za koji je također traženo da se razruši.

Slika 148: Gospe pokraj mora i okoliš crkve početkom XX. stoljeća

⁷⁹³ MANOLA, D. (1756.), 150.

⁷⁹⁴ PRIOLUS, M. (1603), f. 546. R.

⁷⁹⁵ STROHAL, I. (1914.), 164. Matrikula se čuva u Kaptolskom arhivu u Trogiru.

⁷⁹⁶ STROHAL, I. (1914.), 59.-60.

⁷⁹⁷ STROHAL, I., (1914.), 63.

⁷⁹⁸ MANOLA, D. (1756.), 150.; CACCIA, J. (1737.), 26v.

Obalni prostor uokolo crkve ostao je do sredine XX. stoljeća neizgrađen. Starije stanovništvo današnjeg predgrađa sjeća se tog ambijenta u kojemu se nalazila Gospe pokraj mora, u osami među čempresima i kamenjarom. Prema samostanu sv. Lazara prostirala se livada na kojoj se bralo prvo ožujsko cvijeće za crkvu sv. Jopsipa na dan svetca. Područje uokolo crkve i danas nazivaju Gospica, a taj naziv stoji i u Upisniku katastra (Madonina). Vizitacije iz XVII. i XVIII. stoljeća uokolo crkve zabilježile su i grobove njezinih bratima. Ukopi su se ovdje obavljali još početkom XIX. stoljeća.⁷⁹⁹

3.2.2.7. Crkva sv. Tome

Slika 149: Položaj crkve sv. Tome na karti iz 1828. (Središnji arhiv u Beču, Inland c III. a, Traù nr. 06.)

Iza zadnjih kuća zapadnog ruba predgrađa, na rtu Cumbrijan, stoji crkva sv. Tome koja je zabilježena u XIII. stoljeću. Kod Pavla Andreisa doznaje se da je srednjovjekovna crkva sv. Tome bila mala crkvica te da je naknadno, 1511. povećana i pridružena kaptolskoj menzi.⁸⁰⁰ Međutim, kako se otkriva u oskudnim zabilješcima iz vizitacija, crkva sv. Tome od toga vremena više nije bila obnavljana niti preuređivana, nego je bila prepuštena brizi odnosno nebrizi nekih laika te sve više zapuštena. Crkvu je zabilježio Agostino Valier 1579., naznačivši da u njoj nije bilo ničega te da je imala razrušena ulazna vrata.⁸⁰¹ Zabilježio ju je sredinom XVII. stoljeća i biskup Pace Giordano kao crkvu o kojoj je skrbrilo nekoliko laika koji su u njoj na dan sveca slavili misu. U ophodu biskupa Didaka Manole sredinom XVIII. stoljeća zapisano je da je crkva sv. Tome Apostola bila jednostavan beneficij pridružen kaptolskoj menzi. Ulaz u crkvu doimao se poput pećine.⁸⁰² Crkvu je vizitator tada našao

⁷⁹⁹ BEZIĆ-BOŽANIĆ, N. (1995.), 54.

⁸⁰⁰ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 339.-340.

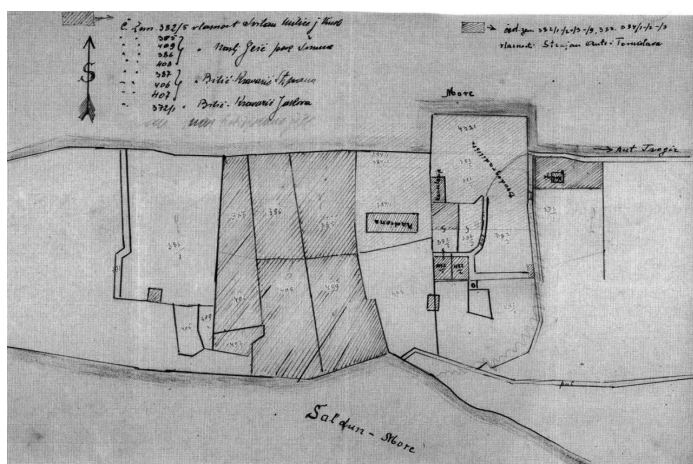
⁸⁰¹ VALIER, A. (1576.), 40.

⁸⁰² MANOLA, D. (1756.), 156.

zapušenom, razbijenih vrata, brave i kvake. U njoj je bio tek kameni oltar bez ikakve ikone ili slike nekog sveca. Doznaje se da je crkva, nakon što je nedavno bila obnovljena, zapuštena nemarom nekih okolnih ribara: „(...) i ribari su u kratko vrijeme sve porazbijali, nju oskvrnuli, paleći u njoj samoj vatru, i skrivajući i skladišteći ribu“.⁸⁰³

Crkva sv. Tome ucrtana je na katastarskoj karti iz 1830. (kat. čest. 322), kao i onoj ranijoj iz 1828. godine. Nalazila se uz samu obalu, južno od puta koji je vodio prema crkvi sv. Ciprijana. Zabilježena je u katastarskom Upisniku kao ruševina crkve sv. Tome, a kao vlasnik zapisana je bratovština sv. Jakova. Na njezinom je mjestu šezdesetih godina sagrađena radionica za potrebe brodogradilište.

U arhivskim dokumentima u kojima je okupljena građa koja se tiče ondašnjih konfiskacija zemalja za potrebe izgradnje brodogradilišta nailazi se na podatke o njezinim dimenzijama kao i nacrt koji prikazuje taj isječak rta Cumbrijan gdje su bili posjedi obitelji Bilić, Geić i Strojan. Na mjestu crkve još nije bila izgrađena radionica, već je zabilježeno da je crkva sv. Tome korištena kao radionica te da je bila u vlasništvu obitelji Strojan. Zabilježene su njezine dimenzije, dužina sedam metara, širina četiri i pol metra te visina tri metra.⁸⁰⁴ Također je zabilježeno da je sagrađena u kamenu i presvođena. U nacrtu, kao i na katastarskoj mapi, naznačeno je da se nalazila na čestici zemlje br. 384, koja je u Upisniku čestica zemalja opisana kao vinograd u vlasništvu Ivana Bilića koji je imao prebivalište u predgrađu.

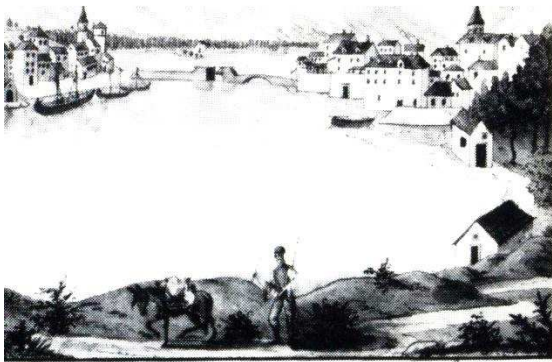

Slika 150: Crtež s prikazom crkve sv. Tome korištene kao radionice i okolnim zemljišnim parcelama (DAS, ONUD, serija Konfiskacije, dokument 222/K)

⁸⁰³ MANOLA, D. (1756.), 156.

⁸⁰⁴ DAS, ONUD/NI, serija KONFISKACIJE 1-12, kutija 6, godina 1945.-1947., dokument 222/K.

Od informatora se doznaje da je bila slična spominjanoj crkvi sv. Jere u Miševcu, ostavštini obitelji Lucić. Dakle, jednobrodna građevina, pravokutnog tlocrta s pravokutnom apsidom na istoku, pokrivena svodom. Moguće da je izvorno imala lučna ulazna vrata, nad kojim je bio kružni prozor, okulus. Naime, crkvu sv. Tome Apostola može se na osnovi ovih podataka i položaja prepoznati na spominjanoj grafici Fedora Karačaja kao i jednoj koja prikazuje trogirsku luku, a koje su nastale sredinom XIX. stoljeća. Na njima je na kraju predgrađa prikazana prostrana, izdužena građevina, orijentirana u smjeru istok-zapad, koja je nad ulaznim vratima imala okrugli prozor.

Slika 151: Prikaz crkve sv. Tome na grafici Fedora Karačaja; sredina XIX. stoljeća

Slika 152: Crkva sv. Tome na prikazu Trogira; XIX. stoljeće (Državni arhiv u Zadru, preuzeto iz knjige : RADIĆ, D. (2013.), 44.)

Slika 153: Crkva sv. Tome i okoliš crkve na fotografiji iz prve polovine XX. stoljeća (Fototeka Konzervatorskog zavoda u Splitu)

3.2.2.8. Crkva sv. Andrije

Širenjem predgrađa na pristancima Balana koji su naselile obitelji ribara i težaka, javila se potreba za proširenjem stare crkve sv. Andrije. Podatke o crkvi donio je Pavao Andreis: „Poslije nego što je s ovog mjesta samostan zatvorenicama bio premješten, naslijedio je na upravi crkvice jedan pustinjač, ali pošto je ovaj preminuo, ovdje se uvela godine 1615. jedna bratovština od nekoliko ribara koja je zbog loše uprave onog koji joj je stajao na čelu u sadašnjim vremenima nastala.“⁸⁰⁵ Ta je ribarska bratovština navodno bila ugašena u istom stoljeću kada je i osnovana.⁸⁰⁶

U vizitaciji trogirskog biskupa Pacea Giordana iz 1628. doznaje se da je crkva bila nedavno proširena zahvaljujući brizi nekolicine laika koji su u njoj povremeno slavili misu. Crkvi je tada bio dodan novi, postojeći, zapadni korpus te je prenesen ulazni portal stare crkve s romaničkim srpastim lukom, kao i preslica s kubičnim kapitelima. Na novom pročelju bila su otvorena dva pravokutna prozora te okulus unutar kamene ploče. Crkvu sv. Andrije obišao je i Agostino Valier 1579., ali nije spominjao njezino proširenje, naređujući tek da se razruši vanjski kameni oltar, kakvi su bili svojstveni malim crkvama u ruralnim ambijentima. Crkvu nije zabilježio ni Michele Priuli u vizitaciji iz 1602.-1603. pa proširenje crkve treba smjestiti kasnije, oko 1615. kada je osnovana ribarska bratovština.

Istočno i južno od crkve biskup Giordana zabilježio je groblje gdje su se pokapale obitelji laika koje su o njoj skrbile. Siromašne okolne obitelji težaka teško su mogle održavati crkvu pa ju je tako biskup Miočević sredinom XVIII. stoljeća našao zapuštenu te je naredio da se čitava crkva očisti i da se odredi upravljanje njom.⁸⁰⁷ Biskup Didak Manola zabilježio je da su se u njoj okupljale obitelji *Otočana* iz obližnjih kuća čijom je zaslugom „produžena“. O crkvi je sredinom XVIII. stoljeća skrbio, kako se doznaje, mornar Jeronim Feste, potom nakon njegove smrti njegovi nasljednici, čijom je zaslugom crkva opremljena svime potrebnim.⁸⁰⁸

⁸⁰⁵ ANDREIS, P. (1977.-1978.), sv. I., str. 338.-339.

⁸⁰⁶ STROHAL, I. (1914.), 62.-63.

⁸⁰⁷ MIOČEVIĆ, A. (1767.), 12.

⁸⁰⁸ MANOLA, D. (1756.), 151.

U unutrašnjosti crkve bio je izložen model ribarskog brodića, zavjetni dar kakvih je nekoć zasigurno bilo više.

Slika 154: Crkva sv. Andrije (Fototeka Konzervatorskog zavoda u Splitu)

3.2.3. Izgradnja naselja

Krajem XV stoljeća, a posebno od druge polovine XVI stoljeća uslijedio je, kako pokazuju obrađeni demografski podaci, intenzivan rast stanovništva predgrađa pa tako i obnova i podizanje novih crkvenih građevina, ali i brojnih stambenih zgrada, reprezentativnih sklopova i gospodarskih objekata.

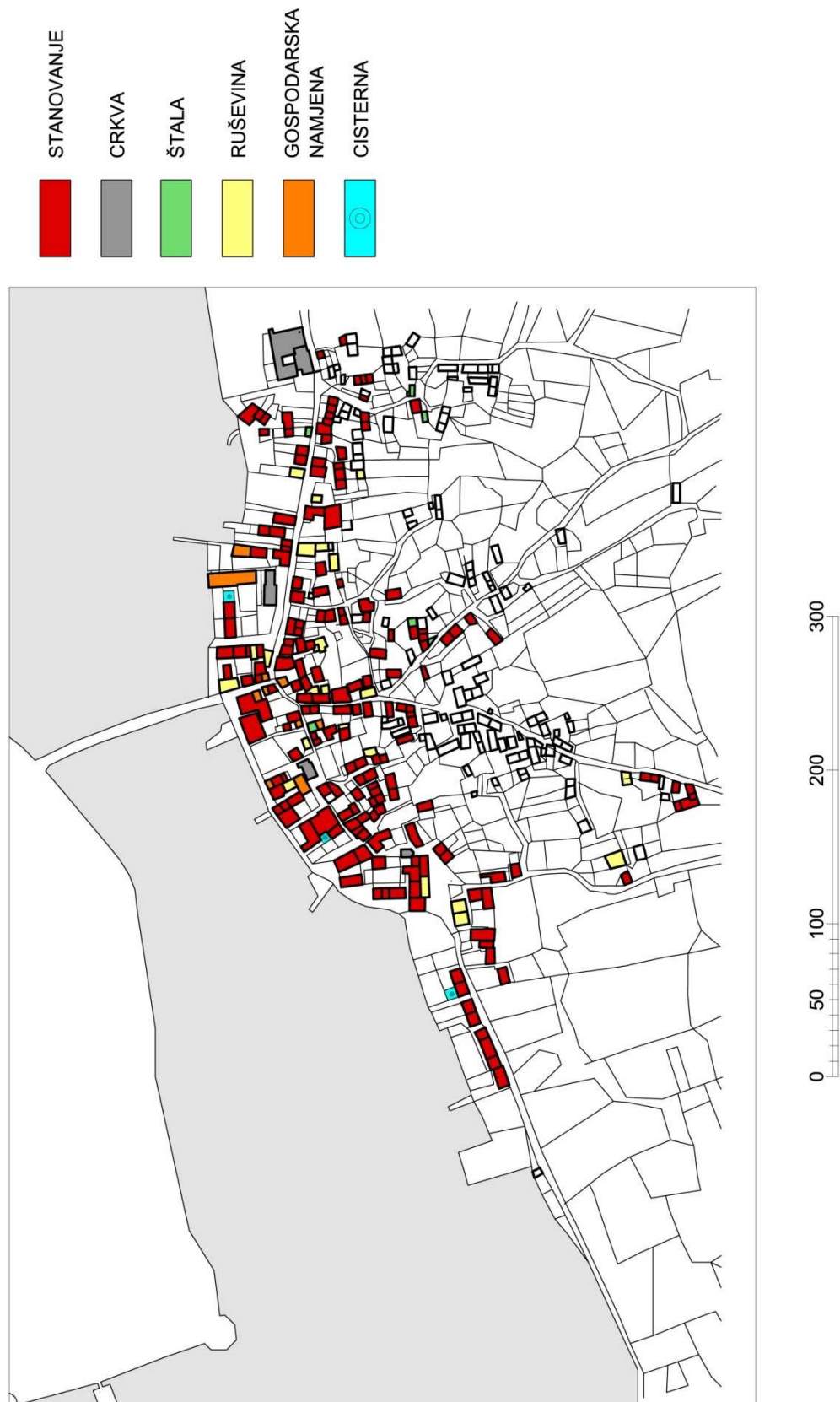
Za razliku od prethodnog stoljeća, koje je prepoznato kao razdoblje početka formiranja predgrađa, za proučavanje sljedećeg razdoblja njegova prostornog razvoja i izgradnje postoji mnogo više izvora, kako pisanih, tako i kartografskih, ali i stvarnih tragova u postojećem arhitektonskom korpusu koji pomažu pri okvirnom datiranju izgradnje pojedinih kuća. Vrlo su vrijedni i demografski podaci na osnovi kojih se prati vrijeme i mjesto doseljavanja pojedinih obitelji koje se pak

uspoređuje s opširnim podacima iz mape i Upisnika katastra iz 1830., odnosno 1831. godine.

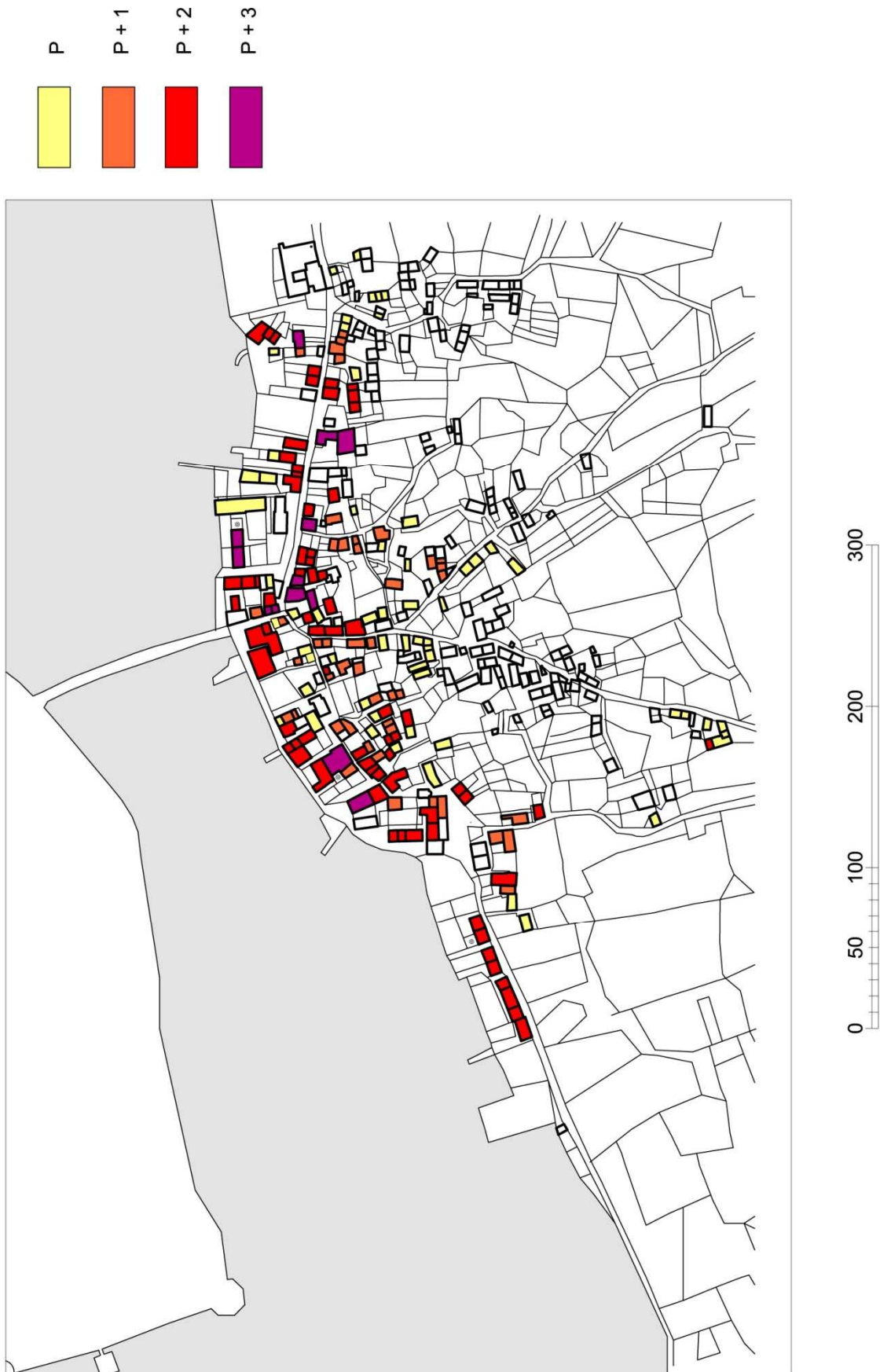
Zgusnula se prije svega izgradnja u onim dijelovima predgrađa gdje je u prethodnom stoljeću pretpostavljena izgradnja prvih kuća, dakle s južne strane obalnog puta. Kuće su bile koncentrirane poglavito oko crkava sv. Jakova, sv. Petra i sv. Nikole te uz sam most. Taj potez postao je najgušće izgrađen i najkompaktniji dio predgrađa. Na prikazu predgrađa na karti Angiela Degli Oddija iz 1584. bila je tek shematski ucrtana skupina od nekoliko kuća - jednokatnica, upravo na tom istaknutom prostoru pred pomičnim mostom koji je prepoznat kao prvotna jezgra.⁸⁰⁹ Skupina kuća na istom položaju pred mostom bila je prikazana i na karti iz 1673., objavljenoj u djelu Ivana Lucića, uz panoramski crtež Trogira.

Potom, vjerojatno već od sredine XVI. stoljeća, a posebno tijekom XVIII. stoljeća, nasipavana je obala pa su izgrađeni i ti nasuti tereni sjeverno od puta. Nasuta je tako bila obala uz onaj segment puta od crkve sv. Jakova do crkve sv. Nikole, ali i zapadnije, od uvale Lučice prema rtu Cumbrijana. Kuće su podignute i uz same uvale, uz istočnu uvalu Malo more i onu zapadnu, Lučica. Dakako, izgradnja je nastavljena i u rubnim dijelovima, uz putove koji su se od crkve sv. Petra, Skalica te crkava sv. Jakova i sv. Lazara penjali prema uzvišenju Balan. Uz stari put koji je vodio prema samostanu sv. Ante također se razvilo nekoliko izoliranih skupina kuća.

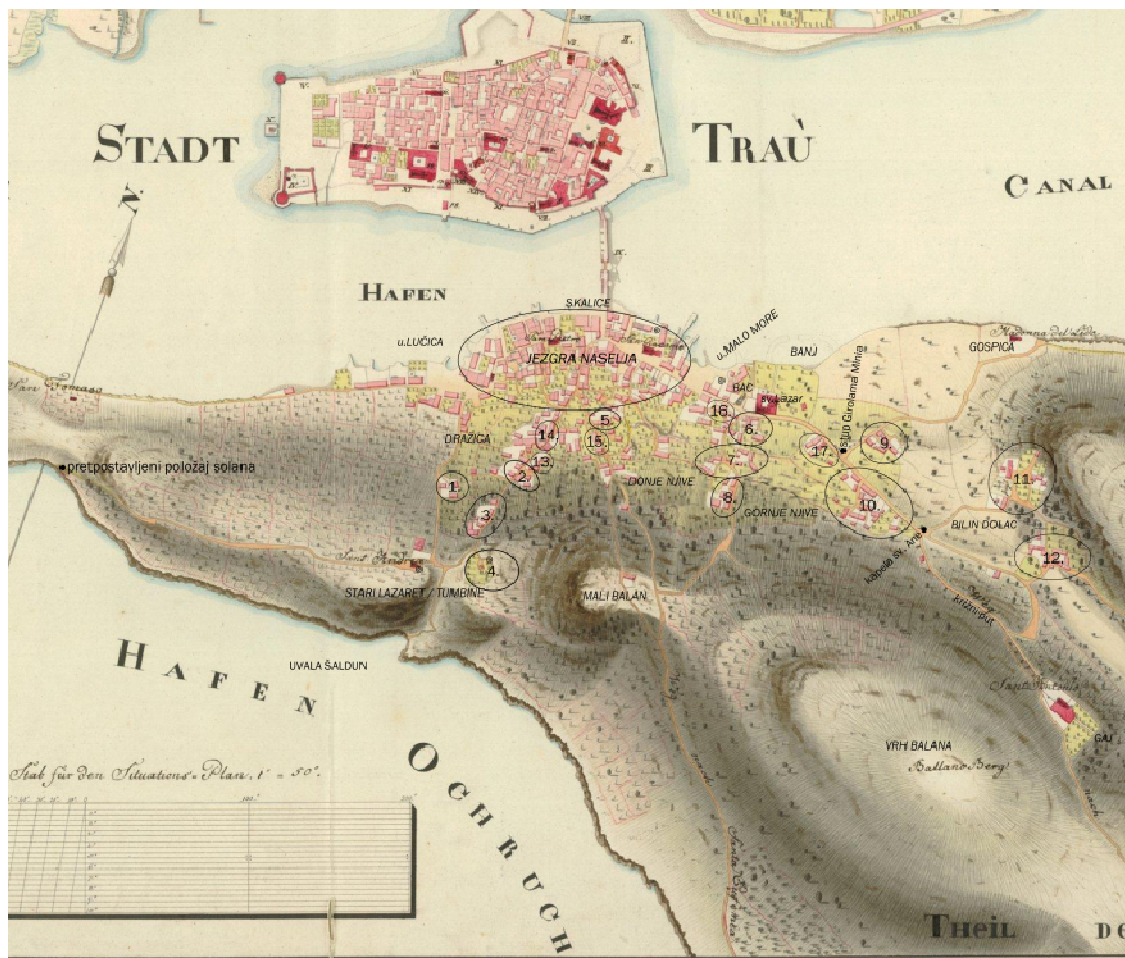
⁸⁰⁹ Angiolo Degli Oddi, *Viaggio de le provincie di mare della signoria di Venetia cominciando ...*, Venecija, 1584., karta je objavljena u knjizi: KOZLIČIĆ, M. (1995.), 165.

Prilog 11: Trogirsko predgrađe na Čiovu - prikaz naselja s naznačenom namjenom pojedinih građevina na osnovi podataka iz Upisnika građevinskih čestica iz 1831. godine (D. Babić)

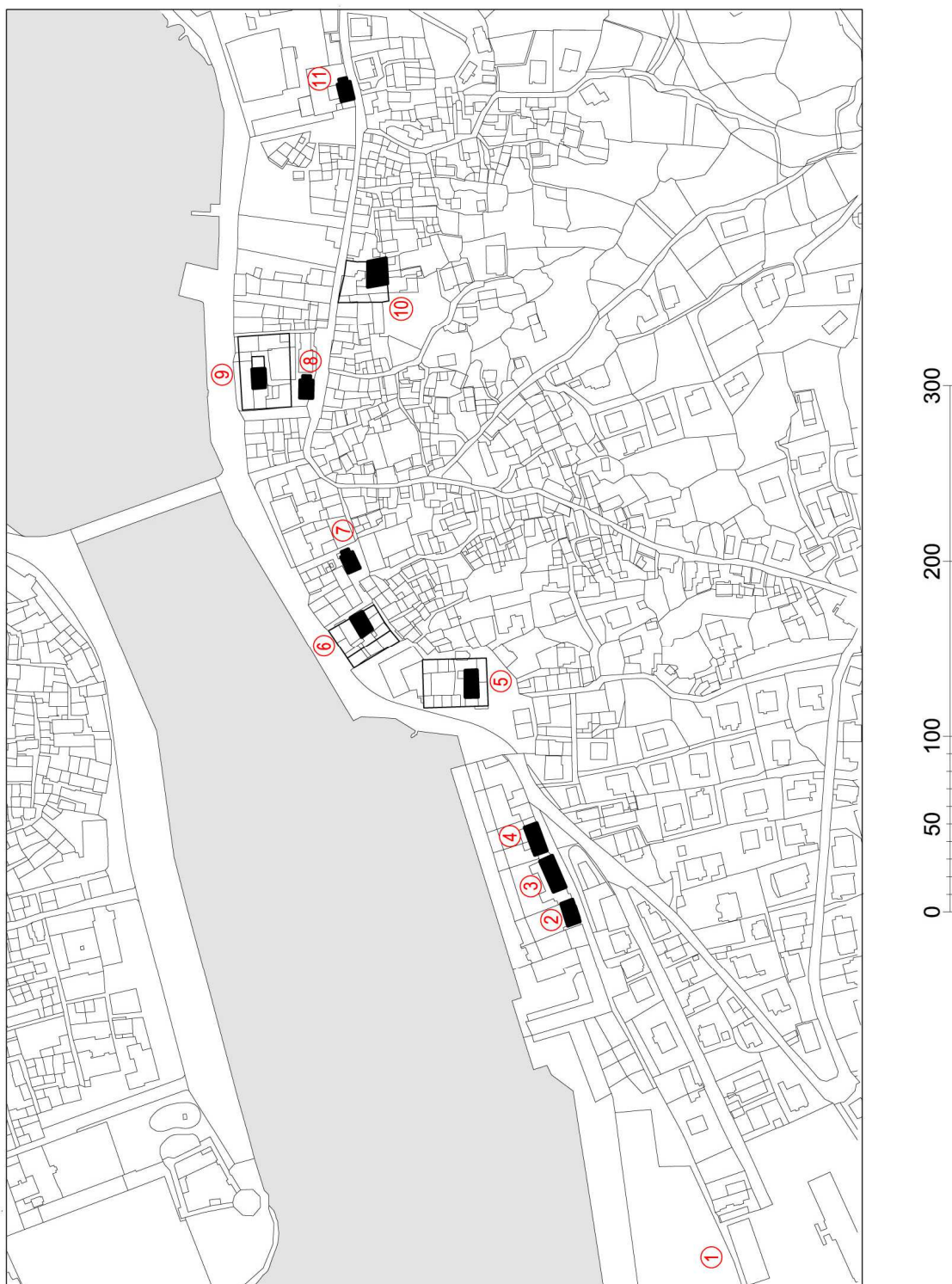
Prilog 12: Trogirsko predgrađe na Čiovu s prikazom dvokatnica (plavom bojom) i trokatnica (crvenom bojom) na osnovi podataka iz Upisnika građevinskih čestica iz 1831. godine (D. Babić)

OSIŠTILSKA GRUPACIJE

1. Bilin (Ruine)
2. Bilin
3. Vucic / Vak
4. Rušić
5. Rušić
6. Bulčić / Božić
7. Brestar
8. Redić / Brestar
9. Bulčić
10. Arabar
11. Čop
12. Kraljević / Ladinčić
13. Vucić
14. Marović
15. Prerad
16. Štade
17. Rožić

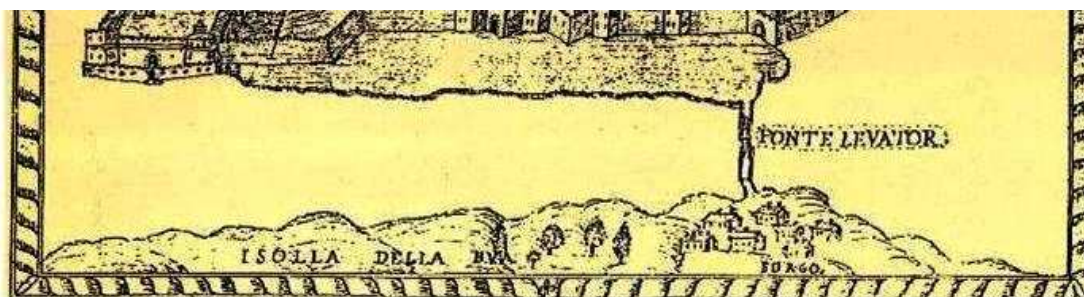
Prilog 13: Trogirsko predgrađe na Čiovu; jezgra naselja i grupacije kuća na rubnim dijelovima

Prilog 14: Trogirsko predgrađe na Čiovu s naznačenim reprezentativnijim kućama i sklopovima kuća: 1 – pretpostavljena izvorna linija obale, 2 - kuća Cerineo (kat. čest. 1036-1029), 3 - kuća Tironi/Cicilijani/Castriotto (kat. čest. 1034-1035), 4 - kuća Ivčević (Koščina) (kat. čest. 265), 5 - Kuća Katalinić (Dragač) (kat. čest. 259-260.), 6 - kuća Buccareo (kat. čest. 226), 7 - crkva sv. Petra, 8 - crkva sv. Jakova, 9 - kuća Nutrizio (kat. čest. 14-15), 10 - kuća Jura (kat. čest. 77) , 11 - crkva sv. Lazara/sv. Josipa (D. Babić)

Slika 155: Trogirsko predgrađe na Čiovu, pogled sa zapada, kraj XIX. stoljeća

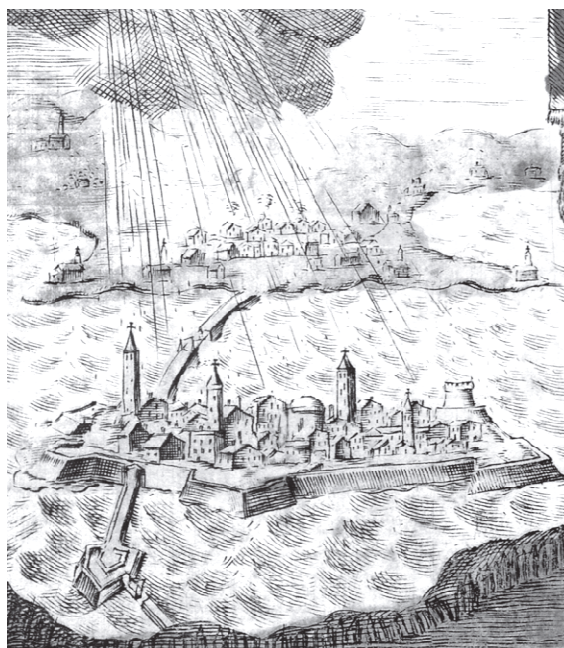

Slika 156: Isječak crteža Angiela Degli Oddija iz 1584. godine

Slika 157: Isječak karte iz knjige Ivana Lucića iz 1673. godine

Raspored kuća i dalje je bio određen prilagođavanjem ranije utvrđenim pravcima glavnih i sporednih putova uz minimalne udaljenosti između kuća, kao i prirodnim uvjetima strmog i krševitog terena. Trebalo je sačuvati svaku plodnu površinu pa su poneke kuće izgrađene na samim stijenama. Konfiguracija terena uvjetovala je i orijentaciju predgrađa pa je većina kuća bila položena s južne strane uzdužnog puta i orijentirana prema sjeveru, dakle prema neosunčanoj, osojnoj strani. U začelju mnogih kuća nastali su vrtovi koji su bili okrenuti jugu, odnosno osunčanoj, prisojnoj strani.

Slika 158: Jacopo Piccino, Veduta grada s bl. Ivanom Trogirskim, nakon 1647. godine. Isječak karte s prikazom Trogira i trogirskog predgrađa na Čiovu

Sudeći prema opisanim povijesnim i zdravstvenim prilikama u gradu i na širem okolnom teritoriju te podacima o broju stanovnika može se zaključiti da je razdoblje najintenzivnijeg razvoja predgrađa bilo od sredine XVI. do sredine XVII. stoljeća. Smatra se da je do šezdesetih godina XVII. stoljeća, kada je završio Kandijski rat, predgrađe bilo prostorno definirano. To potvrđuje i usporedba podataka koje je dao zabilježiti trogirski biskup Pavao Garzoni 1663., s onima koji su 1831. uneseni u Upisnik katastra. Biskup je naveo da je u predgrađu bilo oko 300 kuća, a uvidom u Upisnik građevinskih čestica, koji je pratio katastarsku mapu dolazi se do broja od 310 stambenih cjelina.⁸¹⁰ U taj broj u katastru nisu doduše bile uračunate gospodarske i crkvene građevine, ali su bile uključene zatečene ruševine s obzirom na to da su i one bile relevantne za rekonstrukciju prostornog razvitka.

Može se dakle zaključiti da lagani demografski rast koji je uslijedio sredinom XVIII. stoljeća, potom početkom XIX. stoljeća nije značio i prostorni razvoja naselja. Naime, u tom su se razdoblju, kako je već spomenuto, doselile neke nove, mahom zemljoradničke obitelji iz trogirskog zagore, ali i s čiovskih sela pa se može pretpostaviti da su se razvili ili proširili tek rubni, ruralni dijelovi predgrađa. Unutar starijeg korpusa predgrađa, one starije jezgre, došlo je tek do zgušnjavanja stanovanja u postojećima

⁸¹⁰ Upisnik građevinskih čestica (*Protocollo delle particole degli edifizii*) koji je pratio katastarsku mapu građevinskih čestica izrađen je 1831. godine. DAS, AM, Trogir, PE.; BENYOVSKY, I. (2005.b), 31.-140.

domaćinstvima te do nadogradnji starijih kuća, kako onih jednostavnih, pučkih, tako i onih reprezentativnih. Obrada spominjanih anagrafa i popisa stanovništva pokazuje porast gustoće stanovanja od sredine XVIII. stoljeća. U ranijem je razdoblju prosjek bio oko pet osoba po domaćinstvu, a tada je povećan na sedam osoba.⁸¹¹

3.2.3.1. Izgradnja naselja južno od obalnog puta

Kao najstarija jezgra i najgušće izgrađeni dio predgrađa već je prepoznat onaj potez kuća koje se nalaze s južne strane obalnog puta, koji od mosta vodi prema zapadu i prema istoku, te uz sporedne putove koji su postavljeni okomito na taj glavni put. Treba naglasiti da je izgradnja koncentrirana osobito oko tri točke: oko crkve sv. Jakova, uz most, odnosno u predjelu Skalice te uokolo crkve sv. Petra. Od tih su se mjesta kretali i sporedni putovi: od sv. Jakova penjao se prema Balanu put, današnja Kamenita ulica (čest. zemlj. 4274, *Strada interna dell'Isola*), potom već spominjani put koji je preko Skalica vodio prema Okrugu i crkvi sv. Andrije. Zapadno od crkve sv. Petra od glavnog su se puta prema jugu penjala još dva puta, danas dijelom presječena novom izgradnjom, a koja se mogu očitati u katastarskoj karti iz 1830., kao i onoj ranijoj iz 1828. (čest. zemlj. 4262, *Tronco San Nicolò* i 4267, *Strada interna dell'Isola*). Uz te je poteze, posebno uz one unutrašnje, sporedne putove bio podignut niz jednostavnih jednokatnica, rjeđe dvokatnica, koje su imale opće karakteristike pučkog graditeljstva; vanjskim stubištima s balaturama i konobama u prizemlju. Iz obrade podataka Upisnika katastra iz 1831. doznaje se da su te kuće nastanjivale uglavnom obitelji mornara, ribara i malih zanatlija. Iako je velik dio kuća do danas u potpunosti preuređen, a jedan dio srušen i iznova izgrađen, na pojedinim kućama uočavaju se u zidu nadogradnje kata na potlešici i prigradnje vanjskih stubišta. One uglavnom nemaju nikakve stilske karakteristike ili ukrašene arhitektonske elemente. Tek se ponegdje nalaze prizemna vrata s trodijelnim dovratnikom od kojega je središnji dio bio postavljen okomito na vrata, što je već prepoznato kao arhitektonsko rješenje u gotičkoj tradiciji. Na nekim kućama bili su ugrađeni jednostavno profilirani nadprozornici i nadvratnici te profilirane prošupljene konzole, takozvane prozorske uši. Na dvokatnici koja se nalazi na Skalicama nedaleko od mosta (kat. čest. 114), nad ulazom u pripadajući dvor, uklesana je spominjana ranosrednjovjekovna spolija - fragment s biljnim, lisnatim motivom, vjerojatno dio opreme rane faze neke od obližnjih crkava. U

⁸¹¹ ANDREIS, M. (rukopis).

ovoj je kući sačuvano i vanjsko stubište s balaturom i kamenim konzolama na koje su se oslanjale kamene grede trijema.

Slika 159: Kuća na Skalicama (kat. čest. 114)

Kao ilustrativni primjer valja navesti kuću izgrađenu zapadno od sv. Petra, na križanju glavnog i sporednog puta koji se uspinje prema Balanu (kat. čest. 229). Zabilježena je u katastru kao jednokatnica u vlasništvu obitelji Ruso. U strukturi zida uočava se da je ona izvorno bila prizemnica na koju je potom dograđen kat i potkrovlje. Sa sjeverne strane je vanjsko stepenište i balatura pred ulazom na prvi kat. Na pragu stepenica su nevješto uklesani krnje očuvani natpisi koji se doimaju poput grafita. Razaznaje se godina 1707., valjda nastojanje njezinog skromnog vlasnika da ostavi zabilješku o pregradnji kuće, imitirajući tako, u okviru svojih mogućnosti, natpise i grbove gradskih kuća ili pak onih reprezentativnijih kuća predgrađa.

Slika 160: Kuća zapadno od Sv. Petra (kat. čest. 229)

Slika 161: Detalj stubišta s uklesanom godinom
(kat. čest. 229)

Reprezentativne kuće

Pored ovih jednostavnih kuća, s južne strane glavnog puta, odnosno glavne ulice predgrađa bilo je nanizano nekoliko reprezentativnijih višekatnica koje su svojom organizacijom i arhitektonskim ukrasom bliže rješenjima kuća u gradu nego li pučkom graditeljstvu. Tako je taj segment puta od crkve sv. Jakova do crkve sv. Nikole dobio izrazito urbano obilježje. Valja istaknuti prostranu dvokatnicu s potkrovljem, nedavno nadograđenu, koja se nalazi južno od crkve sv. Jakova (kat. čest. 99 - 101). Ona je tijekom izrade katastra pripadala trima obiteljima: Ostojić, Calebotta i Madonica. Na sjevernoj i zapadnoj fasadi naknadno su uzidani fragmenti doprozornika višestruke renesansne profilacije. To su vjerojatno fragmenti starije, kasnije pregrađene i proširene kuće. Treba napomenuti da su obitelji Ostojić i Calebotta jedne od onih obitelji koje su u predgrađu bilježene još od sredine XV. stoljeća.

Slika 162: Kuća Ostojić, Madonica i Calebotta
(kat. čest. 99-101), detalj prozora

Slika 163: Kuća Ostojić, Madonica i Calebotta
(kat. čest. 99-101), detalj prozora

Nad ulaznim portalom koji vodi u unutrašnje dvorište odnosno prilaz (kat. čest. 98) koji pripada ovim kućama kao i susjednoj skupini kuća (kat. čest. 102-106) uklesana je ploča s grbom i natpisom lijevo od grba na kojemu se može pročitati *LA CHASA DE*, desno od grba *MATHEO MOGLIC / MDLXII*. Obitelj Moglić je, navedeno je isto tako, bila među prvim obiteljima koje su dobile pravo stanovanja u predgrađu. Navodila se u različitim varijantama: Moliza, Molizza, Moglica. Juraja Moglića (Gregorius Moliza) zabilježio je 1579. Agostino Valier kao rektora crkve Gospe pokraj mora.⁸¹² Matija Moglić, koji je spomenut na natpisu, istakao se u ratovima protiv Turaka krajem XVI. stoljeća pa je vjerojatno tada od mletačke vlasti dobio određene časti što potvrđuje i sam grb koji ima slična heraldička obilježja kao i grb kneza Agostina Bemba koji je uklesane 1593. godine obnašao dužnost gradskog kneza.⁸¹³

Slika 164: Grb i natpis na kojem se spominje Matija Moglić

Na kućama u susjednom sklopu (kat. čest. 105 i 106), zabilježenim u katastru kao dvokatnicama u vlasništvu zanatlija Lapizar i Milić, sačuvane su uz prozore prvog i drugog kata renesansne prošupljene konzole. Kuća Lapizar (kat. čest. 105) sačuvala je uglavnom izvorni izgled te ju se može datirati u XVI. stoljeće, a nedavno je prošireno tek njezino potkrovlje. Svojim dimenzijama i arhitektonskim rješenjima podsjeća na

⁸¹² VALIER, A. (1576.), 84.

⁸¹³ RADIĆ, D. (2015.), 289.

gradske kuće; kako je izgrađena na stiješnjenom, očito rano izgrađenom prostoru, vrlo je uska i visoka, ima slobodnu tek zapadnu fasadu. U prizemlju su dvojna vrata, a na katovima i u potkrovlju u osi simetrije nalazi se po jedan prozor. Kroz šira vrata s trodijelnim dovratnikom ulazilo se u konobu ili skladište, a kroz druga vrata prilazilo se stambenim prostorima kata preko unutrašnjeg stubišta. Stambeni prostori nalazili su se na katovima, a u potkrovlju se vjerojatno nalazila kuhinja.

Slika 165: Kuća Lapizar (kat. čest. 105)

Na kući na Skalicama, na početku puta koji se uspinje prema Balanu, s istočne strane puta nalazi se kuća obitelji Calebotta (kat. čest. 118), koja je već ranije pretpostavljena kao stara kuća ove obitelji, doseljene još sredinom XV. stoljeća, koja je tijekom idućih stoljeća došla u vlasništvo ili podignula više kuća u predgrađu. U katastru ova je prostrana kuća opisana kao dvokatnica u kojoj je stanovao pomorac Silvestar Calebotta. Postojeća kuća je u novije doba pregrađena, no na zapadnoj, uličnoj

fasadi na dva prozora prvog kata ugrađeni su renesansni okviri plitke višestruke profilacije, slični onima na kući nasuprot Sv. Jakova (kat. čest. 99-101).

Slika 166: Kuća Calebotta (kat. čest. 118)

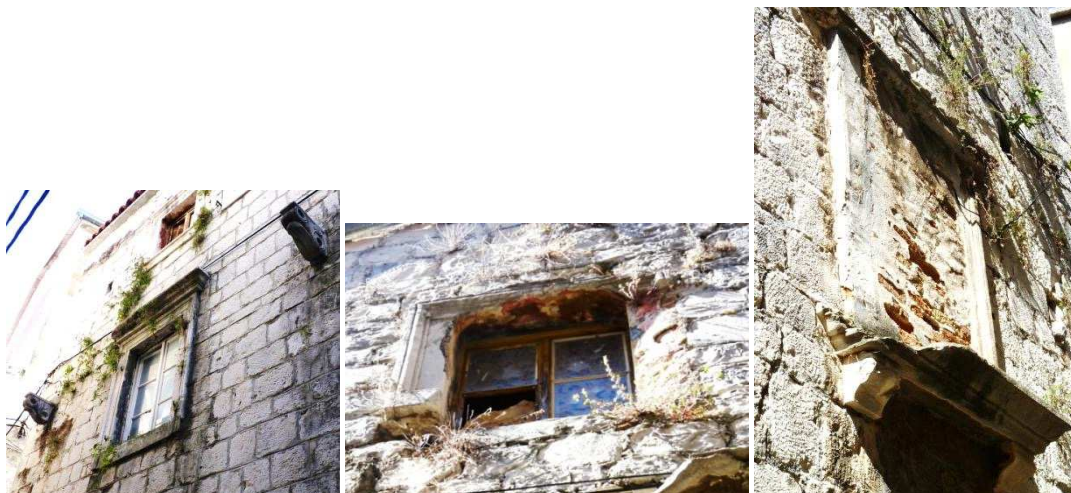
Zapadno od crkve sv. Petra, s južne strane glavne ulice niže se nekoliko reprezentativnijih kuća obitelji Cicilijani (kat. čest. 249) i Rubinjoni i Zuppa (kat. čest. 250-251). Prva u nizu od istoka je kuća obitelji Cicilijani (kat. čest. 249) s arhitektonskim ukrasima svojstvenim renesansi koji su u primarnoj uporabi pa je ovo rijedak primjer kuće u predgrađu koju se može datirati u XVI. stoljeće, a koja nije doživjela bitne preinake i dogradnje u idućim stoljećima. Obitelj Cicilijani bilježena je u matičnim knjigama Trogira od sredine XVI. stoljeća, a u ovom je radu navedena i kao skrbnik i donator obližnjeg Sv. Petra.

Slika 167: Isječak iz katastra - kuće Cicilijani (kat. čest. 249), Rubinjoni i Zuppa (kat. čest. 250-251) (DAS, AM, Trogir)

Slika 168: Kuća Cicilijani (kat. čest. 249)

Slika 169: Kuća Cicilijani, detalji prozorskih okvira

Uska dvokatnica s potkrovljem na sjevernom, uličnom pročelju ima plitko profilirane okvire prozora prvog i drugog kata s istaknutim profiliranim nadprozornikom. Uz prozorski otvor prvog kata sačuvane su velike prošupljene konzole s lisnatim ukrasom i cvjetnim motivom na bočnim stranama. Na istočnoj fasadi sačuvan je prozor prvoga kata te manji prozor drugog kata koji imaju isti okvir kao i otvori na sjevernoj fasadi. Uz prozor prvog kata uzidane su dvije konzole koje nose istaknutu profilaciju podprozornika. Prizemlje je visoko, zatvorenog zidnog plašta što je uopće obilježje nekih starijih kuća koje se nalaze nedaleko od obale, odnosno uz samu nekadašnju obalnu komunikaciju.

Prostorna organizacija, koja je uočena na kući nedaleko od Sv. Jakova (kat. čest. 105), bliska je tipu gradske kuće: u prizemlju je skladišni prostor kojemu se ovdje pristupa kroz vrata sa zapadne, bočne strane kuće, a iz ulice se pristupa unutrašnjem stubištu koje vodi u stambene prostore prvog i drugog kata rastvorne reprezentativnijim prozorima. U potkrovlju, otvorenom malim pravokutnim prozorom na bočnoj fasadi, također se izvorno može pretpostaviti kuhinju.

Od kuće Cicilijani prema zapadu nastavljaju se još dvije uske dvokatnice (kat. čest. 250, 251) koje su doživjele daljnje pregradnje kada su na njihovim fasadama te vanjskim stubištima (kat. čest. 252) i začelnom balkonu (kat. čest. 251) ugrađeni fragmenti plitko profiliranih okvira prozora te trostruke balkonske konzole s motivom stilizirane volute koje se također može datirati u razdoblje XVI. stoljeća. Ove su kuće, kako se očitava u mapi katastra iz 1830. imale slične dimenzije kao kuća Cicilijani pa se može pretpostaviti da su imale isti prostorni raspored.

Slika 170: Kuća Rubinjoni (kat. čest. 251), detalj prozorskog otvora

Slika 171: Kuća Rubinjoni (kat. čest. 251),
pilastar balkonske ograde

Slika 172: Kuća Zuppa (kat. čest. 250),
trostruke balkonske konzole

Kuće organizirane oko dvorišta

Kao često prostorno rješenje među drugim reprezentativnijim kućama izgrađenim južno od glavnog, obalnog puta javlja se tip kuća organiziranih oko unutrašnjeg dvorišta. Više kuća koje su izvorno pripadale istim rodovima okuplja se oko unutrašnjeg dvorišta okrenutog prema ulici i zatvorenog zidom na kojemu se nalaze vrata kojima se pristupa posjedu. Stvoreni su tako kompaktni mikroambijenti. U prizemlju su uglavnom bile smještene konobe i skladišta, a na katu, kojemu se nerijetko prilazilo vanjskim stubištem, nalazili su se stambeni prostori. U začeljima kuća prostirale su se zemljišne površine na kojima su, kako se doznaje iz katastarskog Upisnika zemljišnih čestica, bili organizirani vrtovi, povrtnjaci, voćnjaci i maslinici. Iako je ova prostorna organizacija dvorišnih sklopova vuče porijeklo iz ruralnih cjelina, gdje su oko unutrašnjeg dvorišta bile organizirane kuće jednog ili više domaćinstava te popratni gospodarski sadržaj: vanjske kuhinje, štale, tijesci za vino i ulje, sklopovi u predgrađu na Čiovu su se od takvih cjelina razlikovali prije svega svojim izgledom, arhitekturom i arhitektonskom dekoracijom. Naime, arhitektonski je ukras pojedinih kuća ima izrazite stilske karakteristike kasne renesanse i baroka, a na nekima su uklesani natpisi i obiteljski grbovi. Nisu imali ni tipičnu funkciju dvorova u gospodarskom smislu: to su mahom bili posjedi trgovačkih, pomorskih i brodograditeljskih obitelji. Također, oni ne pokazuju tako izrazita grupiranja i izoliranja kao što je, primjerice, bilo u nekim ruralnim naseljima ili pak drugim predgrađima poput Varoša u Splitu, gdje su bili odvojeni ulicama i prilazima.⁸¹⁴ Takvo organiziranje

⁸¹⁴ Usporedi: ERCEGOVIĆ, A. (2002.); MARASOVIĆ, T., MARASOVIĆ, K. (2012.).

nije ni bilo moguće na ovom stiješnjem i strmovitom terenu, a nije bilo ni potrebe za takvom izoliranošću.

Dvorišni su sklopovi koncentrirani su na već spominjanim, rano zaposjednutim i gusto izgrađenim atraktivnijim lokacijama; na segmentu puta od crkve sv. Jakova preko Skalica do crkve sv. Nikole.

Na Skalicama, pred samim mostom na račvanju putova, sklop je obitelji Alegretti (kat. čest. 110-112), istaknutog građanskog roda među kojima se nalazilo mnogo pomoraca i trgovaca, a koji je inače posjedovao više kuća na području Skalica. Jezgru ovog sklopa čine dvije monumentalne trokatnice sa sačuvanim baroknim kamenim olucima (kat. čest. 110, 111) smještene uz zatvoreno dvorište ograđeno zidom uz koje je bila manja gospodarska zgrada (kat. čest. 112). Sačuvan je ulazni dvorišni portal istaknutog višestruko profiliranog nadvratnika, ukras koji se nalazi i na nadprozornicima stambenih kuća. Visoka prizemlja zatvorenog zidnog plašta zasigurno su služila kao konoba ili skladište, a na dvorišnom zidu uočavaju se tragovi prizemnice, vjerojatno također neke gospodarske građevine.

Slika 173: Isječak iz katastra - sklop kuća Alegretti (kat. čest. 110-112) (DAS, AM, Trogir)

Slika 174: Sklop Alegretti - dvorišni ulaz, kuća (kat. čest. 111 i kat. čest. 110)

Nedaleko od crkve sv. Petra visoka je i uska dvokatnica trgovačke obitelji Godojević (kat. čest. 252). Nad ulaznim portalom kojim se pristupalo unutrašnjem dvorištu uzidana je spolija, glava muškarca. Na samoj kući također je ugrađeno nekoliko spolija, životinjska glava i profilirana vodoriga. Vjerojatno je istu prostornu koncepciju obiteljskog sklopa kuća uokolo unutrašnjeg dvorišta koje se otvaralo na ulicu ili put izvorno imao i sklop kuće pomorske obitelji Ivanković na Skalicama (kat. čest. 191-195). Uokolo unutrašnjeg dvorišta, koje je od ulice bilo ograđeno zidom, nalazile su se dvije jednokatnice, konoba i štala.

Slika 175: Kuća Godojević (kat. čest. 252)

Slika 176: Kuća Godojević, spolije

Zapadno od crkve sv. Petra nalazi se kuća obitelji Zečić (kat. čest. 232-233). Na nadvratniku kuće pod katastarskim brojem 233 istaknut je grb u čijem je štitu prikazan zec, a iznad grba uklesana je 1621. godina. Grb se prepoznaje kao grb građanske obitelji Zečić (Zecca, Leporini), koja je u Trogiru bilježena od druge polovine XVI. stoljeća, a smatra se da je porijeklom bila s Hvara gdje je na kući obitelji Leporini bio uzidan sličan grb.⁸¹⁵ Na pročelju ove dvokatnice ugrađena su dva profilirana prozorska uha, koja stilski pripadaju renesansi pa je istaknuta godina vjerojatno bila vrijeme obnove neke starije kuće. U vrijeme izrade katastra obitelj Zečić, koja je spomenuta kao obitelj koja je bila vezana uz opremu i obdarivanje obližnje crkve sv. Petra, nije više bila u vlasništvu ove kuće. Vjerojatno je obitelj nekoć posjedovala i druge okolne kuće (kat. čest. 230, 231) organizirane oko unutrašnjeg dvorišta (kat. čest. 232) od kojega je još očuvan ogradni zid i ulazni portal s rasteretnim lukom pa se tu može pretpostaviti još jedan obiteljski dvorišni sklop.

Slika 177: Kuća Zečić (kat. čest. 232-233)

⁸¹⁵ RADIĆ, D. (2015.), 379.-380.; RADIĆ, D. (2010.).

Slika 178: Grb obitelji Zečić

Jednokatnica obitelji zanatlija Lubin (kat. čest. 253), koja se nalazi zapadnije uz istu komunikaciju, sačuvala je u cijelosti izvorni izgled. Kuća ima tlocrt u obliku slova L, a sa sjeverne i istočne strane zatvara dvorište, koje je bilo ograđeno zidom sa strane ulice, a s južne strane dvorištem u kojem je bio vrt iste obitelji (čest. zemlj. 225). Također ima izrazito zatvoren zidni plašt. Prizemlje je dakle imalo gospodarsku namjenu, otvoreno je tek malim pravokutnim prozorom skošenih uglova, a pristupa mu se kroz široka vrata višedijelnog dovratnika, koja se nalaze na zapadnoj strani kuće. Na sjevernoj i zapadnoj fasadi sačuvale su se uz prozore, u izvornoj uporabi, renesanse tanke prošupljene konzole.

Slika 179: Kuća Lubin (kat. čest. 253)

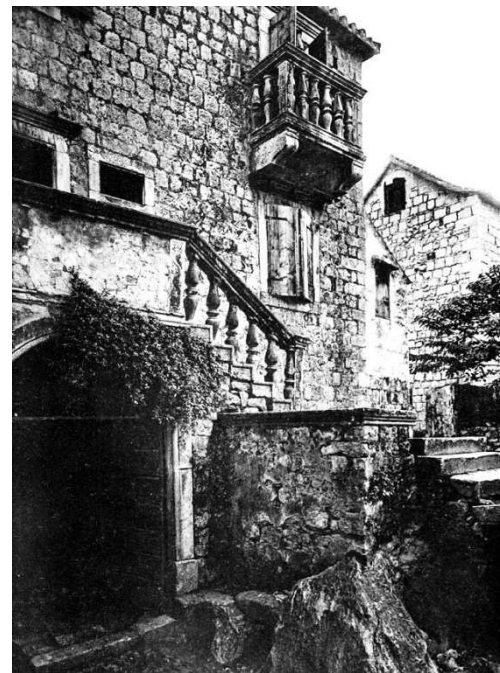
Izvan ove kompaktne, zbijene jezgre, južno od puta koji je od Sv. Jakova nastavljao prema crkvi i samostanu sv. Lazara također se raspoznaju tri takva obiteljska sklopa organizirana oko dvorišta. S obzirom na to da su podignuti na rjeđe izgrađenom

području, kuće i dvorišta imaju veće dimenzije i slobodniji raspored. U začetjima kuća bilo je prostora za uređenje obiteljskih vrtova, voćnjaka i oranica. Same kuće i dvorišta bila su povučena u odnosu na obalni put.

Najizrazitiji je primjer sklop obitelji Jura (kat. čest. 77-79). Jedan je od naj slikovitijih sklopova u predgrađu i danas se naziva Jurini dvori, a središnja kuća (kat. čest. 77) ističe se među drugim kućama predgrađa izrazito bogatom arhitektonskom dekoracijom kasnorenesansnih i baroknih odlika.

Slika 180: Isječak iz katastra, sklop obitelji Jura (kat. čest. 77-79) (DAS, AM, Trogir)

Slika 181: Kuća Jura (kat. čest. 77) (Preuzeto iz: IVEKOVIĆ, Č. M. (1910.a))

S istočne i južne strane dvorišta nalaze se prostrane trokatnice (kat. čest. 77, 78) koje su izvorno zasigurno pripadale istoj obitelji. Veliko dvorište je od ulice odvojeno ogradnim zidom na kojemu je portal kroz koji se pristupa sklopu. Zapadno uz kuću (kat. čest. 77) veliki je vrt u vlasništvu obitelji Jura (čest. zemlj. 66), a u začetju kuće nalaze se njihove oranice, pašnjak i voćnjak (čest. zemlj. 61, 62). Može se tako rekonstruirati izvornu, veliku, izduženu pravokutnu parcelu koja je bila postavljena okomito na glavni put.

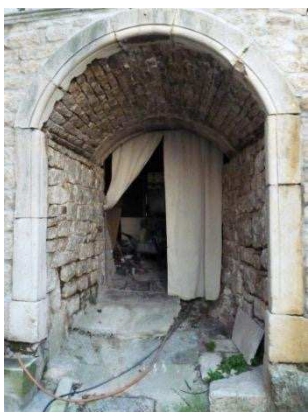
Obitelj Jura, kako je bilo naglašeno, bila je jedna od onih obitelji koje su još sredinom XV. stoljeća dobile pravo nastanjivanja u predgrađu. Vjerojatno je već tada zaposjela taj položaj uz glavni put, nekoć uz samu obalu. Naime, čitav sklop bio je podignut na hridinastom terenu. Prizemlje unutar kojega je bila konoba kuće na južnom dijelu sklopa (kat. čest. 77) bilo je zasječeno u jednoj velikoj hridini po kojoj se isto

tako penjalo vanjsko stubište koje je vodilo na prvi kat. U prizemlju kuće na istočnoj strani sklopa također je izbijala manja hridina.

Kuća na južnom dijelu sklopa (kat. čest. 77) tijekom stoljeća doživjela je više preinaka i dogradnji, što se očituje i po mnogim arhitektonskim detaljima na osnovi kojih se izgradnja kuće može smjestiti u široki vremenski raspon od XV. do XVIII. stoljeća. Tragove najranije kuće, podignute vjerojatno po doseljenju obitelji u drugoj polovini XV. stoljeća, razabire se u prizemnom dijelu gdje su slikovita lučna vrata, kojima se pristupa u konobu uokvirenu ugaonim štapom s lisnatim ukrasom u donjem dijelu, što se raspoznaje kao ukras u kasnogotičkoj tradiciji. Ugaoni pilastri balkona i balustrade vanjskog stubišta ukrašeni su plitkim reljefom s motivom povijenog lišća, a oni balkona drugog kata motivom cvijeta (rozete) upisanih u kružnicu, što se raspoznaje kao stilske karakteristike svojstvene renesansnom i kasnorenesansnom razdoblju, kao i višestruko profilirane okvire ulaznih i unutrašnjih vrata prvog kata. Balkon prvog kata i vanjsko stubište donedavno su imali izvorne balustre s motivom dvostruke kruške, a na balkonu prvog kata u začelju iste kuće sačuvale su se velike profilirane konzole koje nose balkonsku ploču, također profiliranih rubova.

Slika 182: Kuća Jura (kat. čest. 77), ugaoni pilastar balkonske ograde prvog kata
(Preuzeto iz: IVEKOVIĆ, Č. M. (1910.a))

Slika 183: Kuća Jura (kat. čest. 77),
ulaz u konobu

Slika 183: Kuća Jura (kat. čest. 77),
začeljni balkon

Slika 185: Kuća Jura
(kat. čest. 77),
balkon drugog kata

Sklopu se prilazi kroz monumentalan dvorišni portal visokog, višestruko profiliranog nadvratnika. Nad ulazom se nalazi uklesan grb u raskošnoj baroknoj kartuši; plod pinije te osmerokraka zvijezda. Grb se dosad prepoznavao kao obiteljski grb roda Jura, no u novijim istraživanjima prepoznaje ga se kao grb trogirskog građanskog roda Bigoneo.⁸¹⁶ Uz grb je uklesano gelso obitelj Jura: *IURA EX ALTO* („Pravo je s neba“). Na nadvratniku je rimskim brojkama uklesana godina 1752., vjerojatno godina kada je jedan od članova ove istaknute obitelji ili pak neke obitelji s kojima se obitelj Jura orodila, obnovio ili proširio obiteljsku kuću.⁸¹⁷

Slika 186: Sklop Jura, dvorišni portal

Slika 187: Sklop Jura, grb nad dvorišnim ulaz

⁸¹⁶ RADIĆ, D. (2015.), 243.-244.

⁸¹⁷ RADIĆ, D. (2015.), 243.-244.

Istočno od sklopa Jura uz istu komunikaciju, raspoznaje se još jedan sklop, organiziran oko dvorišta, koji je pripadao ranije isticanoj brodograditeljskoj obitelji Koščina (kat. čest. 70-72). Danas su te kuće, a djelomično i dvor značajno izmijenjeni i pregrađeni. U katastarskom Upisniku i mapi nalazi se zabilježen niz od tri dvokatnice s vanjskim stubištima koji se nalazio uz južni rub dvorišta koji je bio povučen u odnosu na ulicu. Na jednoj od postojećih, nadograđenih kuća uzidana je kamena ploča, svojevrsni obiteljski grb s likom Gospe od Loreta pod kojom su tri ruke s tri čekića i natpis *FRATELLI COSCHINA*. Tri ruke simboliziraju tri brata Koščina i brodograditeljski zanat kojim se ova obitelj stoljećima bavila. Prema predaji ploču je donio jedan od braće 1780. po povratku s hodočašća u Loretu.⁸¹⁸ Štovanje Gospe Loretske donesen je inače u ove krajeve posredstvom hodočasnika, poznato je svetište Gospe Delorite na Pelješcu.⁸¹⁹

U začelju kuća Koščina nalazila se velika obiteljska oranica (čest. zemlj. 109), voćnjaci, vrtovi i pašnjak (čest. zemlj. 56, 57,58), kao i neka potleušica i ruševina (kat. čest. 66,67) u vlasništvu iste obitelji, koje su vjerojatno služile kao popratne gospodarske prostorije; štale i spremišta, pa je čitav posjed imao dijelom urbana, a dijelom ruralna obilježja. Na obali, nasuprot dvorišta i kuća nalazilo se već spominjano obiteljsko brodogradilište (čest. zemlj. 37).

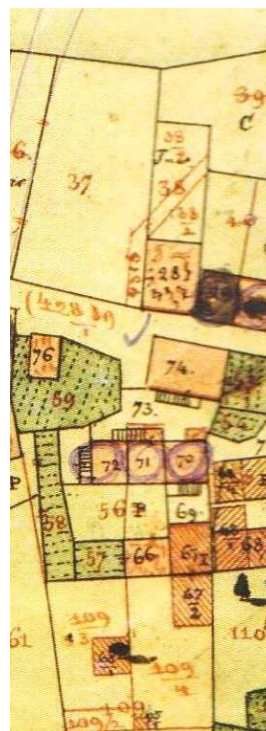
Zapadno od Jurinih dvora nalaze se kuće obitelji Delalle, koja se također spominjalo kao obitelj mornara i brodograditelja. U Operatu građevinskih čestica kao vlasnik je, osim brodograditelja, upisan i jedan zanatlija, bačvar iz iste obitelji. Kao i u sklopu obitelji Koščina, sve su kuće danas velikim dijelom pregrađene, no sačuvala se izvorna prostorna dispozicija. U katastru su popisane jedna dvokatnica s vanjskim stubištem (kat. čest. 84), jedna jednokatnica (kat. čest. 81) i ruševina (kat. čest. 82), organizirane uokolo dvorišta (kat. čest. 83) preko kojega se s puta pristupalo kućama. Iza kuća je veliki voćnjak, maslinik i pašnjak. (čest. zemlj. 65, 63).

⁸¹⁸ SLADE ŠILOVIĆ, R. (1909.), 92.-93.

⁸¹⁹ SOLDI, J. (1983.), 242.

Slika 188: Grb obitelji Koščina

Slika 189: Isječak iz katastra,
sklop obitelji Koščina
(kat. čest. 70-72)
i zemljišne parcele (DAS, AM, Trogir)

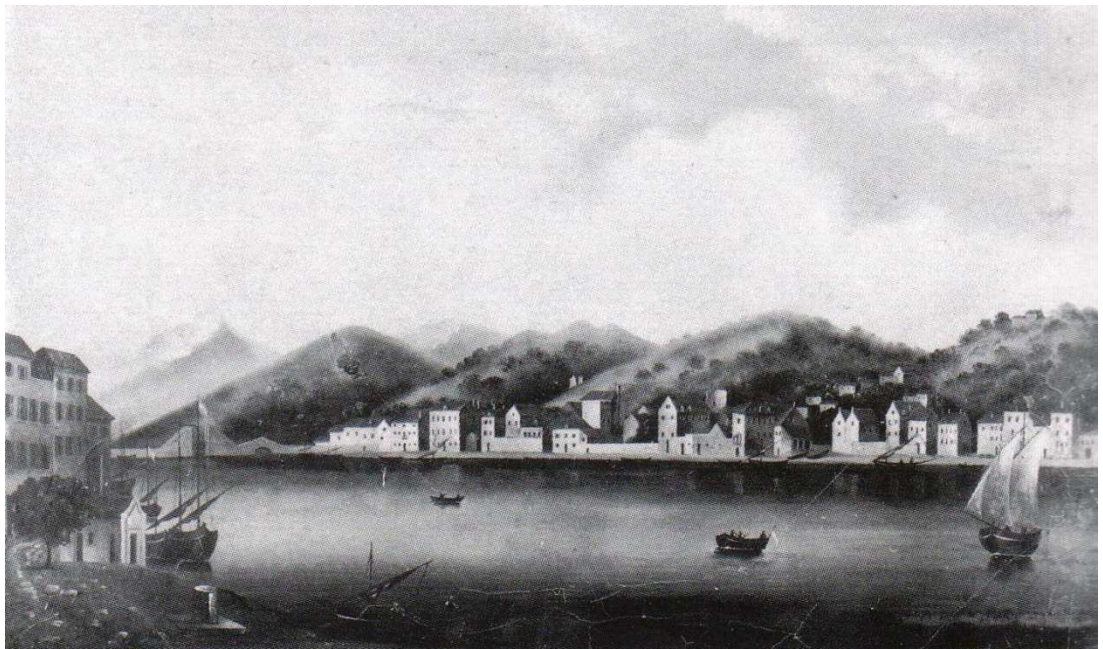
3.2.3.2. Nasipavanje obale i izgradnja naselja sjeverno od obalnog puta

Najznačajnija odrednica prostornog razvoja predgrađa nasipavanje je obale sjeverno od uzdužnog puta koje je započelo, kako je pretpostavljeno, sredinom XVI. stoljeća, kada je uslijedio intenzivan priljev gradskog stanovništva, ali i novodoseljenih obitelji mahom posjednika, trgovaca, zanatlija i brodograditelja. Kako nije bilo prostora za organiziranje prostranijih parcela i gradnju reprezentativnijih kuća, a atraktivni položaji uz obalni put i uz most bili su ranije izgrađeni, imućnije obitelji zaposjele su uski potez obale te su započele s nasipavanjem. Pored već spomenutih primjera nasipavanja obala novovjekovnih naselja poput Kaštela ili predjela Kut u Visu, kao analogiju treba spomenuti i Starigrad na Hvaru. Novijim istraživanjima ustanovljeno je da se dio naselja oko Hektorovićeve Tvrdalja nalazi na nasutom terenu.⁸²⁰

Spomenuti predio grada Visa, Kut, doživjeo je bliski prostorni razvoj poput predgrađa na Čiovu. Njegovo formiranje započinje u XV stoljeću, prvotna jezgra bile su

⁸²⁰ KIRIGIN, B. (1991.), 16.

grupe kuća oranizirane oko dvorišta i vrtova uokolo ranije izgrađene crkve sv.Ciprijana. Tijekom XVII stoljeća uz obalu, na nasutom terenu podižu se reprezentativni obiteljski sklopovi od kojih poneki imaju ladanjsku namijenu. Ta je izgradnja čitavom naselju dala izrazito urbano, reprezentaivno obilježje, pa se njegov prostorni razvoj opisuje kao preobrazba iz ribarskog nasljea u „ladanjski grad“. Sličan razvoj doživjela su i naselja Lopud i Cavtat.⁸²¹ U hvarskom predgađu Burak podižu se tijekom XVI stoljeća također veoma reprezentativni sklopovi.⁸²²

Slika 190: Trogir i predgađe na Čiovu, nepoznati autor, ulje na platnu, sredina XIX stoljeća (Muzej grada Trogira)

Uz obalu trogirskog predgrađa na Čiovu formirane su nasipavanjem su velike ograđene parcele, uglavnom gotovo pravilnog pravokutnog ili kvadratnog tlocrta. Postepeno su se starije kuće proširile ili su uz njih izgrađene kuće drugih članova iste obitelji, popratne gospodarske građevine, skladišta i konobe, a na prometno atraktivnim lokacijama poneke trgovačke i zanatske radnje. Zidane su i cisterne te su

⁸²¹ HORVAT-LEVAJ, K. (2001), 135.-150.

⁸²² FISKOVIĆ, C. (1977.) 455.-469.

uređeni unutrašnji vrtovi i dvorišta. Ove parcele su u kasnijim fazama često usitnjavane, vjerojatno kao posljedica diobe između prvotne obitelji ili pak njezinog siromašenja, iseljavanja, ili pak prodaje dijela ili čitave parcele tako da se u Upisniku katastra iz 1831. redovito nalazi usitnjena izgradnja i nekoliko vlasnika unutar jedne parcele. Uz rub, odnosno ogradne zidove parcela nerijetko su se kasnije prilijepile jednostavne, manje kuće mornara i ribara.

Nasute parcele bile su međusobno odvojene uskim uličicama ili prolazima. Izvorno su one bile uglavnom zatvorene ogradnim zidovima, čiji su segmenti još mjestimično očuvani. Na nekim starijim grafičkim izvorima, a djelomično i na katastarskoj mapi iz 1830. uočavaju se ogradni zidovi sa sjeverne morske strane koji su bili otvoreni vratima kojima se izlazilo izravno na more ili pak na gatove. Glavni pristup bio je dakako s kopna, najčešće na južnoj strani s glavne ulice/puta ili s njegovih bočnih strana.

Slikovni izvori XIX. stoljeća, primjerice oni Fedora Karačaja, A. A. Schmidta iz 1842. ili pak veduta Trogira s početka stoljeća koja se čuva u Muzeju grada Trogira, prikazuju obalu predgrađa s nizom prostranih višekatnica pred kojima su visoki ogradni zidovi koji se doimaju poput poteza gradskih zidina, a poneki su vratima otvoreni prema moru.

Slike 191: Isječak grafike A. A. Schmidta,
Das Koeiserthum Oesterreich, Stuttgart, 1842.

Pojedine od tih kuća imale su, u odnosu na druge kuće u predgrađu, ali i mnoge kuće u Gradu, monumentalne razmjere, a neke i izrazite stilske karakteristike. Velike parcele pružile su mogućnost slobodnijeg raščlanjivanja, posjedovanja prostranih dvorišta i vrtova, mnogo veću udobnost, funkcionalnost i kvalitetu stanovanja i rada negoli u samom gradu kojega su tada, kako je naglašeno, ubrzano napuštale mnoge obitelji.

Oblikovano je nekoliko takvih kompaktnih sklopova kuća međusobno odvojenih uskim ulicama/prilazima (u katastru su, uz ime pojedine obitelji, zabilježeni kao *tronco di strada*) koji su bili postavljeni okomito na glavni put. Niz od šest sklopova nastao je sa sjeverne strane puta pred onim segmentom puta od Sv. Jakova do crkve sv. Nikole, gdje je već prepoznat najgušće izgrađeni dio predgrađa. Od istoka prema zapadu nizali su se sklopovi obitelji Nutrizio (kat. čest. 13-17), Cernieo-Cindre-Radačić-Alegretti (kat. čest. 1-12), Cindre-Alegretti-Milić (kat. čest. 210-218), Gattin (kat. čest. 219-225), Cindre- Bukareo (kat. čest. 226-228) te sklop Moretti-Katalinić-Petrić (kat. čest. 256-263). U katastarskom Zapisniku čestica zemalja, uz obalu je zabilježeno i nekoliko privatnih gatova izgrađenih pred tim sklopovima kuća, koji su vjerojatno izvorno pripadali istim obiteljima. Ondje su zabilježeni i privatni gatovi, tada u vlasništvu obitelji Drago, Calebotta, Cindre, Delalle, Moretti i Gorica.

Nasipavanje je nastavljeno i zapadno od predgrađa i uvale Lučica, sa sjeverne strane puta koji je vodio prema crkvi sv. Tome i rtu Cumbrijan.

Nasipavanjem obale nekadašnji put, odnosno obalna komunikacija postao je unutrašnja ulica predgrađa. Postojeća obala - riva sustavno je uređivana i nasipavana tek u drugoj polovini XIX. stoljeća.⁸²³ U vrijeme izrade austrijskog katastra 1830-tih godina uređena je tek kratka dionica od mosta prema zapadu do kuće Moretti; taj je put zabilježen kao *Strada dell'Isola ad Moretti* (kat. čest. 4260).⁸²⁴

Proces nasipavanja obale i podizanja sklopova kuća odvijao se postepeno. Sredinom XVIII. stoljeća Ivan Lucić zapisao je kako su stanovnici Čiova obalu trebali stalno uređivati i nasipavati kamenjem i šljunkom kako bi se proširila i prilagodila za gradnju kuća i podizanje baraka za soljenje ribe.⁸²⁵ Krajem XIX. i početkom XX.

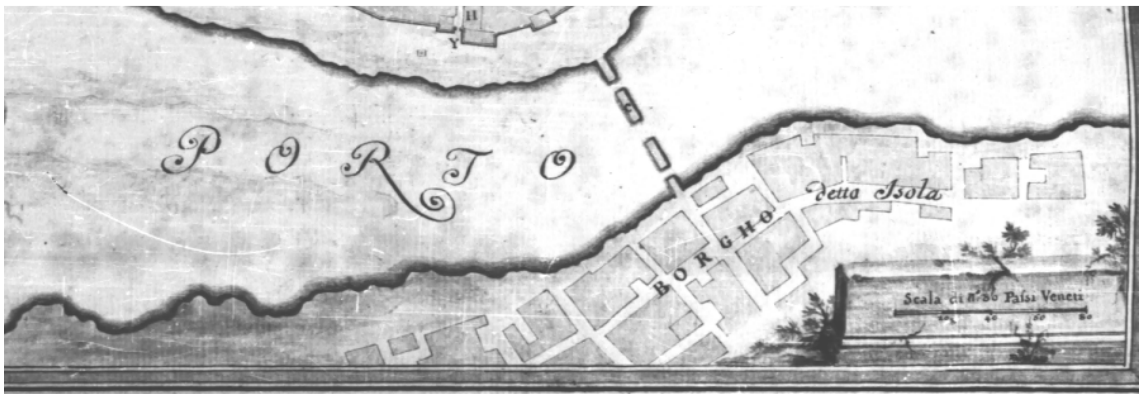
⁸²³ PIPLOVIĆ, S. (1996.), 46.-48.

⁸²⁴ DAS, AM, Trogir, PT.

⁸²⁵ LUCIĆ, I. (1979.), sv. II, str. 236.

stoljeća na tim su parcelama, uz samu obalu, podignute glomazne trokatnice, primjerice one obitelji brodovlasnika i pomoraca Puović i Moretti, tako da je obalna fasada do danas bitno izmijenjena.⁸²⁶ Daljnjim nasipanjem obale i uređenjem novog obalnog puta tijekom XIX stoljeća ti su sklopovi izgubili direktni kontakt s morem i svoje gatove.⁸²⁷

Na tlocrtnom prikazu predgrađa Giuseppea Justera iz 1708., iako ne posve precizno, prikazan je niz tih kompaktnih sklopova kuća pravilnog tlocrta koji s enalaze između obale i glavne komunikacije.

Slika 192: Isječak prikaza Giuseppea Justera iz 1708.godine (Preuzeto iz knjige: BERITIĆ, L. (1962.), 263)

Takav prostorni razvoj kasnije je dao glavni pečat ukupnoj slici predgrađa. Obalnu liniju zauzeo je niz reprezentativnih kuća, mahom dvokatnica i pokoje trokatnice prekrivajući mnogo skromnije kuće, uglavnom jednokatnice i potleušice koje su se penjale sve do padina Balana. Iako je takav raspored odnosno hijerarhija uobičajen u našim priobalnim i otočnim naseljima, u slici predgrađa na Čiovu taj je kontrast veoma izražen. Karakteristično je obilježje predgrađa s jedne strane kompaktnost priobalnog (donjeg) dijela predgrađa koji je činila grupa gusto izgrađenih kuća i, s druge strane, spontanost u rasporedu skupina skromnih kuća njegovih rubnih dijelova, nastala prilagođavanjem prirodnim uvjetima. Ta razlika u prostornom rasporedu odraz je, kako je već spomenuto, i socijalne strukture odnosno razlike u načinu organiziranja života stanovništva predgrađa, o čemu je

⁸²⁶ PIPLOVIĆ, S. (1996.); RADIĆ, D. (2008.b).

⁸²⁷ PIPLOVIĆ, S. (1996.). 47.

pisao i Pavao Andreis.⁸²⁸ Ambijent trogirskog predgrađa na Čiovu istaknuta je i u opsima Trogira iz dnevnika Franje I: „Nad morem se izdiže predgrađe Trogira, onda se vide blagi i goli obronci čiovskog pobrđa koje se spušta naprijed, potom se ide između polja, voćnjaka, vinogrda i malsinika, to je sve vrlo lijepo.(...) Na otoku Čiovu, uz more nalaze se neke dobre kuće...”⁸²⁹

Slika 193: Trogirsko predgrađe na Čiovu, obalno pročelje predgrađa na početku XX. stoljeća

Ljepota fasadne linije i općenito samog položaja predgrađa ostala je zabilježena u mnogim starijim tekstovima. Valja ponovno citirati Alberta Fortisa: „Mnogobrojna obitavališta na obali Čiova, sučelice Trogiru, mogu dostojno nositi ime predgrađa, a ona bi po sebi tvorila znatno selo kada ih ne bi zasjenjivala blizina grada. Treba ipak priznati da je predgrađe mnogo bolje smješteno nego sam grad.”⁸³⁰ Među rukopisima koje je Andreis koristio, u jednom tekstu u kojem je

⁸²⁸ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 299.

⁸²⁹ PEDERIN, I. (1989.), 85.

⁸³⁰ FORTIS, A. (1986.), 125.

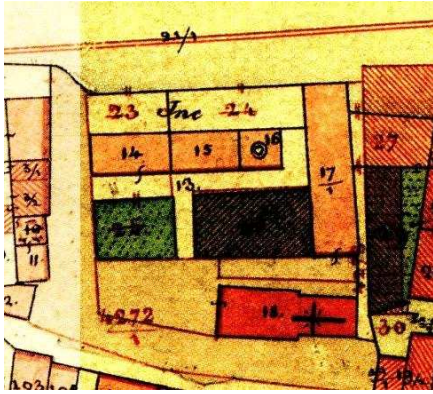
sažeto opisan položaj Trogira u odnosu na Čiovo, nalazi se usporedba tog pročelja predgrađa s kanalom Grande u Veneciji: „Ovaj most služi za prelazak na Otok (...) koji se starinski zvao Boue, a sada se zove Bua, iza njega su mnoge i dostojne građevine, u blizini Grada, odvojene od luke, te se doimaju poput isječka kanala Grande u Veneciji.“⁸³¹ Trogirski pisac Marko Kažotić u romantičnom je zanosu pisao o predgrađu koje se zrcalilo u moru, kuće su bile raspoređene tako da su činile mali amfiteatar koje je okrepljivao svjež zrak. Na tom mjestu, kako je pisao, kao da je bio položen neki nebeski ogrtač Jadrana.⁸³²

Sklop Nutrizio (kat. čest. 13-17)

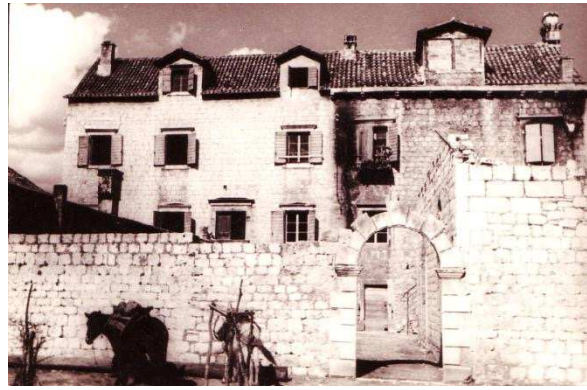
Sklop se nalazio uz samu obalu, sjeverno od crkve sv. Jakova i imao je tlocrt pravokutnika. Unutar sklopa bile su dvije stambene kuće, trokatnice položene u nizu (kat. čest. 14 i 15). Uz kuće se nalazila velika cisterna (kat. čest. 16) na kojoj je danas izgredena terasa. Na južnom zidu cisterne sačuvana je ukrašena kamena rigalica preljeva cisterne. Na zapadnom rubu parcele, okomito u odnosu na kuće, bila je položena velika građevina koja je u katastru zabilježena kao tijesak za masline. Obje su kuće ondje zabilježene kao vlasništvo obitelji Nutrizio, odnosno njihovih nasljednika iz obitelji Tironi. Sklop je izvorno bio zatvoren zidom koji se još uočava na fotografijama iz sredine XX. stoljeća. Glavni ulaz bio je s južne strane, gdje su još donedavno stajali reprezentativni, lučni, dvorišni portali u bunjatu s velikim profiliranim konzolama/kapitelima postavljenim na dovratnicima. Uz zapadni zid/cisternu uočavaju se tragovi ogradnog zida i utora na koja su se oslanjala vrata, vjerojatno ostaci nekadašnjeg morskog prilaza kućama. Između ulaznog zida s južne strane i kuća bio je veliki vrt i dvor (kat. čest. 13, čest. zemlj. 25, 26).

⁸³¹ ZKS, Ostavština Andreis, Fascikl B, 15256- ms 305, f. 134 r.

⁸³² KAŽOTIĆ, M. (1837.).

Slika 194: Isječak iz katastra, sklop Nutrizio
(kat. čest. 13-17) (DAS, AM, Trogir)

Slika 195: Prilaz dvorištu i kućama Nutrizio
(Fototeka Konzervatorskog zavoda u Splitu)

Slika 196: Kuća Nutrizio, isječak slike iz druge polovine XIX. stoljeća, nepoznati autor, Čiovo, ulje na platnu, druga polovina XIX. stoljeća (Muzej grada Trogira)

Građanski rod Nutrizio je u matičnim knjigama Trogira zabilježen od kraja XVI. stoljeća, a na Čiovu od 1612. godine. Među članovima ovog roda koji su živjeli na Čiovu zabilježeni su mnogi pomorci i vlasnici brodova.⁸³³ Kuća Nutriziovih zabilježena je u opisu svečanog prenošenja tijela bl. Ivana Trogirskog 1681. godine.⁸³⁴ Kako je već spomenuto, zahvaljujući angažmanu Nutriziovih u vrijeme biskupa Ivana Kupparea (1684.-1695.) započela je gradnja nove crkve sv. Jakova. Tada je porušena stara crkva koja se nalazila zapadnije, uz dvorište kuće Nutrizio. Pretpostavlja se da je tada došlo do uređenja čitavog obiteljskog sklopa. U strukturi začelnog, sjevernog zida kuće očava se da je istočna kuća (kat. čest. 15) bila starija, a na nju je zapadna (kat. čest. 14) kasnije prislonjena. Arhitektonski ukras nove kuće; vanjsko stubište s profiliranim balustrima i ugaonim pilastrima ukrašenih motivom vinove loze izvedenim

⁸³³ BABIĆ, I., DUPLANČIĆ, A. (1990.), 334.; RADIĆ, D. (2015.), 290.-292.; ANDREIS, M. (rukopis).

⁸³⁴ ANDREIS, P. (1978.), sv. II, str. 350., 364.

u plitkom reljefu, blizak je stilskim rješenjima kasnorenesansnog razdoblja. Ulazni portal zapadne kuće ima identičan ukras onomu Sv. Jakova, nadvratnik ukrašen lisnatim motivom s dovratnicima, koji u donjem dijelu imaju motiv dijamanta postavljen u dvostruki kvadratni okvir pa ga se može datirati na sam kraj XVII. stoljeća, kada je izgrađena nova crkva sv. Jakova. Unutar toga graditeljskog zahvata, kada je rušenjem crkve oslobođena površina i omogućen pristup vrtu, vjerojatno je podignut spomenuti dvorišni zid s lučnim portalom.

Slika 197: Balustrada prvog kata kuće
(kat. čest. 14)

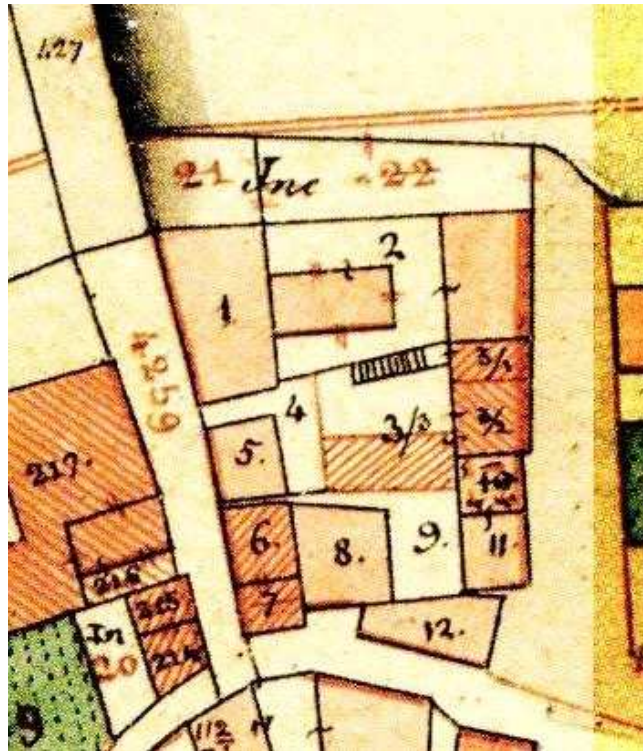
Slika 198: Ulazni portal prvog kata kuće
(kat. čest. 14)

Sklop Cerineo-Cindre-Radačić-Alegretti (kat. čest. 1-12)

Sklop se nalazi u predjelu Skalice, u neposrednoj blizini mosta, odnosno duž istočne strane ulice koja pristupa mostu. S obzirom na to da je do danas značajno pregrađen, a i u vrijeme izrade katastra dio kuća bio je ruševan, a dio u izgradnji, teško je očitati faze njegova razvoja. Unutar tog kompleksnog sklopa novijih kuća još se uočava potez zida, koji je bio naznačen i u austrijskom katastru, sjeverno od dvora (kat. čest. 4) pa je vjerojatno izvorno ovaj sklop bio kraći, a građevine (kat. čest. 1-2) su dodane kasnije, početkom XIX. stoljeća kada su prvi put u predgrađu zabilježeni njihovi vlasnici, obitelji Mazzoni i Stude.

Kao prve kuće oko kojih je potom nasipavana i izgrađivana parcela pretpostavlja se da su bile one izgrađene na čvrstom terenu, na južnom dijelu sklopa. S obzirom na atraktivnost položaja uz sam most on je zasigurno još u vrijeme početka razvoja predgrađa bio izgrađen. Kao moguću jezgru može se pretpostaviti trokatnicu

zabilježenu pod katastarskim brojem 6. Na mjestu te kuće, kao i susjedne parcele, danas se nalazi velika trokatnica.

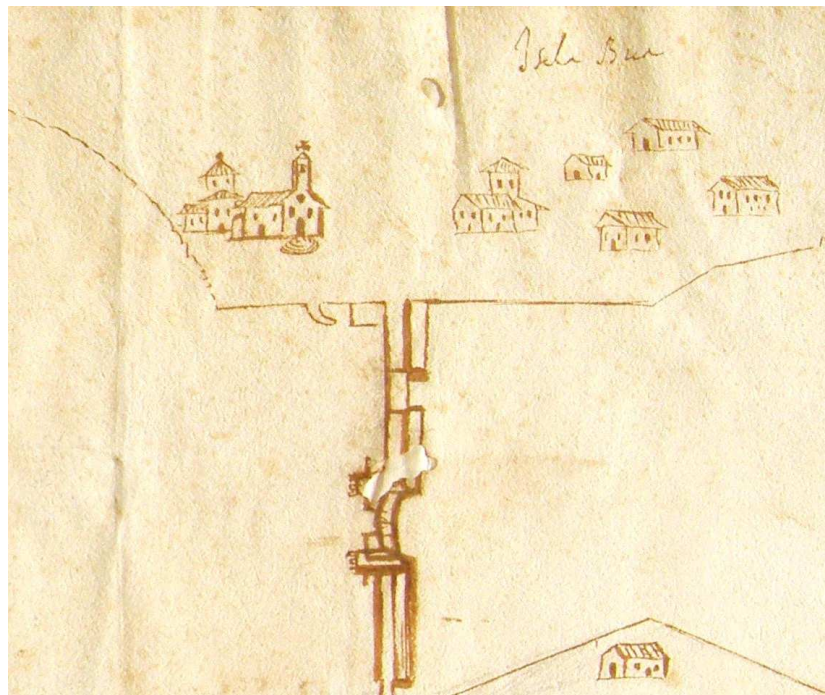
Slika 199: Isječak iz katastra, sklop Cerineo-Cindre-Radačić-Alegretti (kat. čest. 1-12) (DAS, AM, Trogir)

Spomenut je skicozni prikaz predgrađa iz XV. stoljeća na kojem se nedaleko od mosta nazirala visoka kuća poput kule. Na jednom crtežu s početka XVII. stoljeća, koji je objavio Ćiril Iveković u svojoj mapi, predgrađe na Čiovu bilo je vrlo sumarno prikazano, tek jedna crkva sa zvonikom, nekoliko raštrkanih jednokatnica te dvije skupine od nekoliko kuća unutar kojih je poput kule stršala jedna visoka kuća. Moguće jeda je prikaz kuća bio posve proizvoljan i da nije uopće pratio stvarno stanje jer je namjera autora bila prije svega tlocrtno prikazati gradske utvrde. Ipak, možda je autor odabrao najmarkantnije građevine predgrađa; sklopove uz obalu gdje se isticala prvotna kuća, višekatnica oko koje su bile manje, popratne kuće i gospodarske zgrade. U perspektivnom prikazu Trogira i Čiova koji je objavio Lucić, u dnu lista na kojemu su bile prikazane barokne fortifikacije Trogira, sumarno je prikazano predgrađe. Nacrtno je nekoliko prizemnica, prostrana izdužena jednokatnica te jedna uska i visoka kuća. Na grafici Johana Hogellmulera iz sredine XIX. stoljeća, na kojoj je vrlo vjerno bila prikazana veduta Trogira gledana s čiovske obale, obuhvaćen je vrlo mali segment

predgrađa s kućom/kulom s visokim prizemljem i terasom oko prvog kata koja je stajala uz sami most.

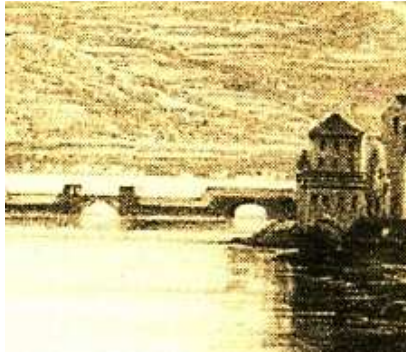
Slika 200: Isječak crteža Trogira iz XV. stoljeća

Slika 201: Isječak crteža Trogira s početka XVII. stoljeća

Slika 202: Isječak perspektivnog prikaza Trogira i Čiova objavljenog kod Ivana Lucića, *Memorie istoriche di Tragurio ora detto Trau di Giovanni Lucio*, Venecija, 1673., bakrorez, Traù (Preuzeto iz knjige: KOZLIČIĆ, M. (1995.), 227.)

Slike 203: Isječak grafike Johana Hogellmulera iz sredine XIX. stoljeća, J. Högelmlüller, 1845., *Panorama della Costa e delle Isole di Dalmazia nei viaggi dei Piroscafi del Lloyd Austriaco, Designato per ordine dello Stabilimento sudetto da Giuseppe Rieger*, Trieste, Litografia di B:Linassi e C.o, 1853. (Preuzeto iz knjige: KOZLIČIĆ, M. (2003.))

Sam položaj, uz most i obalu nametnuo je pretpostavku da je najstarija građevina, jezgra ovog sklopa, podignuta još u rijetko naseljenom predgrađu, trebala biti dobro utvrđena, s visokim i zatvorenim zidnim plaštem prizemlja. Niz je primjera u novovjekovnim priobalnim naseljima da su se iz istih razloga podizale uske i visoke građevine poput kula, koje su imale dakako stambenu namjenu, uz koje bi se potom slijepile druge kuće i tako oblikovale zatvorene stambene blokove.⁸³⁵

Visoka trokatnica koja je pretpostavljena kao najstarija kuća ovog sklopa, uz koju su potom izgrađene druge građevine (kat. čest. 6,7), zabilježena je kao kuća za najam u vlasništvu obitelji Cindre, a uz nju (kat. čest. 7) je bila njihova trgovina (*bottega*). Na njezinom zapadnom zidu u prizemlju su još sačuvana dućanska vrata „na koljeno“. Građevina na južnom dijelu sklopa zabilježena je kao ruševina u vlasništvu obitelji Alegretti (kat. čest. 12), koja je inače posjedovala više kuća u predjelu Skalice. Uz ulazna vrata novoizgrađene kuće uklesani su, naopako postavljeni, dovratnici ukrašeni motivom dijamanta upisanog u kvadratu, ukrasom svojstvenim XVII. stoljeću.

⁸³⁵ Treba navesti primjerice naselja na Šolti: MARASOVIĆ, T., MARASOVIĆ, K. (2012.), 221.-224.

Slika 204: Trokatnica na rubu sklopa (kat. čest. 6,7)

Slika 205: Ulazna vrata kuće (kat. čest. 12)

Sklop Cindre-Alegretti-Milić (kat. čest. 210-218)

Sklop se nalazi u predjelu Skalice, zapadno od mosta. Na zapadnom dijelu je još sačuvan stari ogradni zid s dvorišni ulazom. Južno od sklopa nalazi se crkva sv. Petra. Zapadna granica bila je uličica koja je u katastru zabilježena kao *tronco di strada alle case Cindre* (kat. čest. 4261).

Kao najstarije građevine pred kojima se sklop dalje razvijao može se prepoznati one građevine manjih dimenzija na južnom dijelu, izgrađene uz ulicu, koje su u katastru zabilježene kao vlasništvo obitelji Alegretti (kat. čest. 201-213). Alegrettijevi su u predgrađu bilježeni od kraja XVI. stoljeća, a posjedovali su na Skalicama i druge kuće. Već je spomenuta jednokatnica koja je imala gospodarsku namjenu (kat. čest. 213), na kojoj su priklesani kasnogotički grb i okvir vrata. Ta kamena jednokatnica s potkrovljem i starim dimnjakom na južnom dijelu, čiji je prizemlje bilo uređeno za konjušnicu, dok je u potkrovlju bila kuhinja, zaštićena je kao spomenik kulture (br. 17/3-78) kao primjer rustičnog, pučkog graditeljstva. Zapadno od kuće je dvor, u kojemu je zatrpani bunar gdje se sakupljala bočata voda.

Slika 206: Isječak iz katastra, sklop Cindre-Alegretti-Milić (kat. čest. 210-218) (DAS, AM, Trogir)

Na jugoistočnom rubu sklopa stajala je jednokatnica, pregrađena u prvoj polovini XIX. stoljeću, u vlasništvu obitelji Milić (kat. čest. 214), obitelji koja je u predgrađu bilježena od druge polovine XVII. stoljeća.⁸³⁶ Uz kuću je bila radnja (*bottega*, kat. čest. 215) te su u prizemlju još sačuvana dvojna dućanska vrata „na koljeno“.

Slika 207: Gospodarska zgrada (kat. čest. 213) i pripadajuće dvorište (kat. čest. 19)
(Fototeka Konzervatorskog zavoda u Splitu)

⁸³⁶ ANDREIS, M. (rukopis). Kuća obitelji Milić, proširena i nadograđena prema nacrtu Giovannija Miotta iz 1835., upisana je u Registar nepokretnih spomenika kulture Rješenjem br. 17/4-78.

Kasnije je, na sjevernom dijelu ove velike nasute parcele, nastavljena izgradnja, vjerojatno od kraja XVII. stoljeća kada se u predgrađe doselila imućna trgovačka obitelj Cindre, koja je tu podignula prostrane dvokatnice. Kao najstarija kuća među kućama Cindre prepoznaje se ona koja je u katastru označena brojem 217, a na kojoj je sačuvan kameni oluk na konzolama. Uz samu obalu izgrađena je još jedna glomazna dvokatnica obitelji Cindre (kat. čest. 218). Fasada koja je okrenuta prema moru, bila je u prizemlju rastvorena velikim pravokutnim, visoko postavljenim prozorima, koji ukazuju na gospodarsku namjenu prizemlja. Posred prvog kata sačuvan i danas je sačuvan balkon koji nose profilirane konzole ukrašene geometrijskim motivom, ukrasom svojstvenim XVII. i XVIII. stoljeću. Južno od kuće bio je prostrani vrt (čest. zemlj. 19), također u vlasništvu Cindrovih.

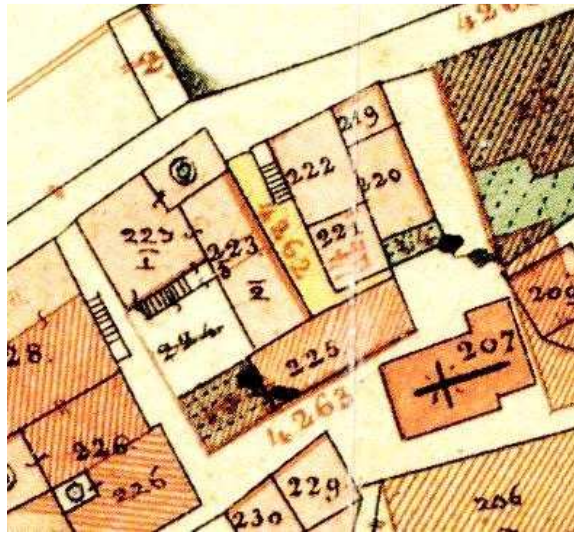

Slika 208: Kuća Cindre (kat. čest. 218), obalno pročelje (Fototeka Konzervatorskog zavoda u Splitu)

Sklop Gattin-Dellalle (kat. čest. 219-225)

Sklop se nalazi sjeverno od crkve sv. Petra. Unutar sklopa razabiru se dvije skupine kuća; blok koji je pripadao obitelji Gattin (kat. čest. 223-225), trgovačkoj i pomorskoj obitelji koja je bilježena od druge polovine XVI. stoljeća te skupinu od četiri manje građevine u zapadnom dijelu sklopa, koje su vjerojatno kasnije dograđene. Posjed Gattinovih sa zapadne strane zatvara visoki, ogradni, kameni zid. Sačuvana su i ulazna dvorišna vrata, ravnog nadvratnika nad kojim je rasteretni luk s dovratnicima, s

umetnutom poprečnom konzolom. Tim se ulazom pristupa dvorištu (kat. čest. 224) i kući obitelji Gattin (kat. čest. 223), prostranoj dvokatnici s vanjskim stubištem, koja je zatvara dvorište sa sjeverne i istočne strane. Južni krak kuće je u novije doba pregrađen, sačuvan je izvorni izgled na istočnom dijelu kuće, dok su na zapadnom zidu sačuvane profilirane, kasnorenesansne prozorske konzole. U sjeverozapadnom uglu sklopa Gattin velika je cisterna, a na južnom dijelu, sklop zatvara dugačka prizemnica pravokutnog tlocrta u kojoj se, kako je zapisano u katastru, nalazila peć (*foro*).

Slika 209: Isječak iz katastra, sklop Gattin-Dellalle (kat. čest. 219-225) (DAS, AM, Trogir)

Slika 210: Kuća Gattin (kat. čest. 223)

Slika 211: Dvorišni ulaz u sklop Gattin

Kuće u zapadnom dijelu sklopa danas su posve pregrađene. Jezgra je vjerojatno bila dvokatna kuća s vanjskim stubištem obitelji Delalle (kat. čest. 222) koja je imala

svoj pristup kroz prolaz/uličicu, koja je vodila od obale. Uz nju je sa zapadne strane naknadno prilijepljena prizemnica gospodarske namjene, u katastru je tu bila krojačka radnja obitelji Stella (kat. čest. 219) te jednokatnica koja je pripadala težačkoj obitelji Slade (kat. čest. 220). Na njezinom je zapadnom pročelju uklesan nadvratnik na kojemu je traka s dijelom otučenim natpisom na kojem je spomenuta kuća (*DOMI*), pod kojim su isklesani motika i kramp kao uobičajni simboli jedne težačke obitelji.

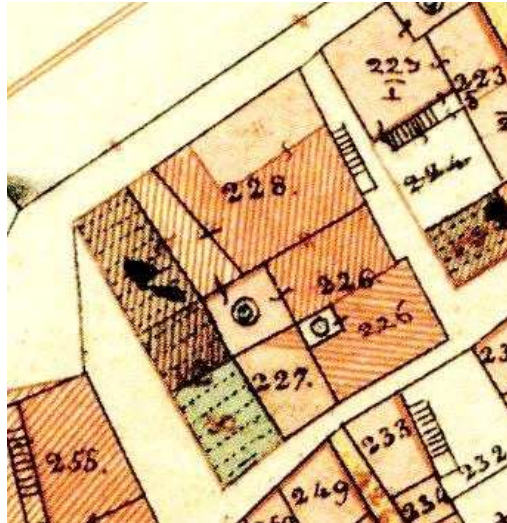

Slika 212: Natpis uklesan na kući Slade (kat. čest. 220)

Sklop Bukareo–Cindre (kat. čest. 226-228)

Ovaj se sklop nalazi zapadno od crkve sv. Petra. Parcela je imala gotovo pravilan kvadratni tlocrt. Na istočnom dijelu parcele nalazi se kompaktan sklop kuća, a sa zapadne strane parcele je vrt. Parcela je izvorno vjerojatno pripadala jednoj obitelji, a u katastru se, kao vlasnici nalaze dvije trgovačke i posjedničke obitelji Cindre (kat. čest. 226) i Bukareo (kat. čest. 228). Uz njihove prostrane višekatanice s cisternama s jugoistočne je strane slijepljena skromnija jednokatnica u vlasništvu nekog ribara iz obitelji Sonjara (kat. čest. 227). U vrijeme izrade katastra na čitavom su sklopu bile u tijeku pregradnje, a u novije vrijeme posve je izgrađena sjeverna strana sklopa te su na mjestu vrta podignute tri građevine pa je u velikom dijelu sklopa teško uočiti starije faze. Vjerojatno najstarija kuća u sklopu je ona obitelji Cindre na njegovom jugoistočnom uglu, iako je sudeći po katastru na kućama Cindre došlo do pregradnji kada su kuće Cindre i Bukareo povezane u jednu cjelinu. Od starije kuće sačuvani su arhitektonski elementi svojstveni kasnorenesansnom i baroknom razdoblju XVI. i XVII. stoljeće; reprezentativni lučni portal s bunjatom te velika konzola ukrašena mesnatim listom unutar kojega je rotulus s ružom, koja je naknadno upotrebljena kao konzola balkona s balaturom (kat. čest. 226). Od izvorne faze kuće Bukareo (kat. čest. 228)

sačuvani su prozorski otvori jednostavne višestruke profilacije na istočnoj fasadi te okvir vrata s višestrukom profilacijom nadvratnika, koji je naknadno postavljen na pristupu vanjskom stubištu. Na prvom katu kasnije podignute kuće na zapadnom rubu parcele ugrađen je prozorski okvir s nadprozornikom na kojemu je uklesan štit grba s nažalost otučenim poljem.

Slika 213: Isječak iz katastra, sklop Bukareo–Cindre (kat. čest. 226-228) (DAS, AM, Trogir)

Slika 214: Grb uzidan na natprozorniku kuće dograđene na zapadnom dijelu sklopa Bukareo- Cindre

Slika 215: Portal kuće Bukareo-Cindre (kat. čest. 226)

Slika 216: Konzola (kat. čest. 226)

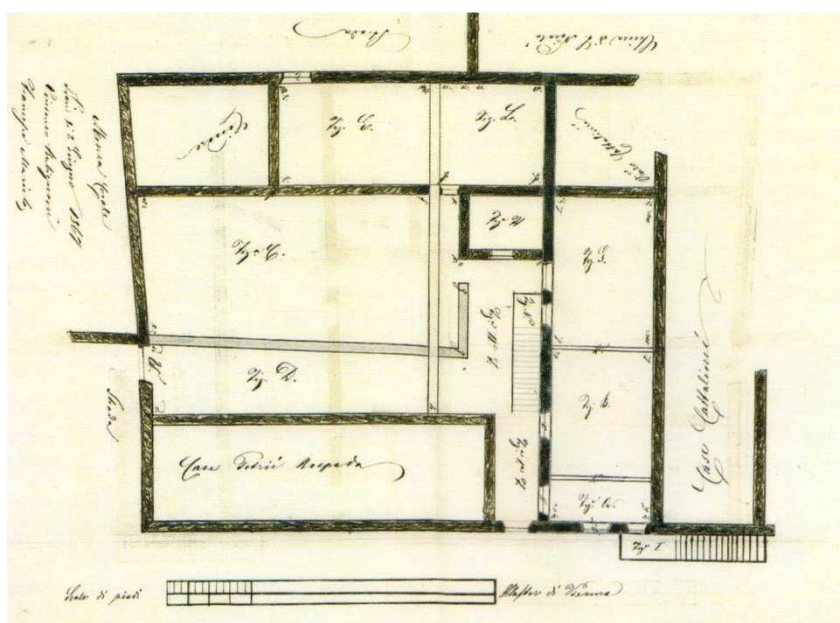
Slika 217: Okvir vrata (kat. čest. 228)

Sklop Moretti-Katalinić-Petrić (kat. čest. 254-263)

Sklop se nalazi na zapadnom dijelu predgrađa i ima drugačiju orijentaciju nego li drugi sklopovi koji se pružaju u smjeru sjever-jug. Naime, ovaj sklop prati liniju obale koja se tu uvlačila i stvarala manju uvalu Lučica. Ona se zapravo sastoji od dvije parcele; parcele relativno pravilnog pravokutnog tlocrta na zapadu (kat. čest. 256-263), uz koju je sagrađena crkva sv. Nikole te one na sjeveroistočnom dijelu (kat. čest. 254-255).

Slika 218: Isječak iz katastra, sklop Moretti-Katalinić-Petrić (kat. čest. 254-263) (DAS, AM, Trogir)

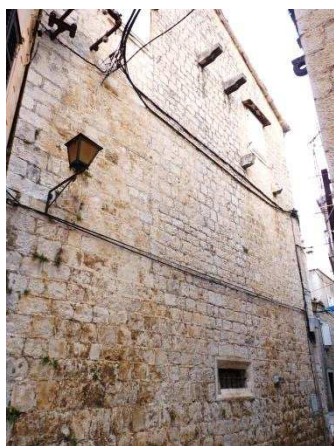

Slika 219: Sklop Moretti-Katalinić-Petrić, crtež, XIX stoljeće (Arhiv obitelji Moretti)

Sjeveroistočnu parcelu čine dvije prostrane kuće postavljene jedna uz drugu, uz koje je bio dvor. Taj je bitno izmijenjen kada je brodoglasnička i pomorska obitelj Moretti krajem XIX. stoljeća proširila svoju kuću (kat. čest. 255), zauzimajući i prostor velikog dvora koji se protezao zapadno od kuće, kao i susjednu kuću (kat. čest. 254). Na tom se mjestu danas nalazi njihova monumentalna trokatnica izgrađena po nacrtu istaknutog graditelja Josipa Slade.⁸³⁷ Stara kuća obitelji Moretti, koja je zabilježena u katastru, opisana je kao stambena kuća, trokatnica s dvorom i tiješkom za ulje čiji su dijelovi danas postavljeni pred pročeljem nove kuće. Tragove te stare kuće Moretti danas više nije moguće očitati. Spomenuto je da je ona

⁸³⁷ RADIĆ, D. (2008.b).

ranije bila vlasništvo trogirskog plemićkog roda Grazio, od kojega je kuću i obližnji vrt otkupio Kristofor Moretti 1789. godine.⁸³⁸ Susjedna kuća (kat. čest. 254) pripadala je, prema katastarskom Upisniku, kaptolskoj menzi, a zabilježena je kao dvokatna kuća za najam s dvorištem. Njezina se južna fasada može očitati u korpusu postojeće kuće Moretti. Bila je poput mnogih drugih spomenutih kuća u predgrađu koje su se nalazile na prvoj liniji obale, dobro utvrđena, visoka kuća, zatvorenog zidnog plašta prizemlja i prvog kata. U prizemlju je sačuvan pravokutni prozor zakošenih rubova, koji je vjerojatno pripadao prostranom, prizemnom, skladišnom prostoru. U zidu na razini drugog kata bile su umetnute jednostavno profilirane konzole prozora i balkona.

Slika 220: Kuća (kat. čest. 254), južna fasada

Slika 221: Jugozapadni dio sklopa uz crkvu sv. Nikole

Parcela na zapadu koju su, prema Upisniku katastra, dijelile brodograditeljske obitelji Katalinić i Petrić zvana Rašpada te obitelj Cindre, danas je također bitno izmijenjena. Posebno je preoblikovan njezin jugozapadni dio, gdje se na mjestu Katalinićevih kuća koje su zabilježene kao ruševina (kat. čest. 263), dvokatnica (kat. čest. 259) i jednokatnica (kat. čest. 260) nalazi velika dvokatnica pravokutnog tlocrta sagrađena krajem XIX. stoljeća. Uz obalu, pred Katalinićevim kućama, nalazilo se malo, natkriveno obiteljsko brodogradilište (kat. čest. 264).

⁸³⁸ RADIĆ, D. (2008.b), 19.

Slika 222: Pogled na Lučicu, sklop Katalinić-Pertić i brodogradilište Russo
(Preuzeto iz knjige: RADIĆ, D. (2013.), 34.)

Pregrađena je i ugaona kuća ovog zapadnog sklopa, nekoć jednokatnica koja je pripadala obitelji Cindre (kat. čest. 256). Površine koje su u katastru zabilježene kao unutrašnji vrtovi (čest. zemlj. 9, 10, 11) također su dijelom izgrađene. Vrt (čest. zemlj. 10), koji se danas nalazi u sklopu dvora kuće Moretti, kao i jedan pašnjak, jugoistočno od čitavog sklopa (čest. zemlj. 8), u katastru je zabilježen kao vlasništvo Giovannija Miotta s prebivalištem u Trogiru, u Pasikama pa se smatra da je riječ o botaničaru Giovanniju Miottu (1780.- 1839.), porijeklom iz Padove, kojega je početkom stoljeća u Trogir dovela obitelj Garagnin, zaposlivši ga kao vrtlara, geometra i upravitelja svoga imanja na kopnu.

Već je iznesena pretpostavka da se unutar ovoga sklopa nalazila jedna reprezentativna građevina u vlasništvu obitelji Dragač podignuta još u XV. stoljeću, od koje su sačuvani arhitektonski elementi kasnogotičkih stilskih obilježja: monofora naknadno ugrađena u začelje crkve sv. Nikole, bifora ugrađena na sjeverozapadnom dijelu sklopa, nad ulaznim dvorišnim vratima kroz koje se nekoć pristupalo kućama Katalinić (između kat. čest. 259 i 258.), kao i kasnogotički ulomci balkonske ugrade i okviri vrata ugređeni u prizemlju kuće katastarske čestice br.260. Čitav je sklop izvorno također bio zatvoren zidom, čiju liniju prate postojeće kuće. Sačuvan je dio ogradnog zida na sjeveroistočnom dijelu.

O povijesti razvoja i vlasništva ovog sklopa ponešto se doznaje iz zapisa o crkvi sv. Nikole iz sredine XVII. stoljeća.⁸³⁹ Crkva je, kao što je već naglašeno, izgrađena 1594., zaslugom Franje Dragača uz atrij, odnosno dvor njegove obližnje kuće. Doznaje

⁸³⁹ MANOLA, D. (1756.), 152., 153.

se da je čitav posjed i ranije pripadao tom starom trogirskom rodu, isprva građanskom potom plemićkom. Nakon smrti Franjinog oca Mate Dragača koji umire oko 1590 goidne ⁸⁴⁰došlo je do podjele obiteljske imovine između sinova Franje, Ivana, Lovre i Nikole, pa tako i podjele njihovih posjeda na Čiovu. Sinu Franji pripala je obližnja očeva kuća koja se nalazila „na uglu blizu crkve“. Može ju se pretpostaviti na mjestu kuće zabilježene u katastru kao vlasništvo obitelji Katalinić (kat. čest. 262-263). Danas je ta kuća pregrađena, a od stare kuće Dragač sačuvan je istočni zid uz koji je prislonjena crkva sv. Nikole. Sačuvani su pravokutni prozori prizemlja, koje je očito imalo gospodarsku namjenu. Na razini iznad prvog kata uklesan je niz konzola i profilirano prozorsko uho.

Frano Dragač je potom „sagradio prostranu kuću, za svoju udobnost i udobnost svoje supruge Katarine“. Moguće je da su prilikom tog preuređenja kuće Dragačevih i podizanja nove, reprezentativne kuće, ugrađeni na crkvu sv. Nikole te nad ulazom u posjed kasnogotički prozorski otvori stare kuće. U istoj je vizitaciji također zabilježeno da je Franjo Dragač tada dao sagraditi još jednu kuću „na uglu, od vrata crkve“, što se može raspoznati kao kuća na jugoistočnom uglu parcele (kat. čest. 256). Tu se doznaje i o kasnijoj sudbini crkve i posjeda Dragačevih. Naime, crkva i kuća došle su 1700. u vlasništvo Juraja Jure, kao i samostana sv. Križa, gospodine Lovre Rispolija, potom gospodina Frederika Paitonija, koji je dao podići neku građevinu, „kao aneks crkve“, vjerojatno spomenutu jednokatnicu na mjestu stare kuće zapadno od apside crkve (kat. čest. 260) Na osnovi tih podataka može se pretpostaviti da su novi vlasnici, koji su preuzeli posjed Dragačevih, podignuli ili pregradili kuću na sjeverozapadnom dijelu parcele, koja je potom u katastru zabilježena kao dvokatnica podijeljena između tri člana obitelji brodograditelja Petrić (kat. čest. 257, 258). Dakle, izvorno je ona, kako se uočava još na fotografijama iz XX. stoljeća, bile jedna masivna trokatnica s gospodarskim prostorima u prizemlju, koja je imala pristup, još uvijek sačuvanim, vanjskom stepeništu sa sjeverozapadne strane.

⁸⁴⁰ ANDREIS, M. (2006.), 193.

Slika 223: Obalna fasada sklopa Petrić-Katalinić

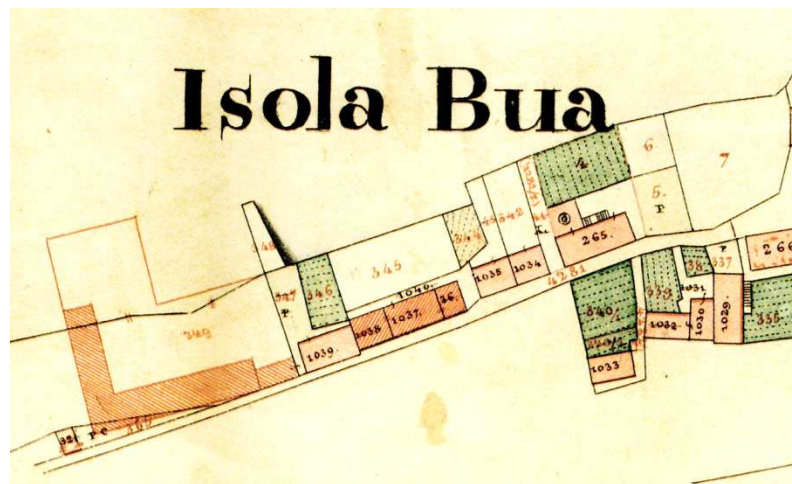
Dakle, jezgra ovog sklopa bila je stara kuća Dragač, sagrađena nedaleko od obale uvale Lučica, pred kojom se, kao i u drugim sklopovima, nasipavanjem širilo zemljište i oblikovala parcela pravokutnog tlocrta, koja je ograđena zidom. Može se pretpostaviti da je to bio jedan vrlo reprezentativan kasnorenesansni kompleks, s atrijem, vrtovima, možda čak i perivojem te popratnim zgradama. Spominje se da je u dvorištu Katalinićevih (čest. zemlj. 11) donedavno bio i bunar, koji je danas zatrpan.

Treba naglasiti i koncentraciju posjeda plemićkih i građanskih rodova u ovom predjelu uokolo crkve sv. Nikole. Spomenuto je da su pored Dragačevih, Paitonija, Grazija, negdje u Lučici, blizu sv. Nikole, kuće posjedovale i obitelji Garagnin i Paladini. U jednom dokumentu iz 1730. u kojem su popisani kaptolski zemljišni posjedi, spomenut je vrt u predjelu oko sv. Nikole koji se nalazio pored vrta obitelji Godojević i vrta obitelji Dragozetović pa se može pretpostaviti da se tu negdje nalazila kuća Dragozetovića, spominjanih dobročinitelja crkava sv. Jakova i sv. Lazara. Oni su u trogirskim maticama bilježeni od 1581., no ne nalazi ih se u popisima stanovnika predgrađa nakon 1724. godine. U popisu iz 1702. stoji da su živjeli u kućanstvu Godojević.⁸⁴¹

Obala je nasipavana i zapadno od jezgre predgrađa, sa sjeverne strane starog puta koji je duž rta Cumbrijan vodio preko crkve sv. Tome do crkve sv. Ciprijana. S obzirom na to da se teren ovdje počinjao uspinjati, nasipavanje je bilo teže negoli u središnjem dijelu predgrađa, parcele su bile kraće te nije bilo prostora da se razviju

⁸⁴¹ ANDREIS, M. (rukopis).

čitavi sklopvi već se ondje nalazila po jedna kuća položena dužom stranom uz sami put. Pred kućom su se na nasutom terenu prema moru, uređivali vrtovi. Nastao je tako niz reprezentativnih višekatnica (kat. čest. 265, 1034-1039), od kojih su neke imale izrazita kasnorenesansna i barokna obilježja. Izolirani položaj, dimenzije kuća, prostorna koncepcija s prostranim, ograđenim vrtovima koji su sezali do mora, cisternom i orsanom upućuje na pretpostavku da su neke od tih kuća mogle imati ladanjsku funkciju. U austrijskom katastru nalazi ih se, pak, podijeljene između više obitelji ili više članova iste obitelji pa su i parcele koje su se prostirale sjeverno od kuća prema moru, bile usitnjene i pretvorene dijelom u pašnjake i oranice.

Slika 224: Isječak iz katastra, niz kuća zapadno od predgrađa (DAS, AM, Trogir)

Slika 225: Kuća Gorica

Prva u nizu, počevši od zapada bila je kuća pomorske obitelji Gorica (kat. čest. 1039), visoka dvokatnica s potkrovljem. Glavni pristup kući bio je, kao i drugim kućama ovog niza, s južne strane, dakle s puta koji je od predgrađa vodio prema rtu Cumbrijan. Na tom je pročelju sačuvan ulazi portal, jednostavne profilacije nadvratnika do kojeg je vodilo vanjsko stubište. Prozori južne i sjeverne fasade imali su također profilirane nadprozornike. Za razliku od drugih kuća ovog niza, na kući Gorica nema nikakvih tragova ranije, kasnorenesansne faze kuće pa se smatra da je ona novija, podignuta krajem XVIII. stoljeća, kada se obitelj Gorica doselila u predgrađe, gdje je posjedovala još jednu kuću u predjelu oko crkve sv. Nikole (kat. čest. 244). Od kuće prema moru protezali su se vrt, pašnjak i gat (čest. zemlj. 347, 346, 348), a sačuvan je ogradni zid vrta na istočnom rubu parcele.

Slika 226: Kuće Cerineo (kat. čest. 1038, 1037), južna fasada (fotografija u vlasništvu obitelji Halabarth) Slika 227: Kuće Cerineo (kat. čest. 1038, 1037), sjeverna fasada (fotografija u vlasništvu obitelji Halbarth)

Kuća Gorica naslonila se na stariji niz od tri kuće koje su katastru zabilježene kao vlasništvo plemićke obitelji Cerineo; od zapada prema istoku nizale su se dvije dvokatnica sa stambenim potkrovljem, koje su zapisane kao kuće za najam (kat. čest. 1038, 1037) te još jedna manja dvokatnica s potkrovljem kojoj je kao namjena upisano stanovanje (kat. čest. 1036). Pred kućama se pruža uski dvor (kat. čest. 1040) i prostrani vrt koji seže do mora (čest. zemlj. 345). Vrt je nekoć bio organiziran kao perivoj i imao je spremište za bordove (orsan).⁸⁴² Danas su sve tri kuće povezane u jednu cjelinu, imaju isto vlasništvo, a na mjestu dvora izgrađena je prostrana terasa. Prozori sjeverne, južne i istočne fasade imaju ujednačene prozorske otvore jednostavnih profiliranih nadprozornika, sačuvani su kameni oluci uokolo kuća te prozorske uši

⁸⁴² MANOLA, D. (1756.), 150.

kasnorenesansnog ukrasa. Vjerojatno je čitav kompleks kuće Cerineo bio značajno obnovljen i preuređen tijekom XIX. stoljeća pa je u vrijeme izrade katastra bilo naznačeno da su u tijeku bile pregradnje. Prizemlje kuća pod katastarskim brojem 1036 i1037, kako se vidi na starijim fotografijama, bilo je otvoreno malim pravokutnim prozorima, što ukazuje na to da je ono imalo gospodarsku namjenu. Zapadna kuća (kat. čest. 1038) je starija. Naime, u strukturi zida očitava se da su druge dvije naknadno na nju prislone. Ona ima izrazite barokne stilske karakteristike: veliki polukružni portal izrađen u bunjatu na južnoj strani, a u unutrašnjosti su sačuvani kasnobarokni svodovi prizemlja stubišta, kao i mali balkon nad stubištem s profiliranim stupićima. Sačuvani su i profilirani okviri unutrašnjih vrata. U podu susjedne kuće (kat. čest. 1037) pronađen je fragment, vjerojatno dio neke arhitektonske dekoracije u kasnorenesansnoj maniri s volutama među kojima strši češer, možda dio akroterija pročelja ili pak vrh velike kartuše unutra koje je bio postavljen grb.

Slika 228: Kasnorenesansni arhitektonski ukras pronađen u podu kuće Cerineo

Iako dosad nisu provedena istraživanja ovoga zanimljivog kompleksa, u literaturi ga se dosad usputno spominjalo dovodeći ga u vezu s obitelji Lucić, čija je imanja ženidbom 1646. naslijedila bračka, plemićka obitelj Cerineo. Iznesena je tako pretpostavka, ne bez osnove, da je ovaj sklop bio ljetnikovac obitelji Lucić.⁸⁴³ Kako je već navedeno, u oporuci Ivana Lucića spominjali su se obiteljski posjedi na Čiovu pa su Cerineovi tada, pored kuća u gradu, mogli ući i u posjed te kuće, koju su potom obnovili. Na osnovi arhitektonskih ukrasa zapadne kuće, u drugim radovima o

⁸⁴³ MANOLA, D. (1756.), 149.-150.

Lucićevoj ostavštini, izneseno je mišljenje da je kuća sagrađena tek u XVIII. stoljeću.⁸⁴⁴ Smatra se ipak da spomenuti stilski elementi, ali i sam položaj gdje su, kako se može vidjeti, već u XVI. stoljeću podignute kuće, ukazuju da je sagrađena ranije, a čitav sklop je do danas doživio više preoblikovanja i preuređenja. Kao analogiju ladanju u neposrednoj blizina grada treba spomenuti predgrađe Korčule gdje su od kraja XVI. stoljeća, kada je sam grad poharalo nekoliko epidemija kuge, počeli nicati objekti ladanjskog karaktera koji su pripadali obiteljima iz samog grada, kao i crkvenim ličnostima.⁸⁴⁵ U splitskom predgrađu Dobri pojedini ugledni građani imali su također svoje ljetnikovce ili pak casina, manje građevine na ladanjskim posjedima. Istknut je već primjer hvarskog predgrađa Burak gdje se pored pučkih kuća podiže i pokoji ljetnikovac.⁸⁴⁶

Istočno od sklopa Cerineovih nizale su se prostrane dvokatnice, zapisane u katastru kao vlasništvo obitelji Sulešić (kat. čest. 1034) i Cindre (kat. čest. 1035). Od sklopa Cerineo iduće su kuće bile odvojene uskim prolazima. Pred njima su se također vrtovi prostirali do mora. Obje kuće imaju sačuvanu kasnorenesansnu profilaciju natprozornika i prozorskih ušiju, kao i ulaznih vrata prvog kata na sjevernoj fasadi. Na tom su dijelu pred kućama naknadno podignute velike terase prvog kata pa je moguće da su okviri vrata prizemlja ili ulazni portali južnog zida naknadno ugrađeni na prvi kat. Naime, na katastarskoj mapi nije naznačeno vanjsko stubište pa se pretpostavlja da su katovi ovih prostranih kuća bili povezani unutrašnjom komunikacijom.

Slika 229: Kuća Sulešić – Cindre
(kat. čest. 1034, 1035)

Slika 230: Kuća na crtežu Trogira iz prve polovine XX. stoljeća
(fotografija u vlasništvu obitelji Cicilijani)

⁸⁴⁴ FISKOVIĆ, C. (1969.), 22.-25.

⁸⁴⁵ KALOGJERA, B. (1995.), 121.; FAZINIĆ, A. (2000.), 213.

⁸⁴⁶ BOŽIĆ-BUŽANČIĆ, D. (1992.), 43. FISKOVIĆ, C. (1977.), 455.-469.

Kuća je nekoć bila vlasništvo obitelji Castrati (Castiotto), jedne od onih obitelji koje su još u XV. stoljeću dobile pravo stanovanja u predgrađu. To potvrđuje natpis uklesan u nadvratniku spomenutih vrata prvog kata, nedavno pronađen prilikom obnove kuće. Na natpisu stoji: *IHS QVESTA FABRICA DE NICOLO CASTRATI DA VULCIGNO ALBANESE MDCXXXV*. Dakle, kuću je 1595. podigao Nikola Castrati (Kastrati, Castriott), koji je u matičnim knjigama Trogira zabilježen kao trgovac, a koji je doselio, kako je istaknuto na natpisu, iz Ulcinja u Albaniji. Kako je zabilježeno u kasnijim maticama rođenih, ova je obitelj dala i nekoliko svećenika.

Slika 231: Natpis na kojem se spominje Nikola Castrati (fotografija u vlasništvu obitelji Tironi)

Na prozoru prizemlja na istočnoj fasadi kuće (kat. čest. 1034) uklesan je fragment plitkog, kaneliranog, renesansnog okvira prozora, koji se također može datirati u XVI. stoljeće.

Slika 232: Ulomak renesansnog okvira prozora

Zadnja u nizu stoji velika dvokatnica koja je u katastru navedena kao vlasništvo trgovca Nikole Košćine (kat. čest. 265). Pred kućom je sa sjeverne strane cisterna te vanjsko stubište. U katastarskoj mapi su pred kućom ucrtani vrtovi i pašnjak koji je

pripadao kući. Prema toj mapi može se rekonstruirati jednu veliku parcelu pravilnog pravokutnog tlocrta, koja je, kako se vidi na starijim fotografijama, bila ograđena visokim zidom s istočne i zapadne strane, a u neki izvorima navedeno je da je donedavno imala perivoj sa spremištem za brodove. Međutim, ovaj posjed i kuća bili su preuređeni početkom XX. stoljeća, kada su došli u vlasništvo obitelji brodovlasnika i posjednika Ivčević. Sama kuća zadržala je isti opseg, ali je preuređena njezina fasada te nisu sačuvani stariji okviri prozora i vrata, tek se posred sjeverne fasade na razini prvog kata nazire okvir zazidanog lučnog prozora s kapitelima. Vanjsko stubište i cisterna također nisu sačuvani.

Slika 233: Kuća Koščina (kat. čest. 265), južna fasada

Slika 234: Kuća Koščina, zazidani lučni prozor

Na istočnom dijelu predgrađa, sjeverno od puta, između crkve sv. Josipa i sv. Lazara razvila se svojevrsna gospodarska zona predgrađa. Naime, na tom dijelu gdje je izvorno bila poveća uvala nazvano Malo more, također je došlo do nasipavanja, a na nasutim parcelama, kako se može očitati iz mape i Upisnika katastra iz 1831., nalazilo se spomenuto brodogradilište obitelji Koščina (čest. zemlj. 37), potom gatovi, pašnjaci i zemljišne parcele različite namjene (čest. zemlj. 33, 34, 35, 36, 38) koje su pripadale obiteljima nastanjenim u obližnjim kućama. Kuće, koje su podizale mahom obitelji mornara, pomoraca i brodograditelja, nalazile su se uz rubne dijelove uvale. Izgradnja je ovdje bila mnogo manje zbijena, između kuća je bilo više prostora koji je bio nužan za rad brodograditelja, male radionice ili skladišta i privezišta za brodove.

Uz istočni rub uvale Malo more nalazile su se višekatanice obitelji Demicheli, Calebotta i Stella (kat. čest. 32-37). Njihov nepravilni prostorni razmještaj bio je uvjetovan samim terenom. Naime, one su slijedile prirodni tok obale, a neke od kuća bile su podignute na samim hridinama. Njihova prizemlja također su imala zatvoren zidni plašt, male, pravokutne otvore, što ukazuje na to da su bila korištena kao skladišta ili konobe. Uz sam put bile su dvije dvokatnice s gospodarskim prizemljima obitelji

Cicilijani i Babare (kat. čest. 29, 30), a ispred njih se, prema moru, nalazio oveći pašnjak s bunarom (kat. čest. 40).

Slika 235: Kuće uz uvalu Malo more (fotografija u vlasništvu obitelji Stella)

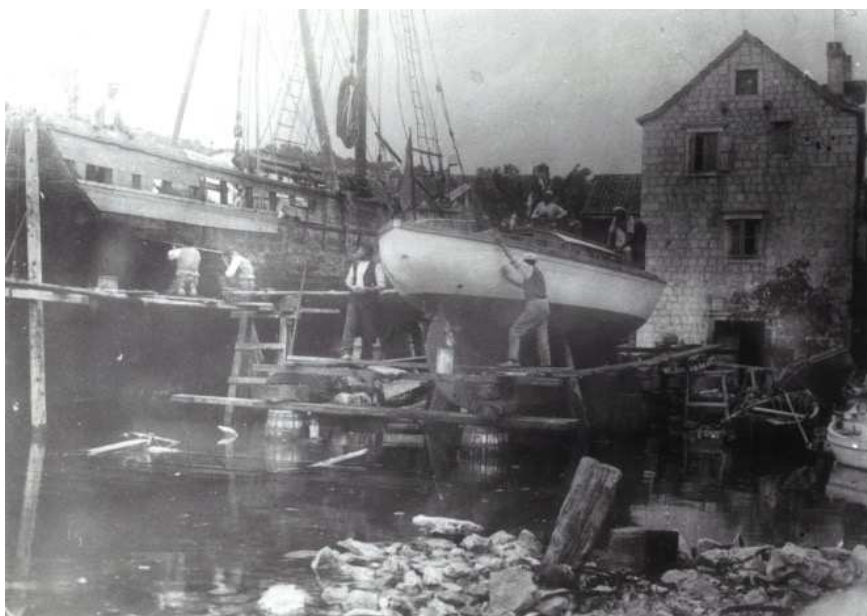

Slika 236: Kuća Demicheli-Calebotta (kat. čest. 32, 33)

Na zapadnom dijelu uvale, uz sami put nalazi se visoka kuća pravokutnog tlocrta koja je kraćom stranom položena na ulicu (kat. čest. 27). Dvokatnica ima vanjsko, bočno stubište, profilirane okvire vrata i prozora, a sa strane ulice u prizemlju sačuvana su vrata konobe s poprečnom konzolom. Kuća je nekoć pripadala obitelji Zborovac (kat. čest. 27).

Slika 237: Kuća Drago (Zborovac) (kat. čest. 27)

Slika 238: Kuća Drago (Zborovac) i brodogradilište Košćina

Spomenut je već Bartul Zborovac, koji je u vrijeme Kandijskog rata bio kapetan predgrađa.⁸⁴⁷ Na južnom pročelju pod krovom uzidana je barokna kartuša s grbom koji se prepoznaje kao grb Ivana Antuna Zborovaca i natpisom s njegovim geslom (*BONA ALITE DEXTROSIDERAЕ*) i inicijalima (*I(van) A(ntun), SB(orovac), EP, CH.*). Naime, Ivan Antun Zborovac, koji je obnašao dužnost kotorskog nadbiskupa, spomenut je kao

⁸⁴⁷ ANDREIS, P. (1977.-1978.), 264.

sudionik u svečanom ophodu prenošenja tijela bl. Ivana Trogirskog, koji je, kako je navedeno u opisu, među ostalim prošao tom glavnom ulicom predgrađa pored kuća Zborovac i Jura.⁸⁴⁸ Kuća ovog nekoć istaknutog roda, u katastru iz 1830. zabilježena je kao dvokatnica s vanjskim stubištem i pripadajućim dvorom (kat. čest. 26) kao i popratnom gospodarskom zgradom (kat. čest. 25), a kao njezin vlasnik zabilježen je posjednik Franjo Drago. Kući su s morske strane pripadala dva velika gata i još dva zemljišta kojima tijekom izrade katastar nije bila poznata namjena (čest. zemlj. 33-36). Među obrađenim popisima stanovništva i župnim angrafima koji obuhvaćaju razdoblje od 1702. do 1824. ne nalazi se ovo prezime, već slično prezime Dragilo.⁸⁴⁹ Na razini pretpostavke, kao moguću vezu roda Drago sa starim trogirskim rodом Dragač, treba spomenuti da se prezime Dragač javljalo u raznim varijantama: Dragoje, Dragić, Dračić, Dragatij, Dragoje te Dragojević.⁸⁵⁰

ROGIR-ČIOVO, grb na kući

Slika 239: Grb biskupa Ivana Antuna Zborovaca (Fototeka Konzervatorskog zavoda u Splitu)

Na zapadnom dijelu predgrađa, također izvan one guste, kompaktne jezgre, uz uvalu Lučica, nalazi se također skupina kuća koje su pripadale obiteljima mornara, pomoraca i brodograditelja. Niže se ondje skupina dvokatnica s potkrovljem koje su

⁸⁴⁸ ANDREIS, P. (1977.-1978.), sv. II, str. 353.

⁸⁴⁹ ANDREIS, M. (rukopis).

⁸⁵⁰ RADIĆ, D. (2015.), 17., 207., 208., 487.

pripadale obitelji Ivčević, Katalinić, Travirka, Gabre i Sulesić (kat. čest. 269, 1029-1034).

3.2.3.3. Rubni dijelovi predgrađa

Izgradnja predgrađa nastavljena je dalje po pristancima Balana i podno uzvišenja sv. Andrije. Tu su se razvili skromniji predjeli, koji su imali odlike seoske prostorne organizacije: kuće su bile raštrkane, isključivo prizmenice, rjeđe jednokatnice čije je prizemlje imalo uglavnom gospodarsku funkciju, a na katu, odnosno potkrovlju se stanovalo. Uglavnom su bile samostojeće, poneke organizirane oko zajedničkih dvorišta i vrtova, vanjskih kuhinja i štala. Među tim brojnim skromnim kućama, uglavnom potleušicama, može se iščitati nekoliko obiteljskih grupacija rodova Bilić, Vučić, Žižak, Maravić te Ružičić, koje su bile smještene na pristancima Balana.

Uz južnu stranu puta koji je vodio prema istoku, odnosno uz segment tog puta koji je išao od samostana sv. Lazara do samostana sv. Ante, nastalo je nekoliko izoliranih jezgri koje je sačinjenih od više kuća koje su pripadale istom rodu. To su bile grupacije rodova Slade, Brešan, Buličić, Hrabar i Rožić. Dvije takve obiteljske grupacije razvile su se sjeverno od glavnog puta, na odvojkju puta koji je išao prema crkvi Gospe pokraj mora, gdje se nastanio rod Buličić te onomu kojim se pristupalo udolini Bilin dolac, gdje su bile skupine potleušica obitelji Coce, Latinčić i Kraljević. U predjelu Bilin dolac sačuvale su se izdužene višedijelne potleušice, od kojih svaka ima vlastiti pristup s vanjske strane, tip stanovanja koji se inače tumači kao naknadno dograđivanje objekata ovisno o različitim potrebama ili pak širenju obitelji.⁸⁵¹

Slika 240: Kuća Brešan (kat. čest. 68)

⁸⁵¹ MILIČIĆ, M. (1955.), 67.

Slika 241: Bilin dolac, potleušice u nizu roda Coce

Ovakva obiteljska grupiranja, čiji se nastanak može, s obzirom na spomenutu povijest doseljavanja pojedinih težačkih obitelji, smjestiti u razdoblje druge polovine XVII. stoljeća, uobičajni su fenomen seoskih naselja, koja su činila jezgru brojnih sela naše obale i otoka.⁸⁵²

3.2.3.4. Javni i gospodarski prostori

Predgrađe nije imalo jedinstveni, središnji, javni prostor. To nije bilo moguće prije svega zbog prostornih datost; dispozicije naselja koje je bilo izduženo i doimalo se kao zbir više naselja. Teren je strm, a nasuti obalni pojas zaposjednut je izgradnjom privatnih kuća. Nije bilo niti stvarnih potreba za oblikovanjem većih javnih prostora, s obzirom na to da je od samih početaka, pa i danas, predgrađe u potpunosti orijentirano prema Gradu na otočiću i smatrano njegovim sastavnim dijelom. Iako fizički odvojeno od grada kao zasebno naselje, ono nije imalo ekonomsku niti administrativnu komunalnu ili crkvenu autonomnost pa nije niti bilo potrebno organizirati prostor gdje bi bile okupljene institucije poput župne kuće i crkve, komunalnog sjedišta ili drugih javnih sadržaja; lože ili fontika.

Tek je pred ulazima u crkve, kako je naglašeno u pregledu njihova razvoja, i na raskršću puteva (na Skalicama) oblikovano više malih proširenja, svojevrsnih trgova, koje je okolno stanovništvo moglo koristiti kao javne i zajedničke prostore. Naglašena je povezanost stanovnika predgrađa s obližnjim crkvama, ne samo za vjerske potrebe, već i društvene i profesionalne, posredstvom bratovština koje su se u tim crkvama okupljale. Pojedine obitelji ili pak bratimi u tim su se crkvama i pokapali. Miniijturni

⁸⁵² MILIČIĆ, M. (1955.); CVIJIĆ, J. (1966.), 296.-299.

trgovi oblikovali su se pred Sv. Nikolom i Sv. Petrom, a kako se još donedavno spominjalo, to su bile crkve Lucičara. Tako se, naime, nazivalo stanovništvo naseljeno uz uvalu Lučica. Prostranije je proširenje nastalo pred Sv. Jakovom, a na jugozapadnom dijelu tog „trga“ nalazi se i bratovštinska kuća. Među stanovništvom predgrađa još se čuva sjećanje na procesije na Veliki četvrtak i večernje proslave kada bi se okupljali bratimi u tunikama i njihove obitelji, brojna djeca te bratimi drugih, gradskih bratovština. Još početkom XX. stoljeća taj je prostor bio pokriven zemljom.

Na istočnom rubu predgrađa, oblikovao se veći javni prostor pred ulazom u crkvu i samostan sv. Lazara/sv. Josipa. Tu se križao glavni put s onim koji se penjao prema jugu, prema kućama obitelji Brešan te put koji je vodio prema obali, a koji je danas proširen. Na katastarskoj mapi iz 1830. pred ulazom u samostan i crkvu ucrtan je veliki pašnjak u komunalnom vlasništvu (čest. zemlj. 51). Preko tog pašnjaka, kroz prolaz između kuća Calebotta/Stella (kat. čest. 35-37) i onih Demicheli/Calebotta (kat. čest. 32, 33) pristupalo se obali gdje je bilo još jedno proširenje koje je u Upisniku čestica zemalja (čest. zemlj. 39) opisano kao maleni trg (*piazzale*) i ulica (*strada*) (čest. zemlj. 39). Pred crkvom sv. Josipa, kako se sjeća starije stanovništvo današnjeg naselja, sjedilo bi se u sjeni stabala, igrala bi se djeca, okupljalo bi se oko bunara koji se nalazio iza kuće obitelji Stella (kat. čest. 36). Bio je to bunar bočate vode, dubine pet do šest metra, koji je stanovništvo koristilo za pranje odjeće.

Pred samim mostom na Skalicama oblikovan je slobodan prostor, poput kratke i široke ulice, koji je sačuvan do danas. Ovaj je predio, kako je naglašeno, oduvijek bio važan gospodarski i prometni položaj pa je tu, prema katastru iz 1830., bilo koncentrirano više gospodarskih prostora, radnji, konoba i skladišta. Na Skalicama su se, kako se doznaje iz jednog zapisa iz 1749., čitali kneževi proglasi, kao što je u Gradu za to bila određena gradska loža, a u Pasikama proširenje pred glavnom crkvom predgrađa.⁸⁵³

Na Skalicama su skladišta posjedovali i trogirski plemići; tako je Vinko Garagnin 1784. ondje kupio skladište od obitelji Paitoni.⁸⁵⁴ Razvoj predgrađa na Čiovu, širenje i nasipavanje njegove obale, potakli su vjerojatno mnoge poduzetne, trgovačke obitelji iz Grada i samog predgrađa da uz njegove obale podignu građevine u kojima bi

⁸⁵³ OMAŠIĆ, V. (2001.), sv. II, str. 418.

⁸⁵⁴ CELIO-CEGA, F. (2005.), 48.-49.; DAS, GF, Im.sp. 1/III.

skladištili robu koja je pristizala brodovima. Na obali su se gradile, kako je to izvijestio Ivan Lucić, i barake za soljenje ribe. Andrija Garagnin kupio je 1720. baraku nedaleko od crkve sv. Tome, koja je kao skladište (*magazzino*, kat. čest. 321) zabilježena i u katastru.⁸⁵⁵

Uz uvalu Malo more bili su smješteni gospodarski objekti, brodogradilišta i gatovi obitelji Drago i Koščina. Na nasutoj parceli zapadno od uvale nalazio se magazin obitelji Calebotta (kat. čest. 21). Taj je dio predgrađa bitno izmijenjen tijekom XIX. stoljeća. Ondje se i dalje nasipavalo za potrebe uređenja malih obiteljskih brodogradilišta. Bilo je podignuto postrojenje za sušenje ljekovitog i industrijskog bilja i malena tvornica za soljenje ribe tako da je tijekom XIX. stoljeća taj dio postao prava mala gospodarska zona.⁸⁵⁶

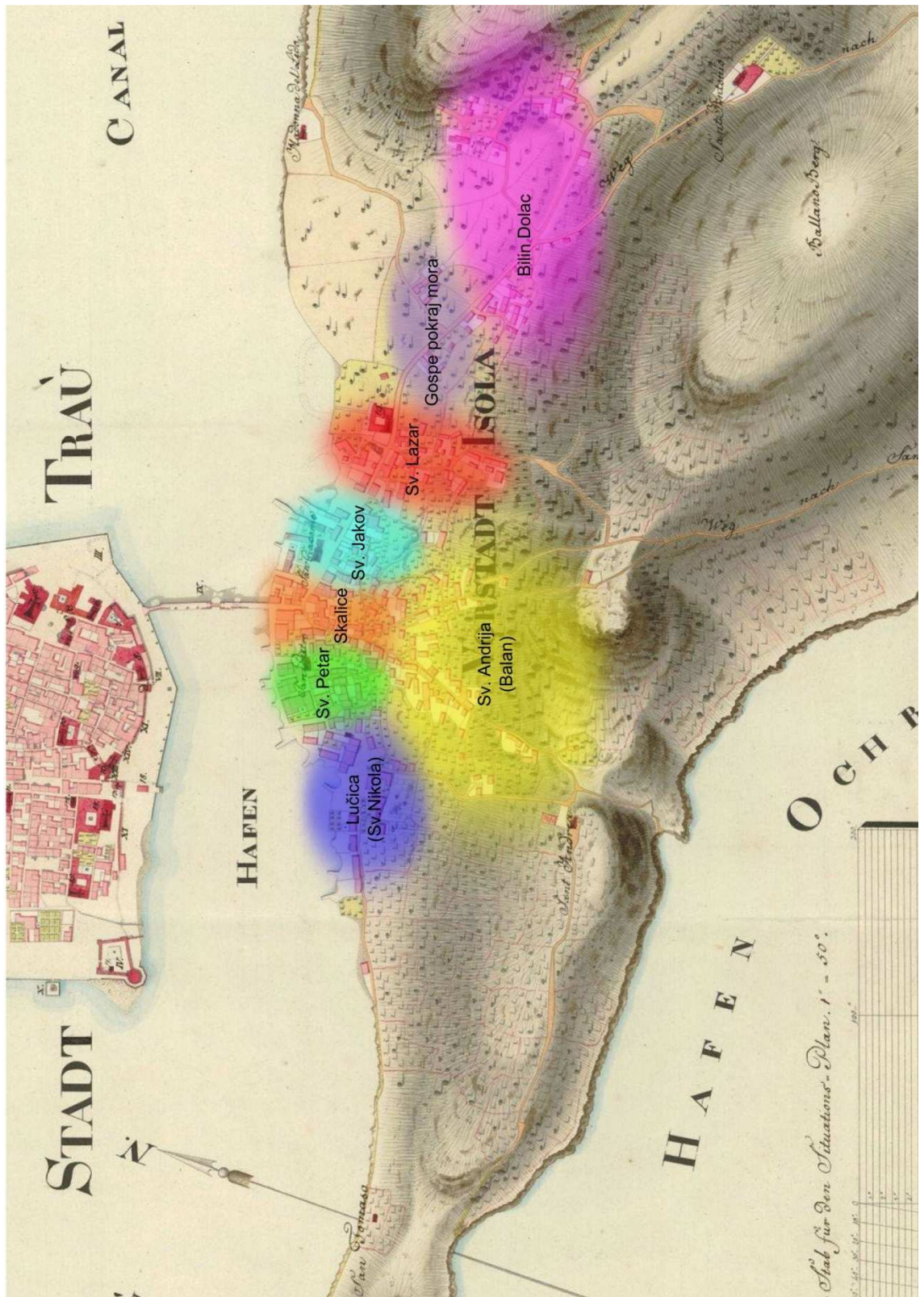
Administrativno je predgrađe bilo organizirano u više predjela. Oni su prvi put popisani na anagrafu iz 1824. godine. Kućanstva (domaćinstva) predgrađa bila su organizirana u osam predjela (*sestiera*) koji su uobičajno nosili naslove uglavnom prema crkvama koje su bile smještene u pojedinom predjelu. Od istoka prema zapadu nizali su se sljedeći *sestieri*: Bilin dolac, Gospe pokraj mora, Sv. Lazar, Sv. Jakov, Skalice, Sv. Andrija, Sv. Petar te Sv. Nikola (Lučica).⁸⁵⁷ Vjerojatno su ta podjela i nazivi predjela postojali i prije XIX. stoljeća. U jednom dokumentu iz 1730. spomenut je u vlasništvu trogirskog kaptola neki vrt, koji se nalazio u predjelu Lučica (*Orto in Bua, nella contrada di Lucizza*).⁸⁵⁸ Najbrojnija su bila domaćinstva u predjelima uokolo crkava sv. Petra, sv. Jakova i sv. Nikole, dakle u onima dijelovima koji su prepoznati kao najranije naseljeni. Istih osam predjela predgrađa zabilježeno je i u Upisniku poljoprivrednih čestica koji je pratio katastarsku kartu. Osjećaj prostorne, vjerske, uopće mentalne pripadnosti pojedinoj crkvi zadržao se i u današnjem naselju, spominjana je tako podjela na Osibare, Lucičare i Jakovljane. Pojedini predjeli i dalje se ponekad nazivaju prema crkvama o kojima okolno stanovništvo i skrbi. Primjerice predio oko crkve Gospe pokraj mora od milja se naziva Gospica.

⁸⁵⁵ CELIO-CEGA, F. (2005.), 48.-49.

⁸⁵⁶ PIPLOVIĆ, S. (1988.); PIPLOVIĆ, S. (1996.); RADIĆ, D. (2013.), 27.-34.

⁸⁵⁷ ANDREIS, M. (rukopis); R., I. (1976.).

⁸⁵⁸ AT, Popis nekretnina i zemalja iz 1730. godine.

Prilog 15: Predjeli u trogirskom predgrađu na Čiovu

3.2.3.5. Prostorna organizacija - zaključna razmatranja

Spomenuta grafika Fedora Karačaja iz sredine XIX. stoljeća lijepo je oslikala opisani prostorni raspored predgrađa. U središnjem dijelu, na polukružnom istaku oblikovanom nasipavanjem obale, bile su gusto raspoređene kamene višekatnice ograđene zidovima, u pozadini kojih se u ukupnom volumenu predgrađa isticao zvonik sv. Lazara.⁸⁵⁹ Intenzivni prostorni razvoja predgrađa, za kojeg je utvrđeno da se odvijao sredinom XVI. i tijekom XVII. stoljeća, očitava se i na tlocrtnom prikazu Grada i predgrađa iz 1745., autora Faustina Brascuglie.⁸⁶⁰ Crtežom je jasno razdvojeno nekoliko prostorno različitih grupacija u predgrađu: gusto izgrađena jezgra koja se protezala zapadno od mosta unutar koje su kuće bile formirane u više zatvorenih blokova, a čije se središte može prepoznati kao proširenje oko crkve sv. Petra. Dalje prema zapadu prepoznaje se slijed kuća koje su svojom dužom stranom pratile liniju obale te raštrkanu, rjeđu izgradnju istočno od mosta. U začelju predgrađa autor je ucrtao mnoge površine oranica, vrtova i voćnjaka. Istočno od predgrađa, daleko od izgradnje, na uzvisini, ucrtan je kompleks samostana franjevacca opservanata okružen poljoprivrednim površinama do kojega je vodio strmi put oivičen drvoredom, a uz kojeg je autor krivo upisao naziv *S. Lazaro*. Iako skicozno, Brascugliev crtež jasno oslikava već naglašeni dvojni karakter predgrađa; zbijenu (urbanu) izgradnju jezgre i raštrkanu (ruralnu) izgradnju na njegovim rubnim dijelovima. Na crtežu autora Erauta iz 1682., prikazu trogirskih utvrda, prikazano je gusto izgrađeno, izduženo predgrađe.

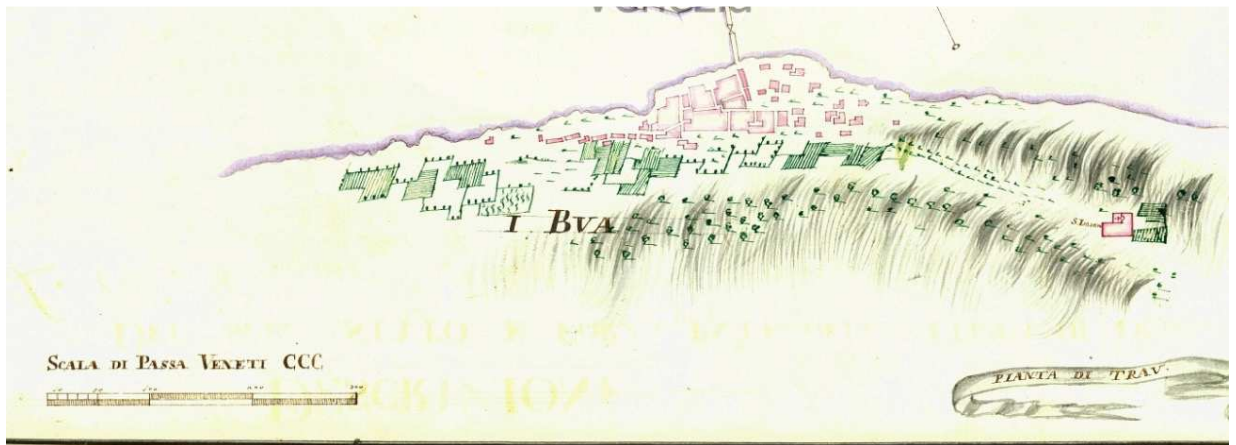
Ranije raspravljena grafika Trogira Jeana Blauea iz osamdesetih godina XVII. stoljeća na kojoj je prikazana situacija nakon Kandijskog rata, dala je vrlo pregledan perspektivni prikaz predgrađa.⁸⁶¹ Prikaz nije prenio stvarnu situaciju. Naime, namjena je bila prikazati stanje utvrda, pa tako i one koja se trebala graditi na vrhu Balana. Zanimljiva je ipak za proučavanje osnovnih karakteristika prostornog razvoja. Razabire se nekadašnji obalni put, sada unutrašnja ulica predgrađa, pred kojom je teren već bio nasut sa sjeverne strane. Taj put prema zapadu vijugao je duž rta Cumbrijan prema

⁸⁵⁹ FISKOVIĆ, C. (1993.-1994.), 191.-196.

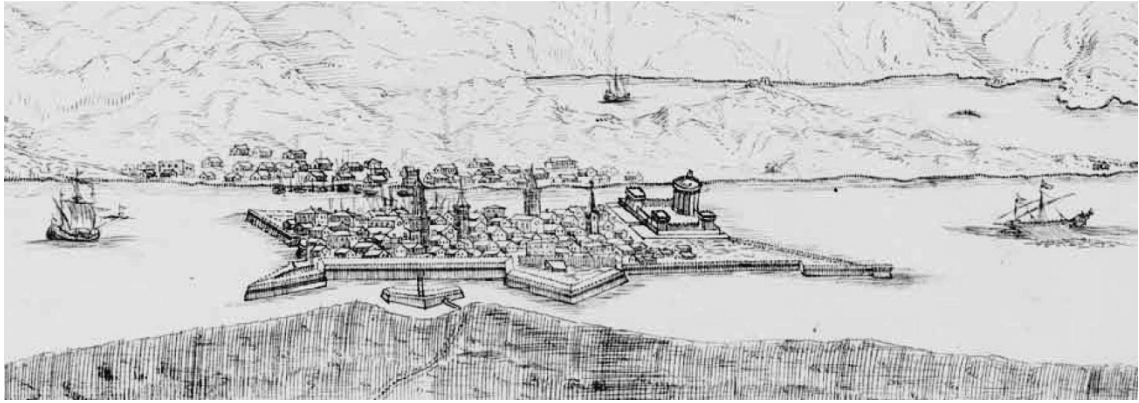
⁸⁶⁰ Brascuglia, Faustino, *Pianta di Traù, 17450613, Descrizione corografica, topografica & iconografica della provincia di Dalmazia e stati confinanti*, Biblioteca nazionale Marciana - Venezia - IT-VE0049; signatura Ms.It.VI.195 (10054).

⁸⁶¹ KEČKEMET, D. (1976.).

crkvice sv. Ciprijana, a prema istoku se, popraćen dugim drvoredom, uspinjao prema samostanu smještenom u usjeku između dva brežuljka. Nad čitavim predgrađem dominirao je taj samostanski sklop s uređenim vrtovima istočno od samostana. Jedan krak tog puta se na rubu predgrađa, kod sv. Lazara odvajao prema obali, gdje se može prepoznati crkvicu Gospe pokraj mora te je dalje uz obalu nastavljao do samostana sv. Križa. Uz uzvišenje Balan, na čijem je samom vrhu nacrtana projektirana utvrda, jedan put se penjao prema jugu, prema selu Okrug.

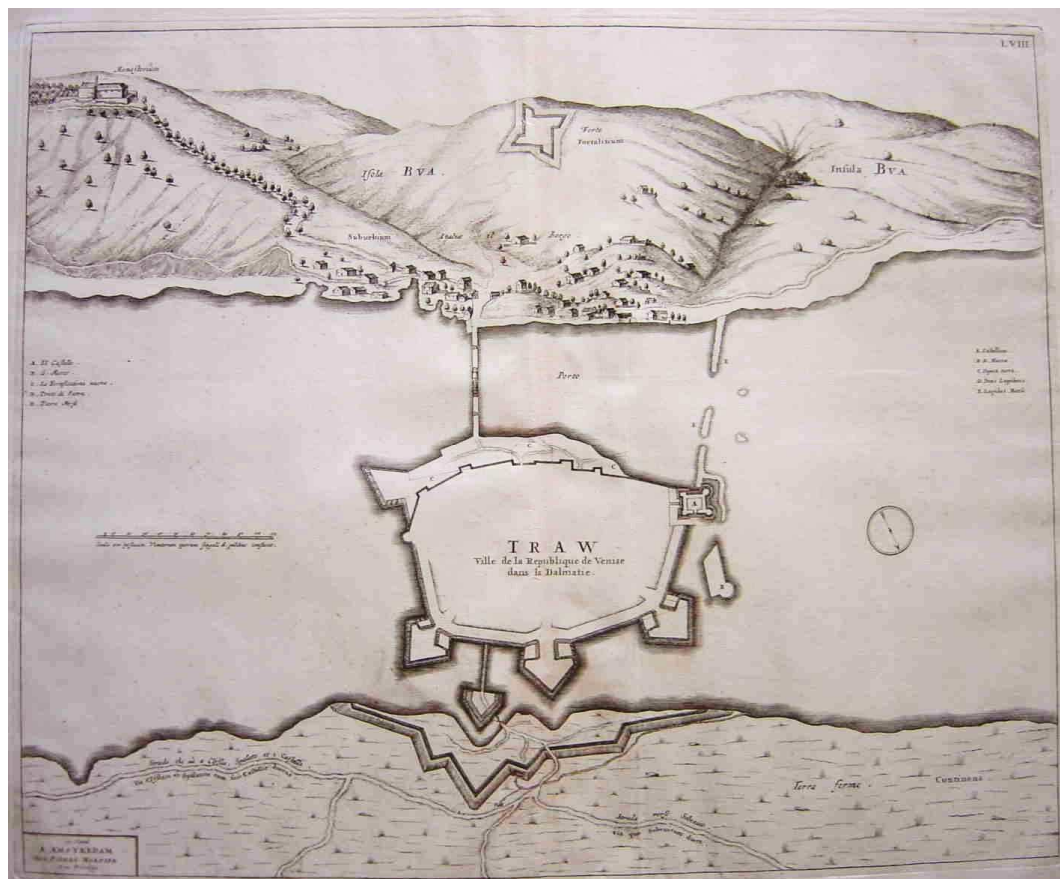

Slika 242: Predgrađe na Čiovu na prikazu Faustina Brascuglie, 1745. Faustino Brascuglia, Pianta di Traù, Biblioteca nazionale Marciana, Venecija, IT-VE0049; Signatura: Ms.It.VI.195 (10054)
(http://www.internetculturale.it/jmms/iccuviewer/iccu.jsp?id=mag_GEO0025873&mode=all&teca=GeoWeb+-+Marciana, preuzeto 26. rujna 2015.)

Slika 243: Isječak crteža Napoliona Erauta iz 1682.

(http://www.internetculturale.it/opencms/ricercaMag.jsp?case=&q=&&clusterLabel=Trau+Citt%C3%A0+Nella+Dalmatia&cluster=0ec8bd6168022cc7efc9457897e4dd1c&channel__subject=%22Solta%22+OR+%22Brac%22+OR+%22Trogir%22, preuzeto 26. rujna 2015.)

Slika 244: Trogir i predgrađe na Čiovu na grafici Jeana Blauca oko 1680. godine

Kuće su ucrtane istočno i zapadno od mosta, dakle uokolo crkve sv. Jakova, gdje su nacrtane uvalice, što se prepoznaje kao uvala Malo more. Zapadno je veća skupina kuća uokolo malog brežuljaka, što se može prepoznati kao predio koji se uspinjao južno do crkve sv. Petra. Kuće su se nižu uz obalu sve do izlaza iz luke, odnosno do lukobrana koji su bili postavljeni na čiovskoj obali u liniji s kaštelom

Kamerlengo na otočiću. Nacrtane su također skupine kuća uz dvije crkvice istočno od mosta, dakle predjeli uokolo crkava sv. Jakova i samostalna sv. Lazara. Južno od puta koji je vodio do samostana na Dridu zabilježeno je nekoliko izoliranih kuća. Brežuljak po kojemu su se popele kuće prepoznaje se kao uzvišenje Balan s crkvicom sv. Andrije, na čijim se padinama nalaze kuće težaka i mornara.

ZAKLJUČAK

Otok Čiovo je, zbog svog položaja u blizini kopna, bio dio prirodnog okvira nekadašnjeg Salonitanskog zaljeva pa su tijekom i okolnosti njegovog naseljavanja i izgradnje usko povezane s poviješću ovog prostora.

Sve do kasnosrednjovjekovnog doba na Čiovu se nije razvilo urbano niti veće ruralno središte. No zabilježeni su ostaci naselja gradinskog tipa i s njima u vezi grobne gomile te one koje su imale stratešku ulogu. Prirodni potencijali otoka, zone plodnih površina, nadasve pašnjaci, mogućnost branja kamena i soli privukli su ipak okolno stanovništvo da na njemu organizira svoja boravišta. Ograničavajući faktor za nastanak većih naselja bio je nedostatak izvora vode, no od davnine su se kopali bunari i uređivale lokve i cisterne

U organizaciju budućih naselja na Čiovu važnu ulogu imao je boravak skupina izgnanih heretika koji su potvrdili citirani izvori iz IV. stoljeća i pustinjačka boravišta, čiji počeci također sežu u kasnoantičko doba. Na tim su položajima podignuti ruralni gospodarski kompleksi, pustinjačke nastambe te starokršćanske crkve i svetišta nedaleko od kojih su se kasnije razvila otočna naselja, pa i samo trogirsko predgrađe na Čiovu.

Zbog svoje slojevitosti i kontinuiteta korištenja, koje potvrđuju arheološki tragovi, ali i povijesna vrela, posebno su zanimljivi lokaliteti poput onoga u uvali Supetar gdje se nalazila, danas posve razrušena, crkva sv. Petra i položaj Mavraštica s postojećom crkvom sv. Mavra. Tradiciju prvih čiovskih eremita nastavili su tijekom srednjovjekovnog doba pa sve do XVIII. stoljeća brojni pustinjaci koji su boravili uokolo crkava razasutih po čitavom otoku. Najzanimljivije je mjesto pećina pod franjevačkim samostanom sv. Ante, za koju se pretpostavlja da je bila prapovijesno boravište. Ona je isto tako prastaro pustinjačko svetište i zaklonište, a svećenici-pustinjaci ondje su boravili još tijekom XVII. stoljeća.

Prostor otoka Čiova dijelile su od kraja XIII. stoljeća trogirski i splitski komuna, koristeći ga prije svega kao stratešku rezervu dragocjenu zbog prirodnih potencijala, zbog terena povoljnih za pašnjake i, u manjoj mjeri, za maslinike i vinograde. Zato na Čiovu nije bilo dozvoljeno intenzivnije naseljavanje. Dapače, ono se povremeno i zabranjivalo. U XIII. stoljeću izgrađen je most koji je povezo Trogir i otok Čiovo pa taj graditeljski zahvat potvrđuje potrebu intenzivne komunikacije Trogira s njegovim teritorijem na Čiovu.

U dosadašnjoj literaturi, znanstvenoj i neznanstvenoj, koja se tek usputno doticala povijesti otoka, zabrane nastanjivanja Čiova isticane su kao svojevrsna specifičnost komunalnog upravljanja. Međutim, obradom komunalnih propisa drugih dalmatinskih gradova, može se zaključiti da je takvo strogo gospodarsko i prostorno upravljanje određenim komunalnim teritorijem bilo uobičajeno. Naime, i druge komune imale su svoje

posebno zaštićene zone, koje je trebalo sačuvati od izgradnje i pretjeranog gospodarskog iskorištavanja kako bi u slučaju izbivanja rata poslužile kao ekonomski resurs, ali i pribežište za ugroženo stanovništvo.

Pored toga, zabrane intenzivnog naseljavanja Čiova treba tumačiti i kao posljedicu onovremenih epidemija kuge koje su poharale Trogir. Dio gradskog stanovništva odlazio je iz Trogira kojemu je čak u nekoliko navrata prijetila opasnost od opustošenja. Takve su prilike također stavljene u širi kontekst drugih dalmatinskih, ali i europskih gradova jer je uslijed haranja ove bolesti stanovništvo ubrzano napuštalo skućeni prostor unutar zidina te se nastanjivalo na svojim izvangradskim posjedima. Zbog blizine grada, a opet dovoljne izoliranosti, otok Čiovo je za trogirsku komunu predstavljao idealne uvjete za refugij.

Unatoč zabranama, tijekom kasnog srednjeg vijeka na Čiovu su se, kao i na mnogim drugim otocima, pojavila prva sela. Iz tog vremena češće se spominje i njegovo stanovništvo. Ti prvi stanovnici bili su zemljoradnici, zabilježeni kao *laboratores*, koji su radili na crkvenim i komunalnim zemljištima ili pak na zemljama pojedinih plemićkih i posjedničkih obitelji Trogira odnosno Splita.

Zbog potrebe nadzora svojih posjeda, ali i uslijed spomenutih nepovoljnih zdravstvenih prilika u gradovima, i gradsko stanovništvo počelo je povremeno ondje boraviti. Kao i drugdje u Dalmaciji, posjedničke i plemićke obitelji od kraja XV. stoljeća na svojim su imanjima na Čiovu podizale ljetnikovce koji nisu služili samo za ladanje, već su imali i gospodarsku svrhu. Međutim, to nisu bila velika zemljoposjednička imanja koja su uključivala i naselja za težake niti su bila snažno utvrđena, ali ipak, za razliku od brojnih drugih ladanjsko-gospodarskih sklopova, primjerice poput obližnjih Kaštela, nisu imala snažniji utjecaj na naseljavanje i izgradnju Čiova.

Gljučan čimbenik daljnjeg demografskog rasta i prostornog razvoja čiovskih sela Slatina, Žednog i Okrug a bili su mletačko-turski sukobi i migracije stanovnika s kopnenog dijela teritorija, posebno od sredine XVI. stoljeća. Uz dominikanski samostan sv. Križa, osnovan sredinom XV. stoljeća, razvilo se omanje selo Arbanija, čiji su stanovnici obrađivali samostanske posjede.

Čiovska sela su se razvila podalje od mora, što je uobičajen smještaj starijih otočnih naselja. Razlog tomu bio je, pored zaštite od gusarskih naleta s mora, i način organizacije života i rada njegovih stanovnika. Naime, kao i drugdje u Dalmaciji, bila su to dvojna mediteranska gospodarstva; stanovnici su bili zemljoradnici, ali su se bavili i stočarstvom. Sela su bila disperzivnog karaktera, a činio ih je zbir od više skupina kuća

koje su pripadale istom rodu te su ih isprva koristile starije ranokršćanske i ranosrednjovjekovne crkve smještene podalje od naselja, a potom su, od kraja XVI. stoljeća, uz sama sela podignute nove crkvene građevine jednostavnih kasno-renesansnih i baroknih stilskih odlika.

Istovremeno s otočnim selima, započelo je i naseljavanje prostora budućeg trogirskog predgrađa na Čiovu. Međutim, sasvim su drugačije bile prilike njegovog daljnjeg povijesnog i prostornog razvoja u odnosu na otočna sela ili pak novoosnovana naselja na obližnjem kopnu poput Kaštela, Segeta i Marine. Ono je nastalo iz više razloga, prije svega zbog povoljnijih zdravstvenih uvjeta u odnosu na grad koji je bio skučen unutar zidina i izložen nepovoljnim močvarnim isparavanjima na kopnu, uzrocima malarije. Epidemije kuge koje su harale tijekom XV., a posebno krajem XVI. stoljeća, potaknule su iseljavanje dijela stanovnika Trogira na predio nasuprot gradu. Takve okolnosti primorale su komunalne vlasti u prvoj polovini XVII. stoljeća na ponovno donošenje odluke kojima su kontrolirali odnosno zabranjivali daljnje naseljavanje tog dijela Čiova. Zatim, i sam grad, kao i srednjovjekovno predgrađe Pasike, bio je do početka XV. stoljeća u potpunosti izgrađen te je bilo nužno prostorno širenje. Nastanjivanje na kopnu nije bilo moguće s obzirom na to da je ono bilo izloženo turskim prijetnjama, koje su se javljale od kraja XV. stoljeća. Pored tih prilika, u samom gradu na razvoj predgrađa utjecali su i vanjski čimbenici: doseljavanje novih obitelji, uglavnom trgovačkih iz talijanskih gradova, ali i drugih teritorija Serenissime, što je sagledano u širem kontekstu migracija stanovništva koje su uslijedile kao posljedica širenja teritorija Mletačke Republike od početka XV. stoljeća, kada je ona postala najveća gospodarska sila na Jadrankom moru. Na rast predgrađa utjecalo je dakako i raseljavanje stanovništva sa sela koje je, posebno sredinom XVI. i u drugoj polovini XVII. stoljeća, bilo ugroženo zbog mletačko-turskih sukoba, na kopneni dio teritorija trogirskog i splitske komune. Međutim, treba napomenuti da se ugroženo stanovništvo s kopna doselilo u već oblikovno naselje pa te ratne prilike ipak nisu imale odlučujuću ulogu u stvaranju trogirskog predgrađa na Čiovu kako se to inače poopćeno ističe kao razlog i okolnost u kojima su se razvila nova naselja i predgrađa.

Sredinom XV. stoljeća to se naselje spominjalo kao jedan od četiri dijela grada Trogira. Bili su to sam grad (*Città*), Pasike, Vrtal na kopnu (*Orto*) te Otok (*Isola*). Dakle, trogirsko predgrađe na Čiovu se od toga vremena nazivalo Otok, a njegovi stanovnici Otočani (*Isolani*). U službenim komunalnim i mletačkim dokumentima,

kao i u zapisima apostolskih pohoditelja i trogirskih biskupa, nije ga se nazivalo predgrađem. Taj se termin službeno koristio tek u XIX. stoljeću, primjerice u Operatu i Upisnicima građevinskih i zemljišnih čestica katastra iz 1830-tih godina.

Izrazita društvena heterogenost predgrađa na Čiovu očituje se dakako u njegovom izgledu; naime razlikuju se kuće plemićkih i posjedničkih obitelji, kao i brojnih trgovačkih i zanatlijskih, od kuća i kućeraka obitelji ribara i težaka. Plemići, trgovci i zanatlije, vlasnici većih i manjih brodova bili su koncentrirani uglavnom uz obalu i most, odnosno u središnjem dijelu predgrađa, koji je imao gotovo urbana obilježja. Ipak, ondje je bilo mnogo manje građevina sa stilskim obilježjima, s mnogo manjim brojem natpisa i grbova u odnosu na grad. Težaci i ribari zauzimali su rubne dijelove i stanovali su u jednokatnicama i u potleušicama unutar sklopova prilagođenih zemljoradničkom gospodarstvu.

Predgrađe je početno nastalo uz sam most i duž starog priobalnog puta uz koji su nanizane starije crkve sv. Lazara, sv. Jakova i sv. Petra. Od druge polovine XVI. stoljeća, kada je uslijedio njegov ubrzani demografski rast, započelo je intenzivno nasipavanje obale, što je predstavljalo osnovu obilježje njegova daljnjeg prostornog razvoja. Sa sjeverne strane starog priobalnog puta nastale su tako velike parcele na kojima su se razvili reprezentativni sklopovi kuća suburbanog karaktera; bili su opkoljeni ogradnim zidovima te opremljeni prostranim vrtovima s cisternama i dvorištima. Njih je izvorno, kako je pretpostavljeno, uglavnom utemeljila jedna obitelj, ali je kasnije došlo do podjele i usitnjavanja parcele te podizanja novih kuća.

Pojedine kuće predgrađa imale su izrazite stilske karakteristike, koje se očituju u njihovoj dekorativnoj arhitektonskoj plastici, uglavnom kasnih gotičkih i renesansnih te baroknih obilježja. S obzirom na stilske karakteristike, ambijentalne vrijednosti, očuvanost ili pak slojevite povijesne tragove, valja istaknuti kuću Jura u unutrašnjem dijelu predgrađa, obalne sklopove Nutrizio i Bukareo te onaj na zapadnom dijelu uz uvalu Lučica čija je jezgra bila jedna veoma reprezentativna kuća XV. stoljeća, koju je nekoć posjedovao stari gradski rod Dragač.

Povijest predgrađa ne očituje se samo u izgledu naselja, već i u izgledu njegovih crkava i njihovih interijera. Usporedno s rastom predgrađa, došlo je i do obnove i proširenja postojećih ili podizanja novih crkava pa se obradom arhivskih vrela za svaku crkvu nastojalo osvijetliti faze, vrijeme i okolnosti pregradnji i preuređenja. U svim crkvama predgrađa bile su organizirane uglavnom profesionalne bratovštine mornara, pomorca i ribara koji su kao i pojedini imućniji

stanovnici predgrađa, bili zaslužni za njihovu obnovu i opremanje. Inventari tih crkava pokazuju različite kvalitete, što je u korelaciji s kulturnim dosezima njihovih naručitelja, stanovnika predgrađa.

U vremenskom okviru koje se razmatra, dakle do početka XIX. stoljeća, definirana je organizacija trogirskog predgrađa na Čiovu. U drugoj polovini XIX stoljeća došlo je do ponovnog demografskog, potom gospodarskog i prostornog razvoja predgrađa. Uz obalu se razvilo više malih, obiteljskih brodogradilišta, proširile su se postojeće kuće te su podignute nove, reprezentativne trokatnice.

5. POPIS SLIKA I PRILOGA

POPIS SLIKA

Slika 1: Crkveni inventar zabačen u pjevalištu crkve sv. Lazara

Slika 2: Interijer crkve sv. Petra

Slika 3: Zazidana niša u crkvi Gospe pokraj mora

Slika 4: Oltar u crkvi Gospe pokraj mora

Slika 5: Otok Čiovo i okolni prostor, satelitska snimka

Slika 6: Uvala Saldun oko 1960. godine

Slika 7: Otok Čiovo, crtež iz knjige Giuseppea Riegera: Panorama della Costa e delle Isole di Dalmazia, 1853. godine

Slika 8: Aničina jama nedaleko od sela Žedno

Slika 9: Slatinsko polje

Slika 10: Otok Čiovo, isječak iz karte Giovannija Francesca Camocija: Traù città nella Dalmazia vicino a Spalato, 1574. Godine

Slika 11: Bunar Šepurina na jugozapadnoj strani Čiova, ucrtan na katastrskoj mapi iz 1830. godine (DAS, AM, Slatine)

Slika 12: Pogled na veliki kamenolom na istočnom dijelu otoka

Slika 13: Napušteni manji kamenolom na zapadnom rtu Čiova

Slika 14: Isječak iz karte Tabula Peutingeriana (segment V, http://www.euratlas.net/cartogra/peutinger/5_campania/, preuzeto 26. rujna 2015.)

Slika 15: Otok Čiovo, isječak iz Arheološke karte Solina i okolice iz 1894. (Preuzeto iz knjige: JELIĆ, L., BULIĆ, F., RUTAR, S. (1894.))

Slika 16: Unutrašnjost pećine Bilosoj

Slika 17: Lokalitet Gradina, zračni snimak

Slika 18: Ostaci gomile na lokalitetu Glava Čiova (Fotografija s terenskog arheološkog pregleda Čiova 1997.-2007.)

Slika 19: Ostaci suhozidne arhitekture na rtu Partican (Fotografija s terenskog arheološkog pregleda Čiova 1997.-2007.)

Slika 20: Suhozidi na lokalitetu Stražica

Slika 21: Cisterna pored crkve sv. Mavra

Slika 22: Crtež ulomka sarkofaga pronađenog u luci Slatina (preuzeto iz članka: BULIĆ, F. (1888.))

Slika 23: Karta Čiova s naznačenim pravcima antičkih trgovačkih plovnih putova (Preuzeto iz knjige: VRSALOVIĆ, D. (2011.), karta 3)

Slika 24: Karta Čiova s naznačenim antičkim podmorskim nalazima (Preuzeto iz knjige: VRSALOVIĆ, D. (2011.), karta 2)

Slika 25: Uvala Supetrska, položaj crkve sv. Petra (Fototeka Konzervatorskog zavoda u Splitu)

Slika 26: Ulomak tordiranog stupića iz crkve sv. Petra (Preuzeto iz knjige: MARASOVIĆ, T. (2011.), 518.)

Slika 27: Rt Cumbrijan na razglednici s početka XX. stoljeća

Slika 28: Crkva sv. Andrije na Balanu i ostaci cisterne uz južni zid (Fototeka Konzervatorskog zavoda u Splitu)

Slika 29: Ostaci suhozidne arhitekture pored crkve sv. Andrije na Balanu

Slika 30: Uvala Saldun s naznačenim položajem crkve sv. Teodora

Slika 31: Tranzena ugrađena na grobišnoj kapeli pored crkve sv. Teodora (Preuzeto iz knjige: MARASOVIĆ, T. (2011.), 510.)

Slika 32: Crkva sv. Mavra pored sela Žedno

Slika 33: Ostaci crkve sv. Eufemije na otočiću Fumija (Fototeka Konzervatorskog zavoda u Splitu)

Slika 34: Ostaci kaštela sv. Ivana Krstitelja u uvali Kancelirovac (Fototeka Konzervatorskog zavoda u Splitu)

Slika 35: Svetište Gospe od Prizidnice

Slika 36: Istočni dio crkve Gospe pokraj mora i tlocrt ranosrednjovjekovne crkve (Preuzeto iz knjige: MARASOVIĆ, T. (2011.), 514.)

Slika 37: Ulomak pilastra oltarne pregrade pronađen pored crkve sv. Jakova (Preuzeto iz knjige: MARASOVIĆ, T. (2011.), 513.)

Slika 38: Ranosrednjovjekovna spolija uzidana na kući u predjelu Skalice

Slika 39: Tegurij uzidan na pročelju crkve sv. Nikole (Preuzeto iz knjige: MARASOVIĆ, T. (2011.), 512.)

Slika 40: Fragmenti oltarne pregrade iz crkve sv. Teodora (Preuzeto iz knjige: MARASOVIĆ, T. (2011.), 510.)

Slika 41: Tlocrt postojeće crkve sv. Mavra s naznačenim arheološkim tragovima (Preuzeto iz članka: BURIĆ, T. (2000.c))

Slika 42: Ulomak grede oltarne pregrade pronađene u crkvi sv. Mavra (Preuzeto iz knjige: MARASOVIĆ, T. (2011.), 516.)

Slika 43: Granični stup s Brnistrovca (izložen u dvorištu župne kuće u Slatinama)

Slika 44: Granični stup na položaju Kraljev gaj

Slika 45: Isječak karte okolice Splita Martina Kolunića-Rote, Karta okolice Splita iz 1571. (www.enciklopedija.hr/Natuknice.aspx.?ID=32511, preuzeto 26. rujna 2015.)

Slika 46: Karta Vicenza Marie Coronellija iz 1688. (CORONELLI, V. M. (oko 1694.))

Slika 47: Trogir i Čiovo na karti Giuseppea Rosaccia iz 1598., Viaggio da Venetia, a Constantinopoli per mare, e per terra... (Preuzeto iz knjige: KOZLIČIĆ, M. (1995.), 209.)

Slika 48: Isječak s prikazom srednjovjekovnog mosta, nepoznati autor, Čiovo, ulje na platnu, druga polovina XIX. stoljeća (Muzej grada Trogira)

Slika 49: Prikaz mosta na karti Trogira i Čiova iz 1828. (Središnji arhiv u Beču, Inland c III. a, Traù nr. 06.)

Slika 50: Nacrt mosta s karte Trogira i Čiova iz 1828. (Središnji arhiv u Beču, Inland c III. a, Traù nr. 06.)

Slika 51: Prikaz srednjovjekovnog čiovskog mosta na crtežu Petra Gironcia, kraj XVIII. stoljeća (Biblioteca Nazionale Marciana u Veneciji, sig. Miss. P.D. c879/13)

Slika 52: Isječak crteža Napoleona Erauta iz 1682. s prikazom rta Cumbrijan s crkvom sv. Ciprijana

(http://www.internetculturale.it/opencms/ricercaMag.jsp?case=&q=&&clusterLabel=Trau+Citt%C3%A0+Nella+Dalmazia&cluster=0ec8bd6168022cc7efc9457897e4dd1c&channel__subject=%22Solta%22+OR+%22Brac%22+OR+%22Trogir%22, preuzeto 26. rujna 2015.)

Slika 53: Isječak karte Čiova iz 1828., položaj crkve sv. Andrije uz koju je pretpostavljen položaj Starog lazareta (Središnji arhiv u Beču, Inland c III. a, Traù nr. 06.)

Slika 54: Isječak karte Čiova iz 1828., položaj crkve sv. Andrije uz koju je pretpostavljen položaj Starog lazareta (Središnji arhiv u Beču, Inland c III. a, Traù nr. 06.)

Slika 52: Isječak grafike Jeana Blauea oko 1680. godine

Slika 55: Pretpostavljeni položaj čiovskih solana na rtu Cumbrijan, uz sjevernu obalu zaljeva Saldun

Slika 56: Dominikanski samostan sv. Križa

Slika 57: Pustinjačke nastambe u Prizidnicama

Slika 58: Ostaci ljetnikovca Ivana Nikole Andresia

Slika 59: Uvala Pantera s ljetnikovcem obitelji Racettini (Fototeka Konzervatorskog zavoda u Splitu)

Slika 60: Položaj crkve sv. Jere na katastarskoj mapi iz 1830. (DAS, AM Trogir)

Slika 61: Crkva sv. Jere

Slika 62: Slatine, zračni snimak: 1 - zaravan Glavica, 2 - župna crkva Uznesenja bl. Djevice Marije, 3a,b - Selo, 4 - župna kuća i Brce, 5 - Kalalarga, 6 - Put Porta, 7 - položaj nekadašnjeg izvora vode i bunara Slatinjšćaka, 8 - luka, Porat, 9 - polje, 10 - put prema Trogiru

Slika 63: Župna crkva Uznesenja blažene Djevice Marije

Slika 64: Slatine, isječak iz katastarske mape građevinskih čestica iz 1830. (DAS, AM, Slatine)

Slika 65: Žedno, zračni snimak: 1 - crkva bl. Ivana Trogirskog, 2 - cisterna/bunar, 3 a, b, c - zaseoci, 4 - crkva sv. Mavra, 5 - trasa starog puta prema Trogiru, 6 - trasa starog puta prema samostanu sv. Križa, 7 - trasa starog puta prema Slatinama

Slika 66: Žedno, cisterna

Slika 67: Crkva sv. Mavra (Joško Ćurković)

Slika 68: Žedno, župna crkva bl. Ivana Trogirskog, pročelje

Slika 69: Žedno, župna crkva bl. Ivana Trogirskog, istočna i sjeverna fasada crkve

Slika 70: Žedno, isječak iz katastarske mape iz 1830. (DAS, AM, Žedno)

Slika 71: Žedno, zaseok Maravić/Klarić, potleušica s pripadajućim vrtom

Slika 72: Arbanija, zračni snimak: 1 - dominikanski samostan sv. Križa, 2 - selo, 3 - Put Vlaka, 4 - lučica, 5 - šuma Gaj, 6 - trasa starog puta prema selu Žedno

Slika 73: Dominikanski samostan sv. Križa (preuzeto iz knjige: IVEKOVIĆ, Ć. M. (1910.b))

Slika 74: Samostan sv. Križa, klaustar i kruna bunara

Slika 75: Arbanija, isječak iz katastarske mape građevinskih čestica iz 1830. (DAS, AM, Žedno)

Slika 76: Crkva sv. Teodora

Slika 77: Okrug Gornji, crkva sv. Karla Boromejskog

Slika 78: Škropionica na crkvi sv. Karla Boromejskog

Slika 79: Okrug Donji, crkva sv. Ivana Krstitelja

Slika 80: Okrug Gornji, zračni snimak: 1 - crkva sv. Karla Boromejskog, 2a - zaseok Kuzmanića, Buffalisa, Baretinih i Maravića, 2b - zaseok Mišinih, Buličića i Pivetovih, 2c - zaseok Radića, 3 - trasa starog puta prema Trogiru, 4 - trasa starog puta Put Glavice prema Lokvama i Okrugu Donjem, 5 - lučica, uvala Toč, 6 - položaj ljetnikovca Andreis

- Slika 81: Lokva i izvor Pišćet kod Okruga Gornjeg
- Slika 82: Okrug Gornji, isječak iz katastarske mape iz 1830. (DAS, AM, Okrug)
- Slika 83: Okrug Donji, zračni snimak, 1 - crkva sv. Ivana Krstitelja, 2a,b - Selo, 3 - lučica Stari porat, 4 - trasa puta koji se kasnije račva u put prema bunaru Šepurina i put Glavice prema Okrugu Gornjem
- Slika 84: Okrug Donji, isječak iz katastarske mape iz 1830. (DAS, AM, Okrug)
- Slika 85: Zračni snimak povijesne jezgre Trogira i trogirskog predgrađa na Čiovu
- Slika 86: Trogir i dio otoka Čiova s trogirskim predgrađem na karti iz 1828. (Središnji arhiv u Beču, Inland c III. a, Traù nr. 06.)
- Slika 87: Pretpostavljena izvorna linija obale (D. Babić)
- Slika 88: Zacharia Negro, Prikaz trogirskih solana, 1580. godine
- Slika 89: Područje Trogira iz knjige Ivana Lucića, 1673. godine, Memorie storiche di Tragurio ora detto Trau di Giovanni Lucio, Venecija, 1673., bakrorez, Teritorio di Traù e Spalato (Preuzeto iz knjige: KOZLIČIĆ, M. (1995.), 225.)
- Slika 90: Mreža starih putova i crkava na širem prostoru trogirskog predgrađa na Čiovu
- Slika 91: Dio oporuke Stanoja Birojevića iz 1439. (HDA, Pregamene, zbirka Documenta medievalia varia 1.1 A I (DMV))
- Slika 92: Prostor trogirskog predgrađa na Čiovu s naznačenom prirodnom linijom obale i položajem starih crkava sv. Lazara, sv. Jakova i sv. Petra (D. Babić)
- Slika 93: Blaž Jurjev Trogiranin, detalj poliptiha s prikazom sv. Jakova i bratima, 1436. godine
- Slika 94: Crkva Gospe pokraj mora, pogled sa sjeverozapada
- Slika 95: Crkva Gospe pokraj mora, pogled s jugoistoka
- Slika 96: Crkva Gospe pokraj mora, reljef na pročelju
- Slika 97: Ivan Duknović, Sv. Marija Magdalena, kraj XV. stoljeća
- Slika 98: Kuća na Skalicama (kat. čest. 113)
- Slika 99: Kuća u blizini crkve sv. Petra (kat. čest. 229)
- Slika 100: Okvir vrata (kat. čest. 201)
- Slika 101: Grb obitelji Zorzi uklesan na južnom zidu kuće (kat. čest. 213)
- Slika 102: Gotički okvir vrata na kući kat. čest. 213
- Slika 103: Crkva sv. Nikole s uklesanom kasnogotičkom monoforom
- Slika 104: Fragment kasnogotičke balkonske ograde
- Slika 105: Bifora uklesana nad ulazom u kuću (kat. čest. 257-258)
- Slika 106: Okvir vrata s motivom štapa (kat.č.260)

Slika 107: Trogir i kuće trogirskog predgrađa na Čiovu na crtežu iz XV. stoljeća

Slika 108: Trogir i predgrađe na Čiovu gledano s uzvišenja brijega Balan - početak XX. stoljeća

Slika 109: Brodogradilište obitelji Koščina, početak XX. stoljeća

Slika 110: Trogir i predgrađe na Čiovu na slici Fedora Karačaja, 1827.-1828. godine

Slika 111: Trogir i predgrađe na Čiovu na prikazu Angiela Degli Oddija iz 1584. godine

Slika 112: Isječak grafike Jeana Bleau, oko 1680. godine

Slika 113: Crkva sv. Jakova

Slika 114: Crkva sv. Jakova, portal

Slika 115: Crkva sv. Jakova i okolne kuće na katastarskoj mapi iz 1830. (DAS, AM, Trogir)

Slika 116: Crkva sv. Jakova, pala glavnog oltara s prikazom Bogorodice uz sv. Luku, sv. Jakova i sv. Franju Ksaverskog

Slika 117: Bogorodica s djetetom i čudima sv. Spiridona, XVIII. stoljeće

Slika 118: Natpis na kući bratovštine sv. Jakova na kojem se spominje župan Baučić

Slika 119: Crkva sv. Petra

Slika 120: Crkva sv. Petra, pogled s jugoistoka

Slika 121: Crkva sv. Petra i okolne kuće na katastarskoj mapi iz 1830. (DAS, AM, Trogir)

Slika 122: Pala glavnog oltara s prikazom Bogorodice, Giovanni Battista Argenti, 1600. godine

Slika 123: Crkva sv. Nikole

Slika 124: Zazidana vrata na sjevernom zidu crkve

Slika 125: Crkva sv. Nikole i okolne kuće na katastarskoj mapi iz 1830. (DAS, AM, Trogir)

Slika 126: Crkva sv. Lazara

Slika 127: Crkva i samostan sv. Lazara na karti iz 1828. (DAS, AM, Trogir)

Slika 128: Crkva sv. Lazara, južna fasada

Slika 129: Matej Ponzoni-Pončun, slika na oltaru na kojoj je prikazan donator Jeronim Dragozetović

Slika 130: Grobna ploča pomorca Matije Mihete

Slika 131: Natpis na zvoniku sv. Lazara

Slika 132: Crkva i samostanska zgrada na katastarskoj mapi iz 1830. (DAS, AM, Trogir)

Slika 133: Reljef nad ulazom u samostansku zgradu

Slika 134: Okviri prozora uklesani na kući Calebotta

Slika 135: Kruna bunara iz samostana sv. Lazara, prikaz Krista i Samarićanke

Slika 136: Spomen stup kneza Girolama Minijsa

Slika 137: Crkva sv. Ante

Slika 138: Jacopo Palma mlađi, Sv. Antun Opat i sv. Pavao Pustinjak

Slika 139: Nadgrobna ploča ženske bratovštine sv. Antuna

Slika 140: Samostan sv. Ante na katastarskoj mapi iz 1830. (DAS, AM, Trogir)

Slika 141: Kapitel sačuvan u samostanu

Slika 142: Šetnica i portal kapele sv. Antuna Opata, sv. Pavla Pustinjaka i sv. Marije Magdalene

Slika 143: Šetnica s odrinom (Slika preuzeta iz IVEKOVIĆ, Č. M. (1910.a))

Slika 144: Zavjetna kruna, druga polovina XIV. stoljeća

Slika 145: Samostan i pristupni put s nizom kapela prikazan na karti iz 1828. (Središnji arhiv u Beču, Inland c III. a, Traù nr. 06.)

Slika 146: Samostan i pristupni put na grafici Jeana Blauea, oko 1680. godine

Slika 147: Crtež kapele sv. Ane (OSS, SLADE ŠILOVIĆ, R. Pabirci, rukopis)

Slika 148: Gospe pokraj mora i okoliš crkve početkom XX. stoljeća

Slika 149: Položaj crkve sv. Tome na karti iz 1828. (Središnji arhiv u Beču, Inland c III. a, Traù nr. 06.)

Slika 150: Crtež s prikazom crkve sv. Tome korištene kao radionice i okolnim zemljišnim parcelama (DAS, ONUD, serija Konfiskacije, dokument 222/K)

Slika 151: Prikaz crkve sv. Tome na grafici Fedora Karačaja, sredina XIX. stoljeća

Slika 152: Crkva sv. Tome na prikazu Trogira, XIX. stoljeće (Državni arhiv u Zadru, Preuzeto iz knjige: RADIĆ, D. (2013.), 44.)

Slika 153: Crkva sv. Tome i okoliš crkve na fotografiji iz prve polovine XX. stoljeća (Fototeka Konzervatorskog zavoda u Splitu)

Slika 154: Crkva sv. Andrije (Fototeka Konzervatorskog zavoda u Splitu)

Slika 155: Trogirsko predgrađe na Čiovu, pogled sa zapada, kraj XIX. stoljeća

Slika 156: Isječak crteža Angiela Degli Oddija iz 1584. godine

Slika 157: Isječak karte iz knjige Ivana Lucića iz 1673. godine

Slika 158: Jacopo Piccino, Veduta grada s bl. Ivanom Trogirskim, nakon 1647. godine. Isječak karte s prikazom Trogira i trogirskog predgrađa na Čiovu

Slika 159: Kuća na Skalicama (kat. čest. 114.)

Slika 160: Kuća zapadno od Sv. Petra (kat. čest. 229)

Slika 161: Detalj stubišta s uklesanom godinom (kat. čest. 229)

Slika 162: Kuća Ostojić, Madonica i Calebotta (kat. čest. 99-101), detalj prozora

Slika 163: Kuća Ostojić, Madonica i Calebotta (kat. čest. 99-101), detalj prozora

Slika 164: Grb i natpis na kojem se spominje Matija Moglić

Slika 165: Kuća Lapizar (kat. čest. 105)

Slika 166: Kuća Calebotta (kat. čest. 118)

Slika 167: Isječak iz katastra: kuće Cicilijani (kat. čest. 249), Rubinjoni i Zuppa (kat. čest. 250-251) (DAS, AM, Trogir)

Slika 168: Kuća Cicilijani (kat. čest. 249)

Slika 169: Kuća Cicilijni, detalji prozorskih okvira

Slika 170: Kuća Rubinjoni (kat. čest. 251), detalj prozorskog otvora

Slika 171: Kuća Rubinjoni (kat. čest. 251), pilastar balkonske ograde

Slika 172: Kuća Zuppa (kat. čest. 250), trostruke balkonske konzole

Slika 173: Isječak iz katastra; sklop kuća Alegretti (kat. čest. 110-112) (DAS, AM, Trogir)

Slika 174: Sklop Alegretti, dvorišni ulaz, kuća (kat. čest. 111 i kat. čest. 110)

Slika 175: Kuća Godojević (kat. čest. 252)

Slika 176: Kuća Godojević, spolije

Slika 177: Kuća Zečić (kat. čest. 232-233)

Slika 178: Grb obitelji Zečić

Slika 179: Kuća Lubin (kat. čest. 253)

Slika 180: Isječak iz katastra, sklop obitelji Jura (kat. čest. 77-79) (DAS, AM, Trogir)

Slika 181: Kuća Jura (kat. čest. 77) (Preuzeto iz: IVEKOVIĆ, Ć. M. (1910.a))

Slika 182: Kuća Jura (kat. čest. 77), ugaoni pilastar balkonske ograde prvog kata (Preuzeto iz: IVEKOVIĆ, Ć. M. (1910.a))

Slika 183: Kuća Jura (kat. čest. 77), ulaz u konobu

Slika 184: Kuća Jura (kat. čest. 77), začeljni balkon

Slika 185: Kuća Jura (kat. čest. 77), balkon drugog kata

Slika 186: Sklop Jura, dvorišni portal

Slika 187: Sklop Jura, grb nad dvorišnim ulazom (Fototeka Konzervatorskog zavoda u Splitu)

Slika 188: Grb obitelji Koščina

Slika 189: Isječak iz katastra, sklop obitelji Koščina (kat. čest. 70-72) i zemljišne parcele (DAS, AM, Trogir)

Slika 190: Trogir i predgađe na Čiovu, nepoznati autor, ulje na platnu, sredina XIX stoljeća (Muzej grada Trogira)

Slika 191: Isječak grafike A. A. Scmidta, Das Koeiserthum Oesterreich, Stuttgart, 1842.

Slika 192: Isječak prikaza Giuseppea Justera iz 1708.godine (Preuzeto iz knjige: BERITIĆ, L. (1962.), 263)

Slika 193: Trogirsko predgrađe na Čiovu, obalno pročelje predgrađa na početku XX. stoljeća

Slika 194: Isječak iz katastra, sklop Nutrizio (kat. čest. 13-17) (DAS, AM, Trogir)

Slika 195: Prilaz dvorištu i kućama Nutrizio (Fototeka Konzervatorskog zavoda u Splitu)

Slika 196: Kuća Nutrizio, isječak slike iz druge polovine XIX. stoljeća, nepoznati autor, Čiovo, ulje na platnu, druga polovina XIX. stoljeća (Muzej grada Trogira)

Slika 197: Balustrada prvog kata kuće (kat. čest. 14)

Slika 198: Ulazni portal prvog kata kuće (kat. čest. 14)

Slika 199: Isječak iz katastra, sklop Cernieo-Cindre-Radačić-Alegretti (kat. čest. 1-12) (DAS, AM, Trogir)

Slika 200: Isječak crteža Trogira iz XV. stoljeća

Slika 201: Isječak crteža Trogira s početka XVII. stoljeća

Slika 202: Isječak perspektivnog prikaza Trogira i Čiova objavljenog kod Ivana Lucića, Memorie storiche di Tragurio ora detto Traù di Giovanni Lucio, Venecija, 1673., bakrorez, Traù (Preuzeto iz knjige: KOZLIČIĆ, M. (1995.), 227.)

Slike 203: Isječak grafike Johana Hogellmulera iz sredine XIX. stoljeća, J. Högel Müller, 1845., Panorama della Costa e delle Isole di Dalmazia nei viaggi dei Piroscafi del Lloyd Austriaco, Designato per ordine deello Stabilimento sudetto da Giuseppe Rieger, Trieste, Litografia di B:Linassi e C.o, 1853. (Preuzeto iz knjige: KOZLIČIĆ, M. (2003.))

Slika 204: Trokatnica na rubu sklopa (kat. čest. 6,7)

Slika 205: Ulazna vrata kuće (kat. čest. 12)

Slika 206: Isječak iz katastra, sklop Cindre-Alegretti-Milić (kat. čest. 210-218) (DAS, AM, Trogir)

Slika 207: Gospodarska zgrada (kat. čest. 213) i pripadajuće dvorište (kat. čest. 19) (Fototeka Konzervatorskog zavoda u Splitu)

Slika 208: Kuća Cindre (kat. čest. 218), obalno pročelje (Fototeka Konzervatorskog zavoda u Splitu)

Slika 209: Isječak iz katastra, sklop Gattin-Dellalle (kat. čest. 219-225) (DAS, AM, Trogir)

Slika 210: Kuća Gattin (kat. čest. 223)

Slika 211: Dvorišni ulaz u sklop Gattin

Slika 212: Natpis uklesan na kući Slade (kat. čest. 220)

Slika 213: Isječak iz katastra, sklop Bukareo–Cindre (kat. čest. 226-228) (DAS, AM, Trogir)

Slika 214: Grb uzidan na natprozorniku kuće dograđene na zapadnom dijelu sklopa Bukareo- Cindre

Slika 215: Portal kuće Bukareo-Cindre (kat. čest. 226)

Slika 216: Konzola (kat. čest. 226)

Slika 217: Okvir vrata (kat. čest. 228)

Slika 218: Isječak iz katastra, sklop Moretti-Katalinić-Petrić (kat. čest. 254-263) (DAS, AM, Trogir)

Slika 219: Sklop Moretti-Katalinić-Petrić, crtež, XIX stoljeće (Arhiv obitelji Moretti)

Slika 220: Kuća (kat. čest. 254), južna fasada

Slika 221: Jugozapadni dio sklopa uz crkvu sv. Nikole

Slika 222: Pogled na Lučicu, sklop Katalinić- Pertić i brodogradilište Russo (Preuzeto iz knjige: RADIĆ, D. (2013.), 34.)

Slika 223: Obalna fasada sklopa Petrić-Katalinić

Slika 224: Isječak iz katastra, niz kuća zapadno od predgrađa (DAS, AM, Trogir)

Slika 225: Kuća Gorica

Slika 226: Kuće Cerineo (kat. čest. 1038, 1037), južna fasada (fotografija u vlasništvu obitelji Halbarth)

Slika 227: Kuće Cerineo (kat. čest. 1038, 1037), sjeverna fasada (fotografija u vlasništvu obitelji Halbarth)

Slika 228: Kasnorenesansni arhitektonski ukras pronađen u podu kuće Cerineo

Slika 229: Kuća Sulešić – Cindre (kat. čest. 1034, 1035)

Slika 230: Kuća na crtežu Trogira iz prve polovine XX. stoljeća (fotografija u vlasništvu obitelji Cicilijani)

Slika 231: Natpis koji spominje Nikolu Castratija (fotografija u vlasništvu obitelji Tironi)

- Slika 232: Ulomak renesansnog okvira prozora
- Slika 233: Kuća Košćina (kat. čest. 265), južna fasada
- Slika 234: Kuća Košćina, zazidani lučni prozor
- Slika 235: Kuće uz uvalu Malo more (fotografija u vlasništvu obitelji Stella)
- Slika 236: Kuća Demicheli-Calebotta (kat. čest. 32,33)
- Slika 237: Kuća Drago (Zborovac) (kat. čest. 27)
- Slika 238: Kuća Drago (Zborovac) i brodogradilište Košćina
- Slika 239: Grb biskupa Ivana Antuna Zborovaca (Fototeka Konzervatorskog zavoda u Splitu)
- Slika 240: Kuća Brešan (kat. čest. 68)
- Slika 241: Bilin dolac, potleušice u nizu roda Coce
- Slika 242: Predgrađe na Čiovu na prikazu Faustina Brascuglie, 1745. Faustino Brascuglia, Pianta di Traù, Biblioteca nazionale Marcian, Venecija, IT-VE0049; Signatura: Ms.It.VI.195 (10054) (http://www.internetculturale.it/jmms/iccuviewer/iccu.jsp?id=mag_GEO0025873&mode=all&teca=GeoWeb+-+Marciana, preuzeto 26. rujna 2015.)
- Slika 243: Isječak crteža Napoliona Erauta iz 1682. (http://www.internetculturale.it/opencms/ricercaMag.jsp?case=&q=&&clusterLabel=Trau+Citt%C3%A0+Nella+Dalmazia&cluster=0ec8bd6168022cc7efc9457897e4dd1c&channel__subject=%22Solta%22+OR+%22Brac%22+OR+%22Trogir%22, preuzeto 26. rujna 2015.)
- Slika 244: Trogir i predgrađe na Čiovu na grafici Jeana Blauea, oko 1680. godine

POPIS PRILOGA

Prilog 1: Karta Čiova s naznačenim kulturno-povijesnim lokalitetima

Prilog 2: Karta Čiova- prapovijest

Prilog 3: Karta Čiova- antika

Prilog 4: Karta Čiova- kasnoantičko i ranokršćansko doba

Prilog 5: Karta Čiova- ranosrednjovjekovno doba

Prilog 6: Karta Čiova- kasni srednji vijek

Prilog 7: Karta Čiova- novi vijek

Prilog 8 - Katastarska mapa iz 1830. Godine

Prilog 9: Podaci o broju stanovnika u trogirskom pregradu na Čiovu i u čiovskim selima koji se uspoređuju s podacima o broju stanovnika u samom Gradu i srednjovjekovnom predgrađu Pasike (D. Babić)

Prilog 10: Porijeklo stanovništva trogirskog predgrađa na Čiovu prema angrafima iz 1702., 1723. i 1824., popisu stanovništva iz 1743. te Operatu katastra iz 1831. godine prema tradicionalnim obiteljskim djelatnostima (D. Babić)

Prilog 11: Trogirsko predgrađe na Čiovu - prikaz naselja s naznačenom namjenom pojedinih građevina na osnovi podataka iz Upisnika građevinskih čestica iz 1831. godine (D. Babić)

Prilog 12: Trogirsko predgrađe na Čiovu s prikazom dvokatnica (plavom bojom) i trokatnica (crvenom bojom) na osnovi podataka iz Upisnika građevinskih čestica iz 1831. godine (D. Ba Prilog 13: Trogirsko predgrađe na Čiovu; jezgra naselja i grupacije kuća na rubnim dijelovima

Prilog 14: Trogirsko predgrađe na Čiovu s naznačenim reprezentativnijim kućama i sklopovima kuća: 1 – pretpostavljena izvorna linija obale, 2 - kuća Cerineo (kat. čest. 1036-1029), 3 - kuća Tironi/Cicilijani/Castriotto) (kat. čest. 1034-1035), 4 - kuća Ivčević (Koščina) (kat. čest. 265), 5 - Kuća Katalinić (Dragač) (kat. čest. 259-260.), 6 - kuća Buccareo (kat. čest. 226), 7 - crkva sv. Petra, 8 - crkva sv. Jakova, 9 - kuća Nutrizio (kat. čest. 14-15), 10 - kuća Jura (kat. čest. 77) , 11 - crkva sv. Lazara/sv. Josipa (D. Babić)

Prilog 15: Predjeli u trogirskom predgrađu na Čiovu

6. POPIS LITERATURE I IZVORA

ARHIVSKA GRAĐA/(kratice)

DRŽAVNI ARHIV U SPLITU (DAS)

Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju/(AM).

K.O. Trogir (kutija 659)/(Trogir).

Operato dell`Estimo censuario del Commune della città di Traù /(Operato).

Protocollo delle particelle degli edificizi/(PE).

Protocollo delle particelle degli terreni/(PT).

K.O. Žedno (kutija 748)/(Žedno).

Operato dell`Estimo censuario del Commune di Xedno/(Operato).

Protocollo delle particelle degli edificizi/(PE).

K.O. Slatine (kutija 575)/(Slatine).

Operato dell`Estimo censuario del Commune di Slatine/(Operato).

Protocollo delle particelle degli edificizi/(PE).

K.O. Okrug (kutija 404)/(Okrug).

Operato dell`Estimo censuario del Commune di Okrug/(Operato).

Protocollo delle particelle degli edificizi/(PE).

Protocollo delle particelle dei tereni/(PT).

Fond Garagnin-Fanfogna/(GF)

Fond Ivčević/(FI)

-Rukopisi (kutija OFIT 3)/(Rukopisi).

-Annotazioni di elemosine, spese ed ogetti spettanti alla Chiesa di S.Pietro in Drofine nella Isola Bua cominciando dal Mese di Luglio 1866. Per cura del Prof.Dn Matteo Ivceovich da Traù (373, OFIT 2)/(Annotazioni).

ONUD, serija Konfiskacije 1-12 (1946.-1947.)/(Konfiskacije).

Fond Slade-Šilović/(FSS).

Arhiv Urbanističog zavoda Dalmacije

NADBISKUPSKI ARHIV U SPLITU/(NAS)

CACCIA, J. (1737.) Visitatio prima Diocesana Ill.ac. Reverendi D.F. Josephi Caccia episcopi Traguriensis, NAS, T.

DIDAK, M. (1756.) Vizitacije biskupa Didaka Manole 1756.-1761.; NAS, T, 47.

GARZADORI, O. (1603.) Visitatio Dalmatiae – Traguriensis ann. 1624. et 1625.; Arhiv zbora za evangelizaciju naroda, Visite e collegi vol. 2; NAS, Preslike miscell.

GIORDANO, P. (1625.) Visitation canonicae episcopi Pacis Iordani, NAS, T, 10 A B.

GIORDANO, P. (1637.) Visitation canonicae episcopi Pacis Iordani, NAS, T, 10 A B.
GIORDANO, P. (1645.) Visitation canonicae episcopi Pacis Iordani, NAS, T, 10 A B.
GIORDANO, P. (1647.) Visitation canonicae episcopi Pacis Iordani, NAS, T, 10 A B.
JURILEO, I.K. (1824.) Visitatio canonica vicarii capitularis Ioannis Baptiste Giurileo, NAS, T, 68

KAČIĆ, A. (1723.) Vizitacije biskupa Kačića 1723.-1730., NAS, T, 32.

MIOČEVIĆ, A. (1767.) Prima visita generale di Monsignor Miocevich della Cattedrale, Città ed Isola Bua, NAS, T.

PRIOLUS, M. (1603.) Visitatio Ecclesiarum Dalmatiae – Traguriensis 1602.-1603., Vatikanski arhiv, Misc., Arm. VII, vol. 100; NAS, Preslike miscell.

VALIER, A. (1576.) Visitatio apostolica Dalmatiae 1579, Visitatio ecclesiarum urbis et dioecesis Traguriensis 1576.; Archivium Secretum Vaticanum, Congregatio concilii n. 57 - Visitatio Traguriensis 1579.; Vatikanski arhiv, Congr. Vescovi regolari, Visite apostoliche, vol. 80; NAS, Preslike miscell.

Bilješke povjesničara Ivana Lucića za njegovo djelo De Regno Dalmatiae et Croatiae, Indagationum libri 10/(Bilješke Lucić).

ARHIV NADBISKUPSKOG SJEMENIŠTA U SPLITU/(ANSS)

Prijepisi raznih isprava i podataka o trogirskim crkvama, Neimenovani rukopis (Nr).

ARHIV TROGIRSKOG KAPTOLA/(AT)

Matrikule trogirskih bratovština iz 15. i 16. stoljeća (prijepis 18. stoljeća).

Popis nekretnina i zemalja iz 1730. godine.

Pergamene, kutija III.

ŽUPNI ARHIV SLATINE/(ZAS)

Liber memorabilium, sv. IV.

ŽUPNI ARHIV ŽUPE SV. KARLA BOROMEJSKOG U OKRUGU/(ZAO)

Matice krštenih.

ARHEOLOŠKI MUZEJ U SPLITU/(AS)

Corpus inscriptionum latinarum/(CIL).

ARHIV HRVATSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI/ AHAZU

Pisana ostavština Ivana Lucića, prijepisi.

ARHIV KONZERVATORSKOG ZAVODA U SPLITU

Fototeka.

MUZEJ GRADA TROGIRA

Rješenja o registraciji nepokretnih spomenika kulture.

OBITELJ SLADE-ŠILOVIĆ U TROGIRU/(OSS)

SLADE ŠILOVIĆ, R. Pabirci, rukopis.

ZNANSTVENA KNJIŽNICA U ZADRU/(ZKZ)

Documeneti spettanti la storia municipale di Traù (Fascikl A, 15236/ms296, Fascikl B 15261/ms 309, Fascikl C,15261/ms 309,)/(Ostavština Andreis).

HRVATSKI DRŽAVNI ARHIV / (HDA)

Zbirka Fanfogna-Garagnin (713) / (FG).

Pregamene, zbirka Documenta medievalia varia 1.1 A I (DMV).

Korespondencije (kutija 2).

Salonitana et Spalatensia Varia (kutija 9 i 12).

POPIS LITERATURE

AMMIANUS MARCELLINUS (1874.) *Rerum Gestarum libri qui supersunt*, Lipsiae.

ANČIĆ, M. (1999.) Od vladarske curtis do gradskog kotara. *Starohrvatska prosvjeta*, g. III./26, 189.-236.

ANDREIS, M. (1997.) Migracije između primoštensko-rogozničkog kraja i otoka Šolte, Velikog Drvenika, Malog Drvenika te naselja Vinišća do godine 1900. u: Povid, Primošten, Šibenik, 253.-260.

ANDREIS, M. (2000.) Stanovništvo Drvenika i Ploča. Zbornik otoka Drvenika, sv. I, Drvenik, 507.-535.

ANDREIS, M. (2002.a) Birači rektora crkve sv. Barbare u Trogiru – građa za anagraf dalmatinskoga plemstva u 16. stoljeću, GPPD 18, 161.-237.

ANDREIS, M. (2002.b) Rod Slade u Trogiru, Vartal 1-2, 15.-26.

ANDREIS, M. (2002.c) Trogirski patricijat u srednjem vijeku. Rasprave iz hrvatske kulturne prošlosti 2, Zagreb, 5.-210.

ANDREIS, M. (2006.) Trogirsko plemstvo do kraja prve austrijske uprave u Dalmaciji (1805.). Trogir.

ANDREIS, M. (rukopis) Stanovništvo predgrađa Čiova u 18. i 19. stoljeću prema podacima iz anagrafa i popisa stanovništva. za: časopis Društva za zaštitu kulturnih dobara Trogira „Radovan“.

ANDREIS, M., BENYOVSKY, I., PLOŠNIĆ, A. (2003.) Socijalna topografija Trogira u 13. stoljeću. PP 25, 37.-92.

- ANDREIS, M., BENYOVSKY LATIN, I., PLOSNIĆ ŠKARIĆ, A. (2007.) Socijalna topografija Trogira u 14. st. PP 33, 103.-193.
- ANDREIS, P. (1908.) Storia della città di Traù. Split.
- ANDREIS, P. (1977.-1978.) Povijest grada Trogira I-II. Split.
- ANDRIJAŠEVIĆ, N. (1910.) O vertikalnom pomicanju obalne crte u historičko doba na sjevero-istoku Jadranskoga mora. Zagreb.
- BABIĆ, D. (2012.) Opis Trogira i njegova teritorija s kraja XVI. stoljeća. GPPD 24, 9.-53.
- BABIĆ, I. (1972.) Tri srednjovjekovne crkvice između Šibenika i Trogira. PPUD 19, 63.-78.
- BABIĆ, I. (1977.) Problematika zaštite povijesne jezgre Trogira. Arhitektura 160-161, Zagreb, 6.-12.
- BABIĆ, I. (1978.) Kulturna i umjetnička baština Trogira. u: P. Andreis, Povijest grada Trogira II, Split, 99.-127.
- BABIĆ, I. (1980.) Gradine i gomile između Trogira i Splita u odnosu na prirodne puteve, u: Putevi komunikacije u praistoriji, zbornik radova, (Materijali XVI), Beograd, 61.-67.
- BABIĆ, I. (1981.) Prostor između Trogira i Splita. Trogir.
- BABIĆ, I. (1982.) Renesansa u Trogiru. Dometi 11, 53.-61.
- BABIĆ, I. (1985.) Starokršćanski ulomci u Trogiru. PPUD 25, 25.-47.
- BABIĆ, I. (1989.) Naselja pod utverdama u Dalmaciji, Radovi 1898, OOUR Prirodoslovno- matematičkih znanosti i studija odgojnih područja u Splitu, 7.-25.
- BABIĆ, I. (1990.) Trogir u doba nastanka Lucićeva Vartla, u: Vartal, Split, 855.-879.
- BABIĆ, I. (1991.) Trogirski barokna palača zvana Paitunova kuća. Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 17, 75.-89.
- BABIĆ, I. (1994.) Od ubavog do gubavog. Eseji, polemike i članci, Split.
- BABIĆ, I. (1995.) Crkva sv. Andrije na Čiovu. PPUD 35 (Petriciolijev zbornik I), 203.-223.
- BABIĆ, I. (1996.) Predromanički fragmenti iz Marine kod Trogira s ekskursom o ranosrednjovjekovnoj skulpturi iz vremena kneza Muncimira. GPPD 12 (Božić-Bužančić zbornik), 43.-56.
- BABIĆ, I. (2001.-2002.) Počeci trogirskog predgrađa u Pasikama. PPUD 39, 123.-148.
- BABIĆ, I. (2005.a) Četiri trogirske gotičke krune. u: Župa sv. Jakova, 57.-64.
- BABIĆ, I. (2005.b) Pomak prema crnom. Kronike i polemike. Zagreb.

- BABIĆ, I. (2006.a) Oporuke Pelegrine, Petra i Koriolana Cipika. Radovi Instituta za povijest umjetnosti, Zagreb, 30, 29.-49.
- BABIĆ, I. (2006.b) Stari trogirski mostovi. u: Luke istočnog Jadrana, 155.-182.
- BABIĆ, I. (2009.) O akciji SOS za Trogir, tri desetljeća poslije. u: Ivi Maroeviću baštinici u spomen, Zagreb, 197.-216.
- BABIĆ, I. (2010.a) Prilike u Trogiru početkom XIX. stoljeća prema podnesku doktora Jakova Mirkovića. u: Hrvati i Ilirske pokrajine (1809.-1813.), (zbornik radova), Zagreb, 409.-418.
- BABIĆ, I. (2013.) Povijesne jezgre dalmatinskih gradova i njihova sudbina. u: Zbornik znanstvenog skupa „Prelogova baština danas“ u povodu devedesete obljetnice rođenja Milana Preloga, Zagreb, 114.-129.
- BABIĆ, I. (2014.) Montanej samostana sv. Dujma i sv. Nikole iz kraja XII. stoljeća. Benediktinski samostan sv. Nikole u Trogiru, zbornik radova prigodom 950. obljetnice utemeljenja, Trogir, 115.-129.
- BABIĆ, I. (rukopis) Trogir - grad i spomenici.
- BABIĆ, I., DUPLANČIĆ, A. (1990.) Povijest trogirске obitelji Babić-Nutrizio. GPPD XI, 329.-345.
- BABIĆ, I. i sur. (1990.) Kulturno blago Trogira. Zagreb.
- BABIN, A. (2004.) Resnik - hidroarheološka istraživanja. Katalog izložbe, Kaštela, Muzej grada Kaštela.
- BADURINA, A. (1978.) Uloga samostana u urbanizaciji jadranske obale. Peristil 21, Zagreb, 131.-134.
- BADURINA, A. (1990.a) Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva. Zagreb.
- BADURINA, A. (1990.b), Uloga franjevačkih samostana u urbanizaciji dubrovačkog područja, Zagreb
- BADURINA, A. (1992.) Bizantski plovni put po vanjskom rubu sjevernih jadranskih otoka. Radovi IPU, 16., Zagreb.
- BADURINA, A. (2003.) Hagiotopografija Hrvatske. Radovi IPU, 27, 305.-310.
- BARADA, M. (1948.) Trogirski spomenici I. Zapisnici pisarne općine trogirске I, od 21. listopada 1263. do 22. svibnja 1273., Zagreb.
- BARADA, M. (1950.) Trogirski spomenici I. Zapisnici pisarne općine trogirске II, od 31. siječnja 1274. do 1. travnja 1294., Zagreb.

- BARADA, M. (1951.), Trogirski spomenici II. Zapisnici sudbenog dvora općine trogirske I, od 8. kolovoza 1266. do 6. prosinca 1299., Zagreb.
- BARADA, M. (1988.) Trogirski spomenici. Zapisci kurije grada Trogira od 1310. do 1331., Split.
- BARANČIĆ, M. (2008.) Arbanas i etnojezični identitet. *Croatica et Slavica Iadertina*, Zadar, 552.-568.
- BARBARIĆ, J., MARKOVIĆ J. (1998.) *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Supplementa I*, Zagreb.
- BARBARIĆ, J., MARKOVIĆ J. (2002.) *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Supplementa II*, Zagreb.
- BAUDRAND, M.A. (1682.) *Geographia oridne litterarum disposita I*. Pariz.
- BARETA BULIČIĆ, M. (2015.) *Okružka rič - ričnik okružskog govora*. Zagreb.
- BELAJ, V., BELAJ, J. (2014.) *Sveti trokuti - topografija hrvatske mitologije*. Zagreb, Matica hrvatska, Institut za arheologiju.
- BELAMARIĆ, J. (1981.) *Novootkriveni zabat predromaničke oltarne pregrade u Trogiru*. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Split 75, 157.-162.
- BELAMARIĆ, J. (2001.) *Studije iz srednjovjekovne i renesansne umjetnosti na Jadranu*. Split.
- BELAMARIĆ, J. (2004.) *Gotička kultura u Dalmaciji. Razvoj slikarstva između XIII. i XV.stoljeća. Stoljeće gotike na Jadranu. Slikarstvo u ozračju Paola Veneziana, katalog izložbe*, 15-32
- BELAMARIĆ, J. (2005.) *Osnutak grada Korčule*. Zagreb.
- BELAMARIĆ, J. (2007.) *Pouke Baštine za gradnju u hrvatskom priobalju*. Zagreb.
- BELAMARIĆ, J. (2012.) *Studije iz srednjovjekovne i renesansne umjetnosti na Jadranu II*. Split.
- BELAMARIĆ, J. i sur. (1994.) *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*. XIII. međunarodni kongres za starokršćansku arheologiju, Split.
- BELAS, A. (1937.) *Ribari u Trogiru u prošlosti*. *Jadranski dnevnik*, 14. kolovoza.
- BELAS, A. (1938.a) *Brašćina sv. Duha u Trogiru*, *Jadranski dnevnik*, br. 171, 23.srpnja; br. 177, 30. srpnja; br. 183, 6. Kolovoza.
- BELAS, A. (1938.b) *Čuvari najstarijih crkvice na otoku Čiovu*. *Jadranski dnevnik*, br. 236, 8. listopada 1938.
- BELAS, A. (1938.c) *Moje selo*. *Jadranski dnevnik*, br. 230. god. III, Split, 12. prosinca 1938.

- BELAS, A. (1938.d) Otok Čiovo. Zašto se je i kada tako prozvao? Hrvatski glasnik, Split, god. I, br. 8, 31. prosinca 1938.
- BELAS, A. (1938.e) Pustinjaci u okolici Splita. Jadranski dnevnik, 5, 1938., br. 212.
- BELAS, A. (1938.f) Školstvo u trogirskoj općini u prošlosti i sadašnjosti. Jadranski dnevnik, 15. listopada 1938.
- BELAS, A. (1939.) Crkvice sv. Jerolima na otoku Čiovu. Zadužbina Ivana i Petra Lucića. Hrvatski glasnik, Split, 25. ožujka 1939.
- BENYOVSKEY, I. (1998.a) Prosjački redovi u kasnosrednjovjekovnom Trogiru. Vartal 1-2, 85.-95.
- BENYOVSKEY, I. (1998.b) Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima. *Croatia Christiana*, 41, 137.-160.
- BENYOVSKEY, I. (2002.) Urbane promjene u Trogiru u prvim desetljećima mletačke vlasti (1420.-1450.). PP 23, 71.-85.
- BENYOVSKEY, I. (2003.a) Komunalno reguliranje gradskog prostora u srednjovjekovnom Trogiru. Zbornik odsjeka za povijest znanosti, 21, 29.-43.
- BENYOVSKEY, I. (2003.b) Trogirsko Prigrade na prijelazu 13. u 14. stoljeće – utjecaj dominikanaca i franjevac na oblikovanje prostora. CHP, 52, 47.-56.
- BENYOVSKEY, I. (2005.a) Gospodarska topografija Trogira u srednjem vijeku. PP 28, 23.-44.
- BENYOVSKEY, I. (2005.b) Trogir u katastru Franje I. Zagreb.
- BENYOVSKEY LATIN, I. (2007.) Uloga bratovštine Sv. Duha u Trogiru u srednjem i ranom novom vijeku. PP 32, 25.-61.
- BENYOVSKEY LATIN, I. (2009.) Srednjovjekovni Trogir. Prostor i društvo, Zagreb.
- BERITIĆ, L. (1958.) Urbanistički razvoj Dubrovnika. Zagreb.
- BERITIĆ, L. (1962.) Obalna utvrđenja na našoj obali. u: Pomorski zbornik I, Zagreb, 217.-263.
- BEZIĆ-BOŽANIĆ, N. (1978.) Građa za bibliografiju Trogira. Trogir.
- BEZIĆ-BOŽANIĆ, N. (1990.) Trogirani u drugoj polovini 13. stoljeća. ČR 1, 37.-50.
- BEZIĆ-BOŽANIĆ, N. (1992.a) Prilog poznavanju trogirskog življa u prvoj polovici 14. stoljeća. ČR 1, 77.-89.
- BEZIĆ-BOŽANIĆ, N. (1992.b) Trogirске obitelji u drugoj polovici 16. stoljeća (1). Vartal, 2, 63.-67.

- BEZIĆ-BOŽANIĆ, N. (1994.) Trogirске obitelji u drugoj polovici 16. stoljeća (2). Vartal, 1-2, 97.-105.
- BEZIĆ-BOŽANIĆ, N. (1995.) Trogirski živalj u osvitu 19. stoljeća. Vartal, 1-2, 35.-56.
- BEZIĆ-BOŽANIĆ, N. (1996.-1997.) Trogirске obitelji u 17. stoljeću. Vartal, 1-2, 337.-354.
- BEZIĆ-BOŽANIĆ, N. (1999.-2001.) Trogirске obitelji u 17. stoljeću. Vartal, 1-2, 183.-190.
- BEZIĆ-BOŽANIĆ, N. (2001.) Trogirске obitelji u 18. stoljeću (8). Vartal, 1-2, 169.-188.
- BEZIĆ-BOŽANIĆ, N. (2002.) Trogirске obitelji u 18. stoljeću (9). Vartal, 1-2, 107.-124.
- BILIĆ, D. (2013.) Inženjeri u službi Mletačke Republike. Inženjeri i civilna arhitektura u 18. stoljeću u mletačkoj Dalmaciji i Albaniji. Split.
- BOERIO, G. (1856.) Dizionario del dialetto veneziano, Venecija.
- BOTIĆ, J., ODŽA, I. (2013.) Geografski determinizam u pučkim vjеровanjima i tradiciji sela Opora, Kultovi, mitovi i vjеровanja u Zagori. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanoga 14. prosinca 2012. u Unešiću, Split, 247., 262.
- BOŽIĆ-BUŽANČIĆ, D. (1968.-1969.) Dvije anagrafske tabele za područje Dalmacije iz druge polovice 18. stoljeća. Arhivski vjesnik, XI-XII, 43.-53.
- BOŽIĆ-BUŽANČIĆ, D. (1987.b) Život u Trogiru u doba epidemija kuge u Dalmaciji u 18. stoljeću. Acta historiae medicinae, stomatologiae, pharmaciae, medicinae veterinariae, Beograd, 1-2, 79.-87.
- BOŽIĆ-BUŽANČIĆ, D. (1992.) Splitska predgrađa i polja XVIII stoljeća u usporedbi s katastarskim podacima polovice XIX stoljeća. Blago Hrvatske iz Arhiva mapa za Istru i Dalmaciju, 39.-62.
- BOŽIĆ-BUŽANČIĆ, D. (1996.) Glad, prosjaci, epidemije, higijenske i zdravstvene prilike u Dalmaciji krajem 18. i početkom 19. stoljeća. Radovi Zavoda za hrvatsku povijest 29, 138.-162.
- BRADANOVIĆ, M. (2007.) Arhitektura i urbanizam renesanse na otoku Krku, doktorska disertacija, Zadar.
- BRAUN, E. (1937.) Tragurium. u: Paully-Wissowa Realencyclopädie der classischen. Altertumswissenschaft VI A, Stuttgart, col. 2076.
- BROWN, P. (1981.) Cult of the saints. Chicago.

- BROZOVIĆ-RONČEVIĆ, D. (1997.) Hidronimi s motivom vrelišta na povijesnom hrvatskom jezičnom području“. *Folia onomastica croatica*, 6, 1.-29.
- BRUSIĆ, Z. (1990.) Resnik kod Kaštel-Novog. Helenističko pristanište. AP 29/1988., 117.-119.
- BRUSIĆ, Z. (1993.) Starokršćanski sakralni objekti uz plovidbenu rutu istočnom obalom Jadrana. *Diadora*, Zadar, 15, 223.-233.
- BUKLIJAŠ, T. (2004.) Od hospitala do bolnice- pretpovijest jedne moderne institucije. *Hrvatska revija*, 3.
- BULIĆ, F. (1888.) Iscrizioni inedite. BD XI, 8-11.
- BULIĆ, F. (1897.) Due ripostigli di denari o piccoli di Spalato. *Bulletino di archeologia e storia dalmata*, br. 20, 125.-126.
- BULIĆ, F. (1906.) Insula Boa. *Bulletino di archeologia e storia Dalmata*, XXIX, 23.
- BULIĆ, F. (1908.) Materiale e provenienza della pietra, delle colonne, nonché delle sfingi del palazzo di Diocleziano a Spalato e delle colonne ecc. delle basiliche cristiane a Salona. BD XXXI, 86.-127.
- BULIĆ, F. (1911.) Ostava spalatina pronađena u Slatinama (Čiovo). *Bulletino di archeologia e storia dalmata*, br. 34, supp.
- BULIĆ, F. (1915.) Orgulje glasovitih umjetnika po crkvama u Dalmaciji. BD XXXVIII, prilog.
- BURIĆ, T. (1982.) Predromanička skulptura u Trogiru. SHP, III ser., 12, 127.-160.
- BURIĆ, T. (1992.) Bijaći - Stombrate, starohrvatsko groblje. Kaštel Novi.
- BURIĆ, T. (2000.a) Arheološka topografija otoka Drvenika i Ploče. SHP, III ser., 27., 35.-54.
- BURIĆ, T. (2000.b) Arheološka topografija otoka Drvenika i Ploče. *Zbornik otoka Drvenika, Drvenik, Župa sv. Jurja mučenika*, 417.-447.
- BURIĆ, T. (2000.c) Sv. Mavar – Žedno. SHP, III ser., 27, 9.-14.
- BURIĆ, T. (2002.) Naseljavanje i naselja trogirskoga arhipelaga kroz povijest. *Međunarodno arheološko savjetovanje "Naselja i naseljavanje od prapovijesti do srednjeg vijeka"*, Pula.
- BURIĆ, T. (2010.) Ulomci predromaničke skulpture iz Žednoga na otoku Čiovu i crkva sv. Vitala u Divuljama na predjelu Tarce. u: *Scripta B. Gabričević dicata*, 227.-256.
- BURŠIĆ MATIJAŠIĆ, K. (2008.) *Gradinska naselja*. Zagreb.
- BUŽANČIĆ, R. (1996.) *Renovatio urbis Koriolana Cipika u Trogiru*. u: Ivan Duknović, 107.-115.

- BUŽANČIĆ, R. (2007.) Dovršetak trogirске katedrale u 17. stoljeću. u: Umjetnički dodiri, 71.-92.
- CAMOZIO, G. (1571.) Isole famose, porti, fortezze, e terre marittime sottoposte alla Ser.ma Sig.ria di Venetia ... Venecija
- CELIO-CEGA, F. (1997.) Nekoliko izvješća Kolegija sv. Lazara u Trogiru koji se nalaze u knjižnici Garagnin Fanfogna u Muzeju grada Trogira te u knjižnici katedrale sv. Lovre, GPPD 13, 285.-299.
- CELIO-CEGA, F. (1999.) Život s morem u Trogiru od druge polovice 18. st. do kraja prve polovice 19.st. Građa i prilozi za povijest Dalmacije, 15.
- CELIO-CEGA, F. (2005.) Svakidašnji život grada Trogira od sredine 18. do sredine 19. stoljeća. Split.
- CELIO-CEGA, V. (1855.) La chiesa di Traù. Spalato.
- CHEVALIER, P. (1995.) Ecclesiae Dalmatiae 1-2. (Salona II), Rim-Split.
- CICARELLI, K. (1960.) Prilog trogirskom slikarstvu XV stoljeća. PPUD 12, 155.-159.
- CICARELLI, K. (2006.) Poliptih iz kruga slikara Dujma Vuškovića. Župa sv. Jakova, PPUD 20, 113.-136.
- CODEX DIPLOMATICUS REGNI CROATIAE, DALMATIAE ET SLAVONIAE (1906.) Tadija Smičiklas (ur.), Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- CODEX DIPLOMATICUS REGNI CROATIAE, DALMATIAE ET SLAVONIAE (1912.) Tadija Smičiklas (ur.), Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- CORONELLI, V. M. (oko 1694.) Mari, golfi, isole, spiagge ... dell'Istria, Quarner, Dalmazia ... Venecija
- CRNICA, A. (1939.) Naša Gospa od Zdravlja i njezina slava. Šibenik.
- CVIJIC, J. (1966.) Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje. Beograd.
- CVITANIĆ, A. (1978.) Srednjovjekovno uređenje Trogira. u: P. Andreis, Povijest grada Trogira II, Split, 129.-154.
- CVITANIĆ, A. (1988.) Uvod u trogirsko statutarno pravo. u: Statut grada Trogira, Split, IX-LXV.
- ČAČE, S. (1992.) Prilozi topografiji i toponimiji istočnojadranskog otočja od antike do srednjeg vijeka. Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 34., 40.-46.
- ČAČE, S. (1993.) Civitates Dalmatiae u „Kozmografiji“ Anonima Ravenjanina. Diadora, Zadar, 15, 347.-439.
- ČAČE, S. (1997.) Promuntorium Diomedis (Plin. Nat. hist. 3, 141). RFFZ 35 (22)/1995.-1996., 21.-44.

- ČORALIĆ, L. (1999.) Hrvatski brodograditelji u Mlecima (XV-XVIIIst.). Građa i prilozi za povijest Dalmacije, 15, Split.
- ČORALIĆ, L., PRIJATELJ PAVIČIĆ, I. (2011.) Prilog poznavanju crkva sv. Marije u Blizni. Časopis instituta za crkvenu povijest Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, 48, 131.-136.
- ČULIĆ, M. (1805.) Pisne duhovne raslične. Venecija.
- ČURČIĆ, B. (1988.) Cave-dwelling pseudoscorpions of the Dinaric Karst. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- DANIČIĆ, Đ. (1880.) *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- DELALLE, I. (1923.) Prizidnice, Novo doba, 29. svibnja, br. 123.
- DELALLE, I. (1926.) Mistični Drid. Novo doba, Split, 7. ožujka.
- DELALLE, I., (1930.) Nekoliko podataka o otoku Čiovu. Novo doba, 9. Kolovoza, 184.
- DELALLE, I. (2006.) Trogir. Vodič po njegovoj historiji, umjetnosti i životu. Split.
- DEMORI-STANIČIĆ, Z. (1986.a) Katalog, u: Blaž Jurjev Trogiranin, 83.-111.
- DEMORI-STANIČIĆ, Z. (1989.) Biagio di Giorgio da Traù: 1375 c.-1450. (katalog izložbe), Venecija, 93.-126.
- DEMORI-STANIČIĆ, Z. (2005.) Ikone u crkvama sv. Jakova i Gospe od mora na Čiovu. u: Župa sv. Jakova, 161.-176.
- DIFNIK, F. (1986.) Povijest Kandijskog rata u Dalmaciji. Split.
- DRAŽIN, M. (1933.) Pregledanje starina po Čiovu. Obzor, 7. studenog 1933.
- DUGAC, Ž. (2003.) Sveti zaštitnici od bolesti. Hrvatska revija, 3.
- DUJMOVIĆ, D. (2005.) Knjižnica dridskog samostana sv. Ante na Čiovu kod Trogira. u: Župa sv. Jakova, 29.-55.
- DUJMOVIĆ, F. (1976.) Postanak i razvoj Šibenika od 1066. do 1409. godine. U: Šibenik, spomen zbornik o 900. obljetnici, Šibenik, 1976.
- DUKIĆ, J. (1998.) Nesvakidašnji arheološki nalaz - Starohrvatski natpis nađen u Žednom. Slobodna Dalmacija, 4. svibnja 1998.
- DUPLANČIĆ, A. (1991.) Prilog poznavanju luke i pomorstva u Splitu u 18. i 19. stoljeću. Adrias, sv. 2, Split.
- DUPLANČIĆ, A. (1995.-1996.) Razgraničenje između Splita i Trogira na Čiovu u 15. stoljeću. SHP, III ser., 21/1991., 289.-303.
- DYGGVE, E., (1935.) Das Anastasiummausoleum und der alkrpatische Kirchenbau, Forshungen in Salona, III, Beč.

- ERCEGOVIĆ, A. (2002.) Pučka arhitektura starih splitskih predgrađa. Književni krug, Split.
- FABIANICH, D. (1854.) Storia dei frati minori dai primordi della loro istituzione in Dalmazia e Bossina fino ai giorni nostri. Zadar.
- FARLATI, D. (2010.) Trogirski biskupi. Split.
- FAZINIĆ, A. (2000.) Korčulansko predgrađe Borgo od 16. do 19. stoljeća. IPU, 24.
- FINOTTO, F. (1992.) La città chiusa. Venecija.
- FISKOVIĆ, C. (1939.) Palača historičara Lučića u Trogiru. Hrvatski glasnik, Split, god. II, br. 84, 8. travnja.
- FISKOVIĆ, C. (1940.) Opis trogirске katedrale iz XVIII. stoljeća. Split.
- FISKOVIĆ, C. (1941.) Oporuka i kodici Iвана Lucića, Viestnik Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu IX-X, Zagreb, 59.-84.
- FISKOVIĆ, C. (1947.) Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku. Zagreb.
- FISKOVIĆ, C. (1952.) Romaničke kuće u Splitu i Trogiru, SHP, III ser., 2, 129.-178.
- FISKOVIĆ, C. (1955.) Ignacije Macanović i njegov krug, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 198-268
- FISKOVIĆ, C. (1959.) Segetski spomenici. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split, lvi-lix/2, 1954.-1957., 213.-232.
- FISKOVIĆ, C. (1962.) Skulpture mletačkog kipara Nikole Dente u Trogiru i Splitu. PPUD 14, 63.-78.
- FISKOVIĆ, C. (1969.) Lučićeva rodna kuća. Zbornik Historijskog instuta, JAZU, Zagreb, 6, 45.-60.
- FISKOVIĆ, C. (1971.) Dva pravilnika trogirskih bratovština na hrvatskom jeziku. ČR 1, 99.-122.
- FISKOVIĆ, C. (1977.) Graditeljstvo grada Hvara u XVI stoljeću. Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, 10, 455-
- FISKOVIĆ, C. (1981.) Osobitost trogirsko-splitskih kaštela-ljetnikovaca. KB 11-12, 29.-45.
- FISKOVIĆ, C. (1982.a) Dalmatinsko seosko graditeljstvo. Esej, Split, 8.- 86.
- FISKOVIĆ, C. (1982.b) Urbanističko usavršavanje Korčule Kanavelićeva vremena. Eseji, Split, 238.-291.
- FISKOVIĆ, C. (1987.a) Arhitekt Josip Slade. Trogir.

- FISKOVIĆ, C. (1987.b) Josip Slade – arhitekt i preporoditelj. *Mogućnosti*, 9-10, 949.-955.
- FISKOVIĆ, C. (1993.-1994.) Karačajeve slike Šibenika, Trogira i Korčule iz sredine 19. stoljeća. *Adrias*, 4-5, 191.-195.
- FISKOVIĆ, C. (2005.) Nekadašnja zgrada samostana konventualaca u kojoj se održavahu liječnički tečajevi u Trogiru početkom 19. stoljeća. u: *Župa sv. Jakova*, 185.-194.; pretiskano iz *Acta historiae medicinae, stomatologiae, pharmaciae, medicinae veterinariae*, 1-2, Beograd, 1987., 31.-42.
- FISKOVIĆ, I. (1966.) Ranokršćanske crkvice na Sutvari, Gubavcu i Lučnjaku kraj Majsana u Pelješkom kanalu. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, g. LX. / LXVII, 141.-165.
- FISKOVIĆ, I. (1970.) Prilog poznavanju najstarijih crkvenih spomenika na Marjanu kod Splita. *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku*, XII, 165.-189.
- FISKOVIĆ, I. (1979.) O ranokršćanskoj arhitekturi na otocima Braču i Šolti. *Arheološki radovi i rasprave JAZU*, sv. VIII, 159.-217.
- FISKOVIĆ, I. (1980.) O ranokršćanskim spomenicima naronitanskog područja. *Neretva*.
- FISKOVIĆ, I. (1981.) Ranokršćanski sarkofazi s otoka Brača. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Split, LXXV, 105.-135.
- FORTIS, A. (1774.) *Viaggio in Dalmazia dell'abate Albero Fortis*. Venecija.
- FORTIS, A. (1986.) *Viaggio in Dalmazia*. Marsilio.
- FORTIS, A. (2004.) *Put po Dalmaciji*. Split.
- FOSCOLO, A. (1926.) *L'origine fenica e pelasga dei nomi geografici delle località della Dalmazia*. *Archivio storico per la Dalmazia* 1, Rim.
- FREUDENREICH, A. (1962.) *Narod gradi na ogoljenom krasu*. Zagreb-Beograd.
- FUSKO, P. (1990.) *Opis obale Ilirika*. Zagreb.
- GAMULIN, A. (2013.) *Marina. Povijesni izvori i prostorni razvoj utvrđenog naselja*. *Vartal* 1-2, 7.-96.
- GEIĆ, D. (1998.) *Gramatika trogirskoga čakavskog govora*. Trogir.
- GRANIĆ, M. (1987.) *Nazivi naselja otoka Pašmana*. *Pašmanski zbornik*, Filozofski fakultet Zadar, Zadar.
- GRGIČEVIĆ, M. (2001.) *Osobni arhivski fond Mate Ivčević*. *GPPD* 17, 123.-145.
- GRMEK, M. D. (1962.) *Medicinski tečajevi u Trogiru i Šibeniku za vrijeme francuske vladavine*. *Anali Historijskog instuta Dubrovnik*, VIII-IX, 379.-394.

- GRMEK, M. D. (1969.) Srednjovjekovne rasprave Jakobela Vitturija Trogirana o liječenju lovnih ptica i konja. Zagreb.
- GRUBIŠIĆ, S. (1974.) Šibenik kroz stoljeća. Šibenik.
- HORVAT, A., MATEJČIĆ, R., PRIJATELJ, K. (1982.) Barok u Hrvatskoj. Zagreb.
- HORVAT-LEVAJ, K. (2001.) Dva utvrđena ladanjska kompleksa plemićke obitelji Jakša na Visu. Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 135.-150.
- HRASTE, M. (1948.) Osobine govora otoka Šolte, Čiova, Drvenika i susjedne obale. Rad JAZU 272, 123.-156.
- HVARSKI STATUT (1991.) ur. A. Cvitanić, Split.
- INCHIESTE SU CENTRI MINORI (1980.) grupa autora, ur. G. Einaudi, Torino.
- IVANIŠEVIĆ, M. (1980.) Trogir u povijesnim izvorima od 438. do 1097. godine. Mogućnosti, 10.-11., Split, 964.-993.
- IVANIŠEVIĆ, M. (2001.-2002.) Nestajanje najstarijeg hrvatskoga franjevačkog mjesta u Trogiru. PPUD 39, 149.-184.
- IVAČIĆ, A. (1999.) Trogirske legende. Trogir.
- IVEKOVIĆ, Ć. M. (1910.a) Dalmatiens Architektur und Plastik I. (Text), Beč.
- IVEKOVIĆ, Ć. M. (1910.b) L'architettura e plastica della Dalmazia I. (Tavole), Beč.
- IVEKOVIĆ, Ć. M. (1911.) Dalmatiens Architektur und Plastik II. (Tafeln), Beč.
- IVEKOVIĆ, Ć. M. (1927.) Dalmatiens Architektur und Plastik. Textheft, Beč.
- JELASKA, J. (2001.) Varoš Dobri u Splitu. Građa i prilozi za povijest Dalmacije, 17, Split, 147.-207.
- JELIĆ, L. (1913.-1918.) Die Halbinsel Bosolina, Jahrbuch für Alterstumskunde, siebenter Band, Heft 4, Beč.
- JELIĆ, L., BULIĆ, F., RUTAR, S. (1894.) Vodja po Spljetu i Solinu. Zadar.
- JELIČIĆ-RADONIĆ, J. (1994.) Ranokršćanske dvojne crkve u Starom gradu na Hvaru. Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture, Split.
- JOZIĆ, B. (2014.) Montanej samostana sv. Dujma i sv. Nikole. Benediktinski samostan sv. Nikole u Trogiru, zbornik radova prigodom 950. obljetnice utemeljenja, Trogir, 134.-135.
- JURAN, K. (2006.) Prvi spomeni otoka Pašmana i njegovih naselja. u: Toponimija otoka Pašmana. Sveučilište u Zadru/Centar za jadranska onomastička istraživanja, Zadar, 49.-62.
- JURAN, K. (2008.) Otok Murter u razdoblju mletačke uprave (1412.-1797.). doktorska disertacija, Zadar.

- JURIĆ, A. (2005.) *Suvremena čiovska toponimija. Čakavska rič*, br. 1-2, 145.-212.
- JURIN STARČEVIĆ, K. (2004.) *Demografska kretanja u selima srednjodalmatinskog zaleđa u 16. i početkom 17. stoljeća prema osmanskim detaljnim poreznim popisima (mufassal defterima). Prilozi za orijentalnu filologiju* 54, Sarajevo, 139.-167.
- KALOĐERA, B. (1995.) *Korčula - portret jednog grada na istočnom Jadranu*. Korčula, Matica hrvatska Ogranak Korčula.
- KARAČ, Z. (1995.) *Tragovi bizantskog urbanizma u Hrvatskoj. Prostor*, br. 2/3, 285.-298.
- KARAMAN, LJ. (1926.) *Popravljanje starinskih slika u Dalmaciji. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split, XLVII-XLVIII/1924.-1925., prilog.*
- KARAMAN, LJ. (1929.) *Spomenici u Dalmaciji u doba hrvatske narodne dinastije i vlast Bizanta na istočnom Jadranu u to doba. Šišićev zbornik, Zagreb*, 181.-187.
- KARAMAN, LJ. (1930.) *Iz kolijevke hrvatske prošlosti. Zagreb.*
- KARAMAN, LJ. (1932.) *Marjanske crkvice - nekoliko historičkih i umjetničkih podataka. Novo doba, Split, 26. ožujka.*
- KARAMAN, LJ. (1936.) *Dva starinska samostana na Čiovu. Svijet, Zagreb, 14. rujna, br. 20.*
- KARAVANIĆ, I. (1988.) *Paleolitičko stanište Mujina pećina kraj Trogira. Kolo Matice hrvatske, 8./1.-4., 251. – 252.*
- KARAVANIĆ, I. (2003.) *Mujina pećina – tragovi života dalmatinskog pračovjeka. Kaštel Lukšić.*
- KARAVANIĆ, I., BILICH-KAMENJARIN, I. (1997.) *Musterijensko nalazište Mujina pećina kod Trogira. Rezultati trogodišnjih ispitivanja. OA 21, 195.-204.*
- KARAVANIĆ, I. i sur. (2008.) *Litička analiza materijala iz Mujine pećine - Lithic analysis of materials from Mujina Pećina. Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku, br. 101, 29.-58.*
- KARAVANIĆ, I. (2014.) *Projekt "Kasni musterijen na istočnom Jadranu – temelj za razumijevanje identiteta kasnih neandertalaca i njihovog nestanka"- sažetak 1. godine istraživanja. Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, vol. 31., Zagreb, 139.-158.*
- KARBIĆ, M., LADIĆ, Z. (2001.) *Oporuke stanovnika grada Trogira u Arhivu HAZU. Radovi Zavoda HAZU Zadar , 43, 161.-254.*
- KATALINIĆ, I. (1834.-1835.) *Storia della Dalmazia I-III. Zadar.*
- KATIĆ, L. (1954.) *Starohrvatska crkvice sv. Petra na Čiovu. Starohrvatska prosvjeta III/3, 183.-184.*

- KATIĆ, L. (1957.) Prilike u splitskoj okolini poslije odlaska Turaka po bilješkama nadbiskupa Cupillija i Bizze. *Starine JAZU* 47.
- KATIĆ, L. (1958.) Povijesni podaci iz vizitacija trogirске biskupije u XVIII. stoljeću. *Starine JAZU* 48, 274.-330.
- KATIĆ, M. (1994.) Utvrda Drid. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, br. 34., 5.-19.
- KAVANJIN, J. (1861.) Bogatstvo i ubožtvo. Zagreb.
- KAŽOTIĆ, M. (1837.) Lettere sulla Dalmazia: a Evelina. *Gazzetta di Zara, Zadar*, 21. travnja, br. 32, 125.-127.; 23. svibnja, br. 41, 161.-163.; 4. lipnja, br. 53, 209.-211.; 7. srpnja, br. 54, 213.-215.
- KAŽOTIĆ, M. (1840.) Le coste della Istria e della Dalmazia. Zadar.
- KAŽOTIĆ, M. (2015.) Obale i otoci Dalmacije, Split.
- KEČKEMET, D. (1976.) Grafike dalmatinskih gradova Joana Blaeua. *Radovi Centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, 153.-180.
- KELLY, GORDON P, (2006.) *A History of Exile in the Roman Republic*, Cambridge University Press
- KIRIGIN, B. (1991.) Faros - Prilozi topografiji antičkog grada. Diadora, Zadar.
- KIRIGIN, B. (1989.) Resnik – antičko nalazište pod morem i na kopnu u Kaštelanskom zaljevu. *Obavijesti HAD* 1, 24.-27.
- KIRIGIN, B. (2012.) Palagruža - Diomedov otok. Split.
- KIRIGIN, B., ČAČE, S. (1998.) Archaeological evidence for the cult of Diomedes in the Adriatic. *Hesperia* 9, Rim, 63.-110.
- KIRIGIN, B., KATUNARIĆ, T., ŠEŠELJ, L. (2005.) Amfore i fina keramika od 1. do 4. stoljeća iz srednje Dalmacije: preliminarni ekonomski i socijalni pokazatelji. *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, br. 98., 7.-24.
- KISIĆ, A. (2000.) *Zavjetne slike hrvatskih pomoraca*. Zagreb.
- KLAIĆ, N. (1985.) *Trogir u srednjem vijeku*. Knj. II, sv. 1: Javni život grada i njegovih ljudi, Trogir.
- KLAIĆ, N., PETRICIOLI, I. (1976.) *Zadar u srednjem vijeku*. Zadar, 1976.
- KNJIGA ZAKONA I REFORMACIJA GRADA ŠIBENIKA (1982.) Slavko Grubišić (ur.), Muzej grada Šibenika, Šibenik.
- KOJIĆ, B. (1962.) Brodogradnja na istočnom Jadranu kroz vjekove. *Pomorski zbornik I*, Zagreb.
- KOJIĆ, B., BARBALIĆ, I. R. (1975.) *Ilustrirana povijest jadranskog pomorstva*. Zagreb, 1975.

- KOLENDIĆ, P. (1924.) Dokumenti o Andriji Alešiju u Trogiru. Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju 1, Beograd, 70.-78.
- KORDIĆ, Š. (1973.) Sveci zaštitnici zdravlja u starom Trogiru. u: Radovi simpozija spomena ljekarne u Trogiru, 99.-110.
- KOVAČIĆ, J. (1997.) Uz prošlost hvarske pjace. Građa i prilozi za povijest Dalmacije, 13, 65-96.
- KOVAČIĆ, J. (2012.) Razvoj grada i luke Hvara kao vojnog i pomorskog središta. Građa i prilozi za povijest Dalmacije, 25.
- KOVAČIĆ, S. (1996.) Svetište Gospe od Prizidnice u Slatinama na otoku Čiovu 1546.-1996. Split.
- KOVAČIĆ, V. (1997.-1998.) Trogirске fortifikacije u 15. stoljeću. PPUD 37, 109.-136.
- KOVAČIĆ, V. (2011.) Čiovo, samostan sv. Križa. u: Dominikanci u Hrvatskoj, zbornik radova, 265.-269.
- KOVAČIĆ, V., NERALIĆ, J. (2005.-2007.) Ymago angeli trogirskog zlatara Tome Radoslavića. PPUD 41, 199.-236.
- KOZLIČIĆ, M. (1995.) Kartografski spomenici hrvatskog Jadrana. Zagreb.
- KOZLIČIĆ, M. (2003.) Panorame Dalmacije Giuseppea Riegera. Split, Hrvatski hidrografski institut.
- KRAHE, H. (1925.) Die alten balkan-illyrischen geographischen Namen, Heidelberg.
- KRASIĆ, S. (1973.) Trogirani Fantin de Valle i njegova knjižnica. Radovi Instituta JAZU u Zadru XX, Zadar, 367.-383.
- KRASIĆ, S. (1991.) Dominikanski samostan sv. Križa na otoku Čiovu (1432.-1852.). PPUD 31, 79.-95.
- KRIVIĆ, L. (1982.a) 550. obljetnica osnutka samostana i crkve na Dridu. Jasna zraka, Trogir.
- KRIVIĆ, L. (1982.b) Franjevci u Trogiru. Jasna zraka, 5.-12.
- KRIVIĆ, L. (1994.) Kronika samostana Gospe od Uznesenja – „sv. Ante“ - Drid, Čiovo-Trogir, 8. kolovoza 1976.- 13. lipnja.
- LADIĆ, Z. (2000.) Prilog životopisu trogirskog biskupa Nikole Kažotića (1362.-1371.). CHP 45, 1.-20.
- LE GOFF, J. (1970.) Ordres mendicants et urbanisation dans la France médiévale. Annales, sv. 4, Pariz.
- LEXICON CROATICO-LATINUM ENCYCLOPAEDICUM (2000.) Jozo Marević (ur.), Zagreb.

- LEXICON LATINITATIS MEDII Aevi IUGOSLAVIAE (1976.) Consilium academiaram scientiarum et artium SFR Iugoslaviae, Zagreb.
- LONČAR, M. (2007.) Porfirogenetovo dalmatinsko otočje i pitanje otoka Ugljana. Toponimija otoka Ugljana, Sveučilište u Zadru/Centar za jadranska onomastička istraživanja, Zadar, 57.-74.
- LUCIĆ, I. (1673.) Memorie istoriche di Tragurio ora deto Traù. Venecija.
- LUCIĆ, I. (1979.) Povijesna svjedočanstva o Trogiru I-II. Split.
- LUCIĆ, P. (1990.) Vartal. Split.
- LJUBIĆ, Š. (1876.) Commissiones et relationes venetae I, Zagreb.
- LJUBIĆ, Š. (1877.) Commissiones et relationes venetae II, Zagreb.
- LJUBIĆ, Š. (1880.) Commissiones et relationes venetae III, Zagreb.
- M.P. (1987.) Brodarstvo u životu Trogira. Kultura i povijest, 10. svibnja, 9.
- MADIRAZZA, F. (1899.) Drid. Smotra dalmatinska, 28. siječnja.
- MADIRAZZA, F. (1900.) Dell'isola Bua, sue chiese e conventi. Smotra dalmatinska, 13. i 16. lipnja.
- MARASOVIĆ-ALUJEVIĆ, M., LOZIĆ KNEZOVIĆ, K. (2011.a), Frequent Toponyms of the Croatian Adriatic Islands, Els noms en la vida quotidiana. Actes del XXIV Congrés Internacional d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques. Annex. Secció 6, Barcelona, 1269- 1279.
- MARASOVIĆ-ALUJEVIĆ, M., LOZIĆ KNEZOVIĆ, K. (2011.b), Obalni toponimi otoka Šolte, Časopis za hrvatske studije, 7, 389-443.
- MARASOVIĆ, J. (2002.) Metodologija obrade graditeljskog naslijeđa. Split.
- MARASOVIĆ, J., MARASOVIĆ, T., MARASOVIĆ, M. (1996.) Crkva sv. Jurja u Splitu. Split, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika.
- MARASOVIĆ, K. (1987.) Prostorni razvoj Kaštel-Cipika u Kaštel-Starom. Kaštelanski zbornik 1, 69.-72.
- MARASOVIĆ, K. (1994.) Kaštel Vitturi u Kaštel-Lukšiću. Kaštelanski zbornik 4, 213.-225.
- MARASOVIĆ, K. (1996.) Kaštel Novi i Kula Cippico. Kaštelanski zbornik 5, 35.-52.
- MARASOVIĆ, K. (1999.) Utvrde Kaštel Sućurca. Kaštelanski zbornik, Kaštela, 133.-146.
- MARASOVIĆ, K. (2002.) Kaštelanski kašteli, doktorska disertacija. Arhitektonski fakultet, Sveučilište u Zagrebu.

- MARASOVIĆ, K. (2012.) Sklop Ismaelli na Kutu u Visu, konzervatorski elaborat. Split.
- MARASOVIĆ, T. (1961-1962.) Starokršćanska bazilika na Stipanskoj kod Šolte. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 63, 151.-161.
- MARASOVIĆ, T. (1980.) Značaj ranosrednjovjekovnog graditeljstva u Trogiru. *Mogućnosti*, 10-11, 1001.-1008.
- MARASOVIĆ, T. (1994.a) Graditeljstvo starohrvatskog doba u Dalmaciji. Split.
- MARASOVIĆ, T. (1999.) Bijaći u svjetlu proučavanja ranosrednjovjekovnih vladarskih rezidencija. *Starohrvatska prosvjeta*, g. III. /26., 352.-369.
- MARASOVIĆ, T. (2011.) Dalmatia praeromanica 3. Korpus arhitekture: Srednja Dalmacija. Split.
- MARASOVIĆ, T., MARASOVIĆ, J. (1959.) Antički Dijanin hram i ranosrednjovjekovna crkvice sv. Jurja na rtu Marjana. *Bulletino di archeologia e storia dalmata*, sv. LXI.
- MARASOVIĆ, T., OREB, F. (1996.) Obrada graditeljskog naslijeđa u okviru projekta „Splitski poluotok“. *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 2.
- MARASOVIĆ, T., MARASOVIĆ, K. (2012.) Naselja i utvrde otoka Šolte. *Otok Šolta*, Grohote, Općina Šolta, 221.-234.
- MARDEŠIĆ, A., KOVAČIĆ, S. (2005.) Apostolske vizitacije Hvarske biskupije iz godina 1579., 1602./1603. i 1624./1625., Rim.
- MARCELLINI, A. (1874.) *Rerum gestarum libri qui supersunt*. ed.V. Gardthausen, Lipsiae.
- MARGETIĆ, L. (1990.) Iz ranije povijesti Trogira. *HZ XLIII(1)*, 5.-15.
- MARIENI, G. (1830.) *Portolano del mare Adriatico dal capitano Giacomo Marieni*. Milano.
- MAROVIĆ, I. (1986.) Depo bizantskog novca iz Slatina (otok Čiovo) i novci solinske kovnice u Arheološkom muzeju u Splitu. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, br. 79, 285.-308.
- MASCHEK, L. (1847.) *Manulae del Regno di Dalmazia*. 186.-187., Zadar.
- MATOŠIĆ, J. (2005.) *Veli Varoš : povodom 1700 godina grada Splita*. Split
- MAYER, A. (1957.) *Die Sprache der alten Illyrier I*. Beč.
- MIGOTTI, B. (1996.) Naslovnici ranokršćanskih crkava u Dalmaciji. *Radovi HAZU*, Zagreb 189.-247.

- MIGOTTI, B. (1990.) Ranokršćanska topografija na području između Krke i Cetine. Zagreb.
- MILIČEVIĆ, N., OSTOJIĆ, I., KRASIĆ, S. (1993.) Samostani otoka Brača. Bol-Supetar.
- MILIČIĆ, M. (1955.) Nepoznata Dalmacija. Studija o seoskoj arhitekturi. Zagreb.
- MILOJEVIĆ, B. (1933.) Dinarsko primorje i ostrva u našoj krajini. Beograd, Srpska kraljevska akademija.
- MILOŠEVIĆ, M. (2003.) Pomorci, trgovci, ratnici, mecene. Beograd-Podgorica.
- MIRKOVIĆ, M. (1951.) O ekonomskim odnosima u Trogiru u XIII. stoljeću. HZ 1-4, 21.-54.
- MIŠE, M. (rukopis) Arheološka topografija otoka Čiova. rukopis za časopis Radovan, 4 (u pripremi).
- MRNAVIĆ, I. T. (2008.) Vita Petri Berislavi – Životopis Petra Berislavića. Zagreb-Trogir.
- MULJAČIĆ, Ž. (1996.) Putovanja Alberta Fortisa po Hrvatskoj i Sloveniji (1765.-1791.). Split, Književni krug.
- MUMFORD, L. (1961.), La cité à travers l'histoire. Pariz.
- NADIN, L. (2013.) Venezia e Albania, una storia di incontri e secolari legami, Venecija
- NERALIĆ, J. (2007.) Put do crkvene nadarbine: Rimska kurija i Dalmacija u 15. stoljeću. Split.
- N.N. (1903.) Škropionica u Okrug. Starohrvatska prosvjeta, VII./1, 41.-42.
- N.N. (1982.) Čiovski Sveti Križ. Jasna zraka, 5-8, 9-11.
- NOVAK, G. (1924.) Hvar. Zagreb, Matica hrvatska.
- NOVAK, G. (1949.) Gradski bedemi, javne zgrade i ulice u srednjevjekovnom Splitu, *Starohrvatska prosvjeta*, sv. 1, 103.-114.
- NOVAK, G. (1961.) Stari Grci na Jadranskom moru. Rad JAZU 322, 145.-221.
- NOVAK, G. (1964.) Commissiones et relationes Venetae IV. Zagreb.
- NOVAK, G. (1966.) Commissiones et relationes Venetae V. Zagreb.
- NOVAK, G. (1970.) Commissiones et relationes Venetae VI. Zagreb.
- NOVAK, G. (1972.) Commissiones et relationes Venetae VII. Zagreb.
- NOVAK, G. (1977.) Commissiones et relationes Venetae VIII. Zagreb.
- NOVAK, G. (2005.) Povijest Splita I,II. Split.
- NOVAK, S.P. (2006.) Hvar. Zagreb.

- NUTRIZIO- GRISOGONO, P. (1780.), Notizie per servire alla storia naturale della Dalmazia. Treviso.
- OMAŠIĆ, V. (1967.a) Prilozi poznavanju društveno-ekonomskih prilika u trogirskom distriktu u XVII i XVIII stoljeću. Izdanje Historijskog arhiva, Split 6, 69.-122.
- OMAŠIĆ, V. (1967.b) Stomorija i i njeni juspatronati u XVII i XVIII stoljeću. Izdanje Historijskog arhiva u Splitu, sv. 6.
- OMAŠIĆ, V. (1971.) Mletačko-tursko razgraničenje na trogirskom području nakon Cipraskog i Kandijskog rata i njihove posljedice. Trogir.
- OMAŠIĆ, V. (1974.) Katastik trogirskog dijela „nove stečevine“ iz 1771. godine. GPPD 8, 79.-153.
- OMAŠIĆ, V. (1977.-1978.) O naseljima trogirskog teritorija. u knjizi Pavao Andreis, Povijest grada Trogira, II, Split.
- OMAŠIĆ, V. (1978.) Topografija Kaštelanskog polja. Split.
- OMAŠIĆ, V. (1996.) Trogirski zemljišnik „Zavod“ iz 1326. godine. KZ 5, 87.-104.
- OMAŠIĆ, V. (2001.) Kaštela od prapovijesti do početka XX. stoljeća I. II, Kaštela.
- OREB, F. (1975.) Zaštita pučkog predgrađa Veli varoš. Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, 1.
- ORTHALI, G. i sur. (2007.) Povijest Venecije. I, II, Zagreb.
- OSTOJIĆ, I. (1963.) Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima I. Split.
- OSTOJIĆ, I. (1964.) Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima II. Split.
- PARAMAN, L., RADIĆ, D. (2013.) Arheološka zbirka-lapidarij. 50 godina Muzeja grada Trogira, Trogir, 35.-40.
- PASINOVIĆ, A. (1976.) Apel za Trogir. Čovjek i prostor 284, Zagreb, 13.-16.
- PASINOVIĆ, A. (1977.) Grad - razgrad. Teze izložbe Apel za Trogir, Arhitektura, 160-161, Zagreb, 13.-20.
- PAŽANIN, I. (1996) Kamenolomi i kamenarska kultura Vinišća, Duknovičeva zavičaja. u: Ivan Duknović, 213.-230.
- PAŽANIN, I. (2000.a) Školstvo u trogirskom kraju u 19. i 20. Stoljeću. Radovi Zavoda HAZU Zadar, 42, 333.-412.
- PAŽANIN, I. (2000.b) Zbornik otoka Drvenika. sv. I-II, Drvenik.
- PEDERIN, I. (1987.) Acta politica et oeconomica cancellarie communis Tragurij in saeculo XV. Starine, 60, 101.-177.
- PEDERIN, I. (1989.) Njemački putopisi po Dalmaciji. Split.

- PEDERIN, I. (1990.) Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409-1797). Dubrovnik.
- PEDERIN, I. (1996.) Trogir u doba Ivana Duknovića. Ivan Duknović i njegovo doba, zbornik radova, Trogir.
- PEKOVIĆ, Ž. (1988.) Dubrovnik, nastanak i razvoj srednjovjekovnog grada. Split, Muzej hrvatskih arheoloških spomenik, 1988.
- PERIČIĆ, Š. (1978.) Pomorska privreda trogirskog područja u XVIII. stoljeću, *Adriatica maritima*, 2, 37.-61.
- PERIČIĆ, Š. (1993.a) Gospodarske prilike Dalmacije od 1797. do 1848. Split.
- PERIČIĆ, Š. (1993.b) Petar Nutrizio Grisogono i šumarstvo Dalmacije, *Vartal*, 1-2, 127.-138.
- PEROJEVIĆ, M. (1934.a) Benediktinci u Trogiru. Sarajevo.
- PETRIĆ, N. (1997.) Ranosrednjovjekovna civitas srednjodalmatinskih otoka. *Starohrvatska prosvjeta*, III/24, 149-161.
- PETRIĆ, N., TUDOR, A. (1997.-1998.) Ladanjska izgradnja prostora Hvarske komune. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 37., Split, 229.-265.
- PETTER, F. (1834.) *Compendio geografico della Dalmazia*. Zadar.
- PILAR, G. (1890.) Geografske koordinate ili položaji glavnijih točaka Dalmacije, Hrvatske, Slavonije i djelomice susjednih zemalja, imenito Bosne i Hercegovine, Istre, Kranjske. 1890.
- PIPLOVIĆ, S. (1988.) Pomorske gradnje u Trogiru tijekom 19. stoljeća. *Adrias* 2, 105.-116.
- PIPLOVIĆ, S. (1996.) Graditeljstvo Trogira u 19. stoljeću. Split.
- PIPLOVIĆ, S. (2005.) Prostor župe sv. Jakova na Čiovu u XIX. stoljeću. u: *Župa sv. Jakova*, 197.-208.
- PITEŠA, A. (2007.) Predromanički kameni namještaj iz crkve sv. Petra Starog na Luću u Splitu. *VAHD* 100, 105.-124.
- PIVAC, D. (2003.) Prilog poznavanju ladanjsko-fortifikacijskog graditeljstva splitsko-trogirskog područja. *Radovi instituta za povijest umjetnosti*, 27, 85.-95., Zagreb.
- PLANIĆ-LONČARIĆ, M. (1980.) Planirana izgradnja na području Dubrovačke Republike. Zagreb.
- PLINIJE, S. (1826.) *Plinii Secundi Naturalis Historiae libri XXXVII ex editione gabrielis Brotier cum notis et interpretatione in usum Delphini variis lectionibusnotis variorum*. London.

- PLINIJE, S. (1906.) *Naturalis historia*. Lipsiae, Teubner.
- PLINIJE, S. (2004.) *Zemljopis starog svijeta*. Split, Književni krug.
- PLOŠNIĆ ŠKARIĆ, A. (2010.b) *Gotička stambena arhitektura u Trogiru*. Doktorska disertacija, 2010., Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb.
- POMORSKA ENCIKLOPEDIJA (1975.) Jugoslavenski leksikografski zavod.
- PRAGA, G. (1954.) *Storia di Dalmazia*, Padova
- PRELOG, M. (1971.-1972.) *Dubrovački statut i izgradnja grada 1272.-1972.*, *Peristil*, 14.-15., 81.-94.
- PRIJATELJ, K. (1951.) *Par riječi o našim „planinarskim“ spomenicima*. Planinarsko društvo Mosor, Split.
- PRIJATELJ, K. (1952.) *Bokanićeva radionica u Trogiru*. Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku I, Dubrovnik, 269.-277.
- PRIJATELJ, K. (1955.) *Prilog trogirskom slikarstvu XV. st. o Blažu Trogiriraninu*. PPUD 9, 136.-154.
- PRIJATELJ, K. (1956.a) *Le opere di Palma il Giovane e dei maniersiti veneziani in Dalmazia. u: Venezia e l'Europa, Venecija*, 294.-296.
- PRIJATELJ, K. (1956.b) *Umjetnost XVII. i XVIII. stoljeća u Dalmaciji*. Zagreb.
- PRIJATELJ, K. (1957.a) *Ivan Duknović*. Zagreb.
- PRIJATELJ, K. (1963.) *Studije o umjetninama u Dalmaciji I*. Zagreb.
- PRIJATELJ, K. (1965.) *Slikar Blaž Jurjev Trogiriranin*. Zagreb.
- PRIJATELJ, K. (1979.) *Tri doprinosa o splitskim baroknim slikarima*. *Bulletino Zavoda za likovne umjetnoszi JAZU*, sv. 47.
- PRIJATELJ, K. (1980.) *Trogirska slikarska baština, Mogućnosti*, 11-12, 1066.-1073.
- PRIJATELJ, K. (1983.a) *Dalmatinsko slikarstvo 15. i 16.stoljeća*. Zagreb.
- PRIJATELJ, K. (1983.b) *Studije o umjetninama u Dalmaciji IV*. Zagreb.
- PRIJATELJ, K. (1983.c) *Trogirske slikarske teme*. PPUD 23, 253.-274.
- PRIJATELJ-PAVIČIĆ, I., ČORALIĆ, L. (2001.a) *Arhivska istraživanja kao prilog poznavanju kuća obitelji Macanović u Trogiru*. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, Zagreb 25, 173.-188.
- PRIJATELJ-PAVIČIĆ, I., ČORALIĆ, L. (2001.c) *Prilog poznavanju djelovanja trogirске graditeljske obitelji Aviani*. GPPD 17, 281.-298.
- R., I. (1976.) *Župski anagraf iz 1824. godine na predgrađe Čiovo*. *Jasna zraka*, Trogir, 5-7, 29.-32.
- PROSPEROV NOVAK, S. (2006.). *Hvar- mjesta, ljudi, sudbine*. Zagreb.

- RAČKI, F. (1881.) Notae Joannis Lucii. *Starine* XIII, 211.-268.
- RADIĆ ROSSI, I. (2008.) Arheološka baština u podmorju Kaštelanskog zaljeva. *AA* II/2, 489.-506.
- RADIĆ, D. (2005.a) Ex voto. Zavjetni darovi u Trogiru i okolici. *Trogir*.
- RADIĆ, D. (2005.b) Ljetnikovac obitelji Albertis. *Trogirski list*, 21, 17. rujna 2005.
- RADIĆ, D. (2005.c) Zavjetne crkve i votivi župe sv. Jakova na Čiovu. u: *Župa sv. Jakova*, 65.-96.
- RADIĆ, D. (2005.d) Zaštita spomenika u Trogiru tijekom XIX. stoljeća, *Radovan*, III/3, 102-130
- RADIĆ, D. (2006.a) Ljetnikovac obitelji Moretti na Drveniku Velom. u: *Kultura ladanja (zbornik radova)*, Zagreb, 2006., 261.-269.
- RADIĆ, D. (2006.b) Ljetnikovci otoka Čiova, u: *Kultura ladanja, zbornik radova*, Zagreb, 143.-154.
- RADIĆ, D. (2006.c) Trogirska luka. u: *Luke istočnog Jadrana*, 97.-154.
- RADIĆ, D. (2008.a) Prijedlog za Andreu Brustolona: Čiovo – barokno raspelo iz crkve sv. Lazara. *Trogirski list*, Trogir, br. 179, 27. rujna, 26.-27.
- RADIĆ, D. (2008.b) Pomorska obitelj Moretti. *Trogir-Rijeka*.
- RADIĆ, D. (2009.) Crkva sv. Eufemije na istoimenom otočiću (Fumija). *Historia antiqua*, Pula, 18/2, 129.-146.
- RADIĆ, D. (2010.) Veze Trogira i Hvara u XV i XVI stoljeću. *Zbornik znanstvenog skupa „500-ta obljetnica ustanka hvarskih pučana 1510.-2010.“*.
- RADIĆ, D. (2013.) Brodogradilište Trogir od zanatske do industrijske proizvodnje. *Trogir*.
- RADIĆ, D. (2015.) Trogirska heraldika od XIII. do XX. stoljeća u jadranskom kontekstu. doktorska disertacija, Zadar.
- RAPANIĆ, Ž. (1980.) Iz prošlosti srednjovjekovnoga Trogira. *Mogućnosti*, 10-11, Trogir, 993.-1000.
- RAUKAR, T. (1977.) Venecija i ekonomski razvoj Dalmacije u 15. i 16. stoljeću. *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, 10.
- RAUKAR, T. (1981.) Društvene strukture u Mletačkoj Dalmaciji. u: *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)*, Zagreb, 103.-126.
- RAUTKAR, T. (1982.) Komunalna društva u Dalmaciji u 14. stoljeću, *Historijski zbornik*, 33.-34.

- RAUKAR, T. (1996.) Srednjovjekovni grad na istočnom Jadranu: prostor i društvo. u: Spomenica Ljube Bobana 1933.-1994., Zagreb, 35.-48.
- RAUKAR, T. i sur. (1987.) Zadar pod mletačkom upravom. Zadar.
- RAVENNAS ANONYMUS (1860.) Ravennatis anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica. Berolini.
- REUCH, E. (1718.) Alter und neuer Staat des Königreichs Dalmatien. Nürnberg.
- RISMONDO, V. (1980.) Prilike na trogirsko-turskoj granici početkom tridestih godina XVII stoljeća. *Mogućnosti*, 10-11, 1125.-1131.
- RISMONDO, V. (1984.) Nekoliko trogirskih dokumenata iz XV, XVI i XVII stoljeća. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, OOUR prirodoslovno-matematičkih znanosti i odgojnih područja u Splitu I(III)*, Split, 43.-84.
- ROZANOVIĆ, A., MATIJACA, I. (1971.) Obrana Korčule od Turaka god. 1571. Korčula.
- RUBIĆ, I. (1952.) Naši otoci na Jadranu. Split.
- RUNJE, P. (1997.) Lazaret u predgrađu srednjovjekovnog Zadra i njegovi kapelani. *Radovi HAZU Zadar*, sv. 39.
- SCHMIDT ARCHAGELI, C. (2001.) Quirizio da Murano. Madonna adorante Gesù Bambino (Madonna dell'Umiltà). u: *Tesori della Croazia*, kat. jed. 31, 99.-101.
- SKOK, P. (1915.) Prilozi k ispitivanju hrvatskih imena mjesta. III, *Nastavni vjesnik XIII*.
- SKOK, P. (1917.) Studije iz ilirske topomastike I. *GZM XXXIX*.
- SKOK, P. (1934.) Dolazak Slovena na Mediteran. *Jadranska straža*, Split.
- SKOK, P. (1950.) Slavenstvo i romanstvo na Jadranskim otocima. Zagreb.
- SKOK, P. (1952.) Postanak Splita. *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku*, sv. I., Dubrovnik.
- SKOK, P. (1973.) Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb, JAZU.
- SLADE-ŠILOVIĆ, R. (1909.) Nekoje crtice iz narodnog gospodarstva u Trogiru. Dubrovnik.
- SLADE-ŠILOVIĆ, R. (1917.) Lov u Trogiru i njegovoj okolini. (*Prirodoslovne bilješke*), Split.
- SLADE ŠILOVIĆ, R. (1924.a) Rodna kuća povjesničara Ivana Lucija u Trogiru. *Narodna starina*, knj. III, sv. 7, 80.-84.
- SLADE-ŠILOVIĆ, M. (1973.) Život i rad trogirskog ljekarnika Andrije Andrića i njegov herbar. u: *Radovi simpozija spomena ljekarne u Trogiru*, 115.-123.

- SLADE-ŠILOVIĆ, M. (1980.) Bilješke o hrvatskom narodnom preporodu u Trogiru. *Mogućnosti*, 10-11, 1168.-1184.
- SLADE-ŠILOVIĆ, M. (1987.) Trogirska zagora u narodnom preporodu. *Mogućnosti*, 9-10, 772.-792.
- SMODLAKA, J. (1948.) Imena mesta i meštana na tlu Jugoslavije. Drugi prilog *Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 52., 82.-84.
- SOLDO, J. (1983.) Ikonografija i širenje marijanske pobožnosti kod nas. *Bogoslovna smotra*, 53, 2-3, 238-243.
- SORIĆ, S. (2013.) Ladanjsko graditeljstvo na zadarskom otočju od kraja 14. do početka 18. stoljeća. doktorska disertacija, Zagreb.
- SPON, J., WHELER, G. (1678.) *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grece, et du Levant I-III*. Lyon.
- SPON, J., WHELER, G. (1997.) Put po Dalmaciji 1679. u: Spon, Adam, Cassas i Lavallée u Hrvatskoj, Hannover-Čakovec, 1.-43.
- STATUT GRADA SPLITA (1988.) Split.
- STATUT GRADA TROGIRA(1988.) Split.
- STATUTA ET LEGES CIVITATIS ET INSULA CURZULAE (1877.) J.J.Hanel (ur.), *Monumenta historico-juridica slavorum meridionalium*.
- STATUTUM (1915.) Statut i reformacije grada Trogira. (*Statutum et reformationes civitatis Tragurii*), Zagreb.
- STOŠIĆ, K. (1941.) Sela šibenskoga kotara. Šibenik.
- STROHAL, I. (1914.) Bratstva (bratovštine) u starom Trogiru. *Rad JAZU* 201, 47.-66.
- SUIĆ, M. (1955.) Istočna jadranska obala u Pseudo Skilakovu Periplu. *Rad JAZU* 306, 121.-185.
- SUIĆ, M. (2003.) Antički grad na istočnom Jadranu. Zagreb.
- SVALDUZ, E., i sur. (2004.), *L'ambizione di essere città. Piccoli grandi centri nell'Italia rinascimentale*. Venecija
- ŠIMUNKOVIĆ, LJ. (2011.) Dalmacija godine Gospodnje 1553. Putopis po Istri, Dalmaciji i Mletačkoj Albaniji zapisao Zan Battista Giustinian. Split.
- ŠIMUNKOVIĆ, LJ., BAJIĆ-ŽARKO, N., ROŽMAN, M. (2008.-2009.) Pisma Ivana Luke Garagnina bratu Dominiku 1806.-1814. *GPPD* 22, 5.-359.
- ŠIMUNOVIĆ, P. (1966.) Izvještaj o toponomastičkom istraživanju Čiova. *Ljetopis JAZU* 73, 433.-436.
- ŠIMUNOVIĆ, P. (1972.) Osobine čiovske toponimije. *Onomastica*, 17., 51.-63.

- ŠIMUNOVIĆ, P. (1986.) Toponomastička stratigrafija na istočnojadranskom prostoru. *Suvremena lingvistika*, sv. 15, br. 27.
- ŠIMUNOVIĆ, P. (1987.) Pristup jezičnoj i onomastičkoj problematici otoka Šolte. *Rasprave časopisa Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 13, 147-161.
- ŠIMUNOVIĆ, P. (1992.) Uvod u kaštelansku toponimiju. u: *Kaštel-Sučurac*, 79.-92.
- ŠKOBALJ, A. (1970.) Obredne gomile. *Sveti Križ na Čiovu*.
- ŠKUNCA, S. J. (1999.) Franjevačka renesansa u Dalmaciji i Istri: opservantska obnova i samostani provincije sv. Jeronima u 15. st. Split.
- ŠTEFANAC, S. (2006.) Kiparstvo Nikole Firentinca i njegovog kruga. Split.
- ŠUTA, I., BARTULOVIĆ, T. (2007.) *Gradine Kaštela i okolice*. Kaštela.
- ŠVERKO, A. (2009.) Proces gradnje klasicističkih portala u agrarnom parku obitelji Garagnin u Trogiru. *KIG 3-4*, 49.-61.
- TADIĆ, B., MARKOVIĆ, J., HORVAT-LEVAJ, K. (1987.) Analiza sjeveroistočnog dijela povijesne jezgre Šibenika. *Radovi IPU*, 5.-9.
- TOMIĆ, J. (1933.) Građa za istoriju pokreta na Balkanu protiv Turaka krajem XVI i početkom XVII veka I. (g.1595.-1606. - Mletački državni arhiv), Beograd.
- TOMIĆ, R. (1995a.) Barokni oltari i skulptura u Dalmaciji. Zagreb.
- TOMIĆ, R. (1995.b) Oporuka Jakova Cerinea, *Radovi IPU*, 19, Zagreb.
- TOMIĆ, R. (1997.) Trogirska slikarska baština od 15. do 20. stoljeća. Zagreb-Split.
- TOMIĆ, R. (2013.) Slikar Giovanni Francesco Fedrigazzi u Dalmaciji. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, Zagreb, 37, 113.-128.
- TUDOR, A. (2008.) Ladanjska izgradnja prostora Hvarske komune. Doktorska disertacija, Zagreb
- TUDOR, A. (2011.) Obitelj Radošević i njihova barokna palača u gradu Hvaru. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 35, 139-153.
- TURKOVIĆ, T. (2010.) Prikazi gradova na Peutingerovoj karti i razvoj urbanog pejzaža na području Hrvatske između antike i srednjeg vijeka. Doktorska disertacija, Zagreb
- VEŽIĆ, P. (2005.) Zadar na pragu kršćanstva. Arheološki muzej Zadar, Zadar.
- VINJA, V. (1998.) Jadranske etimologije, Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku. , HAZU, Zagreb.
- VINJALIĆ, G. (2010.) Kratki povijesni i kronološki pregled važnijih zbivanja koja su se dogodila Slavenima u Dalmaciji, Hrvatskoj i Bosni 1514.-1769. Split.
- VOCABOLARIO TRECCANI (2008.) Istituto della Enciclopedia Italiana, Rim

- VRŠALOVIĆ, D. (1979.) Arheološka istraživanja u podmorju istočnog Jadrana. Zagreb.
- VRŠALOVIĆ, D. (2011.) Arheološka istraživanja u podmorju istočnog Jadrana. Split.
- VUČENOVIĆ, S. (1960.) Proučavanje i zaštita kulturnog nasleđa u oblasti urbanizma, Zbornik za zaštitu spomenika kulture, XI, 151.-160.
- ZANINOVIĆ, M. (2004.) Ranokršćanske crkve kao postaje plovnog puta duž istočnog Jadrana. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 86, Split, 125.-146.
- ZELIĆ, D. (1995.) Gradski statut kao izvor za povijest urbanog razvoja Šibenika, IPU, 19, 37.-51.
- ZELIĆ, D. (2007.) Nekoliko priloga povijesti umjetnosti 15. stoljeća u Trogiru: Samostan sv. Križa na Čiovu, zlatar Matej Pomenić i kapela sv. Jeronima u katedrali sv. Lovre. Peristil, 50, 63.-80.
- ZELIĆ, D. (2008.) Jakov Florijev, trogirski klesar 15. stoljeća. Radovi Instituta za povijest umjetnosti, Zagreb, 32, 17.-38.
- ZELIĆ, D. (2009.) Chiese in Traù – rukopis Pavla Andreisa u Muzeju grada Trogira. Radovi Instituta za povijest umjetnosti, Zagreb, 33, 91.-114.
- ZELIĆ- BUČAN, B. (1967.) Popis pučanstva splitske nadbiskupije 1725. godine. Izdanje Historijskog arhiva u Splitu 6.
- ZENIĆ, M., (2010.) Stari Šibenik: kalama, skalama i butama. Šibenik.
- ZLATAR, N. (2005.) Spilja od Blisoja. Samostan sv. Ante – Čiovo–Trogir. u: Župa sv. Jakova, 219.-227.
- ZMAIĆ, V. (2010.) Rekognosciranje podmorja Srednje Dalmacije- Arheološka istraživanja na srednjem Jadranu. Hrvatsko arheološko društvo Zagreb, Split, 227-244.
- ŽMEGAČ, A. (2009.) Bastioni jadranske Hrvatske. Zagreb.

7. SAŽETAK

Otok Čiovo čini južnu granicu nekadašnjeg Salonitanskog zaljeva, prostora iznimne i slojevite povijesti. Prema tom su se zaljevu, kroz Kliška vrata, križali važni putovi od prapovijesti nadalje. Istaknuti položaji otoka bili su obilježeni gradinama i gomilama koje su činile jednu mrežu s onima na suprotnom kopnu te su kontrolirale ulaze u trogirsku odnosno salonitansku luku.

Tijekom antičkog, kasnoantičkog i ranosrednjovjekovnog razdoblja Čiovo je bio rijetko naseljen otok. Arheološki pronalasci i tragovi na postojećim sakralnim građevinama te podaci iz povijesnih izvora ukazuju da je u tom razdoblju na otoku postojalo nekoliko antičkih gospodarskih sklopova, zatim nastambi skupina izgnanih heretika i pustinjačkih zajednica. Utvrđena je čitava mreža pustinjačkih crkava, koje su imale uglavnom ranokršćansko porijeklo. Pustinjačka tradicija na Čiovu zadržala se do kasno u novi vijek, a raspored tih crkava bio je značajan za kasnije naseljavanje i izgradnju otoka, posebno trogirskog predgrađa na Čiovu.

Zbog njegovih slojevitih tragova od prapovijesti i kasne antike pa nadalje, za proučavanje rane povijest izgradnje otoka posebno su važna četiri lokaliteta. Prvi od njih je uvala Supetarska na istočnom dijelu otoka, nasuprot nekadašnje salonitanske luke i blizu velikog kamenoloma. Tu je pretpostavljeno postojanje antičke vile oko koje je potom izgrađena starokršćanska crkva. Na tom su mjestu u povijesnim izvorima iz kasnosrednjovjekovnog doba zabilježene pustinjačke nastambe. Na lokalitetu u unutrašnjosti otoka nazvanom Mavarštica sačuvani su tragovi rimskog gospodarskog sklopa na kojemu je bila podignuta crkva sv. Mavra, također boravište zajednice pustinjaka koji su se ondje spominjali još u XVIII. stoljeću. Na uzvišenju Balan nasuprot Trogira pretpostavljena je prapovijesna gradina, potom kasnobizantska utvrda unutar koje je bila podignuta crkva sv. Andrije. Uokolo crkve oblikovao se potom omanji benediktinski samostan. Pećina Bilosoj, pod franjevačkim samostanom sv. Ante, u usjeku između brda Kobijak i Gradine, moguće je prapovijesno zaklonište, a potom pustinjačko svetište čiji počeci sežu u kasnoantičko doba.

Tijekom kasnog srednjeg vijeka teritorij Čiova bio je podijeljen između splitske i trogirске komune te je od tog vremena započela intenzivna ekonomska eksploatacija otoka. Unatoč zabranama, započelo je i intenzivno naseljavanje pa tako i formiranje otočnih sela i budućeg trogirskog predgrađa na Čiovu. U gradskim statutima, posebno trogirске komune kojoj je ipak teritorij Čiova bio mnogo dostupniji, doneseni su brojni propisi koji su se ticali gospodarskog korištenja Čiova, a zapisnici Vijeća i notarski akti obavijestili su o načinima i uvjetima zakupa čiovskih zemljišta. Tijekom XIII. stoljeća

izgrađen je most koji je povezo Trogir i otok Čiovo. Taj graditeljski zahvat svjedočio o nužnosti kontakta Trogira s njegovim teritorijem na Čiovu, a bio je važna odrednica nastanjivanja budućeg trogirskog predgrađa.

Otočna sela Žedno, Okrug i Slatine zbog sigurnosti su nastala podalje od mora, uz rubne dijelove pašnjačkih zona i onih pogodnih za zemljoradnju. Ona su isprva koristila starije crkve sv. Mavra, sv. Petra i sv. Teodora kao svoje župne i grobišne crkve. Značajniji razvoj tih sela odvijao se od sredine XVI. stoljeća, uslijed raseljavanja stanovništva s kopnenog dijela trogirskog odnosno splitskog teritorija koje je bježalo pod pritiscima Turaka.

Trogirsko predgrađe na Čiovu razvilo se istočno i zapadno od mosta koji je otok povezo s gradom. Kao prostorna potka predgrađu je poslužila mreža starih putova i zatečenih crkava. Sustavno naseljavanje i razvitak predgrađa započelo je tijekom XV. stoljeća. Iz toga vremena datiraju isprave kojima su gradski knezovi pojedinim obiteljima dozvolili naseljavanje u predjelu koje se nazivalo Otok (*Isola*). U predgrađu su se tada počele nastanjivati novodoseljene obitelji iz različitih dijelova Republike, uglavnom trgovci, zanatlije i brodograditelji, ali i brojno gradsko stanovništvo koje je prepoznalo prirodne i zdravstvene prednosti tog položaja u odnosu na grad, koji su ugrožavale epidemije kuge i malarija. Ratne okolnosti i prijetnje turskih osvajanja potaknuli su sredinom XVI. stoljeća, a posebno nakon Kandijskog rata, doseljavanje mnogih, mahom zemljoradničkih obitelji.

Raščlanjenost socijalne strukture stanovništva odražavala se u prostornoj slici predgrađa koja je pokazivala urbane i ruralne karakteristike, kao i u graditeljstvu pa su tako, pored brojnih potleušica i skromnih prizemnica, podignute mnoge reprezentativne dvokatnice od kojih su poneke imale kasnorenesansna i barokna stilska obilježja. Najznačajnija odrednica prostornog razvoja predgrađa bilo je nasipavanje obale sjeverno od priobalnog puta, odnosno glavne ulice predgrađa. Na tom su potezu oblikovane velike parcele na kojima su podignuti reprezentativni sklopovi kuća ograđeni zidom.

Rast i razvoj predgrađa odražavao se i u proširenju i pregradnji crkava. Oko crkava su ustanovljene mnoge, nerijetko profesionalne, bratovštine. Brigom njihovih bratima, ali i pojedinih članova građanskih i trgovačkih čiovskih obitelji iste su crkve obnavljane i proširene te su opremljene njihove unutrašnjosti. Oko postojećih kapela i crkava na rubnim dijelovima predgrađa podignuti su samostanski sklopovi, koji su kasnije isto tako postali bitan čimbenik religioznog i društvenog života predgrađa.

Osobito je vrijedna bila oprema crkava, počevši od zavjetnih darova pa do oltarnih slika koje su očitovale različite estetske domete u rasponu od djela italokrečana i madonera do slika Blaža Jurjeva, Palme Mlađeg i Matije Ponzonija Pončuna.

Najintenzivniji urbanistički razvitak odvio se do kraja XVII. stoljeća. Od toga se vremena prostorno širenje usporilo, a tijekom XIX. stoljeća uslijedio je ponovni razvoj trogorskog predgrađa na Čiovu kada se oblikovalo današnje pročelje i izgradila postojeća obala.

Ključne riječi: otok Čiovo, naselja, trogorsko predgrađe

7. RIASSUNTO

L'isola Bua rappresenta il confine meridionale dell'antico Golfo di Salona, territorio caratterizzato da una storia eccezionale e stratificata. In direzione di questo golfo, attraverso la Porta di Klis, s'intersecano strade importanti, a partire dalla preistoria fino ad oggi. Le punte spiccate dell'isola, marcate solo dai ruderi e dalle masse di pietra, costituivano un'unica rete con quelle sulla terraferma antistante e sorvegliavano le entrate del porto Ùriano, ovvero il porto di Salona.

Durante il periodo tardo Antico e il basso Medioevo, Čiovo era un'isola poco abitata. I reperti archeologici e le tracce sugli esistenti edifici sacrali, nonché i dati delle fonti storiche, indicano che in quel periodo sull'isola esistevano alcuni antichi complessi economici e, successivamente, alcune abitazioni appartenenti ad eretici esiliati e ad alcune comunità eremitiche. Inoltre, è stata constatata la presenza di una rete di chiese eremitiche, di origine prevalentemente paleocristiana. La tradizione eremita sul Čiovo si è mantenuta a lungo, fino al periodo dell'Età moderna, e la disposizione di quelle chiese era significativa per il successivo popolamento e l'edificazione dell'isola, particolarmente del sobborgo trauriano sul Čiovo.

Per le sue tracce sovrapposte, risalenti alla preistoria e al periodo tardo Antico in poi, per lo studio della storia antica dell'edificazione dell'isola sono particolarmente importanti quattro località. La prima di esse, è la baia di Supetar, nella parte orientale dell'isola, davanti all'antico porto di Salona, nelle vicinanze di una grossa cava. Lì si presuppone l'esistenza di una villa antica, attorno alla quale successivamente è stata costruita una chiesa paleocristiana. Le fonti storiche del tardo Medioevo registrano la presenza in quel luogo di abitazioni di eremiti. Nella località dell'interno dell'isola, denominato Mavarštica, sono conservate le tracce del podere romano, all'interno del quale è stata eretta la chiesa di San Mauro, anch'essa dimora delle comunità degli eremiti, di cui si trova menzione fin dal XVIII secolo. Sul rialto Balan, davanti a Traù, si presuppone ci fosse un rudere preistorico poi divenuto una fortificazione tardo bizantina, all'interno della quale è stata eretta la chiesa di San Andrea. Successivamente attorno alla chiesa si è formato il convento benedettino. La grotta Bilosoj, sotto il convento francescano di San Antonio, nella gola tra i monti Kobijak e Gradine si presuppone ci fosse un rifugio preistorico, successivamente un santuario eremitico le cui origini si possono far risalire all'epoca tardo antica.

Durante il tardo Medioevo, il territorio di Čiovo era suddiviso tra il comune di Spalato e il comune di Traù, e fin da quei tempi ebbe inizio un intenso sfruttamento economico dell'isola. Nonostante i divieti, iniziò anche un popolamento intensivo e, di

conseguenza, anche la formazione dei paesi isolani e del futuro sobborgo trauriano sull'isola di Čiovo. Con gli statuti comunali, particolarmente quello del comune di Traù, per il quale il territorio di Čiovo era molto più fruibile, sono stati proclamati molti regolamenti relativi all'utilizzo economico di Čiovo, e i verbali del Consiglio e gli atti notarili riportano le modalità e le condizioni d'affitto dei terreni dell'isola. Durante il XIII secolo è stato costruito il ponte che collegava Traù e Čiovo. Quest'impresa edilizia testimonia la necessità del contatto della città di Traù con il suo territorio sul Čiovo ed è un importante determinativo per il futuro popolamento del futuro sobborgo trauriano.

I paesi isolani, Žedno, Okrug e Slatine, per motivo di sicurezza, nascono un po' lontani dal mare, lungo i confini dei pascoli e dei terreni adibiti all'agricoltura. All'inizio, questi paesi utilizzavano le chiese più vecchie, San Mauro e San Teodoro, come loro chiese parrocchiali e sepolcrali. Lo sviluppo significativo di quei paesi si registra dalla metà del XVI secolo, a causa dello spostamento della popolazione dalla parte continentale di Traù, ovvero dal territorio spalatino, in fuga davanti alle pressioni turche.

Il sobborgo trauriano sul Čiovo si è sviluppato in direzione orientale e occidentale dal ponte che collega l'isola con la città. La rete delle vecchie vie e delle chiese esistenti sono servite come base territoriale del sobborgo. L'insediamento sistematico e lo sviluppo del sobborgo inizia durante il XV secolo. A quel periodo risalgono i documenti con cui i principi comunali permettevano alle singole famiglie di sistemarsi nella zona chiamata Otok (*Isola*). Il sobborgo comincia ad essere abitato dalle nuove famiglie arrivate da tutte le parti della Repubblica, prevalentemente commercianti, artigiani e costruttori navali, ma anche dalla numerosa popolazione cittadina che riconosceva i vantaggi naturali e sanitari di quella zona rispetto alla città, minacciata dalle epidemie di peste e di malaria. Le circostanze belliche e le minacce delle conquiste turche, stimolarono, alla metà del XVI secolo e, particolarmente dopo la guerra di Candia, l'immigrazione di molte famiglie, prevalentemente di agricoltori. La diversificazione della struttura sociale del popolo si riflette nell'immagine territoriale del sobborgo, che riporta le caratteristiche urbane e rurali, e così anche nell'edilizia, per cui, accanto alle numerose catapecchie e modeste case a un piano, si costruirono le rappresentative case a due piani di cui alcune portano le caratteristiche tardo rinascimentali e barocche. L'elemento principale dello sviluppo territoriale del sobborgo era l'allargamento della riva a nord della strada litorale, ovvero, dalla via

principale del sobborgo. In quella tratta sono state modellate le grandi particelle sulle quali sono state erette le unità abitative rappresentative e circondate dai muri.

La crescita e lo sviluppo del sobborgo si rifletteva anche nell'ampliamento e nella ricostruzione delle chiese. Intorno alle chiese sono state fondate molte confraternità, frequentemente composte dai professionisti. Grazie all'impegno dei confratelli, ma anche dei singoli membri delle famiglie di Čiovo, dei cittadini e dei commercianti, le stesse chiese sono state ingrandite, rinnovate e i loro interni arredati. Attorno alle cappelle e alle chiese esistenti, nelle zone ai limiti del sobborgo, sono stati eretti complessi conventuali, diventati, in seguito, altrettanto importanti fattori della vita religiosa e sociale del sobborgo. L'arredamento delle chiese era particolarmente prezioso, a partire dai doni votivi fino ai quadri d'altare, caratterizzati dai diversi scopi estetici nell'arco delle opere dei pittori italo-cretesi fino ai dipinti di Blaž Jurjev, Palma Giovane e Matija Ponzonije Pončun.

La fase più intensa dello sviluppo urbanistico durò fino alla fine del XVII secolo. Da quel periodo l'espansione territoriale iniziò a rallentare per riprendere solo durante il XIX secolo quando di nuovo si registra una ripresa dello sviluppo del sobborgo trauriano sul Čiovo, ovvero, quando si formò la facciata odierna e si costruì la riva esistente.

Parole chiave: Isola Bua, agglomerazioni, sobborgo di Traù

8. ŽIVOTOPIS

Dunja Babić rođena je 1979. u Zagrebu. Godine 2006. diplomirala je povijest umjetnosti i francuski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Zagrebu s diplomskim radom naslovljenim „Koriolan Ćipiko i graditeljstvo trogirске renesanse“ pod mentorstvom prof. dr.sc. Nade Grujić. Poslijediplomski doktorski studij povijesti umjetnosti upisala je akademske godine 2007. /2008. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Od 2006. do 2009. radila je u Gradu Trogiru kao stručni suradnik u području kulture, turizma i međunarodne suradnje. Od 2009. zaposlena je kao znanstveni novak na Katedri za teoriju i povijest umjetnosti i arhitekture na Fakultetu građevinarstva, arhitekture i geodezije u Splitu.

Uz potporu Veleposlanstva Republike Francuske u Hrvatskoj i francuskog Ministarstva europskih i vanjskih poslova odradila je 2007. stručno usavršavanje u području izrade planova upravljanja i vrednovanja povijesnih jezgri u Francuskoj, u gradovima Sarlatu, Figeacu, Perigeuxu i Cahorsu. Aktivno surađuje s organizacijama i udrugama: Organizacijom gradova svjetske baštine (OWHC), organizacijom Svjetski povijesni gradovi (World heritage cities), Ujedinjeni gradovi Francuske te posebno od 2006. do danas s francuskom Nacionalnom udrugom gradova umjetnosti i povijesti i gradova sa zaštićenim sektorima (ANVPAH&VSS). Od 2013. predstavnik je grada Trogir u Hrvatskoj udruzi povijesnih gradova. U sklopu ovih suradnji izlagala je na više međunarodnih simpozija i radionica u zemlji i inozemstvu s temama problematike zaštite povijesnih jezgri, posebno Trogira i senzibilizacije stanovništva na povijesno naslijeđe: Dubrovnik (2007.), Trogir (2011. i 2014.), Šibenik (2013.), Konya/Turska (2008.), Skopje/Makedonija (2010.) i Pariz/Francuska (2006. i 2013.).

Član je Hrvatsko-francuskog društva u Splitu, Matice hrvatske Ogranak Trogir te Društva za zaštitu kulturnih dobara Trogira „Radovan“. Aktivo govori francuski i engleski jezik, služi se talijanskim i ruskim jezikom.

Popis radova:

BABIĆ, D. (2011.) Dalmatia praeromanica, povodom izlaska djela „Dalmatia praeromanica- ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji“ autora Tomislava Marasovića, Universitas, br. 31, g. IV, 29. lipnja.

BABIĆ, D. (2011.) Od Bospora do Jadrana, Universitas, br. 24, g. III, 30. studenog.

BABIĆ, D. (2012.) Branko Kirigin: Palagruža-Diomedov otok, Universitas, br. 35, g. IV, 15. listopada.

BABIĆ, D. (2012.) Od Bospora do Jadrana, francuski fotografi otkrivaju spomenike Balkana 1878.-1914., Mogućnosti, br. 4/6, str. 55-61.

BABIĆ, D. (2012.) Opis Trogira i njegova teritorija s kraja XVI. stoljeća, Građa i prilozi za povijest Dalmacije, br. 24., 9.-52.

BABIĆ, D. (2014.) Sjećanje na peristilske dane, Universitas, br. 55, g. VI, 30. lipnja.

BABIĆ, D. (rukopis) Počeci naseljavanja otoka Čiova, članak prihvaćen za objavljivanje u časopisu Društva za zaštitu kulturnih dobara Trogira „Radovan“, br. 4.